

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben

Székelyföld 2000 Munkacsoport

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Székelyföld 2000

**A kulturális térségek
szerepe
a regionális fejlesztésben**

Válogatás a 2000. április 13–15-i,
tusnádfürdői konferencián elhangzott előadásokból

**Székelyföld 2000 Munkacsoport
Csíkszereda, 2001**

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

A Székelyföld 2000 Konferenciát
(2000. április 13–15., Tusnádfürdő)
a Székelyföld 2000 Munkacsoport szervezte

Szerkesztőbizottság

Dr. Papp Kincses Emese
Kassay János
Kánya József

Technikai szerkesztés és nyomdai előkészítés

Simon Attila
Szatmári Cecília

Borítóterv

Kedves Attila

Fotó

Krausz Róbert

Megjelent a Hargita Megyei Kulturális Központ támogatásával

© Székelyföld Munkacsoport, 2001.

Erdélyi Magyar Adatbank
A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

PLENÁRIS ELŐADÁSOK

Az értékelvű társadalomépítés regionalizációs hatásai

Bevezetés

A Székelyföld az utóbbi években az érdeklődés középpontjába került. Ennek, az egyébként pozitív, a régió elszigeteltségét csökkentő odafigyelésnek kettős oka van. Egyrészt a Székelyföld értékei (természeti adottságok, ásványi tartalékok, népi kultúra, hagyományok) útikönyvek, monográfiák, történelmi tanulmányok megírására serkentik az Orbán Balázs és Bányai János nyomdokain haladó alkotókat. Másrészt a Székelyföldön zajló gazdasági átalakulás, a dinamikus privatizáció, a kis és közepes magánvállalkozások dominanciája a figyelmet a térség gazdasági potenciáljára irányították. Ezzel párhuzamosan íródik a Székelyföld mint etnikai régió politikai irodalma. Demográfiai és történelmi tanulmányok, statisztikák próbálják a valóság talajára hozni a publikus beszédet. A politikai kihívás annyira erőteljes, hogy befolyásolja Románia közigazgatási rendszerének, az esetleges regionalizációnak és regionális fejlesztésnek jogalkotási folyamatát is¹.

Témaválasztásomat egyaránt indokolják a Székelyföldön tapasztalható regionalizmus politikai vonatkozásai és a térség saját erőforrásaiban rejlő fejlődési potenciál megléte. A Székelyföld jövőjét e kettős erőter határozza meg, hiszen politikai támogatás nélkül nem biztosíthatók a fejlődéshez szükséges infrastruktúra-beruházások (gyorsforgalmi utak, Kelet-Nyugat vasútvonal, modern távközlés, nemzetközi repülőtér), melyekhez állami és nemzetközi források szükségesek. Ugyanakkor a Székelyföld gazdasága számos nyersanyag és az energia beszerzésében függ az országos ellátórendszerektől. Másrészt a térség fejlesztési potenciálja és a folyamatok rendkívül élénk dinamikája Románia és a Kárpát-medence egyik lehetséges fejlődési szigetévé tehetik a Székelyföldet.

A térség fejlettsége és az etno-politikai viszonyok együttesen határozzák meg a régió dinamikus stabilitását és az itt élő közösségek versenyképességét.

---

¹ A Székelyföld mint politikai probléma nem önálló, hanem részét képezi az Erdélykérdésnek, mely az EU-integráció, regionális fejlesztés és a rendszerváltást követő területi egyenlőtlenségek felerősödése nyomán a román közélet egyik vitatémája. Váratlan fordulat az új román közigazgatási miniszter bejelentése, hogy a regionalizációt a történelmi tartományok határai szerint, valódi közigazgatási régiók létrehozásával kell folytatni. A kérdés aktuálpolitikai vonatkozásairól publikált érdekes összeállítást Gabriel Andreescu és Molnár Gusztáv, 1999.

A Székelyföld mint régió, a meghatározás problémái

A Székelyföldet mint régiót meghatározó érvelések nagy része az etnikai elvet tekinteti alapvetőnek. Ennek a megközelítésnek megfelelően a Székelyföld az a térség, vagy pontosabban azon közigazgatási egységek alkotta terület, mely az egykori székely székek adminisztrálásában lévő területen található és ahol a magyar etnikum regionális többséget alkot¹. A meghatározás magán hordozza az egykori Magyar Autonóm Tartomány emlékét² és a régió lényegét annak magyarságában véli megtalálni³.

A Székelyföld régióhatárainak meghatározására a történeti szemlélet és a statisztikai adatok szerkezete, illetve elérhetősége egyaránt a közigazgatási határokat jelöli meg. Ezért, külön elemzés és kritika tárgyát kell hogy képezze a közigazgatási határok alakulása az idők folyamán, valamint a jelenlegi közigazgatási határok mesterséges és a régiófejlődést megtörő jellege⁴.

A régió meghatározásának egyik lehetséges módja a különböző társadalmi térségi szintek jellegadó folyamatainak és eszmerendszerének leírása, amint azt Nemes Nagy József javasolja.⁵ A régió fogalom ennek megfelelő értelmezése egy régió meghatározása a kiinduló *térség*, a térségben zajló *reálfolyamatok*, azok hatásának és eredményének, az *eszme- és intézményrendszer*, valamint az ezúton létrejött *új entitás* együttes vizsgálatával végezhető el⁶. Ebben a megközelítésben a régió kialakulása komplex folyamat és a létrejött entitás dinamikus, időben változó struktúra.

Nyilvánvaló, hogy *e meghatározás értelmében a Székelyföld nem, vagy még nem tekinthető régiónak*. Ugyanakkor fellelhetők a regionális identitás jegyei, tapasztalható a térség belső koherenciájának növekedése, melynek nyomán, mind struktúráiban, mind működésében, a Székelyföld markáns területi entitásként rajzolódik ki Erdélyben. Vizsgálódásaim ezért a régióvá válás folyamatára koncentrálnak.

A *Székelyföld mint közigazgatási régió* egy premodern közpödmény. Miként ezt Imreh István és Egyed Ákos történészek munkáikban részletekbe menően hangsúlyozzák, a Székelyföldön zajló élet rendje szorosan összefügg az itt élő faluközösségek sajátos gyepűvédő szerepével. A középkorban kialakult szabályok a privilégiumokkal együtt összefüggő rendszert, önszabályozó rendet alkottak. A rend kialakulása már jóval a modern magyar nemzet születése előtt, az erdélyi rendi társadalomban megtörtént, és elemeit ma is őrzi a faluközösségek emlékezete. Erdélyi sajátosság, hogy a feudális rendek kialakulása és léte jól körülhatárolható térségekre, mint ami-

¹Erdély etnikai térképének időbeli alakulását Kocsis Károly tárgyalja részletesen. Szemléletes térképen követhető amint a középkortól napjainkig eltelt időszakban etnikai szigetek alakultak ki Erdély területén. A legnagyobb ilyen sziget a Székelyföld. [Kocsis, (1998, 104, 114, 129. o.)]

²A Magyar Autonóm Tartomány időszakának részletes értékelése még nem készült el. A korszak ellentmondásosságára rámutat Hajdú Zoltán. [Hajdú, (2000, 335. o.)]

³„1992-ben Székelyföldön élt az erdélyi magyarság közel fele, azaz 72 0276 lélek... Napjainkig szinte megbonthatatlan magyar etnikai tömb (többségszámú) elsősorban a forgalmilag félreeső (azaz forgalmi árnyékban fekvő), hegyvidéki környezetnek és a tartós etnikai tudatnak (identitástudat) köszönhette fennmaradását.” [Volkori, (1994, 49. o.)]

⁴A Székelyföld településeinek demográfiai és közigazgatási statisztikája megtalálható a Varga E. Árpád által összeállított erdélyi adatbázis I. kötetében, ahonnan a közigazgatási határok változását illusztráló térképeket átvettem (lásd melléklet). [Varga, (1998)]

⁵„A régió lehatárolt területi egység a nemzeti és a települési szint között, amelyet a társadalmi folyamatok széles körét átfogó, soktényezős társadalmi-gazdasági kohézió (regionalizálódás), az érzékelhető regionális identitástudat, valamint az érdemi irányítási kompetenciájú és önállóságú regionális intézmények rendszere (regionalizmus) fog tartós egységre.” [Nemes Nagy József, (2000, 147. o.)]

⁶Lásd uo. 144. o.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

lyenek a Szászföld és a Székelyföld¹. A területhez kötődő rendi és etnikai tagoltság nagyon fontos jellemzője az erdélyi regionális folyamatoknak². A rend alapjait nem a nemzeti öntudat és az országgal kapcsolatos politikai fogalmak képezték. A mindennapi közösségi élet (szomszédság, birtokviszonyok) és annak fenntarthatóságát biztosító erőforrásokhoz való hozzáférhetőség szabályai, valamint a közteherviselés rendszere alkotja ennek gerincét. Egyszóval: nem az állam és polgára, állam és közösségek viszonyát rendezik ezek, hanem a közösség belső, autonóm működésének szabályait határozzák meg. Mint ilyen, inkább nevezhető tipikusnak az akkori kor Európájában, mint kirívó esetnek. Azt hiszem, nem tévedek, ha mindezt a szerves fejlődés eredményének tekintem, és mint olyat, nagy stabilitású képződménynek, mely a kultúra, szokások és implicit a regionális identitást meghatározó elemek formájában jóval túlélte születése korát. *Az akkori szerves fejlődést a helyi közösségek és a természet közötti viszony határozta meg. A székelység nem nemzet(iség)ként, hanem közösségi életformaként alakult ki.* Ezért van az, hogy a modern magyar nemzetbe probléma nélkül tudott betagozódni ez az identitás, mint regionális sajátosság. Egyébként más európai regionális identitásokra is jellemző ez a folyamat, gondoljunk a dél-tiroli vagy az elzászi közösségekre.

A fejlesztés fogalma

A szerves fejlődés lehetőségeinek elemzése számára célszerű a természeti adottságok által meghatározott tájegység településeinek komplex vizsgálata. Ebben a megközelítésben a fejlődés tulajdonképpen kulturálisan meghatározott folyamat. A kultúra tágabb értelmezésébe³ beletartozik az emberek közti viszony, a bizalom jellege⁴, mely meghatározza a gazdasági társulások preferált típusait és méretét, a vallás és vele kapcsolatos munkaerőkölc, valamint a tőkefelhalmozás és fogyasztás közti egyensúly kialakulását meghatározó magatartás. A kultúra magában hordozza azt az értékrendszert, mely az emberi cselekvés prioritásait meghatározza. Ez megnyilvánul a természethez és annak erőforrásaihoz való viszonyulásban is. A fejlődés olyan folyamat, melynek során az adott területen élő közösségek életminősége az adott közösség értékrendszerének és törekvéseinek megfelelően javul⁵. A fejlődés önerős, ha erőforrásai a régió belső adottságai, és fenntartható, ha a fejlődés során ezek az erőforrások megújíthatók.

---

¹ „Erdély már 1526 előtt elindult a sajátos belső autonómia és térfejlődés irányába, de ennek elsősorban csak belső társadalmi, részben területi megosztottsági alapjai fejlődtek ki... Erdély szellemisége 1526 előtt úgy fogalmazható meg, hogy meghatározó eleme a partikularizmus és a különböző kiváltságok alapján élő és szerveződő népek és csoportok rendi különállása, önkormányzatiságának eszméje. [Hajdú (2000, 326. o.)]

² „Erdély önmagában különös rendisége – létrejöttékor – nemcsak a feudalizmus kori társadalmat tagolta, hanem külön etnikai tudattal is párosult, és földrajzilag is karakterisztikusan elhatárolódott egymástól. [Takács, (2000, 176. o.)]

³ Boas szerint a kultúra az emberi viselkedés biológiailag nem meghatározott aspektusait jelenti... „A kultúra tehát a társadalom és a környezet kölcsönhatását közvetítő eszközrendszer, amely egyrészt közvetítőként (tárgyi eszközök) keresztül lehetővé teszi a környezethez való biológiai alkalmazkodási törvények módosítását, megváltoztatását, másrészt az ösztönmechanizmusok meghaladását, szabályozását. Kifejezi a tevékenységi mód, annak tárgyiasulása és az ember céltudatos aktivitása egységét.” A Fülöp Miklóstól származó idézetet dr. Orosdy Béla marketingjegyzetéből vettem át. [Orosdy, (1995, 148. o.)]

⁴ [Fukuyama, (1997)]

⁵ „Development is a process by which the members of a society increase their personal and institutional capacities to mobilize and manage resources to produce sustainable and justly distributed improvements in their quality of life consistent with their own aspirations.” [Korten, (1990)]

Kulturális térségek Romániában, az értékek szerepe a fejlesztésben

- a fejlesztést fenntartó közösség identitásának megalapozása;
- a fejlesztés cél- és prioritásrendszerének meghatározása;
- az életminőség fogalmának értelmezése;
- a fejlesztési folyamat fenntarthatóságának megalapozása;
- a fejlesztésben részt vevő intézmények küldetésének és kapcsolatrendszerének meghatározása;
- a közösség és a tér közötti kapcsolat meghatározása;
- térségmarketing.

Dumitru Sandu román szociológus a romániai társadalmi változások kutatására kulturális zónákat határoz meg, mérhető jellemzők alapján¹. Ezek a jellemzők területhez kötöttek, a települési és közigazgatási egységekre vonatkozó statisztikai adatok és a kérdőíves vizsgálatok alapján a következők: valamelyik történelmi régióhoz való tartozás, a rurális agrárfejlettség, az urbánus fejlettség, valamint a felekezeti megoszlás. A komplex statisztikai mutatók tulajdonképpen a közösség és a természet közötti kölcsönhatást mérik. A vizsgálat során az adatgyűjtés csak megyék szintjére készült, ezért magán hordozza a jelenlegi közigazgatási felosztás torzító hatását. Hargita megye Kovásznával alkot egy kulturális térséget, míg Maros megye Kolozsszal hasonló. Település vagy közösség szintjén elvégzett elemzés bizonyára változtatna ezen a besoroláson. Az említett modell alapján a Székelyföldet mint Erdélyben fekvő, közepesen fejlett rurális és urbánus fejlettségű, de nagy vidéki fejlődési potenciállal rendelkező, nem ortodox vallású térségként lehet meghatározni.

Strukturált régió

- identitás;
- intézmények;
- együttműködés;
- nyitottság.

A régió működésének, belső kohéziójának biztosítása érdekében különféle intézmények, szervezetek és egyének, illetve közösségek által végzett ún. *koordinációs marketingtevékenység* jelentős. Korunk regionális folyamatainak egyik jellemzője a komplexitás. A régiót olyan nyílt rendszernek tekintve, melynek határain keresztül állandó árut, információt és értékrendszert hordozó emberek áramlanak, számolni kell a nyitottsággal együtt járó bonyolult kölcsönhatásokkal.

Az identitás – a régió belső kohézióján kívül – a környezetéhez, a „külvilághoz” való viszonyulást is meghatározza. Ugyanakkor az identitás, a régióhoz tartozás tudata egyben kollektív tudati leképezése a régió objektivitásának.

---

¹Dumitru Sandu kutatásai eredményét közli, könyvéből átvettem négy térképet, azzal a céllal, hogy vizuálisan illusztráljam a mérhető jellemzők által kirajzolt regionalitást, mellőzve a jellemzők román megnevezésének fordítását. A módszer részletes leírása egy másik módszertani tanulmány tárgyát kell hogy képezze. [Dumitru Sandu, (1999)]

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

A régió kialakulásának dinamikája az eltelt évszázadok alatt változott, a különböző korokra jellemző folyamatok és azok eredményeként megjelenő regionális differenciálódás függvényében. A térség tájszerkezete a legstabilabb regionális struktúra, mely az ember megjelenése előtt kialakult és csak felszíni jellemzőiben módosult az itt élő közösségek gazdálkodása nyomán. A településszerkezet is a stabil struktúrák közé sorolható és történelmi kutatások szerint már a 14–15. században kialakult. A regionális kultúra, szokások és identitás a lassan változó struktúrák közé tartoznak, kialakulásuk a rendi társadalom idején történt és a modernizáció korában lényegesen módosultak. A munkamegosztás, a termelési tényezők, regionális piac, egyezőval a régió gazdasága az elmúlt száz évben jelentős változáson ment keresztül. A régió cserefolyamatai, kapcsolatrendszere a környezetével a legdinamikusabban változó struktúra. A regionalitást meghatározó elemek, struktúrák fejlődése összefüggő, egymást alakítva történik, ezért rendszerként szükséges a régiót vizsgálni.

A Kárpát-medence feudáliskori munkamegosztásának Frisnyák Sándor által kidolgozott földrajzi modelljét követve, „a Kárpát-medence ökonomiai egysége csak 1920-ban, a történelmi Magyarország szétarabolásával és a régiók tradicionális kapcsolatrendszerének felszámolásával szűnik meg”. A modell szerint a Kárpát-medence alapvetően két részre tagolódik, a központi medencékre és az 1500 km hosszú és mintegy 150–200 km széles hegységkeretre. A Székelyföld a hegységkerethez tartozik. A hegyvidék domborzati formái, gazdálkodásra alkalmas területei és klimaterikus feltételei alakították a Székelyföld településszerkezetét és gazdaságát¹. Ebből fakad a mikro-tájak², kistérségek jelentősége a régió szerkezetében. Megosztottság, különbség és másság együtt a kistérségek kiegészítő gazdálkodásával és a régió belüli cserepiacokkal³. A megkésett modernizáció egyik ma is érezhető hatása a hagyományos állattartás és erdőgazdálkodás jelentős részaránya a régió gazdaságában⁴. Napjainkban is élnek a háziipar hagyományos szigetei⁵. Külön kutatást érdemelne annak a folyamatnak a vizsgálata, ahogy a jelenkori tömeges vidéki elszegényedés újáteremtí a kézműves hagyományt és egyrészt a turizmus által, másrészt Románia más vidékei felé használati tárgyként értékesített természeti termékek előállítását a Székelyföld eldugott falvaiban.

¹ „...az intramontán kismedencék kedvező ökológiai feltételeket biztosítanak mind az állattenyésztő, mind pedig a földművelő tevékenységhez.” [Frisnyák, (2000, 168. o.)]

² „Erdély makro-régiói a történelmet a 18–19. század fordulóján megélt emberek számára csak a tudományos tájékozódás szempontjából jelentettek eligazodási pontokat, de az ott megtelepedő populáció életmódját, mozgásterét, gazdálkodását, természettel és léttel való küzdelmét sokkal jobban meghatározzák a mikroregionális jellemzők. [Takács, (2000, 175. o.)]

³ „A domborzati és vízrajzi viszonyok nemcsak Erdély településszerkezetét, falvainak elhelyezkedését határozták meg a történelem során, hanem a 19. század legvégéig, a 20. század elejéig meghatározták a népességtörmölés mértékét is, újfát állva az urbanizációnak, ezzel együtt a társadalmi munkamegosztás felgyorsulásának, hosszú távon megőrizve a kis lélekszámú falvakat, konzerválva ezáltal a patriarchális hagyományokat és az önállásra való törekvést. [Takács, (2000, 175, 176. o.)]

⁴ „A magassági szintkülönbségek eleve tagolták a termelhető javakat... A medencék, dombvidékek fő állata a ló és a szarvasmarha, a hegyes, erdős vidéké a juh és a kecske. Baromfit mindenütt tartottak Erdélyben... Meghatározott szerepet játszott Erdély gazdaságában az erdőlés. Egyrészt a háztartások energiaszükségletét biztosító tűzifát nyerték az erdőből... Másrészt az építkezésekhez szükségeltett épületfát...”

[Takács, (2000, 180, 181. o.)]

⁵ „Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a háziipari térségeket sem, amelyek művelői falvak lakosságának egész sorából kerültek ki. Főleg a cserépegetés, a famivesség, a posztóképzés, a szövés, fonás-, kender-, gyapjú- és lenfeldolgozás divatozott Erdélyben, egész körzetek falvainak biztosítva olykor- olykor megélhetést. [Takács, (2000, 182. o.)]

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

A 17–19. században működő piacvárosok árucsererendszere napjainkban is létezik, habár jelentőségéből sokat veszített¹. Egyik jellemző vonása ezeknek a vásáros helyeknek a Székelyföldön, hogy mindegyik árucserére² és nem a pénz általi piaci cserére volt beállva. Ezért időnként a székelyek javaikat távolabbi piacokra kellett hogy szállítsák. Ezt a kereskedelmet rendszerint örmény vagy zsidó kereskedők végezték. A Székelyföld peremvidéki státusára jellemző, hogy a Kárpát-medencei munkamegosztásban nyersanyag és alacsony feldolgozottságú félkész áru, valamint állandó munkaerőforrásaként volt jelen. Cserébe pedig termelőeszközöket és fogyasztási javakat „importált”.

Az etnikai régióarculat kialakítása mind a régióon belülről, mind kívülről történik. Ennek a folyamatnak az aktorai a médiát használják, hogy a Székelyföldről, mint etnikai régióról történéseket, tényeket és értelmezéseket kommunikáljanak. Megítélés szerint ez a folyamat két vonatkozásban is negatívan befolyásolja a régió fejlődési esélyeit. Egyrészt konfliktusos viszonyrendszert tételez a térséget körülvevő román etnikai többséggel rendelkező területekkel (ez a román–magyar viszony általános percepciójának része). Másrészt rombolja a regionális identitást, azáltal, hogy az etnikai affiliációt a területi kötődés fölé vagy helyébe próbálja állítani. Az etnikai alapú régióidentitás kirekeszti a térségben jelentős részarányt képviselő román etnikumot (kb. 20–30% attól függően, hogy hol húzzuk meg a régióhatárokat), ezáltal demotiválja azt a lakosságot, melynek fontos szerepe van a régió kapcsolatrendszerének és külső megítélésének alakításában. Ezzel szemben a területi kötődésen, a lokálitás³ megerősítésén alapuló identitás⁴ kiépítése lenne a célszerű.

A területi identitás építése marketingtevékenység. Olyan, kognitíve megragadható, kézzelfogható materialitások, mint a tulajdon, az intézményi és tárgyi infrastrukturális ellátottság, valamint a társadalmi kapcsolatok ápolását lehetővé tevő alkalmak és formák tudatosításával, a helyi vagy regionális közösség ezekről való tudásának növelésével ez az identitás erősíthető. De ennél talán még fontosabb és nehezebben megtehető az ún. immateriális, affektív identitáselemekről (a családok több generációs jelenléte, a táji környezeti karakteres, egyedinek érzett jegyei, ünnepek és hagyományok, valamint a szélesebb táj és környezet megismerése) való tudás elérhetősége. Ugyanakkor a helyi vagy regionális identitásépítés csak akkor lehet sikeres, ha együtt jár a szabadság, a mobilitás lehetőségével⁵. Paradoxálisan tűnhet, de úgy látszik, hogy pontosan az elvándorlás, kitelepedés szabad lehetősége járult hozzá az utóbbi évek regionális identitásmegerősödéséhez. Míg a rendszerváltás előtti bezártság az asszimiláció és az identitás eróziójához járult hozzá. Összefüggést látok az említett jelenség és a vásárlói választási alternatívák meglétének a piaci cserefolyamatokat be-

---

¹ „... a regionálisan végzetesen tagolt erdélyi gazdaság olyan sűrű és rendszeresen működő piac- és vásárlózatot alakított ki, amelyik kényszerűen alkalmazkodott ehhez a mikroregionális gazdasági tagozódáshoz.” [Takács, (2000, 183. o.)]

² „Harmadikként kell megemlítenünk az árucserét – alkalmak, piacok, vásárok rangsorában az erdélyi belső hetipiácokat... Itt mindent cserélnek mindenért, s kivéve a bányász – telepeket, kézműipari- és manufaktúra-központokat, nem a pénzszerzés, nem az áru pénzre cserélésének a vágya, hanem a megélhetési kényszer gyakorolt természetes cserében megvalósuló lehetősége dominál. [Takács, (2000, 184. o.)]

³ A lokálitás magyarországi vizsgálatáról lásd: Böhm (2000).

⁴ „Az identitásnak lehet önálló tárgya a földrajzi környezet, mint ahogy a szociális és kulturális meghatározottságon túl erős lehet a valamely tevékenységhez, illetve a megélhetést garantáló körülményekhez való kötődés is.” [Oláh, (2000, 145. o.)]

⁵ A helyhez kötődés csak akkor számítható pozitív értéknek, ha ténylegesen adott a helyváltoztatás szabadsága, vagyis a helyben maradás tövű valós alternatíva egyik, folyamatosan megmértetett eleme.” [Oláh, (2000, 146. o.)]

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

folyásoló ténye közt. Ez az analógia elméleti megalapozást követel meg. Az identitással kapcsolatos marketinghez ad fogódzót, ha az identitást, mint a biztonság iránti szükséglet kielégítésének egyik lehetséges módját tekintjük. Természetesen, elég gond feltárni az identitásképző tényezők és a piaci mechanizmusok közötti összefüggéseket, pontosan az identitás fogalom elvont jellege miatt.

Oláh Miklós hivatkozott tanulmánya tartalmaz erre vonatkozó megállapításokat. A regionális identitás alapjának a térben egyénenként változó sugarú és formájú természeti, kulturális és szociális tájról, környezetről szerzett információkkal megalapozott komfortérzetet, az adott térségben „otthon lenni” élményét tekinti. A meghatározás lényege az információ, az ismeretek halmaza, egyszóval a tudás megléte. A mobilitás és az információ, mint két kulcsfogalom szempontjából a regionális identitás tárgyául választott földrajzi tér nagyságát befolyásolja a foglalkozás (munkamegosztás), a jövedelem, a térhasználat, inter- és intragenerációs földrajzi mobilitás, valamint az iskolázottság, nem és életkor¹. Ebben a megközelítésben összefüggés feltárásának lehetőségét látom egy adott régió fejlettsége, identitása és határainak meghatározóképesége között. Ezt az összefüggést a regionális identitás szerkezete és működési mechanizmusai (reprodukción, erősödés, integrációs képesség, asszimilációs képesség, az egyén egyéb identitásaival való viszonya) adják. Ezzel az értelmezéssel a regionális identitás koordinációs vetülete is felsejlik abban, hogy kollektív identitásról van szó.

A lokális és regionális identitások között komplementaritás és érdekellentét egyaránt jelentkezhet. Mindkét identitás megléte a térség aktorai közt az együttműködő verseny lehetőségét teremti meg. A győztes–győztes helyzet felválthatja a zéró-összegű játékok hagyományos világát. Ehhez azonban szükséges a régió marketingfogalmi kidolgozottságát olyan szintre emelni, hogy össze tudja kötni a gazdasági–piaci, szervezeti és társadalmi koordinációs mechanizmusokat.

Következtetés

A Székelyföld régiófejlődése az utóbbi években felgyorsult. Ehhez nagymértékben hozzájárultak a korunkat jellemző gazdasági átalakulások és az erdélyi régió belső differenciálódási folyamatai. A térség megkésett modernizációja szükségszerűen folytatódik. A készülő fejlesztési politikák és stratégiák, azonban a régió komplexitása miatt csak akkor lehetnek sikeresek, ha ezeket sokrétű tudományos kutatás és elemzés alapozza meg. Az értékelt fejlesztés folyamata önmagában, valamint a kialakított intézményrendszerei működésével (közigazgatás, civil társadalom) regionalizációs folyamatokat vezérel egy adott térségben. Ennek eredményeként dinamikusan változik egy régió területi behatároltsága és a terület belső szervezettsége. Az így kialakult régiók elsősorban minőségi jellemzőkben különböznek környezetüktől (kultúra, mentalitás, magatartásminták, bizalom jellege).

A minőségi különbség hosszú távon megalapozza és egyben meghatározza az infrastruktúrális és gazdaságfejlesztést is.

Irodalom

Andrescu Gabriel – Molnár Gusztáv: *Problema Transilvana*. Iași, 1999, Polirom.

Beluszky Pál: *Egy félsiker hét stációja (avagy a modernizáció regionális különbségei a*

---

¹ i.m. 148–149. o.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

századelő Magyarországon). In Alföld és Nagyvilág. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest, 2000.

Böhm Antal: *Térségi identitás Magyarországon*. In: Területfejlesztés és közigazgatás-szervezés, MTA, Budapest, 2000.

Dr. Orsody Béla: *Koordináció, piac, marketing*. J.P.T.E. Pécs, 1995.

Elekes Tibor – Tóth József – Trócsányi András: *Erdély változó térszerkezete a XX. században*. In Erdély természeti és történeti földrajza, ed. Boros László, Nyíregyháza.

Erdősi Ferenc: *Erdély közlekedéshálózatának kialakulása és fejlődése*. In Erdély természeti és történeti földrajza. Ed. Boros László, Nyíregyháza, 2000.

Frisnyák Sándor: *A Kárpát-medence feudális kori munkamegosztásának földrajzi modellje*. In Erdély természeti és történeti földrajza, ed. Boros László, Nyíregyháza.

Fukuyama Francis: *Bizalom. A társadalmi erények és a jólét megteremtése*. Európa, Budapest, 1997.

Hajdú Zoltán: Erdély történetileg változó államföldrajzi problematikája: közigazgatási régió, részállam, önálló állam? In Erdély természeti és történeti földrajza, ed. Boros László, Nyíregyháza.

Horváth Gyula: *Az európai regionalizmus kihívásai és a magyar regionális politikai stratégia*. In: Területfejlesztés és közigazgatás-szervezés, MTA, Budapest.

Kocsis Károly – Eszter Kocsis-Hodosi: *Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin*. Geographical Research Institute, Budapest, 1998.

Körten David C.: *Getting to the XXI. Century*. Kumaron Press, 1990.

Nemes Nagy József: *Jegyzetek a modern kori térbeliség fogalmainak értelmezéséhez*. In Alföld és Nagyvilág, MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest, 2000.

Oláh Miklós: *Adalékok a regionális identitás megrajzolásához*. In: Területfejlesztés és közigazgatás-szervezés, MTA, Budapest.

Orosdy Béla: *Koordináció, piac, marketing*. JPTE, Pécs, 1995.

Pálné Kovács Ilona: *Térszervezési stratégiák Magyarországon*. In: Területfejlesztés és közigazgatás-szervezés, MTA, Budapest, 2000.

Pinczés Zoltán: Erdély gazdasági életének földrajzi alapjai, in Erdély természeti és történeti földrajza. Ed. Boros László, Nyíregyháza, 2000.

Sandu Dumitru: *Spațiul social al tranziției*. Polirom, Iași, 1999.

Takács Péter: *Erdély regionalitása és gazdasági élete a XVIII–XIX. század fordulóján*. In Erdély természeti és történeti földrajza. Ed. Boros László, Nyíregyháza, 2000.

Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája, I.* Teleki László Alapítvány – Pro-Print Könyvkiadó, Budapest–Csíkszereda, 1998.

Regionális fejlődés és politika Kelet-Közép-Európában

1. A kelet-közép-európai gazdasági tér egyenlőtlenségei

Miközben az Európai Unió regionális és kohéziós politikájának reformjai az integráción belüli területi különbségek mérséklését tűzték ki célul, s ennek megvalósításában a négy évtized több-kevesebb eredményhez vezetett, a kelet-közép-európai bővítés következménye a regionális egyenlőtlenségek fokozódása lesz. A társult országok gyenge teljesítőképessége miatt a területi differenciák mértékének növekedésével és az elmaradott térségek nagymértékű megszorodásával kell számolni.

A majdani tagállamok térszerkezetére ható demográfia, munkaerőpiaci, gazdasági és környezeti folyamatok Kelet-Közép-Európában jelentős eltéréseket mutatnak, a csatlakozás következményei is változatos képet vetítenek előre. Bár az európai uniós szakértők előszeretettel kezelik e térséget homogén egységként, az államszocializmus öröksége, még különben a transzformáció regionális hatásai és az új jelenségek menedzselésében alkalmazott gazdaságpolitikai eszközök, intézményi megoldások igen eltérő eredményre vezettek. (1. táblázat)

A 97 milliós népességű kelet-közép-európai társult országocsoport *demográfiai potenciálja* nagy eltéréseket mutat. Két ország – Lengyelország és Románia – adja a népesség 60%-át, a többi nyolc ország kis- és közepes méretű állam. Lengyelország, Csehország, Románia, Bulgária és Szlovénia viszonylag kiegyensúlyozott népességeloszlású ország, településszerkezetük dekoncentrált. A történelmi fejlődésük során hosszú ideig megosztott államok – Lengyelország és Románia – településhálózatában több nagy népességkoncentrációt találunk, a vezető fővárosok mellett jelentős lakosságszámú és gazdasági potenciálú regionális központok fejlődtek ki. A sokpólusú országok – a nyugat-európai államok nagy része is ebbe a kategóriába tartozik – jellemzője, hogy a vezető város és a regionális központok népessége közötti különbség legfeljebb ötszörös, míg a fővárosok által dominált országok esetében ez az arány tíz-tizenkétszeres értéket mutat. Lengyelországban és Romániában például a kétmillió fővárosokat követő városhálózati elemet hat–nyolc 300–700 ezer fős nagyváros alkotja, amelyek térszervező hatása nagy régiókra terjed ki. Ezzel szemben Magyarországon csupán négy regionális centrum népességszáma haladja meg a százötvenezer főt. Ugyanakkor sajátos kelet-közép-európai jelenségnek tekinthető, hogy a középvá-

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

rosok fontos szerepet játszanak a településhálózat szervezésében, sok, e kategóriába tartozó város rendelkezik területi-közigazgatási központfunkciókkal, intézményrendszerük összetétele, a közigazgatási szervezetek működési köre lényegesen nem különbözik a nagyvárosokétól. A tervgazdaságok unitárius államformájának közigazgatási-politikai berendezkedése homogenizáló hatású volt, a nagyvárosok nem érvényesíthették természetes és hagyományos térszervező erejüket. Nem véletlen, hogy több országban a decentralizált fejlesztéspolitika és a regionalizáció irányába tett legelső lépések nyomán éles verseny bontakozik ki a különböző méretű, de viszonylag hasonló intézményi struktúrájú területi-közigazgatási központok között az új regionális térszervező funkciók megszervezéséért.

1. táblázat

A kelet-közép-európai országok fontosabb makrogazdasági mutatói, 1998

Ország	Népesség, ezer fő	Egy főre jutó GDP vásárlóerő- paritáson		A mező- gazdaság	Az ipar	A szolgálta- tások	A GDP- növekedés, %	Infláció, %
		Euró	EUR15= 100	részesedése a GDP-ből, %				
Bulgária	8 257	4600	22,5	21,1	28,7	50,2	3,4	22,3
Cseh- ország	10 295	12 200	59,8	4,5	41,8	53,7	-2,3	10,7
Lengyel- ország	38 666	7800	38,2	4,8	36,5	58,7	5,0	11,8
Magyar- ország	10 211	9800	48,1	5,9	32,7	61,4	5,1	14,3
Románia	22 507	5500	27,0	17,6	42,7	41,7	-7,3	59,1
Szlovénia	1966	13 700	66,0	3,9	37,7	58,4	3,9	7,9
Szlovákia	5391	9300	45,6	4,6	33,3	62,1	4,4	6,7

Forrás: Regular report from the Commission on progress towards accession. Különböző oldalak alapján a szerző összeállítása.

A transzformációs országokban – az urbanizációs szinttől függően – a rurális terek kiterjedése és elmaradottsága is nagy különbségeket jelez. Lengyelország kivételével – ahol a városi népesség gyarapodása figyelhető meg – a falusi népesség elvándorlási folyamatai megálltak, sőt több országban a rurális térségek népességszáma a városokból történő visszavándorlás miatt nő. Az újszerű demográfiai folyamatok azonban csak kismértékben tekinthetők biztató jelnek, hisz e térségek gazdasági alapjai gyengék, a visszatelepülni kényszerült népesség nagy része ugyanis mezőgazdasági kényszervállalkozó lett. A munkaképes korú népesség aránya ezekben a térségekben – illetve a hagyományos ipari térségekben – a legmagasabb. A nagyvárosi térségekben viszont ennek az ellenkezője tapasztalható. A fővárosok népességének korstruktúrájában az idős korosztályok aránya növekszik. A dinamikus fejlődésnek indult régiókban (Magyarországon Nyugat- és Közép-Dunántúl, Lengyelországban az északnyugati régiók, Csehországban Dél-Morvaország) és a magas születési rátájú észak- és kelet-romániai, valamint kelet-szlovákiai régiókban kedvező korstruktúra van kialakulóban, bár ez utóbbi térségekben az elvándorlás kedvezőtlenül befolyásolja a munkaképes korúak arányát.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

A munkaerőpiacok területi különbségeit a korábbi gazdaság szerkezet és a kifejlődő piaccgazdaságokban lejátszódott strukturális átalakulás idézték elő. A gazdasági aktivitási arány azokban a régiókban magas, ahol a szerkezeti változások még nem indultak el – több nehézipari régió Csehországban és Lengyelországban még nem lépett új fejlődési pályára illetve sok olyan rurális térség található Kelet-Európában, ahol az agrár-foglalkoztatottak igen magas aránya (a romániai Moldvában például 42%) miatt a jövőben éles feszültségek keletkezhetnek. Vannak olyan régiók is, amelyekben a korábban elhanyagolt tercier ágazatok gyors fejlődése ellentételezni tudta a gazdaság más szféráinak összezsugorodását. A kelet-közép-európai átalakulás sajátos paradoxona, hogy a sikeres régiók mutatják a legalacsonyabb aktivitási rátákat, bár ez a megállapítás Magyarországra és Csehországra nem érvényes. A társult országok közül Magyarország gazdasági aktivitási rátája (51,7% 1998-ban) a legalacsonyabb, a közép- és a nyugat-dunántúli régióé az országos átlagnál néhány százalékponttal magasabb.

A társult országok igen eltérő gazdasági potenciáljának fejlesztését kohéziós problémák akadályozzák. A gazdasági fejlettség alacsony szintjén az egyes országok regionális teljesítőképességében tapasztalható különbségek azonban nem nagyobbak, mint a nyugat-európai országokban. (2. táblázat) A kelet-közép-európai legalacsonyabb teljesítőképességű és a legfejletlenebb régió (Prága és a lengyel Suwałki vajdaság) közti különbség (5,17-szoros) azonban jelentősebb, mint az Európai Unió hasonló mutatója. Összességében – a nemzeti különbségektől eltekintve – európai léptékben a kelet-közép-európai gazdasági tér viszonylag homogén regionális képet mutat, a régiók többsége az uniós teljesítőképesség átlagának felét sem éri el, Romániában és Bulgáriában még a fővárosok sem jeleznek feltűnő fejlettséget. (1. ábra)

2. táblázat

Az egy főre jutó GDP regionális különbségei a kelet-közép-európai országokban, 1996

Ország	A legfejletlenebb		A legfejlettebb		Különbség
	régió egy főre jutó GDP-je vásárlóerő-paritáson EUR15 = 100				
Bulgária	Szófia megye	24	Burgasz	34	1,42
Csehország	Közép-Csehország	49	Prága	120	2,45
Lengyelország	Suwałki	23	Varsó	65	2,83
Magyarország*	Észak-Alföld	32	Közép-Magyarország	71	2,22
Románia	Északkelet	26	Bukarest	44	1,69
Szlovákia	Kelet-Szlovákia	36	Pozsony	97	2,69
EUR15	Epirusz	44	Hamburg	192	4,36

Megjegyzés: NUTS II. területi egységek adatai, Lengyelország esetében vajdasági (NUTS III.) adatok. * 1998

Forrás: Regional Gross Domestic Product in Central European countries. p. 4.; KSH Gyorstájékoztató 2000 áprilisi adatai alapján a szerző számítása.

Nyilvánvaló, hogy a kisebb területi egységek közti gazdasági egyenlőtlenségek a régiók közti különbségeknél jelentősebbek, megyei (NUTS III.) egységeket vizsgálva,

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

érdekes módon Magyarországon nyílik a legjelentősebben a fejlettségi rés. Budapest egy főre jutó GDP-je több mint háromszorosan haladja meg Szabolcs-Szatmár-Bereg megye értékét, Romániában ugyanakkor Bukarest és Vaslui megye között csupán kétszeres a különbség. A piacgazdaság következményei a területi egyenlőtlenségek további növekedését vetítik elő. Magyarország területi szerkezetének átalakulása a nyertes és a vesztes megyék fejlődésének ütemében megmutatkozó különbségek azt jelzik, hogy a térformáló erők sokkal differenciáltabb képet mutatnak, mint a tervgazdaság időszakában. Ez utóbbi korszakban ugyanis az iparosítás alakította egy régió gazdasági teljesítőképességét, ma viszont az ipar versenyképes ágazatai és a hozzájuk kapcsolódó szolgáltatások befolyásolják a regionális gazdaságok fejlődését. (3.táblázat)

3. táblázat

A térbeli egyenlőtlenségek jellemzői a rendszerváltó országokban

Megnevezés	A rendszerváltózás	
	előtt	után
Az egyenlőtlenségek térbeli megnyilvánulása	Városi és falusias térségek között	Települések között Régiók között
Az egyenlőtlenségek alakulásának tendenciája	A városi és a falusias térségek között csökkenő A régiók között csökkenő A települések között állandósult	A települések között növekvő A régiók között növekvő A városi és a falusias térségek között állandósult
Az egyenlőtlenséget előidéző hatótényezők	Iparosítás	Szerkezeti változások Szolgáltatások Külföldi tőkebefektetés
Az egyenlőtlenségek alakulását befolyásoló döntési szint	Nemzeti	Helyi Transznacionális
Az egyenlőtlenségeket kifejező mutatók	Demográfiai helyzet Kommunális és szociális infrastruktúra A közösségi infrastruktúra használatához kapcsolódó juttatások	Munkanélküliségi ráta Jövedelmek

Forrás: Vision Planet. 48. o.

2. Formálódó regionális politikák

A transzformációs szakasz kezdetén a rendszerváltó országok a területfejlesztési politika cél-, eszköz- és intézményrendszerére kevés figyelmet fordítottak. Nem volt ez különben Magyarországon sem. Paradigmaváltás azonban legelőször Magyarországon kezdődött. Nem véletlenül állapította meg az Európai Bizottság 1998-ban ké-

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

szült jelentése, hogy a regionális politikában Magyarország tűnik a legfelkészültebbnek. E dokumentum a kelet-közép-európai országok strukturális és kohéziós politikáiról általában azonban elmarasztalóan nyilatkozott, megállapítva, hogy:

- egyáltalán nincsenek vagy nagyon gyengék a regionális politikai eszközök;
- fejletlen az intézményrendszer, erőtlen az ágazatközi koordináció a területfejlesztési programok társfinanszírozásában, a területi önkormányzatok fejlesztési eszközei szegényesek, hiányos a szakértelmük;
- a költségvetési szféra is gyökeres átalakításra szorul: nehezen mobilizálhatók az állami pénzalapok a strukturális támogatások kiegészítésére, tisztázatlan a társfinanszírozáshoz szükséges források mennyisége, megoldatlan a felhasználás hatékonyságának garantálása, hiányzik az EU-konform monitoring.

A bizottság a csatlakozásig elvégzendő feladatokat e hiányosságok felszámolásában fogalmazta meg. Az országok többségében valamennyi regionális politikai feladat fejlesztésében jelentős erőfeszítéseket kellett tenni, Magyarország viszont kivételnek számított. (4. táblázat)

4. táblázat

Az Európai Bizottság regionális politikai ajánlásai a társult országoknak

Feladat	Bulgária	Cseh-ország	Lengyel-ország	Magyar-ország	Románia	Szlovákia	Szlovénia
Jogszabályok kidolgozása	X	X	X		X	X	X
Intézmények kiépítése	X	X	X		X	X	X
A meglévő intézmények közötti koordináció erősítése	X	X	X	X	X	X	X
A területfejlesztés pénzügyi eszközeinek megteremtése	X	X	X	X	X	X	X
Forráskoordináció	X	X	X	X	X	X	X
Ellenőrzés	X	X	X		X	X	X
Regionális statisztika	X	X	X		X	X	

Forrás: Enlarging the European Union. Accession Partnership alapján a szerző szerkesztése.

A cseh kormány 1998-ban rendeletet fogadott el a regionális politika alapelveiről. (Brizova, 2000) A cseh jogi szabályozás az állami közigazgatás regionális politikai feladatairól nem rendelkezik, a fogalom – részletesebb magyarázat nélkül – csupán a hatásköri törvényben jelenik meg. Eme ok miatt a közigazgatás regionális politikai feladatairól a kormánynak kell intézkednie. A cseh kormány már 1992-ben rendeletet alkotott a kormányzati regionális politika elveiről. A rendelettervezetet a Gazdasági Minisztérium készítette. Az elfogadott elvek alapján a regionális politikai intézkedé-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

sek a problematikus térségek kis- és közepes méretű vállalkozásainak fejlesztésére összpontosultak. Az ily módon definiált regionális politika azonban nem tekintette feladatának a jelentős regionális hatásokat előidéző egyéb ágazati programok koordinációját, a területi és a helyi önkormányzatokat nem vonta be a feladatok megoldásába. A vállalkozástámogatás kivételével a problematikus régiók fejlesztését nem segítették külön regionális programok. Az állam magatartására az ágazati szemlélet nyomta rá a bélyegét, integrált regionális felfogásnak nyomát sem lehetett látni. A regionális politikának illetően értelmezése nem felelt meg a hatásköri törvény 2. cikkely 14. szakaszának, amely a Területfejlesztési Minisztérium hatáskörébe utalta az állam regionális politikájának koordinálását.

Az érvényes regionális politikai koncepció nem felelt meg az Európai Unió és tagállamai gyakorlatának sem. Az Európai Unió Csehország csatlakozási kérelméhez fűzött véleményében azt állapította meg, hogy:

- a Cseh Köztársaságnak nincs regionális politikája;
- a területfejlesztési kezdeményezéseket több nemzeti program valósítja meg, nem létezik önálló regionális fejlesztési politika;
- a Területfejlesztési Minisztériumnak kell a nemzeti szintű koordinációt ellátnia;
- hatékony területfejlesztési eszközöket kell kidolgozni, a regionális célleírányzat szerepét erősíteni kell;
- a Cseh Köztársaságnak ki kell dolgoznia az integrált regionális politika jogi, intézményi és költségvetési kereteit az EU-ban alkalmazott szabályoknak megfelelően.

A fenti okok miatt fogadta el a cseh kormány az új regionális politikai irányelveket. A dokumentum célja, hogy egységes elvek alapján szabályozza a köztársaság regionális politikáját, meghatározza a minisztériumok közötti koordináció formáit, a pénzügyi forrásokat és közelítse az államigazgatás gyakorlatát az Európai Unió normáihoz.

Az új szabályozás pontosabban körvonalazta a regionális politika feladatait, kiváltva az alábbi kérdésekben:

- a regionális politika alapcéljai és elvei;
- a regionális politika eszközrendszere;
- a programozás szerepe a regionális politikában;
- a regionális szint integrációja a regionális politika megvalósításában;
- a Területfejlesztési Minisztérium koordinációs szerepe és pénzügyi irányító funkciói.

A regionális politika az új felfogás szerint magában foglalja az állam elvi irányító tevékenységét, a regionális és a helyi önkormányzatok aktív közreműködését a régiók harmonikus fejlesztésében, a területi különbségek mérséklésében és a területi gazdaság szerkezetének átalakításában.

Az alapelvek abból a tényből indulnak ki, hogy a kormány regionális fejlesztési szerepe korlátozott lehet. Az érdekelt régiókban a területfejlesztés regionális szereplőinek kell elsődlegesen feladatokat vállalniuk. Regionális önkormányzatok azonban még nem működnek Csehországban, a 347/12997 sz. alkotmányos törvény értelmében 2000 után szerveződnek majd meg.

Az alapelvekről szóló dokumentum azt fejezi ki, hogy a Cseh Köztársaságnak alkalmazkodnia kell az Európai Unió regionális és strukturális politikájához, és olyan

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

mechanizmusokat kell működtetnie, amelyek lehetővé teszik az EU-támogatásokhoz való hozzáférést. Ennek keretében a fejlesztési forrásokat a matematikus régiókra kell összpontosítani, többéves időszakot felölelő programokra van szükség, erősíteni kell a stratégiai szemléletet, a decentralizációt, a területfejlesztésben érdekelt szereplők együttműködését, a partnerséget. A kedvezményezett térségek lehatárolásához megfelelő mutatórendszert kell kidolgozni.

Az alapelvek szerint a kormány hozzájárulásával más régiók is támogatásban részesíthetők. Jelenleg például a határ menti együttműködési (Phare CBC) programok részesülnek évi 1,2 milliárd korona EU-támogatásban az Ausztriával és a Németországgal határos járásokban, és ennél sokkal csekélyebb összegű támogatást kapnak az EU CREDO-programjából a Szlovákiával és a Lengyelországgal érintkező területeken kezdeményezett együttműködések.

Csehország hosszú távon vélhetően az EU első támogatási célcsoportjába tartozik majd, a regionális komponensekre nagy hangsúlyt kell fektetnie, programdokumentumokat kell kidolgoznia, operatív működési programokat kell majd szerveznie a NUTS II. régiókban. Az új mezoszintű területi egységek kialakítását követően e programokat már ezek a régiók fogják megvalósítani az állami és az EU-támogatások felhasználásával.

A kormányhatározat egyértelműen leszögezi, hogy az állami területfejlesztési feladatok felelőse a Területfejlesztési Minisztérium, más hatóságok a hatásköri törvény értelmében regionális politikával nem foglalkoznak, az egyes régióknak támogatások kizárólag integrált regionális fejlesztési programok formájában adhatók. A regionális politikával párhuzamosan, az eddigiekhez hasonlóan ágazati fejlesztési programok is készülnek, ezek hatásai természetesen a régiókban is érvényesülnek, hisz minden fejlesztésre valamilyen területi egységben kerül sor. E programoknak tehát tartalmazniuk kell a területfejlesztési hatás elemzését. Az ágazati programokért az illetékes szakminisztériumok a felelősek, nekik kell megindokolniuk, hogy az ágazati programot az adott régióban önállóan vagy integrált fejlesztési program részeként valósítják meg.

Bulgáriában az 1999-ben elfogadott területfejlesztési kerettörvény a regionális politika általános, EU-konform céljait és intézményeit rögzítette. A törvény végrehajtása során a legélénkebb vita a tervezési régiók kialakítását kísérte. Létrehozásukat a területi közigazgatásban bekövetkezett fontos változások és az EU-előcsatlakozási alapjaihoz való hozzáférés motiválta. E megfontolásokból kiindulva alakították ki a tervezési régiókat és határolták le a régiókon belül a beavatkozási területeket. (Geshev, 2000)

A regionális politika megvalósítását kétfajta régiótípus szolgálja: a területfejlesztés irányításában közreműködő régiók és a speciális fejlesztési problémákat felölelő térségek. A két régiótípus lényegét, területi méreteit és az alkalmazott területfejlesztési eszközöket tekintve jelentősen különbözik egymástól. A területfejlesztés irányításában alkalmazott régiók az ország egész területét lefedik, míg a másik tértípus csupán egyes részein jelenik meg és meghatározott fejlesztési prioritások megvalósításához szolgáltat kereteket.

Az igazgatási régiók korlátozott decentralizációs politikát valósíthatnak meg, a beavatkozási térségek kizárólag az országos területfejlesztési politika objektumai, fejlesztésük finanszírozását központi ellenőrzés alatt végzik. A beavatkozási térségek a regionális politika tárgyát, az irányítási régiók elsődlegesen annak alanyát jelentik.

A régiók lehatárolásával foglalkozó dokumentumot több szervezet tárgyalta, majd 1999 áprilisában a kormány mellett működő területfejlesztési tanács elfogadta az új

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

makrorégiókra tett javaslatot. A tervezési régiók területi méretét egész sor feltétel befolyásolja:

- a régiók száma viszonylag kevés legyen, méretük és természetierőforrás-potenciáljuk és gazdasági-társadalmi adottságaik alapján legyenek képesek nagyméretű programok és projektek megvalósítására;
- a régió az irányíthatóság érdekében ne legyen túlzottan nagy méretű, például a régiót alkotó megyék száma optimális legyen, a köztük lévő együttműködést szervezni lehessen, intenzív közvetlen (személyes) kapcsolatok kialakítására nyilván lehetőség a tagmegyék képviselői és partnerei között;
- legyen a régióknak közös, minden pontján érezhető fejlesztési problémája, ami közös munkára serkenti a területfejlesztési szereplőket;
- vegyék figyelembe az alapvető természetföldrajzi egységeket és a régiók történelmi hagyományait;
- legyen a régióknak viszonylag fejlett városhálózata, több növekedési pólusa;
- a területfejlesztésben korábban alkalmazott régióbeosztást iránymutatásul kell figyelembe venni;
- a tervezési régióknak teljes területi-közigazgatási egységeket kell magában foglalnia.

Mivel Bulgáriában – az Európai Unió sok tagállamától eltérően – hiányoznak az egyértelműen elkülöníthető, nagy hagyományokkal és saját identitással rendelkező területi közösségek, a régiók területi határainak kialakítása komoly akadályba ütközött. A tervezési régiók működését a kormányrendelet két feltételhez köthette:

– csak a kialakításuk során tekintetbe vett alapcél teljesítésére – nevezetesen területfejlesztésre – működtethetők, a tervezésen és a fejlesztési programok megvalósításán kívül más funkcióik nem lehetnek;

– számukat és határukat a nemzeti területfejlesztési terv érvényességi idején belül nem lehet megváltoztatni. Ezt a feltételt a megyei kormány megbízottak javaslatára kötötték ki.

A szakértői tárgyalások során a létrehozandó tervezési régiók száma 3–4 és 8–10 között mozgott. A végső változat hat régiót tartalmazott, s ez felelt meg leginkább az előbb felsorolt kritériumoknak. (Geshev, 1999) Az elfogadott régióbeosztás alapvető jellemzői a következőkben összegezhetők:

- az ország hat régióra való tagolását – kisebb módosításokkal – hosszú távra fogadták el;
- az egy régióba tartozó megyék száma 3–6 között mozog, a régiót alkotó megyék közötti kapcsolattartás lehetőségei adottak;
- a régiók területi mérete viszonylag kiegyensúlyozott (átlagos területük 18 495 km²), csupán két kivétel van, az északnyugati régió az átlagos terület 57%-át, a közép-déli régió pedig 149%-át teszi ki;
- a népességszámot tekintve a régiók közötti különbségek már nagyobbak. A délnyugati és a közép-déli régiók nagyvárosai (Szófia és Plovdiv) e két régió népességszámát jelentősen megemelik;
- az északnyugati régió kivételével minden régióknak van vezető növekedési központja és a beavatkozási típusú térségelhatárolás szempontjai alapján kimutatható fejlett térsége;
- valamennyi régióban különböző fejlettségű és eltérő fejlődési problémával küszködő térségek találhatók.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

A román kormány reformtörekvései között a területfejlesztési politikának fontos szerepe van. Az 1998. évi területfejlesztési törvény a regionális fejlesztés feladatát az alábbiakban határozta meg: „...a kiegyensúlyozott fejlesztés ösztönzésével, a történelmi, földrajzi, társadalmi, politikai körülmények miatt hátrányban lévő térségek fejlődési lemaradásának mérséklésével és az újabb egyenlőtlenségek kialakulásának megelőzésével csökkentse a meglévő regionális különbségeket”.

A román kormány által 1997-ben elfogadott területfejlesztési koncepció (az ún. Zöld Könyv) szerint „a különböző régiók fejlettségi színvonalkülönbségei hosszú történelmi múltra visszanyúlóan természeti és humán adottságaik... eltéréseiből adódnak”.

A törvény elvben széles körű közigazgatási decentralizációt indíthat el, illetve a kormányzati ágazati politikák és a regionális, valamint a helyi kezdeményezések összehangolását szorgalmazza a régiók fenntartható gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődése érdekében. A regionális fejlesztések ösztönzése, a központi kormányzati politikával való összehangolás igénye és az interregionális kooperációk fejlesztése a román kormány azon szándékát fejezi ki, hogy a nemzetgazdaság és az egyes régiók fejlődése harmonikus legyen. (Pascariu, 2000) A területfejlesztési törvény – az ország Európai Unióval kötött társulási szerződésével összhangban – a területfejlesztési intézményrendszer fejlesztését és EU-kompatibilitását is célul tűzi ki. A Zöld Könyvben az alábbiakat olvashatjuk: „Az uniós tagsággal szembeni kötelezettség azt igényli, hogy a tagságra pályázó országnak bizonyos előcsatlakozási fejlesztési célokat meg kell valósítania, ezek közül az ország régiói közötti különbségek mérséklését kell a legfontosabbnak tartani”. (Green Paper, 1997)

Románia – Bukaresttel együtt – 42 közigazgatási egységre (judet) tagozódik. A megyék – méretüket tekintve – azonban túl kicsik ahhoz, hogy területfejlesztési célokat fogalmazhassanak és valósíthassanak meg. A Zöld Könyv ezért azt a javaslatot tette, hogy a különböző társadalmi-gazdasági szerkezetű megyékből önkéntes alapon fejlesztési régiók szerveződjenek. E fejlesztési régiók már elég nagyok ahhoz, hogy erőforrásaikat hatékonyan hasznosítsák, regionális fejlesztési stratégiákat dolgozhasanak ki és valósíthassanak meg. A régiók a statisztikai adatgyűjtés és -feldolgozás egységei is.

A Zöld Könyv a fejlesztési régiókon belül támogatási térségeket, olyan kisebb településegységeket is meghatározott, amelyek hasonló fejlődési nehézségekkel küszködnek. Az alábbi négy típusban az ország különböző pontján tizenhat matematikus térséget jelöltek ki:

1. elmaradott, igen szegény térségek;
2. iparilag hanyatló területek;
3. erősen szennyezett térségek;
4. talajeróziós területek.

Az országban nyolc fejlesztési régiót alakítottak ki. Ezek létrehozását a megyei tanácsok szerződésben rögzítették. A régiók közül csak kettő (a központi és Bukarest–Ilfov) nem határ menti térség. A régiók népességszáma viszonylag kiegyenlített képet mutat.

A régiókban az alábbi intézményeket szervezték meg:

- *döntéshozó szervek* – Minden régióban a régiót alkotó megyék megyei és helyi önkormányzati képviselőinek részvételével regionális fejlesztési tanács működik. A kormány és a regionális fejlesztési tanácsok azonos számú képviselőjéből alakult Nemzeti Regionális Fejlesztési Tanács élén a miniszterelnök áll.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

–*végrehajtó szervek* – Minden régióban regionális fejlesztési ügynökség alakult, amely nemkormányzati jellegű, önálló jogi személyiségű szervezet. A Nemzeti Regionális Fejlesztési Ügynökség a központi irányítás, kormánynak alárendelt szakosított intézménye.

A regionális fejlesztések finanszírozására országos és regionális szinten területfejlesztési alapot hoztak létre.

A törvényen kívül a területfejlesztés jogi szabályozásának fontosabb dokumentumai a következők:

- a 634/1998. sz. kormányhatározat a területfejlesztési törvény módszertani kérdéseinek szabályairól;
- a 979/1998. sz. kormányhatározat a Nemzeti Regionális Fejlesztési Tanács kormányzati képviselőinek kijelöléséről és a Nemzeti Regionális Fejlesztési Ügynökség megalakításáról;
- a 20/1999. sz. törvény a 24/1998. sz. elmaradott térségekről szóló sürgősségi kormányrendelet jóváhagyásáról.

A területfejlesztési intézményrendszer 1999-ben valamennyi szinten és régióban kiépült. Kelet-Közép-Európa más országaihoz hasonlóan a decentralizáció Romániában is azt jelenti, hogy hatásköröket telepítenek az alsóbb szintekre. Ennek jogi szabályozása azonban még kialakulatlan, és gyakran hiányzik a közigazgatás demokratikus mechanizmusa (a területiség, a választott testületek és a lakosság közötti közvetlen kapcsolatok szabályozásának elvei). A legnagyobb gond az, hogy helyi és regionális szinten ma még szűk hatáskörökkel rendelkeznek a döntéshozók. Romániában nincs hatékony területi irányítási szervezet, amely nyomást gyakorolhatna az átütő célokat megvalósító reformokra. (Grüber, 2000)

Lengyelországban az 1999. január 1-jén bevezetett közigazgatási reform nemcsak új kihívásokat jelentett a regionális politikában, de új eszközöket is igényelt. (Stasiak, 1999) A kibontakozó regionális politika kulcsproblémája a régiók autonómiája, ugyanis az új régiók a központi kormányzat fejlesztési programjait is megvalósítják. Az előkészítés alatt lévő törvények alapelvei a szubszidiaritáson nyugszanak, csak azokat a nemzeti regionális fejlesztési programokat kell végrehajtani, amelyekben a regionális hatóságokkal megállapodtak. Következésképpen a regionális hatóságok felelősek a központi kormányzattal kötött szerződéses megállapodások végrehajtásáért, illetve a nemzeti kormányzat regionális fejlesztési céljaihoz rendelt pénzügyi források felhasználásáért. (Borsa, 2000)

Az 1989 utáni lengyel regionális politika főbb jellemzői az alábbiak voltak:

- a túlzott centralizáció;
- a rendelkezésre álló csekély eszközök nem megfelelő végrehajtási mechanizmusokkal párosultak;
- felesleges célok fogalmazódtak meg a kormányzati programdokumentumokban,
- a „tűzoltó” jellegű programok (a munkanélküliség kezelése) domináltak;
- hiányzott a programok koordinációja.

Az állami funkciók és a közösségi eszközök megosztásának decentralizációján alapuló regionális politika a területfejlesztés egy részét a regionális felelősségi szintekre helyezte. A központi kormányzat a regionális politika irányítójaként a területfejlesztés egyik aktora, a többi partner pedig a regionális önkormányzatok, a gazdasági és a társadalmi szervezetek, a nemzetközi vállalatok és az intézmények.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

A regionális politika a kompetenciák tekintetében két autonóm, de egymást kiegészítő szintre osztható:

- nemzeti szint:* a központi kormányzati politika szintje, amely a transzregionális együttműködés problémáinak megoldásával foglalkozik, például Lengyelország szerepével az európai területi és regionális fejlődésben. A nemzeti szinten megjelenő speciális politika nem más, mint a regionális politika, amelynek célja a történetileg meghatározott civilizációs elmaradottság leküzdése és a szerkezetátalakításban élen járó térségek és a nemzeti jelentőségű növekedési centrumok támogatása;
- regionális szint:* a régiók fejlesztésének támogatása, a regionális önkormányzatok szempontjából legfontosabb problémák megoldása. Prioritásnak a szerkezetátalakítás és a fejlesztési folyamatok regionális kormányzati hatáskörbe tartozó szintjei és a rendelkezésre álló eszközök összehangolása tekinthető.

A lengyel kormány regionális politikájának alapelveit a hosszú távú regionális fejlesztési stratégia tartalmazza, amelynek alapvető céljai a következők:

- az ország területi kohéziójának fokozása;
- a fejlesztési potenciálnak a fejlett régiókból az ország fejletlenebb részeibe történő diffúziója;
- a kevésbé fejlett és a támogatásra szoruló térségek kijelölése;
- az egyes régiók fejlődési potenciálja és az országos átlag közötti eltérés meghatározása.

A lengyel területi tervezési rendszer sajátossága, hogy tervek nagyrégiókra és az egész országra készülnek. Ez volt jellemző a II. világháború előtti Lengyelországra is. Az arányos fejlesztést szolgáló ambiciózus projektek egész sora valósult meg a

Lengyel Köztársaság időszakában. A sztálini korszakban a nagy dimenziójú tervezési elgondolások aránytalanná és túlbürokratizálttá váltak. Az 1990-es évek átalakulási időszaka teljesen más típusú nemzeti tervezést igényelt. Jelenleg úgy tűnik, hogy az EU-ban működő modellen alapuló tervezési koncepciót kell bevezetni, amely a régiók autonómiáján és az állam koordinációs funkcióján nyugszik.

3. A magyar regionális politika versenyképessége kelet-közép-európai összevetésben

E vázlatos áttekintésből érzékelhetjük, hogy részben bel- és gazdaságpolitikai okokból, jobbra azonban az Európai Bizottságtól érkező figyelmeztető javaslatok hatására szinte valamennyi országban fontos változások történtek, a kitűzött feladatok egy részét – legalábbis formai szempontból – a társult országok mindegyike teljesítette.

Romániában 1998-ban, Bulgáriában 1999-ben *területfejlesztési törvényt* fogadtak el, Csehországban 1998-ban kormányrendeletben fogalmazták meg az új regionális politikai stratégia irányait. Szlovákiának és Lengyelországnak nincs területfejlesztési törvénye. E törvények a regionális politika cél-, eszköz- és intézményrendszerének kereteit határozták meg, jobbra az EU strukturális politikájának alapelveit adaptálták. A magyar területfejlesztési törvény terjedelmében és tartalmában is különbözik a három ország dokumentumától. Bővebb terjedelemben részletesebb szabályozást tar-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

talmaz, logikusabb szervezetben és tágabb tematikai körben határozza meg a területi fejlődés irányait, a beavatkozások állami és önkormányzati feladatait, a regionális decentralizáció követelményeit. Az új területi struktúrák kialakításában azonban a magyar törvény megengedőbb jellegű volt. A többi törvény már tartalmazza a strukturális politika NUTS II. egységeit, míg Magyarországon csak hosszas viták után született meg a törvény módosítása a kötelezően létrehozandó tervezési-statisztikai régiókról. A jogi szabályozás másik fontos tárgykörében, a fejlesztési stratégia intézményesülésében már nem ilyen kedvező a helyzet. Csupán Magyarországnak van parlament által jóváhagyott területfejlesztési koncepciója, másutt semmifajta dokumentum, az ország térszerkezetének fejlődését befolyásoló program vagy koncepció nincs. A területfejlesztési intézmények munkáját nagy mértékben hátráltatja e releváns dokumentumok hiánya. Ehelyütt arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy az utóbbi egy esztendőben a magyar politikai döntéshozók mintha megfeledekezének a 35/1998. (III. 20.) sz. országgyűlési határozatról, a fejlesztési irányok kijelölése nagyfokú spontaneitást és domináns rurális orientációt mutat.

Valamennyi országban kialakították a *regionális tervezési-statisztikai rendszert*. Az EU-kompatibilitás megteremtését célzó intézkedések Lengyelországban és Bulgáriában közigazgatási reformokkal párosultak. Lengyelországban részleges regionális politikai célokat az 1998. évi közigazgatási reformtörvény fogalmazott meg: a 16 új vajdaság (a területi mezoszint) feladatai között meghatározó súlya van a regionális gazdaságpolitikának, a fejlesztési programok kidolgozásának és megvalósításának. A korábbi, kisebb méretű vajdaságok megszűnésével (amelyek egy részét felosztották az új közigazgatási egységek között) azonban alapját veszítette a korábbi NUTS III. rendszer, ma Lengyelországban ilyen szintű statisztikai egységek nem léteznek. Bulgáriában a területi adminisztráció átalakítása a lengyel reformokkal ellentétes logika alapján zajlott. A nagyméretű egységeket (a 9 oblasztot) 28 kisebb területi egységre bontották, ezek jelentik a NUTS III. egységet és 6 makrorégiót szerveztek. Szlovákiában a dekoncentrált igazgatási egységként működő 8 megye alkotja a NUTS III. szintet, az országot 4 NUTS II. régióra osztották. Csehországban – ahol az alkotmányban rögzített régiók a mai napig nem jöttek létre – 14 nem közjogi megye alkotja a NUTS III. szintet és 8 makrorégió adja a NUTS II. egységet. Szlovéniában – az ország csekély mérete miatt – a tervezési egységek kialakítása igen nehéz, a területfejlesztési törvény a NUTS

szint intézményesítése mellett foglalt állást. A vizsgált kelet-közép-európai országokban – Magyarországot leszámítva – a NUTS II. egységek között a fővárosok önállóan jelennek meg, agglomerációjukkal együtt. Az európai regionális politika meghatározó területi szintjét – a NUTS II. egységeket – tekintve Kelet-Közép-Európa formailag lényegében azonos képet mutat az Európai Unióval. (5. táblázat)

A tervezési-statisztikai makrorégiókban valamennyi ország – Szlovákia kivételével – ügynökségeket, *fejlesztési szervezeteket* hozott létre. Ezek azonban mindenütt kis létszámú egységek. Korlátozott hatókörű feladataik a programkészítésre terjednek ki. A fejlesztési szervezetek székhelyeit – Románia két régióját kivéve – minden esetben a régió legnagyobb városába, a régióközpontba telepítették. A regionális elitek konfliktusait Lengyelország egy régiójában (Kujawskopomorske) nem sikerült megoldani, emiatt a kormányzói és a regionális önkormányzati intézmények két városba, a 370 ezer lakosú Bydgoszcz-ba és a 200 ezer fős népességű Toruń-ba települtek. Kizárólag Magyarországon nem tudatosult, hogy a régiószerveződés – és a decentralizáció – egyik lényeges tényezője a kumulatív hatásokat szervezni képes nagyváros. Az Európai Unióban a kedvezőtlen városhálózattal rendelkező országok (Írország, Portugália

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

és Görögország) nagy erőfeszítéseket tesznek a regionális centrumok, növekedési pólusok kialakítására, Magyarország pedig azt a potenciális előnyt sem használja ki, hogy négy markáns regionális centruma van a fővároson kívül.

5.táblázat

NUTS-egységek Kelet-Közép-Európában

Ország	NUTS			NUTS II. egységek	
	I.	II.	III.	átlagos területe, ezer km ²	népesség-száma, ezer fő
	egységek száma				
Bulgária	3	6	28	18,5	1407
Csehország	–	8	14	9,9	1290
Lengyelország	–	16	49*	19,5	2411
Magyarország	–	7	20	13,3	1463
Románia	–	8	42	29,8	2851
Szlovénia	–	1	12	20,3	1966
Szlovákia	–	4	8	12,2	1319
Összesen	3	50	170	18,1	1953
EUR15	75	206	1031	15,3	1830

Forrás: Statistical Regions for the Central European Countries alapján a szerző számításai.
Megjegyzés: * A korábbi vajdaságok.

Az állami regionális politika *központi irányításának* nincs egységes szervezeti modellje Kelet-Közép-Európában sem. Lengyelországban és Szlovákiában nem, másutt mindenütt megalakultak a tárcaközi bizottságként működő országos területfejlesztési tanácsok. A tanács elnöke Romániában a miniszterelnök, Bulgáriában a Területfejlesztési és Közmunkaügyi Minisztérium miniszterhelyettese. Az országos területfejlesztési ügynökségnek Romániában 120 alkalmazottja van. Feladata az ország területfejlesztési politikájának menedzselése, a nyolc regionális fejlesztési ügynökség tevékenységének koordinálása. Csehországban a Gazdasági és Szociális Kohézió Nemzeti Program- és Monitoring Bizottsága végzi a területfejlesztés tárcaközi összehangolását, a strukturális alapok támogatásainak felhasználásához szükséges programozási dokumentumok kidolgozását, az ágazati és a regionális működési programok koordinálását. A bizottság elnöke a területfejlesztési miniszter. A területfejlesztési politika központi irányítása – részben új feladatként – már korábban működő minisztériumokhoz került. Lengyelországban 2000-ben Regionális Politikai Minisztériumot szerveztek. Bulgáriában – bár a minisztérium nevében szerepel a regionális fejlesztés – a területrendezésnek hagyományosan erősebb pozíciói vannak. Csehország a másik kelet-közép-európai társult állam, amely önálló területfejlesztési minisztériumot működtet. A 370 fős apparátus képzettsége azonban ma még nem felel meg az uniós követelményeknek. Mindezek ismeretében sajnálatos, hogy Magyarországon – pártpolitikai okok miatt – megszűnt a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium, amelynek tevékenysége az első országjelentésben elismerést kapott. Az agrár- és vidékpoli-

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

tika együvé tartozása teljesen nyilvánvaló, a regionális politika azonban a rurális fejlesztéseknél sokkal tágabb tevékenységi kört ölel fel. Nehezen érthető, hogy Magyarország miért távolodott el az egységes regionális politikai irányítás modelljétől, ezzel egyrészt a strukturális politikában csökkent a versenyelőnye, másrészt pedig jövőbeli kritikáknak teremtett jó táptalajt.

Az állam regionális politikájában meghatározó jelentősége van a *kedvezményekre jogosult térségek* lehatárolásának. A támogatandó térségek jellege, a beavatkozási területek kiterjedése hatással van az alkalmazandó eszközökre. A lehatárolás különböző módszerekkel és területi egységek figyelembevételével történhet. Magyarország komplex, az Európai Unió támogatott térségi kategóriáit (fejletlen, iparilag hanyatló, rurális, magas munkanélküliségű) alkalmazó, a parlament által jóváhagyott rendszerrel rendelkezik. Hasonlóan körültekintően kimunkált kedvezményezett térségrendszere Bulgáriának van. Ez utóbbi országban azonban a problematikusnak tekintett térségekben az ország népességének 17,5%-a, Magyarországon pedig 33,5%-a él. Csehországban néhány mutató (ipari foglalkoztatottak aránya, vállalkozói ráta, munkanélküliség ráta, népsűrűség, önkormányzati adóbevételek, átlagkereset, agrárfoglalkoztatottak aránya) alapján 8 járást strukturális válság sújtotta térségnek és 10 járást gazdaságilag gyenge térségnek minősítettek (itt az ország népességének 21,8%-a lakik). Lengyelországban és Szlovákiában nem határoltak el kedvezményezett térséget, Romániában pedig a területfejlesztési törvény a megyei tanácsok hatáskörébe utalta a fejlesztési övezetek kijelölését, ám 1999-ben a parlament sürgősségi törvényt fogadott el a kedvezőtlen adottságú térségekről. A 24 legelmaradottabbnak minősített kistérség népessége 1,9 millió főt tesz ki (az ország népességének 8,4%-a). Az elmaradott területek kétharmada Munténia és Moldva területére esik. (Ianoş, 2000)

A társult tagállamok regionális politikában előbb felsorolt kedvező lépései azonban formális eredményeknek is tekinthetők, s erre az Európai Bizottság 1999-ben készült országjelentései fel is hívják a figyelmet (*Regular report from the Commission on progress towards accession*). A 2000. évi jelentések megállapításai lényegében nem változtak. A Bizottság kifogásai az egyes országokkal szemben a következők voltak:

Bulgária

- nem tisztázott a közigazgatási megyék (NUTS III. egységek) és a tervezési-statisztikai régiók közötti viszony;
- gyenge a tárcaközi koordináció, a területfejlesztés irányításához szükséges közigazgatási kapacitások szűkösek;
- a területfejlesztésnek rendkívül korlátozott költségvetési forrásai vannak, nincs önálló regionális költségvetési előirányzat, a többéves társfinanszírozás feltételei nem alakultak ki.

Csehország

- az országnak nincs területfejlesztési törvénye;
- korlátozott a regionális fejlesztési tanácsok működési köre;
- nincsenek képzett területfejlesztési szakemberek;
- nem megoldott a regionális fejlesztések finanszírozása.

Lengyelország

- nincs az országnak területfejlesztési törvénye;
- az ország regionális politikai stratégiája nem készült el;

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

- az állami pénzügyekről szóló törvény szabályozza a többéves programok költségvetési támogatásának elveit, a regionális fejlesztések költségvetési intézkedéseit nem tartalmazza;
- nincs a területfejlesztésnek központi felelőse, a régiókban sem épültek ki a strukturápolitika irányító szervezetei.

Magyarország

- a Strukturális Alapok fogadására alkalmas intézmények működésében a jó előkészítés ellenére, kevés előrehaladás történt;
- a megyei és a regionális területfejlesztési tanácsok még nem mindenütt működnek zavartalanul, a 8–10 fős regionális fejlesztési ügynökségek nem jelentenek erőteljes kapacitásbővítést a regionális irányításban;
- felül kell vizsgálni a területfejlesztés finanszírozását. Tisztázni kell a finanszírozásban a minisztériumok közötti munkamegosztást, a különböző ágazati források közötti koordináció mechanizmusát ki kell alakítani. A koordináció hiánya, illetve a gyenge személyi állomány és pénzügyi alapok miatt a fejlesztési tervek kidolgozása akadozik.

Románia

- az intézményrendszer még nem működik, fejlesztési programok még nem készültek;
- kidolgozatlanok a regionális fejlesztések finanszírozási rendszerei;
- a regionális fejlesztési tanácsok működésének elvei tisztázatlanok, tevékenységük hatóköre rendkívül szűk;
- a területfejlesztés adminisztratív kapacitásai gyengék.

Szlovákia

- a területfejlesztésnek sem jogi alapjai, sem intézményei nem épültek ki;
- az országnak sürgősen hozzá kell látnia a hiányosságok felszámolásához.

E rövid összefoglalásból látható, hogy a társulási partnerség időszakában az egyes országoknak milyen feladatokat kell sürgősen megoldaniuk. Általános hiányosság a területfejlesztési források elégtelen mennyisége, a több évre szóló programok megvalósításának pénzügyi megalapozatlansága, a gyenge forrás- és intézményi koordináció. Érdemes utalni arra, hogy a Magyarországról készült legutóbbi jelentés már nem szól dicsérőleg az Országos Területfejlesztési Tanácsról, vélhetően a működés kedvezőtlen tapasztalatai miatt. Mindennek ellenére azonban az állapítható meg, hogy – az országjelentésekben nem érintett jellemzőket is figyelembe véve – Magyarország, a strukturális és kohéziós alapok fogadásának feltételeit tekintve, a társult országok között a legkedvezőbb pozíciókkal rendelkezik, e téren versenyképessége jó. (6. táblázat)

A táblázat – bár az értékelés szubjektív alapon történt – azt mutatja, hogy a csatlakozásra leginkább érett országok (Magyarország, Lengyelország, Csehország és Szlovénia) közül a regionális politikai eredményeket tekintve Magyarország teljesítménye a legjobb. Hasonló kategóriába tartozik az itt nem elemzett Szlovénia. Lengyelország teljesítménye kifejezetten gyengének tekinthető, a második körös Romániáé viszont relatíve jónak. Ez az értékelés azonban lényegében formai elemekre épült, s csak esetenként vett figyelembe precíz tartalmi és minőségi komponenseket. A jövőben viszont az Európai Unió értékelő elemzései a regionális politika eszköz- és intézmény-

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

rendszerének működési tapasztalatait és eredményeit veszik majd figyelembe. Meghatározó mérföldkönek kell tekintenünk az átfogó fejlesztési tervek kidolgozását. A közösségi támogatások igénybevételét meghatározó terv kidolgozásának mechanizmusa, a terv tartalma, az abban érvényesülő alapelvek milyensége befolyásolja majd az Európai Bizottság értékítéletét.

6. táblázat

A kelet-közép-európai társult országok teljesítménye a strukturális és kohéziós politika alkalmazási feltételeinek megeremtésében

Strukturális és kohéziós feladat	Bulgária	Cseh-ország	Lengyel-ország	Magyar-ország	Románia	Szlovákia
A fejlesztés és a programozás jogi megalapozottsága	3	2	1	4	3	1
A tárcaközi koordináció intézményesítése	2	3	1	3	4	1
A központi irányítás szervezete	3	4	1	2	3	1
A NUTS II. rendszer	2	2	4	3	3	2
A NUTS III. rendszer	3	2	1	4	4	2
A NUTS II. adminisztratív kapacitása	1	1	4	2	2	1
A NUTS III. adminisztratív kapacitása	3	2	1	4	4	2
A közigazgatás és a NUTS II. összhangja	2	2	4	2	2	1
A közigazgatás és a NUTS III. összhangja	3	1	1	4	4	3
A kedvezményezett térségek lehatárolása	3	2	2	4	2	2
A területfejlesztés költségvetési szabályozása	2	2	2	3	2	1
A forráskoordináció működtetése	2	2		2	2	1

Megjegyzés: 1 = Nem értékelhető; 2 = Gyenge; 3 = Jó; 4 = Kiemelkedő.

Forrás: A szerző összeállítása.

Irodalom

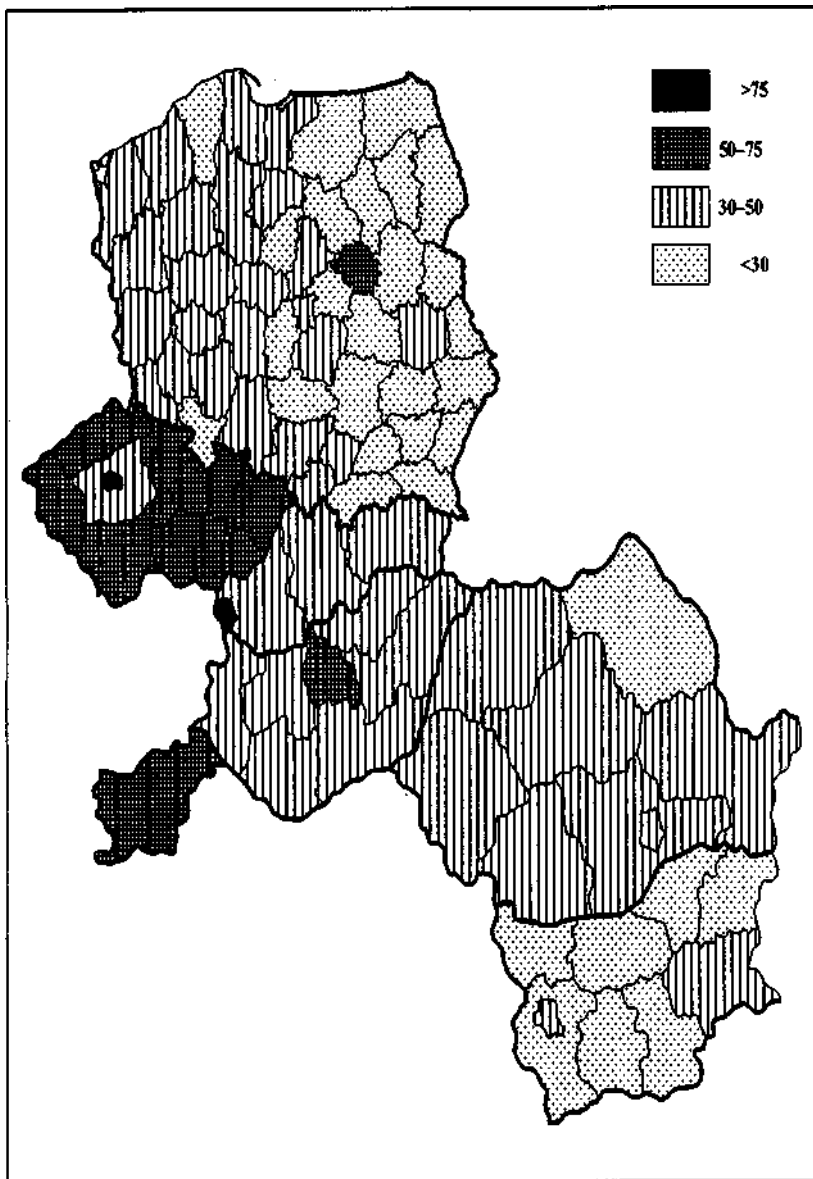
- Bachtier, J.– Downes, R. – Gorzelak, G.: *Transition, Cohesion and Regional Policy in the Central and Eastern Europe*. Aldershot, Ashgate, 2000.
- Blazek, J.–Boeckhout, S.: *Regional policy in the Czech Republic and EU accession*. Bachtler, J. – Downes, R. – Gorzelak, G. (szerk.): 301–318. o. 2000.
- Borsa, M.: Az új lengyel régiók az európai térfejlődésben. Horváth Gy. (szerk.): 47–59. o. 2000.
- Brizova, M.: Csehország regionális politikája.– Horváth Gy. (szerk.): pp. 37–46. 2000.
- Buček, M.: Regional disparities in transition in the Slovak Republic. – *European Urban and Regional Studies*. 4. 360–364. o. 1999.
- Dostál, P.: Reintegrating Central European region: challenges of trans-border spatial development.– *Acta Universitatis Carolinae. Geographica*. 1. 21–38. o. 2000.
- Enlarging the European Union. Accession Partnership*. Brussels, European Commission, DG 1A, 1998.
- Geshev, G.: Problemi na regionalnoto razvitie i regionalnata politika v Republika B'lgaria. Sofia, Geografski Institut BAN., 1999..
- Geshev, G.: A délkelet-európai régiók szerepe a bővülő Európai Unióban. Horváth Gy. (szerk.): 72–86. o. 2000.
- Green Paper. Regional Development Policy in Romania*. Bucharest, Romanian Government and European Commission, 1997.
- Grüber K.: Románia a régiók Európájában. Van-e esélye a romániai devolúciónak, illetve az erdélyi regionális kormányzati szervezetek létrehozásának? *Tér és Társadalom*. 1. 145–162. o. 2000.
- Hampfl, M. et al.: *Geography and Societal Transformation in the Czech Republic*. Prague, Department of Social Geography and Regional Development, Charles University of Prague, 1999.
- Horváth Gy.: *Az átmenet regionális hatásai Kelet-Közép-Európában*. *Területi Statisztika*. 3. 1–26. o. 1998.
- Horváth Gy. (szerk.) 2000a: *A régiók szerepe a bővülő Európai Unióban*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja.
- Horváth, Gy. (ed.) 2000b: *Regions and Cities in the Global World*. Pécs, Centre for Regional Studies.
- Horváth Gy.: Decentralizáció és a régiók – kelet-közép-európai nézőpontból. – Horváth Gy. – Rechnitzer J. (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. 60–72. o. 2000.
- Ianoş, I.: Less-favoured areas and regional development in Romania. Horváth, Gy. (ed.): 176-191. o. 2000.
- Illés I.: Regionális politika Kelet-Közép-Európában az átmenet időszakában. Horváth Gy. (szerk.): 19–30. o. 2000.
- Pascariu, S.: Programrégiók és a határ menti területek fejlesztése Romániában. Horváth Gy. (szerk.): 60–71. o. 2000.
- Preparing for EU Enlargement. Devolution in the First Wave Candidate Countries*. Brussels, EU Committee of the Regions. 2000.
- Regional Gross Domestic Product in Central European Countries*. Luxembourg, Eurostat. 1998.
- Regular report from the Commission on progress towards accession*. Brussels, European Commission. 1999, 2000.
- Sixth Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of the Regions in the European Union*. 1999; Brussels, European Commission.
- Stasiak, A.: The new administrative division of Poland. –Duró, A. (ed.): *Spatial Research in Support of the European Integration*. Pécs, Centre for Regional Studies HAS. 31–42. o. 1999.
- Statistical Regions for the Central European Countries*. Brussels, European Commission. 1998.
- Vision Planet. Strategies for an Integrated Spatial Development of the Central European, Danubian and Adriatic Area*. Bonn, Federal Office for Building and Regional Planning. 1999.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

1. ábra

Az egy főre jutó GDP a kelet-közép-európai régiókban, 1996
EUR15=100

Forrás: Sixth Periodic Report., 175. o.

A területfejlesztési stratégia építésének folyamata

A stratégiaépítés folyamatában hat szakaszt tudunk elkülöníteni. Az első az *előkészítést* és az alapelvek tisztázását, azok egyértelmű meghatározását, valamint a stratégia kiinduló hipotézisét tartalmazza. A második szakaszban történik meg a területrendszer fejlődésére ható *külső tényezők* feltárása és rendszerezése. Míg a harmadik stratégiaépítési szakasz a *belső adottságok* szisztematikus feltérképezése, a területrendszer-diagnosztika megállapítása. Negyedik szakasz a *stratégia összeállítása*, ebben az első fejezet a jövőkép lehetséges forgatókönyveinek felvázolása. A megfelelő politikai öntések után következik az ötödik fejezet, a *célkitűzések* kimunkálása. A hatodik szakasz a *jövőépítés* tervezése, azaz a stratégia megvalósítását szolgáló intézkedések és szervezeti kapcsolatok kijelölése.

1. Előkészítő fázis

Az előkészítés a stratégia kidolgozás elfogadása (politikai és megrendelői) után kezdődik meg. Már készül természetesen előzetes munkaterv, koncepcióvázlat, azonban ez csupán a probléma érzékeltetésére, annak tartalmának felvezetésére szolgál, de nagyon hasznos előzetes információkat tartalmaz a stratégia összeállítása menetének meghatározására is.

Az előkészítésnek egy *tartalmi* és egy *technikai* szakasza van, amelyek nem válnak el egymástól időben. A *tartalmi* szakasza a stratégiai külső feltételeinek rendszerezését, pontosítását, a területi egység funkcióinak alapos átgondolását tartalmazza, illetve a stratégiai kiinduló hipotézisének meghatározását.

Az előkészítés *technikai lépései* már a konkrét összeállításra vonatkoznak. Így annak időbeli ütemezése, azon belül a különböző stratégiaépítési szakasz lezárása időpontjainak kijelölése, az elemzésre kerülő kérdések körének meghatározása, a vizsgálatok, feldolgozások tartalmának pontos körülírása, a fontosabb dokumentumok (tanulmányok, fejlesztési koncepciók, jelentések, szakcikkek, határozatok, azok háttéranyagai stb.) összegyűjtése, a szakértők kiválasztása, az értékelő, tanácsadói testület működésének szabályai és minden további szervezési feladat.

1.1. Külső feltételek és alapelvek

A *külső feltételek és alapelvek között* tisztázni kell, hogy mi vezérelte a stratégia kidolgozását (előzmények), annak milyen törvényi, jogszabályi feltételei vannak, továbbá milyen külső körülmények és egyben belső kényszerek motiválják annak összeállítását. Ebben a lépésben kell kijelölni a *stratégiaépítés alapelveit és módszereit*, mivel azok pontos felvázolása determinálja a stratégiaépítés szemléletmódját, legyen az akár helyzetfeltárás, akár a jövőképalakítás szakaszában. A tervezési alapelvek és módszerek megismertetése, de megértetése a megbízókkal döntő fontosságú, hiszen tisztában kell lenniük azzal, hogy a tervezők milyen összefüggésekre helyezik a hangsúlyt, miként kísérelik meg a területrendszer sajátosságait feltárni és értékelni.

1.2. A területi egység funkciói

Szükséges a területrendszer azon *funkcióit, feladatait körülhatárolni*, amelyeket mindenképpen figyelembe kell venni a tervezés során, ezektől nem lehet és nem szabad eltekinteni és a stratégiában prioritást élveznek. A területi egység meghatározott feladatai szintenként változnak, így döntően azokat kell az előkészítési fázisában kiemelni, amelyek a stratégia alakítására hatnak vagy megerősítésükkel, fejlesztésükkel a területrendszer megújítása gyorsabb, erőteljesebb lehet. A területi szintek közül például a régiók vagy a kistérségek esetében központilag előírt funkciók nem kerültek kijelölésre, így lényegében igényeket kell meghatározni, vagy pontosabban a fejlesztés minimális, elvárt követelményeit.

1.3. A kiinduló hipotézis

A stratégiaépítés *kiinduló hipotézise* tartalmazza azokat az elsődleges ismereteket, amelyeket a területrendszerről, annak lehetséges jövőbeli fejlesztési pályájáról felállítottak maguknak a tervezők és a politikusok, továbbá a funkciókat vagy azok igényét, illetve a fontosabb külső feltételeket. A kiindulási hipotézis tehát egy rövid, tömör meghatározása a kidolgozandó stratégiának, továbbá kifejezése annak a szemléletnek, gondolkodásmódnak, amit a stratégiaépítés során képviselni szándékozik a tervező.

2. A területrendszer külső környezete

A területrendszer fejlődését, mint korábban többször jeleztük, a külső környezet alapvetően meghatározza. A fejlesztési stratégia kidolgozásának második lépése ennek a környezetnek az alapos és mély feltárása, mindazoknak a határendszereknek az összegyűjtése és elemzése, amelyek formálják a kialakítandó jövőképet, azt valamilyen módon befolyásolják. A tervező nincs egyszerű helyzetben, hiszen számtalan

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

összefüggést kellene külön-külön és egyszerre értékelnie. Lényegében három blokkba rendszerezhetők azok az összefüggések, amelyeknek alapján viszonylag nagy biztonsággal feltárhatók a külső hatásrendszerek eredőit, azokat aztán rendszerezhetjük és minősíthetjük a stratégia szempontjából, illetve megállapíthatjuk a területi egységünk számára a fejlesztési lehetőségek irányait, valamint a veszélyeket.

2.1.1. Európai és nagytérségi fejlődési irányok

Az első blokkban elemzésre szorulnak az európai regionális fejlődés irányai, az átrendeződésük jellege, az új súlypontok kialakulása, azok lehetséges hatásai a térségre. Ebben az összevetésben nem feledkezhetünk meg az európai nagyvárosi hálózatról, annak új csomópontjairól sem, azok funkcióiról, s a területi egység városainak kapcsolódási irányairól ehhez a rendszerhez. *El kell helyezni a térséget az Európai Unió regionális struktúrájában.* Összehasonlító értékelések szükségesek egyik oldalról az unió területi jellemzőivel, az attól való eltérés jellegéről, aminek alapján megállapításokat tehetünk a fejlesztési vagy a felzárkózás legfontosabb irányaira. A másik oldalról viszont az összehasonlító vizsgálatok segítenek annak kiderítésében, hogy a térségünk mutat-e hasonlóságot – éppen az adatbázisa és jellemzői alapján – az unió valamelyik területi egységével, s ennek alapján ajánlásokat adhatunk a fejlődés lehetséges irányaira, vagy éppen ellentmondásaira.

Ajánlatos külön foglalkoznunk – főleg azoknál a területi egységeknél, ahol közvetlen vagy éppen közeli országhatár található – a *szomszédos ország érintkező régiójával*, nagyvárosaival, az eddigi együttműködéssel, azok fejlődési sajátosságaival, a jövőbeli eddig tervezett kapcsolatok irányairól, azok akadályozó tényezőiről. A hazai regionális fejlődésben, a jövőben bármilyen területi szinten (kistérség, megye, régió) nagy jelentősége lesz az országhatáron átnyúló kapcsolatoknak, így a stratégiák építésénél ennek a kérdésnek a jelentőségét hangsúlyozni kell, de egyben az ebből következő lehetőségeket annak kidolgozásában érvényesíteni szükséges.

2.1.2. Elhelyezkedés a hazai térszerkezetben

A másik blokkban az ország térszerkezetének változásait kell röviden áttekintenünk és abban értékelni a területi egység helyzetét, mindazokat a jellemzőket összegyűjteni, amelyek részben az adott térszerkezeti sajátosságokra vonatkoznak, részben pedig ebből a területi egységre érvényesek lehetnek. Láttuk a stratégiaépítés során, hogy a területrendszer erősen kitett a változásoknak, a makroregionális folyamatok súlyosan hatnak egységünkre, így a fejlesztés számos feltétele éppen ezekből az összefüggésekből következik, vagy éppen ezek eredménye.

A *versenyelemzést* is érdemes elvégezni ebben a blokkban. Ennek célja, hogy a külföldi területfejlesztési szereplők által a jelenben vagy a jövőben felértékelendő tényezők, szempontok alapján el kell több területi egységet (lehetnek ezek a szomszédok vagy a hasonló adottságú, illetve azonos nagyságú, esetleg azonos fejlesztési irányt választó területi egységek) összehasonlítani. Az elemzésekkel meghatározhatók azok a sajátosságok, jellemzők, amelyekben az adottságok kedvezőek, így verseny-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

előnyvel rendelkezik egységünk, s azokat, ahol a lemaradás számottevő, érdemlegesen (jelentősen) eltér a potenciális, illetve tényleges versenytársaktól, azaz versenyhátrányba kerül. A versenyelemzés szempontjai és módszerei sokfélék lehetnek, így egyszerű statisztikai összehasonlítások, de bonyolultabb szerkezetvizsgálatok, a lényeg, hogy a stratégiaépítéshez minél több információt, s egyben ötletet nyerjünk.

2.1.3. A területfejlesztés szereplőinek elvárásai

A területfejlesztés szereplőinek elvárásait szükséges felmérni, rendszerezni. Nem egyszerű feladat a felmérésbe bevonandó szereplői kört meghatározni, s ezután fagytolni a területfejlesztéssel kapcsolatos elvárásokról.

A mintában és egyben a véleményalakításban az *önkormányzatok* teljes körének bevonása nélkülözhetetlen. A kistérségi stratégiák kidolgozásánál ez egyszerűnek tűnik, hiszen ott napi tervezőkapcsolatban kell lenni az önkormányzati vezetőkkel. A megyei stratégiánál sem hanyagolható el a teljes körű felmérés, itt a kistérségi szervezés elvének alkalmazása a szerencsés megoldás (kistérségi találkozó az önkormányzati vezetőkkel), illetve egységes kérdőívek kiküldése. A regionális vizsgálatoknál a nagyobb önkormányzatok (nagyvárosok, városok, térszervező központok, egyedi funkciókkal rendelkező központok) személyes vagy kérdőíves megkérdezése szükséges, míg a többi helyi önkormányzat véleményét a kistérségi szintű megbeszélésekkel lehet összegyűjteni, vagy pótolni. (Kiemelnék a megye- és régióhatár menti önkormányzatok mélyebb elemzését, igényeinek és terveinek feldolgozását, hiszen ezáltal a térségi kapcsolatokhoz nyerhetünk információkat.)

A domináns *gazdasági egységekre* vonatkozó mintavétel már gondokat okoz. Mindenképpen szükséges a legfontosabb gazdasági egységeknél információkat szerezni fejlesztési stratégiájuk területi egységet érintő összefüggéseiről. Hasznos a területi egység nagysága alapján összeállított minta szerint a kis- és középvállalkozások elvárásait összegyűjteni, rendszerezni. Tapasztalat az, hogy a gazdasági egységek egyre kevesebb információt nyújtanak a területi elemzésekhez, ezt a gazdasági kamarákkal, azok egyes szakosztályaival kialakított együttműködésekkel lehet oldani.

A stratégiaépítés során a meghatározó *nonprofit szervezetekbe* azokat soroljuk, amelyek a területfejlesztésre közvetlenül hatnak, akár érdekérvényesítéssel (pl. a gazdasági kamarák, számottevő gazdasági erő csoportosulásai stb.), akár a szakmai sajátosságuk (pl. területfejlesztéshez is kapcsolódó tevékenységeket támogató alapítványok, szakmai egyesületek stb.) következtében. Célszerű rendszerezni és megszólítani ezen nonprofit szervezeteket, mind az előkészítés fázisában (pl. számos információval rendelkeznek, saját fejlesztési koncepciókat dolgoztak ki stb.), mind pedig a stratégia kidolgozása során, illetve annak összeállítása után.

A *dekoncentrált szervezetek*, azaz az ágazatok területi szerveinek véleménye hasznos lehet a területfejlesztési stratégiához. A területi egységre önálló fejlesztési elképzelésekkel nem mindegyik szervezet rendelkezik, többségük viszont ismeri az adott ágazatfejlesztési célkitűzések területi összefüggéseit (pl. közlekedésfejlesztés, munkaügy, környezet- és természetvédelem, földművelésügy, erdőfelügyelet, vízgazdálkodás stb.). Továbbá – s ez saját szakmai tapasztalat – számos kiválóan felkészült szakember található ezekben az intézményekben, akik jelentősen hozzájárulhatnak a stratégia egésze és részfejezetei sikeres kidolgozásához.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

A *területi prominenciák* alatt a területi egység vezető politikusait, közösséget formáló gazdasági egységeinek top-menedzsereit, fontosabb közszolgáltatási intézményeinek irányítóit, de a médiák, a kultúra, a tudomány és a közélet néhány véleményformáló egyéniségét értjük. Szükséges az „irányadó” körök értékeléseit, értékítéleteit, és a fejlesztésre vonatkozó meglátásait összegyűjteni, és azt a stratégiába beépíteni. A kapcsolatalakítás kettős ennél a szereplői körnél, egyik oldalról az előbbieket következőben, másik oldalról pedig, hogy tudjanak a stratégiaépítésről, megismerjék annak menetét, lépéseit, s esetlegesen a részvételre, a bekapcsolódásra kapjanak ösztönzést már a megvalósítás fázisában.

A *háztartások és a lakosság* területfejlesztési elvárásainak tesztelése költséges feladat. A kistérség szintjén hasznos és eredményes lehet kisebb mintán a lakosság megkérdezése, de nagyobb területi egységnél (megye, régió) heterogén a háztartások szerkezete, azok kevésbé látják át a megye vagy régió sajátosságait, nagyon általános és túlzottan konkrét, helyi véleményeket gyűjthetünk össze a megkérdezéssel. A lakosságra, annak csoportjaira vonatkozó különféle felmérések (pl. jövedelem- és fogyasztás-statisztika, népszámlálás, mikrocenzus, különféle közvélemény-kutatások, választási-statisztika stb.) számos információt szolgáltathat viszont a területfejlesztéshez, annak jövőbeli elképzeléseinek kidolgozásához, amiket éppen a következő elemzési szakaszban, a belső adottságokban értékelhetünk mélyebb összefüggésben.

3. A belső erőforrások és adottságok

A területi egység belső erőforrásai tartalmazzák azokat a területi tényezőket, amelyek ott és csakis ott találhatóak meg, s ezáltal sajátosságokat mutatnak, a terület jellegéért kerülnék meghatározásra. Az *erőforrások* – így az emberi tőke és annak intézményei, a gazdasági szerkezet, a környezet állapota és minősége, az infrastruktúrák, azok rendszerei, a településhálózat egésze és egyes elemei, funkciói és végül a társadalmi környezet – együttesen hordozzák a megújítást, ezeknek az alrendszereknek az elemei képesek a fejlesztéseket fogadni, s azokat megvalósítani. A *jelen stratégiái* a különféle fejlesztési koncepciókat tartalmazzák, amelyek ezekre az alrendszerekre készültek el és a területfejlesztés szempontjából értékelhetők, ahhoz ismereteket és megújítási irányokat határoznak meg. A *fejlesztés intézményei és eszközei* pedig azokat a szabályzó alrendszer elemeket tartalmazzák, amelyek részben az erőforrásokra vonatkozó stratégiákat megvalósítják, részben pedig a területfejlesztést szolgálják, akár közvetlen, akár közvetetten valamilyen tevékenységi rendszeren keresztül.

A belső erőforrások és adottságok körültekintő elemzést igényelnek, számos szakértő bevonását jelentik, így terjedelmes elemzési anyag kerülhet összeállításra¹. Sokszor felmerült a tervezőkben, szükségese-e ezek a nagy terjedelmű elemzések, képes-e a tervező és szakértői team a tartalmukat feldolgozni, lehet-e ezekből igényes összefoglalót (néhány oldal terjedelemben) összeállítani. Nos, véleményünk szerint ezekre a kérdésekre a válasz igen, lehet, sőt kimondottan szükség is van a bőséges háttéranyagokra, megfelelő előkészítés és a szakértőnek nyújtott tervezői iránymutatás mellett.

---

¹Kutatási tapasztalatunk, hogy 500–1000 oldal közé esett egy megye vagy régió esetében az erőforrás-elemzést tartalmazó háttéranyagok terjedelme. A kistérségek esetében ezek a tanulmányok szintén több száz oldalra rúgnak.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

A tervezőknek a stratégia szemléletű gondolkodásnál a korábban meghatározott alapelvekhez ragaszkodniuk kell, illetve azokat határozottan érvényesíteni a szakértői munkában. Fontosnak tartjuk a *szakértők alapos felkészítését*, azoknak elmagyarázni, hogy mit jelent a stratégiaszemlélet, mire irányul, s ennek megfelelően velük kapcsolatban milyen elvárások fogalmazódnak meg. Az első igény az erőforrások elemzésénél a *szerkezetek és folyamatok bemutatása*, azok beágyazása az adott erőforrás vagy annak elemének nemzetközi, országos tendenciába, s ennek alapján a különbözőségeket, valamint a sajátosságokat, az egyediségeket kiemelése. Második, amikor már ismeretek a különbségek, akkor ki kell térni a *területi szintű összefüggésekre*. Nem elég az adott területi szint egészében vizsgálódni, azt mindig el kell helyezni a konkrét településekben, kistérségekben, alrégiókban, s az ezekre vonatkozó különbözőségeket hangsúlyozottan kiemelni. Harmadszor, a *szakértők tegyenek javaslatot a fejlesztési irányokra*, azok főbb tényezőire, esetenként a feladatokra. Nem monografikus leírásokra van tehát szükség az erőforrás elemzésénél, hanem tendenciák vázolására, irányok megadására, erősségek és gyengeségek illusztratív (adatszerű) megjelenítésére, s a trendek nyújtotta lehetőségek és veszélyek szakszerű, adatokkal alátámasztott bemutatására, és mindezek alapján a fejlesztési javaslatokra. A *stratégiaszemlélethez igazodó erőforrás-vizsgálatok összeállítása nem egyszerű feladat, annak stílusát, szerkezetét, az adatbázisok tartalmát, az elemzési módszerek jellegét* (összehasonlító vizsgálatok, trendek, elemek közötti kapcsolatok, meghatározottságok értelmezését) *célszerű előre megjelölni, és azokról a szakértőkkel alapos megbeszéléseket folytatni.*

3.1. Endogén források

A bőséges és alapos kimunkálást nyújtóerőforrás-elemzések¹ nemcsak a stratégiaépítést segítik, hanem a későbbiek során kidolgozásra kerülő monitoring-rendszerhez is alapadatbázist nyújtanak, de az egyes pályázatokhoz, a területi egységről készülő jelentésekhez, kiadványokhoz és persze tudományos feldolgozásokhoz szintén információt nyújtanak, hiszen az „alap-állapotot” mutatják be.

A belső erőforrások között a *humán források* élveznek prioritást. A térség megújításának alapja és forrása az emberi tőke, így a következő szempontok érvényesítése szükségesek ennek az alrendszernek a feldolgozásánál:

- a demográfiai szerkezet: a népességszám és annak változása (az elmúlt 30–40 év trendjei), a népesség szerkezete: nem- és korstruktúra, az iskolázottság, nyelvismeret, nemzetiségi összetétel;
- a népességszám előrejelzése (2005, 2010, 2020): termelékenység, vándorlás, természetes és tényleges szaporodás, korösszetétel, területi előreszámítás (kistérségek, városok, településtípusok szerint);
- a népesség gazdasági aktivitása: foglalkoztatási szerkezet, annak időbeli változása, mind térben, mind szerkezetben;
- a munkanélküliség jellemzői: munkaerőpiaci helyzet, annak összetevői, a területi/települési szerkezet szerint, időbeli változások, a foglalkoztatás politikai eszközök (aktív és passzív) igénybevétel, munkaerőpiaci képzés, átképzés tapasztalatai, annak intézményei, várható helyzet a foglalkoztatásban;

---

¹Nem közlünk példákat az elemzésekhez, mert ez jelentősen megnövelné a könyv terjedelmét, viszont az egyes erőforráselemeknél utalunk azokra az irodalmakra, amelyek alapos eligazítást adnak a stratégiaszemléletű elemzések elvégzéséhez.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

- humán kapacitások: oktatási, képzési intézményhálózat szerkezete, jellege, képzési irányok és tendenciák, különös figyelemmel a szakképzésre, annak bázisintézményeire, valamint a felsőoktatásra, annak szerkezetére, várható megújítási irányaira, a területi egységben rendelkezésre álló K+F kapacitásokra, azok különféle együttműködési kapcsolataira;
- a lakosság egészségügyi állapota, a fontosabb betegségtípusok, egészségügyi intézmények, ellátó körzetek, speciális ellátást nyújtó egységek, létesítmények, azok működésének térségi lehatárolása.

A terület *gazdasági bázisának* elemzésében, az ágazati szerkezet áttekintése jelenti a kiinduló helyzetet. Célunk részben a szerkezeti átrendeződés irányainak kitapintása, azokhoz igazodó fejlesztési feltételek meghatározása, másrészt a fontosabb – térségalkotó – gazdasági szervezetek hatásának (belső és külső kapcsolatainak) számbavétele, fejlesztési irányainak megismerése, s végül a gazdasági milió formálásában szerepet játszó eszközök és létesítmények (infrastruktúra) meghatározása. Szükségesnek tartjuk a megyei és regionális stratégia kidolgozásához interjúk, elemzések készítését a térségalkotó gazdasági egységeknél, illetve a kis- és középvállalkozások piaci kapcsolatainak és telephelyválasztási szokásainak felmérését. Az ágazati szemlélet elvét meg kell tartani, mivel ebben a vonatkozásban az adatbázisok jobban elérhetők, viszont a szektorális vizsgálatoknál utalni kell a területi sajátosságokra (területi termék, egyedi beszállítói kapcsolatok, függő helyzet, telephelyi hálózatok, fejlesztési célok stb.), valamint a jelentkező megújítási irányokra, azok által kiváltott szükségletekre (képzés, telephely, szolgáltatások stb.). A gazdasági erőforrások elemzésénél a következő összefüggéseket érdemes kidolgozni a területi stratégiaépítéshez:

- az ipar szerkezete: ágazati struktúra, szervezeti jellegek, azok változása, termelési kapcsolatok (export-, importirányok), teljesítmények változása, beruházások, azok területi elhelyezkedése, külföldi tőke részvétele a termelésben, a termelés megújítása háttérintézményei, a kis- és középvállalkozások szerkezete, változásai irányai;
- mezőgazdaság: termelési sajátosságok és szerkezet változása, tájkorzetek jellege, a tömegtermékek és a tájspecifikus termékek aránya, jellemzői, szervezeti rendszer (kisvállalkozások és nagyüzemek), külföldi tulajdon, az élelmiszer-gazdasági integrációk, feldolgozó kapacitások, lehetséges szervezeti, szervezeti megújítási irányok, azok eszköz- és intézményi bázisai;
- erdőgazdálkodás: vadászat, erdőállomány, gazdasági hasznosítás irányai, feldolgozás, vadászat gazdasági hatásai, trendek a változó szervezeti rendszerben, különféle együttes gazdasági hatásokra irányuló törekvések;
- turizmus: fogadóképesség (természeti és műemléki értékek, szálláskínálat, vendégforgalom, szolgáltatások), a kereslet jellemzői (vendégszerkezet, fogyasztási szokások), turisztikai körzetek, azok jellegzetessége, a jövőbeli fejlesztési irányok, elmozdulások;
- a szolgáltató szektor: a különféle gazdasági, pénzügyi és üzleti szolgáltatások telephelyválasztása, azok értékelése;
- térségi telephely és gazdasági infrastruktúra-kataszter, versenyképességet befolyásoló tényezők: településenként vagy kistérségekként jelezni a telephelyi adottságokat, azok fontosabb paramétereit, illetve a különféle termelési infrastruktúrák meglétét vagy terveit (ipari park, innovációs központ, vállalkozási övezet, szabad ipari területek, rehabilitációt igénylő telepek, hálózatok telephelyei, gazdaság-szervezés intézményei, azok tervei, törekvései, területigények stb.).

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

A *környezeti tényezők* bemutatásánál a hangsúlyt azokra az adottságokra kell helyeznünk, amelyek a területi egységben nem, vagy csak nagyon korlátozottan voltak, vannak kihasználva. Míg a környezetminőségénél viszont azokra az elemekre kell koncentrálni, amelyek akadályozhatják a gazdasági szereplők megújítását, s egyben a népesség életfeltételeinek romlását is fokozzák. Ennek megfelelően a stratégiaépítéshez a következő elemzési szinteket érdemes kidolgozni:

- a megújítást szolgáló természeti kincsek, azok állapota, a szükséges rehabilitáció jellege és területe megjelenítése;
- a környezet állapota: levegő, felszíni és felszín alatti vízkészlet nagysága és minősége (szennyezettség, víz- és csatornahálózat, közműöllő), talaj minősége, települési környezet (hulladékgazdálkodás és egyéb szennyező források), a területfejlesztés szereplőinek aktivitása a környezetvédelemben;
- természeti környezet védelme: védett értékek, azok területi elhelyezkedése, gazdasági hasznosításkorlátok és lehetőségei, tervezett védett területek;
- a létező és a potenciális környezeti-természeti konfliktusok, a környezetállapot minősége kistérségi és települési szinten.

Az *infrastruktúra* a gazdaság érrendszere, s egyben az életminőség egyre fontosabb meghatározója, de hálózati jellege miatt a térségi, a regionális és a nagytérségi integrációk letéteményese is. Így az infrastruktúra vonalas rendszereit, azok hiányosságát, túlterheltségét fel kell tárni, mint annak színvonalát, abban mutatkozó területi különbségeket. A területfejlesztés egyik aktív beavatkozási pólusa a vonalas infrastruktúra, annak létesítményeinek, hálózatának fejlesztése, megújítása. Lényeges tehát, hogy minél alaposabb ismeretünk legyen erről az alrendszeréről. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy számos jövőbeli döntés a hálózatok és létesítmények fejlesztésében nem a területi egység szintjén születik, hanem azokon kívül, viszont az alapos helyzetfeltárás további információkat nyújt az ágazati fejlesztésekhez, valamint azokban a területi érdekek érvényesítésére és a stratégiában történő megerősítéséhez. Tapasztalható, hogy a hálózati rendszerek vonalvezetése, kapacitása, elágazási csomópontjai a jövőben számottevő területfejlesztési hatással rendelkeznek, és az országos-ágazati összefüggések eltérhetnek a területi szintek igényeitől. Ezeknek a konfliktusoknak a mérésélését is szolgálhatják az alábbi szakági értékelések:

- közlekedés: vasúti, közúti, vízi és légi közlekedés, a közlekedési hálózatok teljesítménye, a centrumtelepülések közlekedési vonzáskörzete, annak változása, a jövőbeli létesítmények vonalvezetése, illetve telephelyi meghatározása, a kombinált közlekedési rendszerek kialakításának lehetőségei;
- energetikai rendszerek: villamos energia, szénhidrogének, ezek szállítórendszerei, ellátottság, a geotermikus és egyéb alternatív energiaforrások, azok hasznosításának lehetőségei;
- a kommunikációs rendszerek: távközlési rendszerek, szolgáltatások területi jellemzői, számítástechnika terjedése.

A területi egység egyes *települései*, azok kapcsolatai és egész hálózata a kifejezője, s egyben hordozója az erőforrások rendszerének. A települések intézményi ellátottsága, felszereltsége, a funkcióik jellege, a gazdasági potenciáljuk, a lakosság aktivitása, azaz a települések innovációs milióje alapvetően meghatározza a terület fejlesztési irányait, annak mozgáspályáját. A településhálózat vizsgálatánál érvényesíthető szempontok:

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

- a települések felszereltsége, a funkciók jellege, azok meg- és eloszlása, a hierarchia jellemzői, a települések innovációs miliője, annak típusai, sajátosságai;
- a településhálózat területi egységen belüli és kívüli kapcsolatai, az országos, a nemzetközi és az európai hálózatokhoz való kapcsolódásuk, különféle együttműködési irányai, azok tervezett változása;
- a potenciális térségszervező központok, azok jellegzetességei;
- a központok vonzáskörzete, formálódó agglomerációk jellemzői;
- a településhálózat elemeinek térségi együttműködési iránya, azok jellege, lehetséges jövőbeli szerveződések;
- településszintű igények a jövőbeli fejlesztésekre.

A kemény és statisztikai mérőszámokkal is jellemezhető erőforrások mellett át kell tekinteni a *társadalmi környezet minőségét* is, ami a lakosság társadalmi szerveződéseit, kulturális igényeit és fogyasztását jellemzi, de magában foglalja a kulturális értékeket, adottságokat, valamint a területi identitást mint a kötődés belső értékhorizontját. A következő tényezők fontos közvetítői, s esetenként katalizátorai a jövőkép befogadásának, sőt az abban való szerepvállalásnak:

- társadalmi szerkezet: rétegek, fogyasztási szerkezet, annak változásai, területi különbségek jellege;
- civil társadalom szervezetei: a nonprofit szféra (egyesületek, alapítványok) jellemzői, aktivitása, támogatottsága;
- a lakosság politikai aktivitása és beállítottsága;
- a kultúra jellemzői: intézmények, szervezetek, szereplők, a kulturális igények, azok térségi sajátosságai;
- a területi egységről alkotott külső és belső kép, a területi identitás jellemzői, megjelenítői, feszültségei.

3.2. A jelen stratégiái

A területfejlesztési stratégiában figyelembe kell venni az *ágazati koncepciók* adott területi egységet konkrétan érintő hatásait, illetve mindazokat a fejlesztési irányokat, amelyeket egy-egy ágazat a jövőben meghatároz, hiszen annak területi metszetei lehetnek, valamint vélhetően a források is ezen elvek alapján kerülnek leosztásra. Nincs egyszerű helyzetben az elemző, mivel szinte minden ágazat, tevékenységekör rendelkezik valamilyen fejlesztési koncepcióval, azonban ezek:

- többsége nem került hivatalosan (kormányzat, országgyűlés) elfogadásra, illetve a kormányzati váltással megtörténik az alapelvek és célok felülvizsgálata, módosítása;
- nem, vagy csak nagyon vázlatosan (utalásszerűen) tartalmaznak területi összefüggéseket;
- általános elveket írnak le, ezekhez nem rendelnek eszköz- és intézményrendszert, így a végrehajtás nem mindig határozható meg;
- az elfogadás és a meghatározott eszközök hiányában gyakran változnak a célok és azok objektumai;
- nincs lehetőség a területi egységnek a visszacsatolásra, a területi hatások érvényesítésére;

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

- a koncepciók nem, vagy csak nagyon visszafogottan veszik figyelembe a területi szerkezet alakulását, s nincs mód a területi stratégia céljainak érvényesítésére.

Össze kell mindenesetre gyűjteni a területi egységre vonatkozó elérhető, aktuálisnak tűnő és értelmezhető ágazati fejlesztési elképzeléseket, sőt minden eszközt meg kell ragadni arra, hogy azokban megjelenjenek a területfejlesztési irányai és az ágazattal kapcsolatos igényei.

Ennek az érvényesítésnek az egyik módja, hogy részben az ágazatok területi szervei, részben pedig különféle tevékenységekhez, feladatokhoz a területi és települési önkormányzatok fejlesztési koncepciókat készítettek. Az elfogadott, rögzített dokumentumok kerülhetnek csak a stratégiaépítésnél felhasználásra, azok a tervezetek, vázlatok, tanulmányok, amelyek elképzelések szintjén vagy éppen kidolgozás stádiumában vannak, nem használhatók. A tervezőket gyakran érik azok a vádak, hogy ezt és ezt a koncepciót nem vették figyelembe, az abban foglaltakra nem reagáltak. A tervezők nem képesek feltárni minden korábbi kezdeményezést, ebben a területfejlesztés szereplőinek is segíteniük kell biztosítani az információkat. A tervező felelőssége, hogy a megfelelő fórumon elfogadott, ágazati-területi fejlesztési koncepciókra utaljanak, azokból érdemi részeket a stratégiában jelenítsenek meg. Szükséges a visszacsatolásokat is megemlíteni, hiszen a területi stratégia jellege, céljai módosítási igénnyel is jelentkezhettek egyes ágazati-területi fejlesztési célkitűzések irányába, így elengedhetetlen a kommunikáció, egymás érveinek elfogadása és azok meghallgatása, esetleg érvényesítése. Sajnos nálunk nincs tisztázva a fejlesztési tervek kapcsolata, az egymáshoz rendelés formái és megoldásai, ennek hiányában mindkét tábor kedvezőtlen helyzetben van. Megítélésünk szerint a területi egység stratégiája lehet az eligazító célkitűzés rendszere az ágazati-területi terveknek, így azok figyelembevétele és felhasználása a jövőben döntő jelentőségű lehet.

3.3. *Eredmények, eszközök, intézmények*

A stratégiaépítés következő lépése a belső erőforrások elemzésénél a területi egység eddigi *fejlesztési irányainak és eredményeinek számbavétele*, az ahhoz igénybevett források és intézményrendszer elemzése.

Mi tekinthető eredménynek? Nos, a stratégia szempontjából azok a fejlesztések, amelyek hatottak a területi szerkezetre, azok *előre kijelölt elvek szerint működtek vagy működnek* és valamilyen intézményhez kapcsolódnak. Lehetnek ezek kiemelt önkormányzati programok, valamilyen jelentős nemzetgazdasági fejlesztés vagy éppen gazdasági egységek beruházásai, összességben a *területrendszer fejlődésére ható akciók sorozata*. A folytonosságot kell ebben a blokkban vizsgálni, azt, hogy miként lehet továbbvinni az előremutató eredményeket, illetve az elértékhez milyen forrásokat sikerült igénybe venni, illetve mely intézményi keretekben történtek a megvalósításuk, szervezésük.

Szorosan a témához tartozik a *területi egység forrásszerző*, szervező képességének számbavétele¹. Annak vizsgálata, hogy a területi egységünk milyen jellegű külső és belső fejlesztési eszközt volt képes aktivizálni egy meghatározott időszakban (3-5

---

¹Lados M. 1997.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

esztendő). Ezeket a forrásokat egyrészt mire használta fel, másrészt pedig a hasznosítás, milyen eredménnyel járt, azaz miként befolyásolták a területi folyamatokat ezek a szervezett forrás igénybevételek. A *belső források* elemzése sem jelentéktelen, hiszen látható, hogy a jövőben egyre nagyobb „önrészt” kell biztosítani a területi egységeknek a különféle támogatások elnyeréséhez, így egy alapos *belső forrástérkép* segíthet a partnerség elvének kialakításához.

Szólni kel arról, hogy nagyon gyakran a területi egység szereplői *egymástól függetlenül* ugyanazokat a központi vagy nemzetközi forrásokat pályázzák meg, azt a területi fejlesztési intézmények támogatják¹, mondván nem kívánunk ellenségeket szerezni, és ha nyernek, a területi egység gazdagodik, a fejlesztések helyben realizálódnak. Ebben a szemléletben nem történik meg a *területi szintű koordináció*, a koncepciók érvényesítése, de magának a partnerség elvének az alkalmazása sem, miközben az adott területfejlesztési szereplő forrásszerző képessége csökkenhet. A stratégiaépítés részének tekintjük tehát a fejlesztési források alapos áttekintését, azok értékelését, az aktív szereplők számbavételét és természetesen a források összehangolásának eddigi eredményeit és jövőbeli lehetőségeit.

A *területfejlesztés menedzsmentjének* szervezeti, intézményi számbavétele nem okoz jelentős feladatot, hiszen egy-két szervezet, intézmény az, amely területfejlesztéssel foglalkozik. Nemcsak arról kell képet alkotnunk ebben az elemző fázisban, hogy *közvetlenül* mely szervezetek érintettek a területfejlesztésben, hanem a *közvetlenül*, nevében nem, de funkcióiban igenis befolyásoló egységeket számba vegyük. Az önkormányzatok szervezetei, bizottságai, fejlesztési társulásai, a gazdasági és a különféle szakmai érdekképviselőket, a gazdaságfejlesztést segítő profitorientált társaságok (pénzüntézetek, tanácsadók, befektetési társaságok, fejlesztési vállalkozások, marketing-szervezetek), nonprofit alapítványok, egyesületek, valamint minden olyan szerveződés (kutatási egységek, felsőoktatási intézmények, elemző, tervező szervezetek) és információs bázis, amely szerepet vállalhat a területfejlesztési koncepció megvalósításában.

Nem szabad leragadni annál, hogy akár a megyei területfejlesztési tanácsnak, vagy éppen egy kistérségi szerveződésnek az egy-két fős menedzsmentje a fejlesztés intézménye, azok lehetnek az *összefogói*, fókuszpontjai a stratégia megvalósításának, de nem az egyedüli letéteményesei. Továbbá éppen a stratégiaépítés során kell ezeket a szervezeteket *megszólatatni*, aktivitásukat kezdeményezni, mert beépülhet véleményük a stratégiába, valamint a megvalósítás során már *programokkal* léphetnek fel, illetve a saját célkitűzésekhez illeszthetik a területi egység jövőbeli céljait. Végül arról sem szabad megfeledkezni, hogy területfejlesztési *szakemberekre* is szükség van a fejlesztések megvalósításához, azok hatásainak értékeléséhez, ebben a blokkban a területfejlesztés *humán-kapacitásának* számbavétele is megvalósulhat.

---

¹A különféle állami alapok a területfejlesztési tanácsok felállása után a tanácsok véleményét kikérik az egyes alapokhoz benyújtott támogatások odaítélésénél. A kedvező minősítést csak azoknál az igényeknél lehetne adni, amelyek szervesen illeszkednek a területfejlesztési koncepcióhoz, annak részét képezik. Nos, a gyakorlat nem ez sajnos, hanem mindenki támogatása.

4. A fejlesztés lehetséges irányai: a stratégia

A stratégiaépítés negyedik blokkja magának a stratégiának az összeállítása. Vélhetően rendelkezünk már minden információval ahhoz, hogy a területi egység lehetséges jövőképét felvázoljuk. Ismerjük a meghatározó feltételeket, amelyek az egységünk működésére a külső és a belső rendszerekből következnek, fel tudtuk állítani a fejlesztés null-hipotézisét, azaz alapvető igényeket és célokat a fejlesztéssel kapcsolatban meghatároztunk. Elemeztük a külső környezetet, mindazokat a körülményeket értékeltük, amelyek a területrendszer jövőbeli állapotára hathatnak, így a nagyobb térségek folyamatait mind az országon belül, mind azon kívül, értékeltük a versenytársakat, vizsgálatuk a különféle területfejlesztési szereplők viselkedését, azok felvázolható részstratégiáit. A belső erőforrások analízise megtörtént, így a fejlesztés endogén adottságai hosszú listájának összeállítása, az egyes részstratégiák számbavétele és elemzése, illetve az eddigi fejlesztések eredményei, annak megvalósítását szolgáló források rendszerezése és a szervezeti rendszer alapos feltérképezése.

Az elemzések számbevételét azért ismételtük, mert a *stratégiaépítés* ezen kreatív fázisa mindig a *rendszerezéssel* kezdődik, azzal, hogy áttekintsük az előkészítő munkát, azt ismételten végiggondoljuk. Célunk a nyugodt áttekintéssel kettős. Az első az elemző anyagok rendszerezésével megállapítani azt, hogy a figyelmünk az előkészítés során a területrendszer *minden fontosabb összefüggésére kiterjedt*, ha nem, még itt a pótlás, a kiegészítés ideje. Allíthatjuk számos területfejlesztés-stratégia elkészítése után, hogy mindig felbukkannak újabb és újabb elemek, amelyekre a figyelmünk nem terjedt ki. Nap mint nap születnek részstratégiák, az elképzelések változnak – különösen a központi és a helyi, területi választások utáni időszakokban –, a szereplők nagy része a saját maga által kidolgozott fejlesztési elképzeléseket meghaladta, elavultnak tekintti, újabb ötletekkel áll elő, és a sort lehet folytatni. Nem szabad a tervezőnek „bedölni” az újabb és újabb információktól, a további – az esetek többségében még ötlet szintű – fejlesztési változatoktól. *Egy időpontban le kell zárni az elemzéseket*, el kell fogadni a meglévőket, s azokkal, amelyeket a buzgó, éppen a stratégiaépítés hatására megélnékülő szervezetek, intézmények eltitkolnak, megsejtenek, nem kell foglalkozni. A dokumentált anyagok kerülhetnek felhasználásra és a tervezés szervezése során minden szereplőnek biztosítva volt a részvétel, akkor kell élni a bekapcsolódás lehetőségével.

Az előkészítő munka áttekintésének második feladata, hogy most már a *stratégia kidolgozásának szempontjai* alapján olvassuk át és kezdjük el rendszerezni a feltáró fázis eredményeit. Hiszen a továbbiakban a feladatunk az, hogy a területrendszer jellemzőit csoportosítsuk, azok alapján forгатókönyveket dolgozzunk ki, ezekre vonatkozó politikai döntések után meghatározzuk a missziót, majd annak megvalósítását szolgáló stratégia alapelveit és a fejlesztési célkitűzések tartalmát.

Tapasztalatunk szerint nem egyszerű bármilyen szintű területi egységre a stratégiát összeállítani. Hiszen a rendszerelemek tömegét kell összefogni, ezek mögött érdekek és viszonylatok még nagyobb halmaza áll, ugyanakkor a jövő elemeinek többsége bizonytalan, nem, vagy kimondottan nehezen határozható meg, és nem biztos, hogy a szereplők az általunk kijelölt irányokat választják. *Mi tehát a jó stratégia titka?* Az alapos előkészítés, az ismeretek elmélyült rendszerezése, a megindult fejlődési irányok elfogadása és fejlődési pályák, lehetséges elmozdulási irányok meghatározása. Majd ezek alapján nem feladat szintű cselekvéssorozat meghatározása, hanem a fon-

tosabb alrendszerek változásának orientálása, a szereplők meghatározó köreinek segítése a saját jövőjük alakításában. Végül minél lazább, de közben egyértelműen támogatást, ösztönzést is meghatározó fejlesztési irányok kijelölése, azok egymás közötti kapcsolatainak és területi megfelelésének érvényesítése.

4.1. A helyzetfeltárás összefoglalása, a SWOT-analízis

A helyzetfeltáró munka során nagytömegű *információ* gyűl össze, ezeket valamilyen formában rendszerezni kell, ami lényegében *értékelését* is jelenti a területrendszer fontosabb elemeinek, alrendszereinek. Az értékelés tehát arra irányul, hogy miként lehet e tényezőket a stratégiánál figyelembe venni, arra miként hatnak.

A stratégiatervezés egyik közkedvelt, egyben kimondottan egyszerű – s ezáltal alapos körültekintést kívánó – módszere a *SWOT-analízis*. A mozaikszó első két tagja SW, a területrendszer *belső diagnózisát* foglalja össze, az erősségekre (Strengths) és a gyengeségekre (Weaknesses) csoportosítva a feltárómunka eredményeit. Míg a másik két tag, OT jeleníti meg *külső környezetből* következő lehetőségeket (Opportunities) és veszélyeket (Threats) rendszerei.

Lényegében a belső és a külső környezetet *kapcsoljuk össze*, keresve mindazokat a feltételrendszereket, amelyek egyrészt a jövőt hordozzák, tehát *erősségét* adják a területrendszernek, kimutatjuk azokat a tényezőket, amelyek viszont akadályozhatják a jövőt, *gyengíthetik* a rendszer működését, s ezáltal majd valamilyen szintű beavatkozást is igényelnek. A külső tényezőknél a *lehetőségek* közé azokat soroljuk, amelyek a fejlesztés újabb tereit jelenthetik, így más kapcsolatokat, további erőforrások megjelenését kínálhatják, vagy éppen a rendszer belső adottságainak átértékelését, azok megváltoztatását szorgalmazzák. A *veszélyek* közé sorolhatók azok a tényezők, amelyek akadályozhatják a fejlődést, korlátozhatják a jövőt, az egyes rendszerelemek, alrendszerek aktivitását fűkezhetik, a felszámolásuk, a megszüntetésük elsősorban nem a területrendszerből következik, hanem a külső, nevezzük független hatásokból.

A SWOT-analízis alapos kidolgozása a *stratégia első, nevezzük nulladik változata*. Hiszen bármelyik értékelési irány már jelzi, magában hordozza a lehetséges akciókat. Az erősségek irányt szabnak a kedvező erőforrások fejlesztésére, a gyengeségek a szükséges megújításokat határolják be, a lehetőségek újabb akciók kezdeményezésére hívják fel a figyelmet, míg a veszélyek a védekezést szolgáló stratégiaelemek beépítését szorgalmazzák.

Tapasztalataink azt jelzik, hogy a korábban említett, „*kifejtésen alapuló*” SWOT-analízist célszerű alkalmazni területfejlesztési stratégia kidolgozásánál. Meg kell *alaposan* indokolni az egyes jellemzőket, azoknál tény- és adatszzerű megfogalmazásra kell törekedni. A területfejlesztési szereplőt és a stratégia megrendelőjét a kifejtésen alapuló értékelés *provokálja*, azon elgondolkodnak, érveket, adatokat keresnek a célra vagy éppen a megerősítésre, s ezáltal részesévé válik a tervezésnek, nemcsak annak fogyasztójává. Másik érv a kifejtésen alapuló SWOT-analízis mellett, hogy már impliciten megfogalmazzuk a lehetséges vagy szükséges *stratégiairányokat*, ezáltal már a célkitűzések rendszerezéséhez is hozzájárulunk, azt a munkát is előkészíthetjük. Harmadikként megemlíthetünk egy praktikus érvet is, éspedig azt, hogy ezzel a megoldással elkerülhetjük, pontosabban helyettesíthetjük a stratégia *helyzet-feltáró fejezetét*. A rendszerezett SWOT-analízis – megfelelő illusztrációkkal, ábrákkal és

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

táblázatokkal – sokkal többet elmond a területi egységről, annak belső és külső adottságairól, mint a nehezen megírható, többségében számhalmazokat tartalmazó helyzetfeltárás, adottságok értékelése.

Szükséges emellett természetesen, főleg a stratégiamarketing kiadványaiban az „egymondatos” SWOT-analízis is, azaz összefoglalni az értékeket és a hiányosságokat, azonban ez a megoldás nem segíti az érdemi tervezést, csupán annak későbbi eredményeit illusztrálja.

4.2. A forгатókönyvek

A SWOT-analízis eredményei alapján felvázolhatjuk a területi egység *jövőbeli fejlődési irányait leíró forгатókönyveket*. A forгатókönyvek valójában egymás mellé rakott fejlődési pályákat írnak le a készítőik által elképzelt feltételekkel és körülményekkel. Ezek nagyon széles skálán mozognak, és a munkafolyamat későbbi fázisában kerül sor annak eldöntésére, hogy melyeknek milyen valószínűségű megvalósításával számolhatunk.

Az első lépés a jövőre vonatkozó alapvető *feltételeknek* a meghatározása, annak kijelölése, hogy milyen fejlődési elveket és igényeket kívánunk érvényesíteni. Itt lehetőségünk van a kiinduló hipotézishez való visszacsatolásra, annak megerősítésére, vagy éppen elvetésére, azaz különféle forгатókönyveket állíthatunk fel éppen a korábban jelzett adottságok és a környezet értékelése alapján. A második lépésben ki kell térnünk a fontosabb területi *alrendszerre*, hogy azok az általunk megjelölt feltételek között *miként változnak*, milyen átrendeződésen mennek keresztül, így a fentebb közölt szerkezet követhető, alkalmazható bizonyos kiegészítésekkel, súlypontokkal, a terület egységes sajátosságainak megfelelően. A harmadik lépés a forгатókönyv-változat *alapján meghatározni röviden és tömören a stratégiai célokat*, azok koncentrált tartalmát, azaz összefoglalni a forгатókönyvben meghatározott jövőkép elemeit. Negyedik lépésként kidolgozhatók a *stratégiai célokhoz rendelt célkitűzések és feladatok (programvázlatok)*. Ezzel a megoldással a döntéshozókat hozzuk kényelmes helyzetbe, mert átfogóan látják a forгатókönyv által ajánlott jövőkép megvalósításához szükséges fejlesztési lépéseket, azok tartalmát, esetlegesen a megoldandó feladatokat.

A forгатókönyv stílusa legyen *világos és tömör*, ugyanakkor határozott megállapításokat, egyértelmű elképzéseket tartalmazzon. Nem szabad bonyolultan fogalmazni, látniuk és érteniük kell a szereplőknek, hogy milyen jövőképet kívánunk formálni, s ebben a saját helyzetüket pontosan el kell helyezniük.

4.3. A fejlesztési irányok kiválasztása

A döntés a következő lépés, azaz a területfejlesztés politikai szereplői eldöntik, hogy melyik jövőképet választják, melyik forгатókönyv mellett kötelezik el magukat. *Meghatározó pontja ez a stratégiaépítésnek*, hiszen egyrészt ekkor kerülnek nagyobb nyilvánosság elé a tervezés eredményei, másrészt a tervezők megszólaltatják a *politikai szereplőket*, s végül a további munka, a célkitűzések meghatározása, a feladatok kidolgozása, a programvázlatok összeállítása és a jövőszervezés lépéseinek alakulása ettől az elágazási ponttól függ.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

A politikai szereplők mellett természetesen a tervezők érdeke, hogy minél szélesebb körben ismertté váljanak az eddigi eredmények, minél nagyobb véleményformáló bázisból lehessen meríteni információkat a kívánatos jövőképhez, azt még újabb elemekkel kiegészíteni, formálni. Tapasztalat, hogy a viták és észrevételek alapján finomodik a jövőkép, annak elemei gazdagodnak, viszont ezek a dialógusok nem teremtenek új helyzetet, nem fordítják át a tervezői irányokat, jobb esetben kezdeményezik a változatok összegyűrését, a különféle forгатókönyvekben meghatározott eljárási lépések ötvözését.

A politikai döntés után *természetesen át kell dolgozni a forгатókönyvet*, abban a megállapításokat pontosítani, kiigazítani az elfogadott észrevételek alapján. Erre azért is szükség van, hogy a stratégia felülvizsgálatakor legyen összehasonlítási alapunk a tervezett jövő és az akkori jelen között.

A döntés vonatkozik a stratégiai alapelveken túl a területi *egység missziójának meghatározására*, ami a jövőbeli küldetését, a térszerkezetben kitűzött helyzetének és a területrendszer működésének koncentrált kifejezését tartalmazza. A küldetés *tömör megfogalmazása* mozgósító értékű lehet, de a területi marketingkonceptió – mint a stratégiához kapcsolódó további részkonceptió – kidolgozását is segítheti, s a területi egységről alkotott belső és külső képet kedvezően formálhatja.

5. A célkitűzések: a stratégiai irányok kidolgozása

A stratégiaépítés következő lépése az elfogadott forгатókönyv és az abból következő fejlesztési alapelvek meghatározása után a *fejlesztés célkitűzéseinek és azokból adódó feladatoknak a kidolgozása*. Lényegében ezzel a lépéssel formába öntjük a stratégiát, megmondjuk, hogy az elfogadott jövőkép érdekében milyen fejlesztéseket kell majd megvalósítani. A célkitűzések a területrendszer egy-egy alrendszerére vonatkoznak, az ottani beavatkozásokat határozzák meg, vagy éppen új alrendszer kialakítását szorgalmazzák.

A célkitűzések *rövidebb (feladatvázlat)* és *bővebb (programvázlat)* változatban is elkészülhetnek. A célkitűzés feladatvázlata, feladat vagy feladatcsoport mélységig kerül összeállításra, csak felvezeti a célokat, és a feladatvázlatban inkább a lehetséges intézkedéseket határozza meg, amelyek aztán alapját jelenthetik a programok készítésének. Ebben a változatban nem történik utalás a megvalósítókra, a forrásokra, a programkészítéshez csak sarokpontokat jelölünk ki. A feladatvázlat-szempon-tú célkitűzés kidolgozása alkalmas további szakmai viták lebonyolítására, a különféle vélemények újabb ütköztetésére, a stratégia tömörített formában való megismertetésére.

A stratégia-célkitűzések második kidolgozási módja a *programvázlat* szemléletét követi, azaz az összefüggések mélyebb kimunkálásával lényegében a programozás első, bevezető lépéséig jut el. A célkitűzések, az abban megfogalmazott stratégiai feladatok adják meg a jövőbeli akciók kereteit, fő irányait, s szolgálnak a megfogalmazandó konkrét programok, illetve azt felépítő projektek, tervek alapjául. A célok összessége a források koncentrált és hatékony felhasználásának, s így a fenntartható gazdasági-társadalmi fejlődés megvalósításának irányába hatnak.

Minden egyes célkitűzésnél a stratégia-célnál meghatározásra kerül, hogy az *mely területi alrendszer* fejlesztését jelöli meg célként (A). A cél lehet horizontális jellegű, azaz

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

megvalósulása esetén több alrendszerben is érezheti pozitív hatását, továbbiakban elkülönítjük a szereplők célcsoportjait (B), vagyis azon szervezeteket, társadalmi csoportokat, amelyek leginkább érezhetik az intézkedések megvalósulásából származó pozitív hatásokat.

A *stratégiai célkitűzés meghatározását (C)* a fejlesztésre ható különféle tényezők rövid leírása, a jelentkező szükséglet értelmezése követi. Ebből következtethetünk az adott célkitűzés tartalmára, annak hatására a területrendszerre és jövőbeli állapotára.

A megoldásra váró specifikus kulcsproblémák és szükségletek alapján történik az egyes *célkitűzések konkrét tartalmának (D)*, a fejlesztést szolgáló céloknak a kijelölése, majd az azokhoz kapcsolható *feladatok (E)* meghatározása, lényegében a javasolt feladatok, egyben programvázlatok rövid fölvezetését tartalmazzák. A konkrét feladatok intézkedésekre és akciókra történő lefordítása képezi majd alapját az egyes programoknak és azok megvalósítását jelentő projekteknek, terveknek.

A *monitoring* érdekében szükség van olyan *eredménymutatókra (F)*, melyeken keresztül figyelemmel kísérhető és mérhető a megvalósítás, amelyeket az egyes célkitűzéseknél szükséges bemutatni.

Meghatározásra kerülnek a stratégiai célkitűzések kidolgozásában, koordinálásában és megvalósításában *részt vevő szereplői szervezetek (G)*, azok értelmezhető feladatai. Hiszen a stratégia az alapelveknek megfelelően csak a koordináció és a partnerség elvének bázisán lehet működőképes, hasonlóan jelezzük az egyes stratégiai célkitűzések potenciális erőforrásait is, támaszkodva az addicionálás elvében rejlő lehetőségek kiaknázására.

Adott stratégiai célkitűzés megvalósíthatóságát növeli, ha az illeszkedik más vagy *magasabb szintű programokhoz (H)*, ágazati elképzelésekhez (pl. a kormány modernizációs programjához, ágazati fejlesztési stratégiákhoz, nemzetközi programokhoz). Azt is be kell mutatnunk, hogy a javasolt intézkedések kapcsolódnak-e más, a területi egységben futó fejlesztési program(ok)hoz, illetve mennyiben kötődnek – a jelen fejlesztési stratégiában javasolt – további célkitűzés(ek)hez, mennyiben fedik át azok feladatait. Ez az elemzés segítheti a források koncentrációját, azok hatékony fölhasználását, illetve majd a programozás elmélyítését.

5.1. A beavatkozás térségei

Nem elég a stratégiai célok kidolgozása, azokat adaptálni kell területi szinten. Meg kell tehát határozni, hogy a fejlesztés a meghatározható és elkülöníthető kisebb *területi egységeikben (mikrotérségekben) miként érvényesüljön*, azokban milyen fejlesztési beavatkozások szükségesek. Ennek egyik előzménye, hogy a helyzetfeltárás során az alkotó mikrotérségek szintjén alapos erőforrás-értékelést készítsen, megismerve adottságaikat és lehetőségeiket.

A helyzetfelmérésnél az egység szintű vizsgálatoknak éppen úgy helye van, mint az ottani területfejlesztési szereplőkkel történő sokoldalú információcserének, azok bevonásának a nagyobb egység stratégiaépítésébe, majd a későbbiek során mikrotérség-fejlesztési koncepciójának kidolgozásába. A másik lépés a javaslati szakasz, ahol *célszerű ajánlásokat megfogalmazni a mikrotérség együttműködéseinek új területi, települési irányaira*, azok sajátos jellegének meghatározására. A harmadik lépés a *mikrotérségek besorolása*, ahol kívánatos felhasználni az Országos Terület-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

fejlesztési koncepcióban kidolgozott, a területfejlesztési politika célterületeiként megjelölt egységeket¹.

A stratégia megterhatja a területi egységre alkalmazott egyediségét mindezek mellett, hiszen a célterületek fejlesztési iránya harmonizál a célkitűzésekkel, sőt azokban határozottan érvényesülést nyerhet, éppen a szélesebb, s ezáltal egyedibb összefüggések révén.

Szükséges tehát egyrészt a stratégiai célkitűzéseket, azokban foglalt feladatokat *mikrotérségek vonatkozásában is megjeleníteni*, másrészt pedig *fejlesztési ajánlásokat tenni a kisebb területi egységekre*, már magának a területi egység fejlesztési elveinek és az országos koncepcióban megjelölt célkitűzések kombinált, s együttes alkalmazásával.

6. A jövőszervezés

A stratégiának röviden, utalásszerűen foglalkoznia kell a jövőszervezéssel, azzal, hogy a megvalósításának kereteit megadja, annak érvényesítésének feltételeit főbb összefüggésekben megjelölje. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a stratégiák elfogadása után azok megvalósítása kellő szervezeti, intézményi háttér nélkül feledésbe merül, jobb esetben az általánosság szintjén marad, az abban foglaltak felszínesen jelennek meg a fejlesztésekben. Magának a *stratégiának elfogadásával tehát az érvényesítés fontosabb szempontjait is el kell fogadtatni a politikai szereplőkkel*, hogy a megfelelő és egyben a megvalósítást nyújtó garanciális keretek is elfogadásra kerüljenek.

Az első elem az *időbeli vázlatos ütemezés* és ennek megfelelően a célkitűzések prioritási sorrendjének meghatározása. A stratégia készítői adjanak segítséget vagy tájékoztatást arról, hogy az egyes célkitűzéseket milyen időtávban célszerű indítani, azok területfejlesztési hatása várhatóan mikor jelentkezik.

A második elem az *intézményi keretek* vázlatos kijelölése. A területfejlesztés sokszereplős rendszer, így szükséges a területi fejlesztéseket koordinálni, segítve az abban foglalt célok megvalósítását. A területfejlesztési törvény alapján jelenleg a megyei – és a regionális – területfejlesztési tanács készíti pénzügyi tervet a fejlesztési programok megvalósítása érdekében, megállapodást köthet az érintett tárcákkal az egyes megyei fejlesztési programok finanszírozásáról, részt vesz a területi kiegyenlítést szolgáló előirányzatok, elkülönített állami pénzalapok elosztásának döntés-előkészítésében, a felhasználása értékelésében, a tanács működtetéséhez és a fejlesztési programok megvalósításához forrásokat gyűjthet. A fejlesztés intézményi rendszerét célszerű a megyei vagy a regionális területfejlesztési tanácshoz kötni, ahhoz rendelni a területi menedzsmentet, amit változatos szervezeti formában lehet felállítani. A stratégia tartalmazzon ajánlásokat arra, hogy az *egyes célkitűzések megvalósításában a területfejlesztés szereplői miként vesznek részt*, milyen szerepet vállalnak. Ennek az orientáló közlésnek a célja, hogy a szereplők megismerjék lehetőségeiket a megvaló-

---

¹Hátrányos helyzetű térségek: társadalmi és gazdasági szempontból elmaradott térségek, az ipari szerkezetváltás által érintett térségek, a mezőgazdasági vidékfejlesztés térségei, tartós, jelentős munkanélküliség térségei; különböző természeti és földrajzi adottságú térségek: határ menti térségek, környezeti szempontból különösen veszélyeztetett térségek; funkcionális központok: innováció- és vállalkozói centrum funkciót betöltő központok.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

sításban, arra készüljenek, kapcsolódjanak be majd a programok kidolgozásába, egyben felelősséggel is viseltessenek a stratégiáért.

A harmadik elem a *fejlesztés forrásainak vázlatos kijelölése*. A fejlesztés forrásainál a stratégia nem határozhat meg összegeket, csupán azok lehetséges forráshelyeit jelölheti meg, hiszen a programozás feladata majd a konkrét forrásigény és az ahhoz kapcsolható forrás feltárása. Hasznos irányadó információkat, eligazításokat lehet adni a lehetséges fejlesztési források köréről, illetve azoknak az egyes célkitűzésekhez rendelt provizórikus meghatározásához. A programozásnak nyújtott alapinformációkon túl, a területi menedzsment számára is tájékozódást adhatunk a különféle pályázati támogatások igényléséhez éppen a stratégia megvalósítása érdekében.

Negyedik elemként ajánlások kidolgozása szükséges a *stratégia megismertetésére*, arra, hogy a területfejlesztés szereplőihöz, de a területi egység lakosságához és más külső partnerekhez miként juttatjuk el, hogyan ismertetjük meg azokkal a jövőképet, a célkitűzéseket. A különféle célcsoportok más és más mélységben igénylik a stratégia megismerését, így több összeállítást érdemes készíteni. A stratégia megismertetésére össze kell állítani egy bővebb változatot, amelyben a teljes felépítést és összefüggésrendszert közreadjuk, és egy rövidítettet tömör, inkább szemléltető jellegű anyagot. A területi marketing számos eszközét érdemes alkalmazni a stratégia megismertetésére, azonban ennek a kidolgozása már a programozás feladata.

Ötödik elemként utalni kell a *megvalósítás eredményeinek regisztrálására*, ami lényegében a területi menedzsment feladataihoz tartozik, de hangsúlyozni kell azokat a számbevételi, minősítési szempontokat, amelyeket a monitoring-rendszerrel a célkitűzések és feladatok területi hatásának megfigyeléséhez szükségesek. Ezek megjelenhetnek a célkitűzések programvázlat-szemléletű kifejtésénél, de összefoglalóan a monitoring-rendszerre vonatkozó elvárásoknál külön is érdemes megismételni.

Irodalomjegyzék

- Csatári B.: *A kistérség fogalma*. In: Kistérségeknek, kistérségekről. Szerk. Csefkó F. Dunaholding city Menedzser Kft., Budapest, 1995. 11–16. o.
- Csath M.: *Stratégiai tervezés és vezetés*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest–Sopron, 1990.
- Faragó L.: *Adalékok a területfejlesztéssel kapcsolatos fogalmak vitájához*. Tér és Társadalom 3–4. sz., 1994. 23–39. o.
- Faragó L.: Regionális gazdaságfejlesztés „kereslet-oldali” stratégiák segítségével. Comitatus, december, 1994. 60–63. o.
- Faragó L.: *A (területfejlesztés irányítási) algoritmus a programozás*. In: Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. Szerk.: Horváth Gy., Rechnitzer. J. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 2000. 527–542. o.
- Korompai A.: *Regionális stratégiák jövőkutatói megalapozása*. Regionális Tudományi Tanulmányok 1. sz. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest, 1995.
- Lados M. – Rechnitzer J.: *Az Északnyugat-Dunántúl területfejlesztési stratégiája*. Tér és Társadalom 1. sz., 1997. 219–271. o.
- Pálné Kovács I. – Csefkó F.: *Önkormányzati szerepvállalás a helyi gazdaság fejlesztésében*. Comitatus, 1997. július-augusztus 19–29. o.
- Rechnitzer J.: *A regionális gazdasági növekedés elméletei*. In: Fejezetek a regionális gazdaságtan tanulmányozásához. Szerk. Rechnitzer J. MTA RKK, Pécs-Győr, 1994. 142–168. o.
- Rechnitzer J.: 1997.a. *Jegyzetek a területi tervezés új, régi kihívásaihoz*. Tér és Társadalom 3. sz. 55–67. o.
- Rechnitzer J.: 1997.b. *Az Északnyugat-Dunántúl térségének gazdasági adottságai és versenyelőnyei*. Tér és Társadalom 1. sz. 1–38. o.
- Rechnitzer J.: 1998. *Területi stratégiák*. Dialóg – Campus Kiadó, Pécs–Budapest.

Regionális szintű tervezés

Előadásomban nem célom a konkrét román térfelosztás és tervezési gyakorlat kritikája, hiszen román kollégáim sokkal több naprakész információval rendelkeznek e téren és nyilvánvalóan a sajátos román megoldást, az országon belül nekik kell megtalálni. Én egyrészt általános (elméleti) szempontokra hívom fel a figyelmet, másrészt a magyar tapasztalatokat kívánom megosztani Önökkel.

1. Az európai integrációból következő feladatok

A területi tervezés módosításának (korszerűsítésének) szükségessége nemcsak Románia európai integrációs törekvéseiből fakadhat, hanem elsősorban azokból az új társadalmi-gazdasági kihívásokból (pl. globalizáció), amelyek sok hasonlóságot mutatnak az uniós tagállamok és a következő körben várhatóan csatlakozó országok – így Magyarország – napirenden lévő feladataival.

Úgy gondolom, hogy mint minden exszocialista országban, Romániában is ki kell alakítani egy új területi tervezési rendszert, amely a csatlakozási szándéktól függetlenül is eurokonform kell hogy legyen, részben azért, mert a geopolitikai adottságok ezt diktálják, másrészt hasonlóak a korszerűsítési trendek. Az Európai Unió tervezési tapasztalatainak figyelembe vétele azért is megkerülhetetlen, mert – az eltúlzott bürokráciától eltekintve, ami az ilyen nagyrendszereket szükségszerűen jellemzi – egy működőképes rendszer „szoftverjét” kínálják minden csatlakozni kívánó ország számára.

Látni kell azt is, hogy az Európai Uniónak sem a regionalizációval, sem a tagállamok tervezési rendszerével kapcsolatban nincsenek diktátumai. Az európai közösség mind ez ideig nem hozott kötelező szabályokat, még a tagállamok területi tervezésével kapcsolatban sem, így nincsenek e téren normákban megfogalmazott elvárásai a csatlakozni kívánó országokkal szemben sem. Ez a látszólagos liberalizmus a tagállamok szuverenitásának tiszteletben tartásából, a sokszínűség megőrzésének szándékából és az unió döntéshozási mechanizmusából fakad, ugyanakkor a napi működési gyakorlatban – elsősorban azoknak, akik bármiféle támogatáshoz akarnak jutni – szigorú bürokratikus játékszabályokat kell betartaniuk.

Az unió területpolitikai céljainak teljesítését pénzügyi támogatási rendszer működtetésével, közvetett módon igyekszik biztosítani. Azok az országok, régiók, amelyek jogosultak e támogatásra és rá vannak szorulva ezekre a forrásokra, jobban ki vannak szolgáltatva Brüsszel akaratának, mint a fejlettebbek. Így például a kohéziós országok

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

tervezéssel kapcsolatos jogalkotására, intézményrendszerére és gyakorlatára sokkal nagyobb hatással vannak az uniós elvárások, mint a nettó befizetőkre. Az unióba igyekvőknek készséges tanulóként kell viselkedniük, így jobban meg kell felelniük a vélt vagy valós elvárásoknak, ezáltal több tekintetben sokkal inkább uniformizáltak, „uniósabbak” lesznek, mint a régebbi tagállamok.

A szubszidiaritás és a decentralizáció elvére épülő tervezési gyakorlatra a legnagyobb hatást közvetlenül a Strukturális Alapok működési mechanizmusának szabályozása adja. A konkrét területi tervek (fejlesztési stratégiák és programok) a kis számú közösségi kezdeményezéstől eltekintve, decentralizáltan tagállami és regionális szinten készülnek.

2. A regionalizáció általános elvei

A szubszidiaritás mint az európai feladatmegosztás (vertikális kompetencia megosztás) egyik vezérelve, feltételezi a föderatív államot vagy legalább a régiók létét. A regionalizáció során ki kell alakítani a régiókat és intézményeiket. Föderalizált vagy már regionalizált országokban ez a már meglévő struktúrák megfeleltetését (normákban való rögzítését) jelenti az uniós NUTS-rendszerrel. A Regionalizáció Közösségi Chartájának 1. cikkelye alapján a régió olyan terület:

1) amely földrajzi szempontból nyilvánvaló egységet képez, avagy olyan területek homogén komplexuma, melyek zárt szerkezetet alkotnak, és amelynek lakosságát bizonyos közös elemek jellemzik, akik az ebből származó tulajdonságokat szeretnék megőrizni és továbbfejleszteni azért, hogy elősegítsék a kulturális, társadalmi és gazdasági fejlődést;

2) a lakosság *közös elemein* a nyelvet, kultúrát, történelmi tradíciót, a gazdaságot és közlekedést érintő közös jellemzői értendők. De nem feltétlenül szükséges, hogy ezen elemek egyidejűleg érvényesek legyenek;

3) ezen egységeknek a különböző államokban más-más elnevezése, jogi és politikai helyzete lehet (autonóm közösségek, tartományok, nemzetiségek stb.), ami a jelen chartában lefektetett megfontolásokból nem zárja ki őket.

A regionalizmus általában a *középszint* kérdéskörével foglalkozik és távlatokban a regionális szintű öngazgatás és önkormányzat létrehozására irányul. Azokban az esetekben, amikor már meglévő közigazgatási szintről van szó, akkor általában a döntési jogosítványok kiszélesítése a feladat. A régiók „hatalmának” megerősödése szükségszerűen gyengíti a központi állam hatalmát, de ez mégsem a dezintegráció irányába hat, így például Európában is az európai szintű egységesítési mozgalmakat erősítette. A transznacionális regionalizmus is a közeledést, és nem az elhatárolódást szolgálja, nem véletlenül támogatja az unió a határon átnyúló (CBC) programokat.

A regionalizáció fontos eszköze és eredménye a decentralizáció.

A regionalizáció általánosságban a településeknél magasabb területi szintű térfelosztást jelent. Az Európai Unió területi statisztikájában létrehozta egy ötfokozatú rendszert amelyet röviden NUTS-struktúrának hívnak:

- NUTS 1 – általában a tagországokat jelenti;
- NUTS 2 – szövetségi állam vagy nagyrégió;
- NUTS 3 – megyék vagy kistrégiók;

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

- NUTS 4 – járásek, vagy helyi közigazgatási egységek;
- NUTS 5 – települések.

Amikor EU-konstellációban régiókról beszélünk, akkor a NUTS 2 és NUTS 3 szintű területi egységekről van szó. Ezeknek van kitüntetett szerepük a támogatási, és így a területi tervezési rendszerben is. Ezek alkotják az 1. és a 2. célterületeket.

A gyakorlati célú régiók kialakításánál célszerű az alábbiakra figyelemmel lenni:

- pontosan meg kell fogalmazni, hogy mi a regionalizáció célja;
- a régiók feleljenek meg a valóságos térszerveződéseknek (földrajzi, etnikai stb.);
- funkcionális összetartozás és elkülönülés követése;
- belső homogenitás biztosítása;
- kompatibilitás:
  - közigazgatási térfelosztáshoz való illeszkedés;
  - időbeni, történeti stabilitás;
- kezelhetőség:
  - optimális méretek, kis szórás;
  - kezelhető számú egység;
  - információval való feltölthetőség;
  - térlefedés teljessége;
- tudatosan kell figyelembe venni az aktuálpolitikai szempontokat.

A konkrét esetekben ezek a különböző szempontok eltérő súllyal vesznek részt. Nem szabad egyik szempontot sem abszolútizálni. Általában a feladat ezen szempontokat közös nevezőre hozni.

3. Tervezés a csatlakozásra való felkészülés keretében

Itt és most nem a PHARE-program, illetve az előcsatlakozási alapokkal (SAPARD, ISPA) kapcsolatos tervezési kötelezettségekről beszélek, hanem azokról, amelyekkel célszerű a csatlakozás napjáig elkészülni. Ha Románia a következő programozási időszakban (amelyik 2007-ben kezdődik) számol a teljes jogú tagsággal, és így jogosult lesz arra, hogy részesüljön a Strukturális Alapok támogatásából, akkor véleményem szerint már most meg kell kezdeni a tervezési munka előkészületeit. Annál is inkább, mert feltételezésem szerint ez törvényi, rendeleti módosításokkal is jár, amelyek előkészítése és elfogadása különösen sok időt igényelhet, új intézményeket kell felállítani (programirányító hatóságok, kifizető hatóságok, monitoring-bizottságok stb.) és a szükséges tervezési-egyeztetési eljárás is két-három évet igényel.

Az Európai Unió a támogatások odaítélésének formai játékszabályait, peremfeltételeit határozza meg normákban, a tartalmi kérdésekben csak irányelvekkel orientálja a tagállamot, így a nemzetállamoknak e téren jelentős a mozgástere. Ugyanakkor a tervezéshez, különösen azok végrehajtása szintjén részletesen kidolgozott ajánlásokat tesznek, amelyek segítik a döntéshozatalt, a végrehajtás ellenőrzését, így ezek erős kötöttséget is jelentenek.

Románia – a jelenlegi szabályozás alapján – teljes egészében támogatható ország lesz a Strukturális Alapok első támogatási célja alapján.

A források szűkössége okán a hazai saját erő biztosítása miatt szinte csak olyan programok fognak megvalósulni a csatlakozást követő években, amelyek finanszíro-

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

zásába az EU is beszáll. Különbösen is minden fejlesztési szándékot először meg kell majd próbálni valamely komplex programba beilleszteni, és így elfogadtatni a Bizottsággal, legfeljebb néhányat elvetnek a tárgyalások során.

Az Európai Unióhoz benyújtandó tervdokumentum (nemzeti fejlesztési terv, NFT) nem lehet hagyományos gazdaságpolitikai dokumentum, amely szerkezetében és tárgyalási módjában „hagyományos ágazati”, mert az EU Bizottságához benyújtandó anyagnak egy olyan területű szemléletű tervnek kell lennie, amelyben a regionális fejezet nem egy az ágazati fejezetek között, hanem lesznek kiemelt központi, és lesznek regionálisan szervezhető programok.

Az is biztosnak látszik, hogy az egyes régióknak önállóan is meg kell jelenniük a NFT-ben, hiszen az 1. célkitűzés a fejlődésben elmaradt régiók fejlődésének és strukturális átalakulásának elősegítése. Romániában ez az egész országot fogja jelenteni. Az 1. célterület esetében a lehatárolás alapja, a beavatkozási terület a NUTS 2-szinteknek megfelelő régiók, így a készülő NFT-ben ezeknek kiemelkedő szerepet kell kapniuk.

Annak érdekében, hogy meggyorsítsák az igények elbírálását és minél előbb pénzhez juthasson majd Románia, célszerű az új rendelkezések által kínált lehetőséggel élni és *a nemzeti fejlesztési tervvel egy időben* be kell nyújtani *az operatív programokra vonatkozó tervezeteket* is. Amikor elfogadják a közösségi támogatási kerettervről (CSF) szóló határozatot, a Bizottság jóváhagyja a tervekkel egyidejűleg benyújtott operatív programokat is.

Az igényelt támogatások számszerűsítésénél szigorú felső korlátot jelent, hogy a Kohéziós és Strukturális Alapokból kapható támogatások nem haladhatják meg a GDP 4%-át. Amennyiben Románia rendelkezik a GDP reális prognózisával és biztosítani tudja a megfelelő saját erőt, akkor elég pontosan behatárolható az a nagyságrend, amelyre a nemzeti fejlesztési terv pénzügyi részeit kalibrálni lehet. Ennek legnagyobb nehézsége, hogy a tagság megszerzésének évét kellene tudni. (Ezt én a következő programozási időszak második felére teszem, azaz 2010–2012-re.) A csatlakozási dátum hiányában egy olyan NFT készíthető, amely a feladat/akció folyóáras költségeit és a megvalósítás várható időtartamát tartalmazza.

4. Néhány javaslat a regionális tervezéssel kapcsolatban

Magyarországon regionális fejlesztési koncepciókat, stratégiai és operatív programokat készítünk regionális szinten. Ezek egymásból következő, egymásra épülő dokumentumok. A stratégiai program nem mondhat ellent az elfogadott fejlesztési koncepciónak és az operatív programoknak illeszkedniük kell a stratégiai programba. Amennyiben a későbbi munkarészek készítésénél olyan új fejlemények, információk válnak ismertté, melyek változtatásokat tesznek szükségessé a megelőző tervdokumentumban, akkor a döntés előtt vagy azzal egyidejűleg meg kellene változtatni a korábbi döntéseket is, és e döntéseket (tervmódosításokat) nyilvánosságra kellene hozni. Sajnos ezek a jelenlegi a regionális fejlesztési tanácsok, gyakorlatban ezzel a visszacsatolással még nem találkoztam, de e tervdokumentumok készítése még nálunk is új jelenség.

A regionális területfejlesztési koncepcióknak és stratégiai programoknak felülről és alulról egyaránt építkezniük kell.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

a) A regionális területfejlesztési koncepcióban megfogalmazott célkitűzések nem mondhatnák ellent az Országos Területfejlesztési Koncepcióban foglaltaknak, de a jelenlegi hierarchizált magyar tervezési rendszerben az jelenleg még nem világos, hogy az országos célokat mennyiben bővíthetik sajátos regionális célokkal, illetve milyen mozgásterük van a regionális fejlesztési tanácsoknak a központi célok aktualizálásában. A regionális stratégiai programok egyrészt az Országos Területfejlesztési Koncepcióban megfogalmazott feladatok decentralizált megvalósítását szolgálják, másrészt a saját kompetenciába tartozó fejlesztéseket kell hogy előkészítsék. A regionális szint jelenleg forráshiányos, így ez utóbbira csak a pályázati rendszereken keresztül van lehetőség.

b) Az alulról építkezés azt jelenti, hogy a regionális tervek a *regionális szintre emelhetik* a régió többségét (több megyét) érintő kérdéseket és azokat a *pilot*-programokat, amelyeknek a régió belüli elterjesztését fontosnak tartja. Támogathatják azokat az alsóbb – akár a vállalkozói vagy az önkormányzati szférából érkező – kezdeményezéseket is, amelyek sikere piaci alapon nem biztosított, ugyanakkor segíti a régió céljainak megvalósulását.

A regionális tervezés során együtt kell működni a régióban működő területfejlesztési önkormányzati társulásokkal, a megyei területfejlesztési tanácsokkal, az érintett térségi fejlesztési tanácsokkal és a régió fejlesztésében közvetlenül és közvetve közreműködő államigazgatási szervekkel. A regionális fejlesztési tanácsnak kell gondoskodnia az elfogadott tervdokumentumok nyilvánosságáról, hozzáférhetőségéről.

A döntéselőkészítésben a legszélesebb körű „társadalmasítást” a fejlesztési koncepció készítése igényli. A fejlesztési stratégia kidolgozásában és elfogadásában a különféle szakmai csoportoknak kell nagyobb szerepet játszaniuk, míg az operatív programok esetében a szakszerűségnek kell nagyobb hangsúlyt kapnia. A tervezési folyamaton belül időt kell biztosítani az egyeztetésekre és a döntéshozatalra, amely jelentősen meghosszabbítja a tervek készítés időtartamát.

A regionális fejlesztési tervdokumentumoknak területfejlesztés-orientáltak kell lenniük, így nem kell szükségszerűen tartalmazniuk az adott régióban megvalósuló minden hagyományos ágazati koncepciót, programot, tervet. Ugyanakkor a regionális jellegű/léptékű ágazati fejlesztések területi integrációját biztosítani kell, így azokat tartalmaznia kell a fejlesztési koncepciónak és stratégiai programnak. A regionális operatív programban – a területi szemléletéből eredően – a piaci alapon és az ágazati keretek között megvalósuló programoknak nem kell feltétlenül megjelenniük.

A regionális területfejlesztési koncepció és program ajánlott időtávjai az alábbiak:

- a) a regionális területfejlesztési koncepció hosszú- és középtávra készüljön;
- b) a regionális stratégiai program időhorizontja középtáv;
- c) az operatív programok időtartama az adott program jellegétől függ, de maximum a programozási időszak végéig tarthat.

5. Az ágazatiság és a területiség egysége a regionális tervekben

Minden fejlesztési akciónak van egy ágazati természetű és térbeli dimenziója. Töb-
ben úgy vélik, hogy a regionális bontás/felosztás önmagában egyenlő a területi szem-
lélettel, vagy ha egy tervdokumentumban megfelelő arányban vannak területi metsze-
tek, akkor megoldott az ágazati és területi megközelítés egysége. A tér szükségsze-
rűen integrálja a társadalmi-gazdasági folyamatokat, így *a területi megközelítésnek
van egy sajátos integratív, koordináló funkciója.*

Az Európai Közösségben már a 70-es, 80-as évek gyakorlati tapasztalataiból rájöt-
tek arra, hogy az egymástól függetlenül tervezett és megvalósított ágazati projektek
nemcsak a források egy részét pazarolják el, hanem alkalmatlanok számos probléma
orvoslására. Továbbá javítja a hatékonyságot, ha azokat a feladatokat, amelyeket regi-
onális, megyei és kistérségi szinten is el lehet végezni, ott teljesítik, ami azzal is jár,
hogy döntési kompetenciát és forrásokat is kell hozzá biztosítani. Ezért a tervezés ol-
daláról szükséges egy olyan eljárási rend, programozási és finanszírozási metódus,
amely a *közpénzek többszintű, átlátható és hatékony felhasználását biztosítja.* Ezért
egyrészt nem választják élesen el a terület- és a gazdaságpolitikát, másrészt a gyakor-
latban a Strukturális Alapok alapvetően csak *többséves, több ágazat kompetenciáját
magában foglaló „ágazatközi fejlesztési” programokat finanszíroznak, valamint amit
lehet azt decentralizálnak a szubsidiaritás elvének megfelelően.*

Az EU kiemelt prioritásként kezeli a régiók fenntartható és versenyképes fejleszté-
sét, amely olyan integrált fejlesztéseket jelent, amely a vállalkozások külső feltétel-
rendszerének javításával – sok kis ágazati programmal – segíti a területi gazdaság
megerősítését, a munkahelyteremtést. Ezek *nem a hagyományos értelemben vett fej-
lesztési ágazatokat jelentik* (pl. ipar, mezőgazdaság, hálózati infrastruktúra), hanem új
területeket, szektorokat (pl. kis- és közepes vállalatok támogatása, technológia-
fejlesztés és innováció), bár kétségtelen, hogy az operatív programok szintjén ezek
többsége besorolható valamely ágazat kompetenciájába. Az is teljes bizonyossággal
állítható, hogy a központi fejlesztéseknél sem feltétlenül esnek egybe a különböző be-
avatkozási területek a minisztériumok, főhatóságok rendszerével, hanem gyakran
igénylik *az ágazatok/tárcák közötti együttműködést.* Ezért nem egyszerűen a területi-
ség és az ágazatiság harmonizációja a feladat, hanem a hagyományos ágazatok közöt-
ti együttműködés is. Kézenfekvő, hogy a legkisebb közös többszörös, a rendező elv a
térstruktúra legyen, annak vertikális és horizontális elemeivel.

Alapvetően a döntési konstelláció (szintje, döntéshozó, kiválasztási kritériumok
stb.) határozza meg, hogy területi típusú-e az adott fejlesztés vagy tisztán ágazati. A
fejlesztés nagyságrendje és területi hatóköre alapján lehet eldönteni, hogy egy ágazati
fejlesztésről központi szinten kell-e döntenie és irányítani a megvalósítást vagy lehet-
e azt decentralizálni.

Egy konkrét regionális tervdokumentum készítésénél abból kell kiindulni, hogy
regionális szinten az adott programozási (tervezési) időszakban melyek az aktuális
célok és prioritások. Ezt követően meg kell határozni, hogy milyen komplex/integ-
rált (stratégiai) programok megvalósításával lehetséges és kívánatos az adott célok
elérése, majd ez milyen akciók (operatív programok) sorozatával valósítható meg.
Így tehát a stratégiai programok többsége komplex ágazatközi program, amely a

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

végrehajtáskor (operatív programok vagy azok alprogramjai szintjén) válik esetenként ágazativá.

Az is magától értetődőnek tűnik, hogy az így megfogalmazott programokat azon a szinten kell megvalósítani, amelyiken a feladat leghatékonyabban ellátható. Megfelelő mozgástér és funkciómegosztás kialakítása után kormányzati szinten a nemzeti feladatok végrehajtása mellett nem a regionális törekvések *felülbírálsáról* lehet szó, hanem annak meghatározásáról, hogy a megnevezett célok és programok megvalósításához milyen mértékben és formában járul hozzá a központi szint. Tehát központilag nem arról kell dönteni, hogy a regionális szintű döntések helyesek-e vagy sem, hanem hogy mennyiben szolgálják a nemzeti célok teljesítését, így érdekelt a központi költségvetés a társfinanszírozásban, és hogy milyen *keretet* biztosít a regionális célok és feladatok ellátásához. Nemcsak hogy a területi megközelítés olyan új ágazati fejlesztéseket javasolhat, amelyek nem vezethetők le az ágazati prioritásokból, hanem a horizontális, tisztán ágazati programok esetében is mérlegelendő a területi decentralizáció lehetősége.

A NFT, majd az EU-Bizottsággal közösen elkészített közösségi támogatási keret-terv (CSF) véglegesítéséhez is szükséges annak tisztázása is, hogy milyen típusú akciók, fejlesztések történjenek országos szintű ágazati programok keretében, továbbá melyek tartoznak a regionális szint tervezési és megvalósítási kompetenciájába.

Az EU a tervezést a tagállam kompetenciájába utalja. Figyelembe véve azt, hogy a román kormány is az ország egészére készíthet majd fejlesztési tervet (mert az ország teljes területe az 1. célterületként lesz támogatható), fennáll annak a veszélye, hogy a Bizottság nem fogja részleteiben vizsgálni, hogy a decentralizáció elve milyen mélységig érvényesül. Sokkal inkább az átlátható és egyszerű döntéshozatal és pénzügyi folyamatok, valamint ezek hatékony ellenőrzése lesznek azok a minimális kívánalmak, amelyek Románia csatlakozásakor az ország és az EU közti tárgyalások során döntő hangsúlyt kapnak majd. Ezért a centralizáció és decentralizáció, az ágazatiság és területiség sajátos román viszonyai fogják meghatározni, hogy a közbenső területi szintek milyen kompetenciákat kapnak. Tehát a csatlakozásig az országon belül kell megvívni az erre vonatkozó csatát. Mindazonáltal Brüsszel egyértelműen preferálja a területfejlesztés regionális szintre való decentralizálását, világos, átlátható döntési és pénzügyi mechanizmusok meglétével, amely – a Bizottság számára is megnyugtatóan – képes jelentős források gyors elosztására.

Az innováció-orientált régiófejlesztés lehetőségei a Székelyföldön

Bevezetés

A fejlett országokban a termelékenység növekedése mintegy 80%-ban az innováció valamilyen formájának köszönhető. Az innováció létfontosságú a vállalatok versenyképességének növelésében, az exportképesség javításában, valamint a foglalkoztatottság megteremtésében, a szolgáltatások színvonalának emelésében, egyszóval a társadalmi jólét fokozásában.

Az innováció alapú gazdaság és a régiók versenyképességének megteremtése céljából szükség van az innovációs kapacitás széles körben való terjesztésére, az információknak, technológiáknak és egyéb innovatív piaci ismerteknek a gazdaság szereplőjéhez történő közvetlen eljuttatására; éppen ezért az innovációs rendszer intézményei nemcsak *szervezetileg, hanem térben is decentralizáltan (regionalizáltan), az innováció-orientált területfejlesztési politika kialakított keretei között működhetnek hatékonyan.* (Cooke, 1998c) Ez a politika a gazdasági klaszterekre, kutatásfejlesztésre, humán erőforrásokra, illetve a regionális innovációs hálózatokra építő területfejlesztési stratégia, amely elsősorban a régió adottságaiból következő belső erőforrásokra, kreativitásra és a partnerségre épít. A régiók gazdasági vonzása nemcsak a munkaerő minőségétől függ, hanem a különböző *kutatóbázisok, kis- és középvállalatok és az innovációfejlesztéssel foglalkozó szervezetek hálózati együttműködésétől, valamint az innovációt támogató széles körű, decentralizált szervezetrendszer és intézményhálózat hatékony működtetésétől* is.

A tudás terjesztése nem korlátozódhat néhány kedvező helyzetben lévő központra. Különösen a hátrányos helyzetű régiók számára lehet kitörési pont innovációs kapacitásaik növelése révén az információs társadalom kínálta új gazdasági lehetőségek kihasználása. Ebből a szempontból a felsőoktatás és a kutatás–fejlesztés létfontosságú, különös tekintettel az iparhoz és a vállalatokhoz fűződő kapcsolatokban. Az alkalmazott kutatás, a technológiai központok, az üzleti inkubátorok és egyéb innovációs központok lehetséges megoldások e problémára egy, a régió adottságainak megfelelő stratégiai keretbe ágyazva.

Ebben a dolgozatban a Székelyföld régiója számára az innovációs intézményrendszer és stratégiaépítés során felhasználható európai és magyarországi tapasztalatok rö-

vid összegzését prezentálom. Azonban fontos megjegyezni, hogy mint minden régió-
nak, így a Székelyföldnek is elsősorban a belső adottságokra építő saját innovációira
kell alapoznia a modernizációt.

Az innovációfejlesztés európai és regionális dimenziója

A kutatás- és technológiafejlesztéssel foglalkozó közösségi politikának az elsődle-
ges célja az EU-n belüli versenyfeltételek javítása, az USA kutatási és technológiai
versenykihívásaira adandó európai válaszok koordinálása, illetve a fenntartható fejlő-
dés feltételeinek megteremtése. Az Európai Unión belül az innovatív kapacitások,
azon belül is a K+F (kutatás + fejlesztés) ráfordítások regionálisan meglehetősen
egyenlőtlenül oszlanak meg. Az Európai Bizottság 1996-ban készített jelentésében
(*Green Paper on Innovation*) az innovációnak döntő jelentőséget tulajdonít az elma-
radott térségek felzárkóztatásában, amely elsősorban nem a fejlett térségek eredmé-
nyeinek adaptálását jelenti, hanem a saját feltételeiknek és adottságaiknak a globális
világgazdasághoz való igazítását célozza, amelyet az Unió forrásaival is támogat.

Az Európai Területfejlesztési Koncepció (ESDP 1999) is kiemelten foglalkozik a
dinamikus nemzeti és regionális innovációs rendszerek létrehozásával, a hatékony
képzési és K+F infrastruktúra, innovációs intézményrendszer és technológiatranszfer
megteremtésével. A dokumentum *kiemelten kezeli a kevésbé fejlett, periférikusabb
fekvésű régiók innovációs fejlesztését*, amelyek számára az innovációs intézmény-
rendszer és regionális innovációs stratégia megteremtése lehet az egyik kitérés pont,
versenyképességet erősítő tényező. A területfejlesztés és az innovációs politikai célok
összehangolt megvalósítása érdekében a dokumentum kiemelten kezeli:

- az innovációs oktatás, képzés és a kutatás-fejlesztés sokoldalú támogatását,
egyszóval a *tudásipar* és a tudással kapcsolatos politikák integrációját;
- az információs és kommunikációs technológiákhoz való hozzáférés és elterjesz-
tés javítása céljából bevezetendő intézkedéseket;
- az innováció regionális szintű támogató intézményrendszerének kialakítását, va-
lamint a kis- és középvállalkozások innovációs potenciáljának fejlesztése érde-
kében kialakítandó kooperációs innovációs hálózatok támogatását.¹

Az EU Bizottsága 1999. június 26-án elfogadott, a *Strukturális Alapok Európai
Regionális Fejlesztési Alapjából* (ERDF) finanszírozott innovációs akciótervében
olyan innovatív módszerek és gyakorlat megalkotását célozta meg. A 2000-2006-os
időszakra előirányzott innovációs intézkedéseknek demonstrálniuk kell, hogy hogyan
aknázható ki a regionális politika és az egyéb közösségi politikák közötti szinergia.
Ez leginkább az *innovációk és a vállalkozások regionális szintű erősítésén, az e-Europe*

---

¹Az ESDP ajánlásai között található:

- a távoli, periférikus területeken az innováció, a oktatás és a szakképzés támogatása;
- a KKV-k számára széles körű hozzáférést biztosítani a tudással kapcsolatos infrastruktúrákhoz;
- a vállalatok és az innovációs intézményrendszer közötti regionális hálózati kapcsolatok bővítése, az in-
nováció regionális diffúziójának elősegítése;
- a regionális innovációs központok, valamint a felsőoktatás, az alkalmazott kutatást végző K+F intézetek
és a magánszektor közötti kooperáció fejlesztése az addig kihasználatlan területeken is;
- az információs és kommunikációs technológiákat a távoli, periférikus térségekben való elterjesztését
szolgáló intézkedések bevezetése.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

kezdeményezéseken, illetve az európai kutatási övezet megteremtésén keresztül valósítható meg. A kiegyenlítő, szociális szempontokat is érvényesítő hagyományos területfejlesztési politikával szemben az új típusú *innováció-orientált regionális politika* már nem a komparatív előnyökre (alacsony költségű/bérű termelés), hanem az innovációs alapú modernizációra és diverzifikációra, egyszerűen a kompetitív versenyelőnyökre épít.

Az új innovációt ösztönző területi politika célja nem a költségek csökkentése, hanem a regionális gazdaságok, vállalatok szintjén való stratégiaváltás, az üzleti kultúra megváltoztatása, a korábban jellemző állami szubvenció helyett a szellemi befektetésre, a valós szolgáltatások megvalósítására helyezi a hangsúlyt.

A területi gazdaságfejlesztés csak akkor lehet hatékony, ha az innováció-orientációjú vállalkozások szorosan kötődnek a helyi vagy a regionális gazdaságokhoz, illetve ha az innovációs folyamatok szervezése az adott területi szinten *rendszerszerűen* és intézményesen történik. (Döry–Rechnitzer, 1999) Az innováció már nem a hagyományos (csak a vállalaton belül) formában jön létre, hanem a vállalkozások és a tudást előállító szervezetek között (egyetemek, kutatóintézetek, képzési intézmények) és a támogató szervezetek (transzfertervezők, innovációs ügynökségek) között kibontakozó interakciók és hálózatépítés során. (Tödtling, 1994) Az együttműködésnek, interakciónak sokféle formája figyelhető meg egyrészt az innováló szervezeteken belül (K+F, értékesítés, marketing, gyártás folyamatai között), másrészt a vállalkozás és a környezete között (partneri, vásárlói, beszállítói és kooperációs, képzési kapcsolatok, kutatóintézeti együttműködések).

A regionális innováció- és intézményrendszer-fejlesztés több szempontból is meghatározó (Cooke 1998b):

- az innovációs hálózatépítés helyi-regionális dimenziója meghatározó, mivel az innováció szempontjából meghatározó aktorok, *a vállalatok, a tudást létrehozó és közvetítő szervezetek* (egyetemek, kutatóintézetek és a szakképző intézmények) és az *innovációt koordináló és támogató intézmények* közötti kapcsolatok egyre inkább helyi-regionális szintűek, tehát a földrajzi közelség meghatározó;
- a régió nemzetközi versenyképességét szolgálják a helyi vállalkozások közös szükségletei és érdekei mentén szerveződő ipari klaszterek, amelyek pozitívan járulnak hozzá a regionális hálózatok és az innovációt ösztönző klíma kialakulásához;
- a hálózati kapcsolatok, a területi szinergiák kiépülését az intézményrendszer egyes elemei között a helyi gazdasági-társadalmi-politikai és kulturális milió ismerete elősegíti, tehát az innovációs kapacitások fejlesztése a helyi társadalmi-kulturális és intézményi környezetbe való beágyazottságtól függ;
- az innováció más elemeivel együtt a K+F regionális fejlesztési programjának a kidolgozása azért fontos, mert a regionális termelési rendszerek fejlesztése, a belső regionális erőforrások hasznosítása, a régiók jövedelemtermelő képességének gyökeres javítása, az exportkapacitások bővítése a *regionális innovációs hálózatok* kiépítése nélkül nem képzelhető el (Horváth, 1999);
- a regionális szint optimális a kormányzati, az ipari és a technológiai támogatók intézményes keretének megszervezéséhez: a regionális kezdeményezésű hálózati programok keretében szervezett intézményfejlesztés sokkal inkább szolgálja a helyi kis- és középvállalkozások innovációs képességeinek fejlesztését, mint a nemzeti – leginkább a stratégiai iparágak és a K+F kapcsolatára koncentrált – innovációs intézményrendszer

Miért szükséges a regionális innovációs intézményrendszer kialakítása?

A regionális politika országonként eltérő modelleket fejlesztett ki a vállalkozások innovációs képességeinek ösztönzésére. Legtöbbjük az innovációs infrastruktúra fejlesztését és térbeli elterjesztését tűzte ki célul. A vállalatok *sikeres innovációjának alapfeltétele olyan külső technológiai, különféle üzleti és piaci kapcsolatok kiépítése, amelyek csökkentik az intézmények közötti ellentéteket, és javítják a gazdaság szereplőinek tanulási képességét. Az innovációs hálózatokban együttműködő vállalatok számára a hatékony támogató háttérintézmény-rendszer kiépítése* növeli az információ-beszerzés lehetőségét (K+F, adatbankok, tanácsadás, technológia-, információ-transzfer), és ezzel hozzájárul az ismeretek piaci versenyképességet növelő felhasználásához. Míg az 1970-es évek technológiapolitikája elsősorban a nagyvállalati szféra kutatási-fejlesztési tevékenységére épített, addig az 1980-as évektől Nyugat-Európában a KKV-k innovációs kapacitásainak növelése, valamint az egyetemi és az állami K+F bázisokkal való kapcsolatainak kiépítése lett a cél. (Hassink, 1997)

A nemzetközi trendek a K+F és az innovációfejlesztés regionalizációját mutatják. Az elmúlt másfél évtizedben megnőtt a térben kevésbé koncentráltan elhelyezkedő innováció-orientált kis- és középvállalkozások száma, amelyek igényei *nem szükségszerűen a csúsciparági fejlesztések* iránt mutatkoznak. Mindezek az új igények, illetve az új innovációs felfogás sokkal nagyobb hangsúlyt helyez a K+F tevékenység mellett a tudás- és technológiatranszferet elősegítő széles körű és decentralizált intézményhálózat kiépítésére, amelynek feladata a gazdasági élet szereplői között egy szélesebb körre kiterjedő, a helyi, a regionális gazdasági és társadalmi környezet feltételeihez jobban illeszkedő *decentralizált hálózat- és kapcsolatépítés* koordinálása.

A kis- és középvállalatok az információkból származó előnyöket állami vagy regionális támogató intézményi háttér nélkül nem tudják learatni, ugyanis az innovációra specializált intézményhálózat támogatása nélkül a kis- és középvállalkozások nem tudnának jelentősebb forrásokat fordítani az innovációra, de az innovációfejlesztéshez elengedhetetlen méretgazdaságosság megteremtése is csak a támogató intézményrendszer által koordinált hálózati keretek között teremthető meg. (Landabaso, 1997; Tödting, 1994)

A regionális szintű intézményrendszer hatékonyságát javítandó, egy olyan regionális innovációfejlesztési rendszer kialakítása szükséges, amelyben megtalálhatók a támogatási rendszer intézményei, az innovációs politika létrehozásában, koordinálásában és végrehajtásában meghatározó szervezetek, valamint az innovációban érdekelt aktorokat tömörítő fórumok. Az innováció hatékony szervezése megköveteli az intézményrendszer, a K+F és a támogató források méretgazdaságos térbeli koncentrációját az ún. regionális innovációs központokban, amelyeknek tudásintegráló és közvetítő funkcióval kell rendelkezniük.¹

---

¹ A regionális innovációs központok funkciói:

- a régió vállalkozásai számára igénybe vehető üzleti lehetőségek előrejelzése, feltérképezése;
- a helyi, regionális és a világpiaci információ-szolgáltatás;
- a beszállítók-vevők-fogyasztók rendszereinek összekapcsolása;
- az innovációs lehetőségek feltárása;
- innovációs hálózatok létrehozásának támogatása;
- az innováció-finanszírozás keretrendszerének megteremtése;

A magyarországi innovációs intézményrendszer fejlesztése

Magyarországon a korábbi innovációs rendszer revitalizációja és az új, többpólusú, interaktív innovációs modell szervezeti kereteinek, valamint az *innovációfejlesztés regionális, illetve a területfejlesztés innováció-orientált koncepciójának, programjainak (RIS)* kialakítása nemcsak egymással, de a Nemzeti Fejlesztési tervekészítés folyamataival is párhuzamosan zajlik. Rövid távon szükséges a kutatás-fejlesztés felsőszintű irányításának és nemzeti szintű intézményrendszerének reformja. A nemzeti innováció-fejlesztés azonban nem generál regionális kiegyenlítő hatásokat, így önmagában nem tud megfelelni az EU-n belül követett regionális alapozású innovációs programoknak sem. A megoldást csak az egyes régiók szintjén megvalósított regionális innovációs technológiai stratégia és az arra konzisztensen ráépülő intézményrendszer kidolgozása jelentheti.

A hátrányos helyzetű régiók számára kitörési pont lehet innovációs kapacitásaink növelése révén kihasználni az információs társadalom kínálta új gazdasági lehetőségeket. Azok a régiók, amelyek nem ismerik fel e kihívás fontosságát, nem képesek befektetőket vonzani és komolyan lemaradnak a régiók versenyében. A kevésbé kedvező helyzetű régiókban rá kell ébreszteni a gazdasági és egyéb szereplőket erre a lehetőségre (avagy veszélyre), és *össze kell fogni az innovációban érdekelt vállalatokat, szervezeteket intézményeket és kutatóbázisokat*. A hagyományos K+F intézményrendszer-hálózat revitalizálása mellett sokkal több szereplővel működő és *többpólusú innovációs rendszerre van szükség, amelyben az elosztás-orientált „tudásbázisok” hálózatszerűen együttműködnek*. Az innováció más elemeivel együtt a K+F regionális fejlesztési programjának kidolgozása azért fontos, mert a regionális termelési rendszerek fejlesztése, a belső regionális erőforrások hasznosítása, a régiók jövedelemtermelő képességének gyökeres javítása, az exportkapacitások bővítése a *regionális innovációs hálózatok* kiépítése nélkül nem képzelhető el. (Horváth, 1999)

Az *innováció csomópontjai*, legfontosabb felhasználói a gazdaság növekedését alapvetően meghatározó *innovatív vállalatok*. A hatékonyan koordinált regionális innovációs intézményrendszer megszervezése elsősorban a gazdasági élet vállalati szereplőinek innovációs tevékenységét kell hogy elősegítse, annak fontosságát tudatosítsa.

Az innováció tervezésében tehát egyre inkább felértékelődik a szervezeti változtatások kényszere. Az elavult szervezeti-irányítási, intézményi viszonyok és a *megfelelő külső koordináló intézmények hiánya a vállalatokat is gátolja a technológiai innovációs potenciálok megfelelő hasznosításában.*

Az innováció hazai szervezeti-intézményi rendszere funkcionálisan a következő:

1. a hazai (magyarországi) K+F központi intézménye: OM K+F Helyettes Államtitkársága;
2. alkalmazott kutatást folytató intézmények: MTA, egyetemek, Bay Intézetek;
3. technológiatranszfert végző szervezetek: Ipar Műszaki Fejlesztésért Alapítvány, Nemzetközi Technológiai Intézet;
4. technológiai parkok, ipari parkok, inkubátorházak: pl. INNOTECH, INNOSTART;
5. hídképző (szakmai, koordináló, innovációs szolgáltató) szervezetek: kamarák hálózata, Magyar Innovációs Szövetség, MVA;
6. innovációt, technológiatranszfert finanszírozó szervezetek: COVENT;

–kis- és középvállalkozások támogatása;

–bekapcsolódás az országos és európai innovációs hálózatokba.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

7. képzési intézmények: regionális munkaerő-fejlesztési és -képzési központok.

A magyarországi innovációs támogató intézményrendszer kialakításánál nem érvényesült átgondolt nemzeti vagy regionális innovációs politikai törekvés. Az intézményrendszer túlméretezett, ugyanakkor viszonylag szűk profillal működnek (csak ott, ahol van fizetőképes kereslet), s a szervezetek legnagyobb része, még a jobban működő hídképző szervezetek sem büszkélkedhetnek jelentős hálózatteremtő képességgel, ami pedig az innovációs rendszer regionális decentralizálásához elengedhetetlen feltétel.

Az új módon megszervezett innovációs intézményi struktúrának többek között a következő elvárásoknak kell megfelelnie:

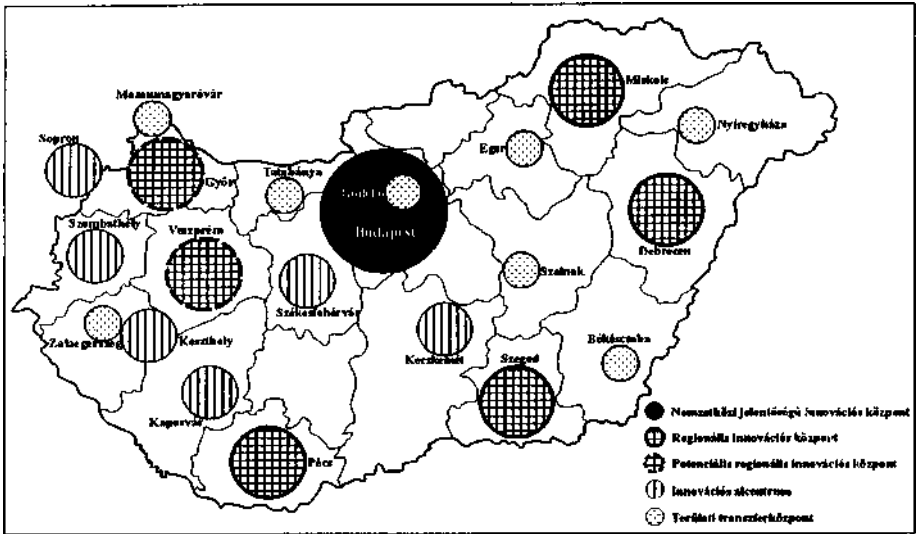
- a K+F mellett a tudásáramlást kell elősegíteni a vállalati és az oktatási-kutatási intézmények között;
- a felsőoktatási, továbbképző és a tanácsadó intézményeknek a vállalati szféra számára azonnal hasznosítható szolgáltatásokat kell nyújtaniuk vagy hídképző intézményeket kell a rendszerbe iktatniuk;
- a tudásáramlás erősítése szempontjából a technológiatranszfer támogatása szükséges a megfelelő intézményhálózaton keresztül;
- az OTK-ban is megfogalmazott javaslatok alapján elengedhetetlen az innováció és a „tudásbázis” túlzott Budapest-centrikusságának további oldása, ehhez a regionális szintű szervezetrendszer és hálózatának kiépítése¹ (*1. ábra, melléklet*),
- a kialakítandó régiók szintjén, az innovációs centrumokban létre kell hozni az innováció- és technológiapolitika intézményes képviselőjét, és a funkcionális átfedésekkel működőtranszfervezetek mellett létre kell hozni egy sokkal hatékonyabban működtetett, az innovációs fejlesztéseket a régiók szintjén koordináló szervezeti hálózatot; (Gál, 2000a)
- a kiépítendő regionális területfejlesztési (esetleg közigazgatási) intézményrendszeren belül meg kell alkotni a regionális innovációs stratégiákat, innovációs támogatásokat kell nyújtani, valamint létre kell hozni a régiók innovációs intézményhálózatát koordináló regionális szintű szervezeti-irányító rendszert, illetve annak irányítótestületeit;
- a regionális fejlődőképesség meghatározó tényezője, a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás előfeltétele a régiók technológiai színvonalát fejleszteni képes *regionális intézményrendszer kiépítése*. Ennek hatékony megvalósítása céljából, a kialakítandó régiók szintjén, *az innovációs centrumokban (amelyek vidéki egyetemi központok is egyben)* létre kell hozni az innováció- és technológiapolitika intézményes képviselőjét. A jelenleg funk-

cionális átfedésekkel működő transzfervezetek mellett létre kell hozni egy sokkal hatékonyabban működtetett, *az innovációs fejlesztéseket a régiók szintjén koordináló szervezeti hálózatot*.

---

¹Míg a felsőoktatásban jelentős területi kiegyenlítődés ment végbe (a budapesti egyetemi hallgatói létszám 1990–1997 között 45%-ról 37%-ra mérséklődött), a kutatás–fejlesztés forrásainak racionális területi decentralizációjára még kísérletek sem történtek. A regionális különbségek az elmúlt évtizedben nem csökkentek az innováció és a K+F tevékenység vonatkozásában sem. Míg a *gazdasági szerkezet megújítása az ország nyugati és északnyugati térségeiben* gyorsabban és sikeresebben történt meg, addig ugyanezek a térségek rendkívül kedvezőtlen helyzetben voltak, vannak a kutatás-fejlesztés és a felsőoktatás területén. Az egyetemi felsőoktatási centrumok (Budapest, Szeged, Debrecen, Miskolc, Pécs, Veszprém) jelentik változatlanul a K+F fő szinterei, a többi megye (azok városai) csak jelentősen leszakadva képesek bekapcsolódni a kutatás-fejlesztési tevékenységekbe. Másfelől a gazdasági fejlődésben, a jövedelemtermelésben és a külföldi tőke vonzásában élenjáró nyugat- és közép-dunántúli megyékben kevésbé adottak a fejlesztési lehetőségek – a tömegtermeléstől és bémunkától a tudásigényes fejlesztési tevékenységek irányába való elmozdulás intézményi és pénzügyi eszközei –, ami hosszabb távon jelenlegi versenyelőnyüket is veszélyezteti.

Regionális innovációs központok Magyarországon

Forrás: saját szerkesztés az OTK (1998) alapján

Regionális innovációs intézményfejlesztési javaslatok

A regionális szervezeti-irányító rendszernek tömörítenie kell minden innovációban érdekelt partnert és szervezetet. Így a vállalkozások képviselőin kívül a magán-szektor szakmai szervezeteinek, az egyetemeknek, kutatóintézeteknek, a régióban létrejött innovációs transzferintézményeknek, a kamaráknak, a szakképzéssel foglalkozó intézményeknek, a bankoknak, az OM-Kutatás-Fejlesztési Helyettes Államtitkársága képviselőinek, a Magyar Innovációs Szövetség regionális irodáinak bevonása szükséges. Ezen a szakmai szervezeteken kívül a regionális területfejlesztési intézményrendszer meghatározó szerepet kell hogy játsszon az innováció regionális koordinációjában.

Az innovációs fejlesztéseket megalapozó források megpályázását, az EU 5. Kutatási és Technológiafejlesztési Keretprogramjából, az OM-Kutatás-Fejlesztési Helyettes Államtitkársága Kooperációs Kutatási Központ programjából fakadó lehetőségek kiaknázását, az innovációban érdekelt partnerek összefogását, valamint a szétaprózott fejlesztési források, K+F kapacitások koncentrálását csak egy *hatékonyan decentralizált és innovációra specializált regionális szintű szervezeti-irányító rendszer* tudja megoldani.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

a) A regionális területfejlesztési intézményrendszer közvetlen szerepvállalása

A regionális területfejlesztési tanácsok, az operatív munkát végző területfejlesztési ügynökségek szerepet kell hogy vállaljanak az innovációs szervezeti-irányító rendszer feladatainak ellátásában (különösen addig, amíg a szakosított, különálló innovációs és technológiatranszfer intézményrendszer nem épül ki), az új szervezet kialakításában, illetve az innováció specifikus regionális fejlesztési programok megvalósításában. Hosszabb távon a területfejlesztési ügynökségek – más feladatorientációjuk folytán – nem tudnak kellő időt fordítani, illetve az innováció által megkövetelt speciális menedzsmentismereteket felmutatni az innovációfejlesztésben.

b) A gazdaságfejlesztő intézmények, kamarák szerepvállalása

Az innovációfejlesztésben az ipari és kereskedelmi kamarák mint a vállalkozások intézményes képviselői is aktívabb szerepet vállalhatnak. Ezek finanszírozásához természetesen a kamarák által kidolgozott költségterítéssel szolgáltatás-csomag (általános tanácsadás, innovációs partnerközvetítés, pályázati tanácsadás) bevételei is hozzájárulhatnak.

c) Regionális Innovációs Ügynökségek létrehozása

Több sikeres nyugat-európai példa is azt mutatja, hogy a terület- és gazdaságfejlesztési intézményrendszeren belül – a specializált igényeknek megfelelően – egy önálló innovációs ügynökség felállítása célszerű minden régióban, amelyeknek azonban szorosan kapcsolódnuk kell a központi szint innovációt irányító csúciszervezethez. A RIÜ olyan operatív, innovációfejlesztésre szakosodott menedzsmentszervezet, amely szorosan kapcsolódik a regionális területfejlesztési és gazdaságfejlesztési irányító szervezetekhez. Alapfunkcióját tekintve nemcsak a szűken vett technológiafejlesztés, hanem a tudás-, technológia- és szervezetranszfert elősegítő innovációfejlesztési gyakorlatnak a régiókban történő elterjesztése is a feladatai közé tartozik. Következésképpen a RIÜ alapításában és működtetésében mindazok a területfejlesztési szereplők is megjelenhetnek, akik nem a technológiafejlesztés területén működnek. Az alapítók között a regionális (és megyei) fejlesztési tanácsok, vállalkozásfejlesztési alapítványok, önkormányzatok, gazdasági kamarák, regionális fejlesztési bankok és társaságok, K+F intézmények (egyetemek), innovációs szervezetek és a régió fejlesztésben közreműködő egyéb szervezetek megjelenhetnek. (Cooke, 1995)

Alapfeladatai:

- a területfejlesztési, az önkormányzati, vállalati és a kutatószféra regionális szintű összefogása, a regionális innovációs stratégiák elkészítése, operatív területfejlesztési programokban való részvétel;
- az innovációs transzferek elősegítése a technológiák, a szervezeti-vezetési ismeretek közvetítése az egyetemek, kutatóbázisok és a dinamikus cégek között;
- innováció-finanszírozás, a regionális, nemzeti, EU- és állami támogatások, valamint fejlesztési források biztosítása;
- a regionális innovációs hálózatok működésének koordinálása, a regionális innovációfejlesztésben együttműködő stratégiai partnerek összefogása, koordinálása;
- a RIS (Regionális Innovációs Stratégiák) felügyelete és a RIS-szervezetrendszer támogatása, interregionális, nemzetközi kapcsolattartás.

d) Technológiatranszfer, innovációs szolgáltató és tanácsadó szervezetek

A fenti intézménycsoporton kívül a régiókban az innovációs területen a technológiatranszfer, tanácsadói, szolgáltató és a pénzügyi szféra (kockázati tőketársaságok)

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

szervezetei is meglepednek. A regionális innovációs hálózatban belül a tanácsadói és innovációs szolgáltató tevékenység működtetését eleinte a kamarák, a vállalkozásfejlesztési alapítványok is elláthatják, azonban a feladatok bővülésével specializálódottabb szakintézmények felállítása szükséges. Ezt a tevékenységet részben a már meglévő szervezetek, részben pedig tisztán profitorientált üzleti és pénzügyi szolgáltatócégek végezhetik. Funkcióikat tekintve a jogi, pénzügyi, könyvelési és adótanácsadáson túlmenően az innovációhoz szorosan kötődő menedzselési, marketing-, információs és technológiatranszfer funkciókat is el kell látniuk.

Az operatív regionális szervezeti-irányító rendszer mellett ki kell dolgozni a transzferintézmények lehetséges regionális szervezeti modelljét. Szervezetét tekintve a létesítendő technológiai parkokon, illetve az innovációs központokon belül nonprofit jelleggel működő irányítási-igazgatási szervezetet kell létrehozni, amely majdan a központ további kialakítását és a későbbi működést is irányítja. A szervezet elsődleges feladata az innováció menedzselése, a technológiai transzferfunkció megvalósítása.

e) Regionális innovációs stratégia kiépítése

A regionális szintű intézményrendszer hatékonyságát javítandó, egy olyan regionális innovációfejlesztési stratégia kialakítása szükséges, amelyben megtalálhatók a támogatási rendszer intézményei, az innovációs politika létrehozásában, koordinálásában és végrehajtásában meghatározó szervezetek, valamint az innovációban érdekelt aktorokat tömörítő fórumok. A regionális hálózatépítés keretét, az együttműködés konkrét szervezeti formáinak keretrendszerét a RIS adják. A regionális innovációs stratégiák, akciók és a hálózatépítés kidolgozásához elengedetlenül szükséges a regionális szereplők közötti konszenzus kialakítása, illetve *a regionális szereplőkben a stratégia- és hálózatépítés céljának és várható hasznának tudatosítása.*

A fejletlenebb régiók, így a Székelyföld számára is gyors eredményeket és stratégiaalkotást csak egy *regionális fejlesztési koalíció* mielőbbi megszervezésétől, a közigazgatás, a politika és a gazdaság szereplői közötti összefogástól, valamint a RIS és a regionális innovációs intézményrendszer alapjainak megteremtésétől lehet várni. A régió gazdasága számára csak a régió fejlesztési adataihoz illeszkedő RIS-stratégia megvalósítása jelentheti a korábbi hátrányos innovációs függőségi viszonyok felszámolását. Mivel az innováció a régióbeli vállalkozások, szervezetek és intézmények közötti kollektív tanulási folyamatként is definiálható. A *RIS-t felfoghatjuk úgy, mint „társadalomfejlesztési gyakorlatot”,* amelyek fő célja a megfelelő környezeti feltételek megteremtése, különösen az intézményi feltételek, a regionális gazdaságok innovatív kapacitásának növelése érdekében. (Landabaso, 1997) (4. ábra, melléklet) Az EU Bizottsága által kezdeményezett *RIS* és azok *szervezeti-irányító rendszere* jelentősen hozzájárulhat ahhoz, hogy az innováció súlyának megfelelően beágyazódjon az általános regionális fejlesztési stratégiák közé. Az EU partnerországai uniós régiókkal együttműködve nyújthatják be RIS-pályázatukat az EU 5 K+F Keretprogramjához. A RIS elsődleges feladata az intézményi feltételek megteremtése. A RIS menedzsmentje összefogja az összes, kutatási és műszaki fejlesztésben, innovációban és a kapcsolódó támogatási tevékenységekben érintett regionális partnert egy projektszervezetben, amely a stratégiát és az akciótervetet készíti, a rövid- és középtávon beindítandó részletezett projekteket és programokat. A régióban, ahol még nincs kiépítve az önálló innovációs szervezeti-irányító rendszer (innovációs ügynökség), a RIS-menedzsment jelentősen hozzájárulhat az állandó intézményrendszer kialakításához. A RIS szervezetének a kezdeti fázisban – a regionális innovációs ügynökség létrehozásáig – régióknak mindenképpen a területfejlesztés regionális intézményrendszeréhez kell kap-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

csolódnia és az innováció-orientált fejlesztési program bázisára kell épülnie. A cél az, hogy olyan rugalmas, ám mégis robusztus egyeztetési mechanizmus alakuljon ki a régióban, amely képes hatékonyan elősegíteni az alulról építkező regionális konszenzus kialakítását. (4. ábra, melléklet)

A RIS-menedzsmenten belül létre kell hozni egy évente egy-két alkalommal ülésező *regionális fórumot*, amely a regionális innovációfejlesztésben, s mindenekelőtt a gazdaságfejlesztésben érdekelt szereplők legszélesebb körét magában foglalja, illetve egy *Irányító Bizottságot* (Steering Committee), amely a napi operatív tevékenység kivételével a projekt ellenőrzését, a tervek elfogadását, a külső kapcsolattartást, a munkaprogramok és az ágazati munkacsoportok felügyeletét ellátja. Tagjainak 3/5 részét a vállalati szféra delegálja, de az egyetemek, a területfejlesztés, a közigazgatás, a regionális kutatás, a kamarák, az önkormányzatok, a technológiai centrumok képviselői, a regionális fejlesztési és az innovációs ügynökség képviselői is helyet kapnak. Mindenképpen fontos annak biztosítása, hogy az Irányító Bizottság tagjai a régióban megbecsülésnek örvendő emberek legyenek, azokat minden résztvevő fenntartás nélkül elfogadja, mert csak így biztosítható az, hogy a Bizottság megfelelő súlyt és hitelt tudjon biztosítani a projektnek. Az Irányító Bizottság tagjai kapjanak megbízást az ágazati és horizontális munkacsoportok vezetésére, így közvetlen kapcsolat biztosítható a projekt alap- és csúciszervezete között, ami az igények hatékony harmonizálását teszi lehetővé. A RIS programjainak operatív, napi munkáját az ún. *Menedzsment Csoportja* végzi, amely az egyes ágazati projektek gyakorlati koordinációját, az egyes elkülönült kutatócsoportokkal való kapcsolattartást és a különböző megbeszélések, workshopok, interjúk, médiakapcsolatok lebonyolítását is ellátja. A RIS-szervezet munkáját nemzetközi, hazai innovációs és regionális szakértők is segítik. A nemzetközi tanácsadók az európai innovációs szervezeteket, programokat és az EU Bizottságait képviselhetik.

A regionális innovációs stratégiát *felfoghatjuk úgy, mint „társadalomfejlesztési gyakorlatot”*, amely fő célja a megfelelő környezeti, intézményi feltételek megteremtése az eredményes technológiatranszfer, illetve a regionális gazdaságok innovatív kapacitásainak növelése érdekében, amely végső soron regionális versenyelőnyt, fenntartható gazdasági fejlődést, stabil munkahelyeket és magasabb életszínvonalat teremt a Dél-Dunántúlon.

A Székelyföld modernizációjának kulcsa: a regionális innovációfejlesztés

Mi jellemzi a Székelyföld innovációs potenciálját?

Az innovációs adottságok a Székelyföld mind a három megyéjében (Kovácszna, Hargita, Maros) igen kedvezőtlenek. A Székelyföld félperiférikus állapotokat tükrözött az 1990-es évek elején, az innovációs potenciál bármely elemét is nézzük. Mi jellemezte a Székelyföld innovációs kapacitását az 1990-es évek elején?

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

1. Kutatás-fejlesztés (K+F) hiánya: a vállalatok többsége (de mindenekelőtt az újonnan alakult kisvállalatok) nem rendelkezik K+F kapacitással, a térségben nincs K+F szolgáltató intézmény. Hiányzott a technológiai szakképzettség, új technológiák iránti tudatos érdeklődés, az előállított termékek műszaki színvonala alacsony, elenyésző volt a minőségi és formatervezett termékek aránya.
2. A vállalkozások többsége nem innováció-orientált: a piaci ismeretek hiányosak, marketingtevékenység hiánya.
3. A vállalkozások többsége kisvállalat, kizárólag a hazai piacra termelnek (kis export), a termékek műszaki színvonala gyenge; kevés a nagyvállalat, egyetlen nagy- és közép vállalat sem tudott kiépíteni erős beszállító-hálózatot.
4. Szolgáltató szektor hiánya: a kisvállalatok fejlődését az üzleti tanácsadói, marketing, pénzügyi jogi és információs szolgáltatások hiánya nehezíti.
5. Szakképzés, továbbképzés, egyetem hiánya.
6. Partnerkapcsolat-építés hiánya: gyenge szakmai szervezetek, innovációs hálózatok hiánya.

A K+F adatok alapján a Székelyföld elmaradottsága, a régió helyzete egyértelmű, az ország nagytájai közül az egyik leggyengébb K+F kapacitásokkal rendelkező, különösen éles a kontraszt a viszonylag fejlett erdélyi nagyrégió belül (az 1995-ben K+F foglalkoztatottjainak csupán 3,5%-a dolgozott a Székelyföldön, a ráfordításoknak pedig mindössze 1,8%-a került ide). Az alacsony arányok a nagyvállalati és egyetemi kutató- és fejlesztőhelyek alacsony számával és a régió konzerválódott agrár jellegével magyarázhatók.

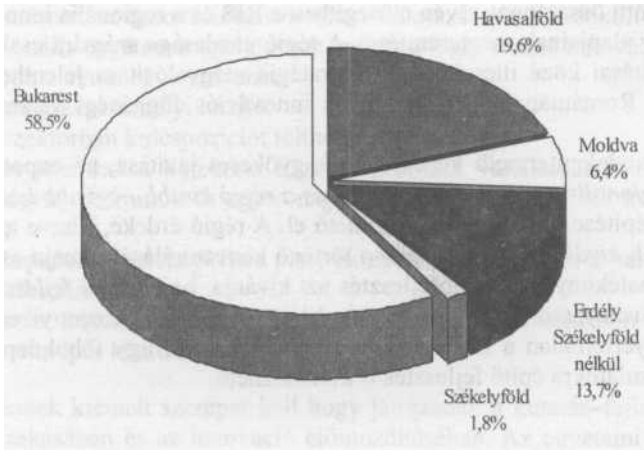
A romániai történeti régiók és a Székelyföld megyei kutató-fejlesztőhelyeinek főbb adatai, %, 1994

Terület	Száma	Létszáma (fő)	Ebből tudományos kutató, fejlesztő	Ráfordítás (millió lej)
Románia	493*	113 000*	32,9	324 933*
Bukarest	46,5	56,0	43,1	189 695*
Havasalföld	18,9	20	23,8	63 677
Moldva	10,1	7	31,6	20 596
Erdély	24,4	17	33,4	50 415
Székelyföld	3,4	1,36	23,9	5787
Maros	2,4	1,1	20,7	5075
Hargita	0,4	0,12	21,9	136
Kovászna	0,6	0,14	29,3	576

*abszolút mutatók

Forrás: Román Statisztikai Évkönyv, 1997.

A romániai régiók részesedése a K+F ráfordításokból, 1993

A regionális innovációfejlesztés céljai és lehetőségei a Székelyföldön

- elengedhetetlen a helyi adottságokra, értékekre és a belső erőforrásokra való építés;
- egy befektetés és fejlesztés ösztönző regionális politika megalkotása;
- a regionális innovációs infrastruktúra és intézményrendszer kiépítése;
- a régióon belüli és a régióon kívüli innovációs hálózatok és a beszállítói kapcsolatok fejlesztése;
- az európai, nemzeti köz- és magánforrások felkutatása és megszerzése.

A regionális innovációs stratégiák kidolgozásánál lehetőség nyílik helyi-regionális gazdasági klaszterek megszervezésére, amelyeknek a helyi erősségekre építés és a régió kis-és középvállalkozásai mellett a meglévő néhány nagyvállalatra kell alapoznia bázisát.

A fejlesztendő területek kijelölésénél figyelembe kell venni, hogy *az innovációfejlesztés nem csupán a csúcstechnológiai fejlesztéseket foglalja magában*, hanem minden olyan terméket, szolgáltatást és szervezeti újítást – legyen az akár *low-tech bázisú*–, amely versenyelőnyt biztosít a régió vállalatai számára. Ennélfogva a Székelyföldön az olyan hagyományos ágazatok, mint a bútoripar, textilipar, faipar, élelmiszeripar (ásványvíz), vagy az új ágazatok közül az informatika, kutatás–fejlesztés, szolgáltató szektor, felsőfokú képzés, nyomdaipar, (öko)turizmus egyaránt stratégiai fejlesztendő területek lehetnek. Az innovációs stratégia kidolgozásánál az innováció teljes vertikumának (alap- és alkalmazott K+F, termék- és folyamatszervezés, termelési innováció, értékesítési szolgáltatások) és a kommunikációs csatornáknak a fejlesztése kívánatos.

Az innováció-orientált regionális gazdaság- és területfejlesztés elemei közül a Székelyföldön fejleszteni célszerű a régióon belüli hálózatos együttműködést, a horizontális és vertikális kooperációt és a beszállítói kapcsolatokat, valamint a humán erőforrások

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

sokat, az oktatási hálózatot és mindenekelőtt a felsőoktatást. De a régió modernizációjában a telekommunikáció átlagosnál gyorsabb fejlesztési lehetőségei és a magyar kultúra is komparatív előnyt jelentenek. A versenyképesség alapfeltétele a magán- és a közösségi szféra együttműködésének megszervezése, amely egy olyan *fejlesztési koalíció* megszervezésétől várható, amely a közigazgatás, a politika és a gazdaság szereplői közötti összefogás révén elősegítheti a RIS és a regionális innovációs intézményrendszer alapjainak megteremtését. A régió gazdasága számára csak a régió fejlesztési prioritásai közé illeszkedő RIS-stratégia megvalósítása jelentheti a korábbi (Erdélyen és Románián belüli) hátrányos innovációs függőségi viszonyok felszámolását.

A régió jövedelemtermelő képességének gyökeres javítása, az exportkapacitások bővítése a *regionális innovációs hálózatok és a régió kisebb-nagyobb innovációs központjainak* kiépítése nélkül nem képzelhető el. A régió érdeke, illetve az innovációs erőforrásoknak *kiválósági centrumokba* történő koncentrálására, majd azok diffúziójára épülő a hatékony innovációfejlesztés azt kívánja, hogy az *új fejlesztésekre első-sorban egy kiválasztott regionális központban* kerüljön sor. Amennyiben a régióban nem lehet egyértelműen a központ kijelöléséről dönteni, úgy többközpontú, szoros hálózati kapcsolatokra építő fejlesztés is kivitelezhető.

A felsőoktatás kulcsszerepe az innováció fejlesztésében

Az európai térségek fejlődésében a gazdasági és társadalmi innováció előállításának és terjesztésének legfontosabb intézményei, az egyetemek a középkor óta meghatározó szerepet játszanak. A felsőoktatás nem csupán a K+F szektorban elfoglalt helye, hanem a technológiai fejlett termékeket és versenyképes szolgáltatásokat megszervező és előállító, valamint az ezek értékesítését végző szakemberek képzésében elfoglalt meghatározó pozíciója miatt van hatással a belső regionális fejlődésre. A technológiai átalakulás egyik fontos kísérő jelensége, hogy a versenyképes termékeket gyártó iparágak és vállalatok minőségi kritériumok alapján választanak telephelyet. Ezek sorában előkelő helyen szerepel a felsőoktatás. Megfigyelhető Európaszerte, hogy míg a nagy technológiai rendszerek fejlődésére első-sorban az agglomerációs nagyvállalatok kutató-fejlesztő szervezetei voltak meghatározó befolyással, addig a kis- és középvállalkozások technológiai megújulásában, a lokális és regionális technológiai klaszterek megszerveződésében a felsőoktatási intézmények domináltak. (Horváth, 1999) A sikeresen együttműködő gazdasági és egyetemi szféra garanciája lehet az innovációt méltányoló környezet kialakításának.

Ahhoz azonban, hogy a felsőoktatási hálózat ezt a funkcióját gyakorolni tudja, képes legyen az innovációs rendszer elemeként integráló feladatok ellátására, legalább négy feltételnek kell megfelelnie:

- a kutatást a felsőoktatás egyik alapfunkciójának kell minősíteni, finanszírozásában erre tekintettel kell lenni, az egyetemek-főiskolák működésében ezt érvényesíteni kell;
- a nemzeti technológiapolitikanak és a regionális szerveknek megfelelő ösztönzőkkel kell támogatniuk a felsőoktatás és a gazdaság szervezett együttműködését;
- a felsőoktatás szerkezetének alkalmasnak kell lennie a technológiai és a gazdasági innovációk generálására;

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

- a felsőoktatásnak területileg decentralizálnak kell lennie, intézményi méreteinek pedig el kell érniük azt a kritikus tömeget, ami e funkciók gyakorlásához szükséges, illetve ami a centrumrégio intézményeivel esélyegyenlőséget teremt, mind a kutatási források megszerzésében, mind pedig a nemzetközi kutatási-fejlesztési munkamegosztásba való bekapcsolódásban. (Horváth, 1999)

A felsőoktatásnak az innovációban betöltött kulcsszerepe is indokoltá teszi a székellyföldi regionális egyetem megalakítását, amely a régió fontos innovációs bázisa lehet. A 2001-ben alakuló egyetem lehet:

1. a szakemberképzés helyi bázisa;
2. a K+F szektorban kulcspozíciót tölthet be (tőkevonzó);
3. vonzerőt jelenthet a befektető hazai és külföldi vállalatoknak (nagy európai technológiai centrumok és egyes nagyvállalatok az egyetemek közelében települtek);
4. továbbképzéssel (versenyképes piaci ismeretekkel) segítheti a helyi kis- és középvállalkozásokat;
5. alkalmazott kutatások és a gyakorlatorientált felsőfokú képzés révén erősítheti az egyetem-ipar közti kapcsolatokat.

Az egyetemek kiemelt szerepet kell hogy játsszanak a kutatás–fejlesztés újszerű alapjainak lerakásában és az innováció előmozdításában. Az egyetemi kutatómunka keretei bővülnek a jövőben, s az egyetemek növekvő szerepet játszanak a tudásipar alkalmazott kutatási termékeinek előállításában.

Az egyetemek hálózatépítésbe való bekapcsolódását több tényező segítheti elő:

- az egyetemi K+F stratégia megteremtése, amely megfogalmazná a szakterületi prioritásokat, az egyetemi alapkutatásokért felelős szervezetet hozna létre, a *kutatóegyetem* stratégia kialakítása;
- a régiós vállalatok és az egyetemi K+F bázisok közötti technológiatranszferkapcsolatok kiépítése a vállalkozóknak szervezett egyetemi továbbképző- és információs tanfolyamok koordinálásával, a vállalkozók és az egyetemi kutatócentrumok közötti kapcsolatépítés kialakításával. Ezenkívül a vállalatok számára az egyetemi találkozókat lehetőséget nyújtanak végzős hallgatók toborzására (informális munkaerőbörze).

Az állami támogatások csökkenése jelentősen motiválhatja a régió egyetemeinek bekapcsolódását a szerződéses K+F együttműködésekbe, amelynek lehetséges formái a kutatási szerződések mellett a spin off keretében kialakuló kisvállalkozás. Azokon a területeken, ahol az egyetem nem tudja hatékonyan a K+F feladatokat megoldani célszerű a spin off támogatása. A *regionális (kutató)egyetem* funkciójának kiépítése: az egyetemnek az alkalmazott kutatásokba való fokozottabb bekapcsolása megköveteli a technológiai kutatásokkal foglalkozó, elsősorban műszaki, agrártechnológiai, ökológiai, informatikai és alkalmazott természettudományos kutatási profiljának szélesítését, sőt leginkább a potenciális regionális jelentőségű K+F bázisok megerősítésére és gazdasági hasznosítására kellene koncentrálni. Fontos lenne a régiókban lévő kutatóintézetek és az egyetemek K+F bázisait hálózatszerűen összekapcsolni, a megfelelő információáramlás biztosítása érdekében. Ennek érdekében az egyetemnek nemcsak külső kapcsolatrendszerére, hanem a régióban működő innovációs profilú intézményekkel, vállalatokkal, kutatócsoportokkal való szorosabb együttműködésre is kell támaszkodnia.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Az innováció szempontjából kedvező helyzetet teremtene, ha a régió vállalatai és egyetemei – a földrajzi közelséget és a személyes kapcsolatokat is kamatoztatva – egymásra találnának. A hidverés folyamatát elősegítené egy, az *egyetem bázisára telepített transzferiroda vagy egyetemi innovációs ügynökség (liaison office)*, melynek feladata az egyetem–ipar kapcsolat erősítése, a tudomány és a kutatás gyakorlati megvalósításának szorgalmazása.

A székelyföldi egyetem számára adott a lehetőség, hogy a magyar, román és az egyetemes kultúra közvetítőjeként igazi *multiversitasszá*, azaz sokkarú egyetemmé váljon, saját innovációs stratégiával, hazai és nemzetközi kapcsolatrendszerrel.

Összegzés

Az innováció létfontosságú a vállalatok versenyképességének növelésében, az exportképesség javításában, a foglalkoztatottság megteremtésében, a szolgáltatások színvonalának emelésében, egyszerűen a társadalmi jólét fokozásában. A regionális gazdaságtan értelmezésében az innovációk jelentősége a vállalati, illetve az intézményi szintű innovációk területi kisugárzásában, a technológiai fejlődésnek az egyes területi egységek gazdasági növekedésére gyakorolt hatásában jelenik meg. Az innovációs hálózatokban együttműködő vállalatok számára a hatékony támogató háttérintézmény-rendszer kiépítése növeli az információbeszerzés lehetőségét (K+F, adatbankok, tanácsadás, technológia-, információtranszfer), és ezzel hozzájárul az ismeretek piaci versenyképességet növelő felhasználásához.

A régiók versenyképességének megteremtése céljából szükség van a tudás és az innovációs kapacitás széles körben való terjesztésére. Különösen a hátrányos helyzetű régiók számára lehet kitörési pont innovációs kapacitásaik növelése révén kihasználni az információs társadalom kínálta új gazdasági lehetőségeket. Az európai, illetve az eddigi magyarországi tapasztalatok, trendek figyelembevételével a technológiaváltást, az innovációs szervezetrendszer kialakítását és modernizációját Romániában is regionális léptékben célszerű végezni, amellyel csökkenthetők azok a kutatás–fejlesztési, innovációs anomáliák, amelyek a fejletlenebb régiók és Bukarest között mutatkoznak.

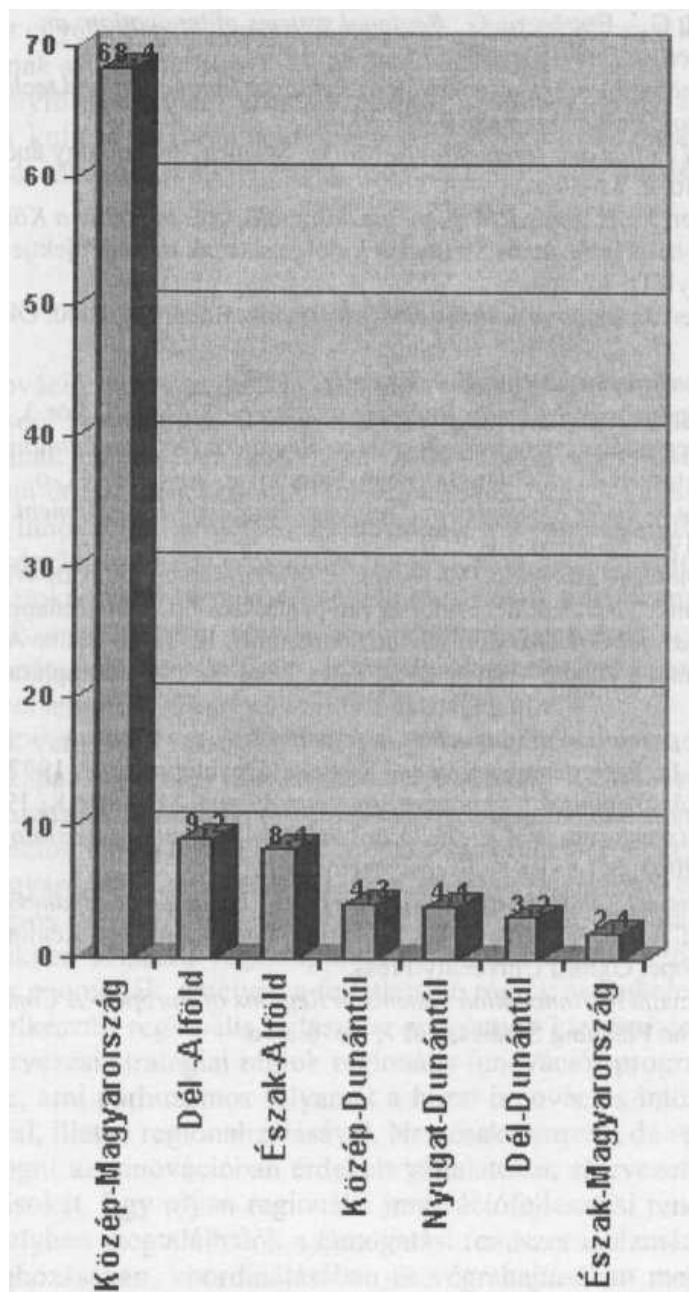
A már elkészült regionális fejlesztési programok kiegészítéseként célszerű a kialakítandó tervezési-stratégiai régiók regionális innovációs programjainak, stratégiáinak elkészítése, ami párhuzamos folyamat a hazai innovációs intézményrendszer modernizációjával, illetve regionalizálásával. Nemcsak nemzeti, de regionális szinten is össze kell fogni az innovációban érdekelt vállalatokat, szervezeteket, intézményeket és kutatóbázisokat. Egy olyan regionális innovációfejlesztési rendszer kialakítása szükséges, amelyben megtalálhatók a támogatási rendszer intézményei, az innovációs politika létrehozásában, koordinálásában és végrehajtásában meghatározó szervezetek, valamint az innovációban érdekelt aktorokat tömörítő fórumok. Az innováció hatékony szervezése megköveteli az intézményrendszer, a K+F és a támogató források méretgazdaságos térbeli koncentrációját az ún. regionális innovációs központokban, amelyeknek tudásintegráló és közvetítő funkcióval kell rendelkezniük.

A Székelyföld kiépítendő területfejlesztési intézményrendszerén belül meg kell alkotni a regionális innovációs stratégiát, innovációs támogatásokat kell megszerezni, valamint létre kell hozni a régió innovációs intézményhálózatát koordináló regionális szintű szervezeti–irányító rendszert, illetve a köz- és a magánszféra összefogását demonstráló fejlesztési koalíciót.

Irodalom

- Benkő, G: *Technológiai parkok és technopoliszok földrajza*. 1992, Budapest, MTA RKK.
- Cooke P. – Morgan, K: *The network paradigm. New departures in corporate and regional development, Environment and Planning, Society and Place*. 1993, 11. 543–564. o.
- Cooke P., Uranga M. G. – Etxebarria G.: *Regional systems of innovation: an evolutionary perspective. Environment and Planning*. 1998. 1563–1584. o.
- Cooke P.: *Planet Europa: Network approaches to Regional Innovation and technology Management, Technology Management*. 2. 18–30. o.
- Cooke, P.: *Regional Policy and Innovation Networks*. Science, Technology and Innovation, Vol 9, No. 2. 23–30. o.
- Dóry, T. – Rechnitzer, J.: *Az innováció alapú gazdaságfejlesztés modellje a Közép-Dunántúlon. A regionális Innovációs Stratégiák kidolgozásának mintaprojektje*. 1999, Győr, MTA RKK NyUTI. Kézirat.
- Dóry, T. – Rechnitzer, J.: *Regionális innovációs stratégiák*. Budapest, 2000, Oktatási Minisztérium.
- European Spatial Development Perspective. Brussels, 1999.
- Gál Z.: (2000a) *Az innováció regionális intézményrendszere*. Európai Tükör 3. 23–51. o.
- Gál Z., (2000b): *A regionális innovációfejlesztés stratégiája a Dél-Dunántúlon*. In.: Az innováció szerepe a terület és vidékfejlesztésben. Dombóvár, 2000. 37–61. o.
- Hassink: *Technology Transfer Strategies and regional Economic Development*. AESOP Price Paper Vol. 1. 199. 52–66. o.
- Horváth, Gy.: *Az innováció szerepe a Dél-Dunántúlfejlesztésében*. In: Tóth-Wilhelm: *Változó Környezetünk: Tiszteletkötet Fodor István professzor 60. születésnapjára*. 1999.
- Horváth, Gy.: *Kutatás, felsőoktatás és regionális átalakulás*. In: Tóth-Tésits: *A társadalmi minimumtól a jólétig*. Tiszteletkötet Vuics Tibor 60. születésnapjára. Pécs, 1999.
- Landabaso, M.: *The promotion of innovation in regional policy: proposals for a regional innovation strategy*. In. *Entrepreneurship and Regional Development*, 9. 1997.
- Regionális innovációs központok létrehozása Magyarországon. MTA–RKK, 1999.
- Regionális innovációs centrum (RIC) –Hálózat középtávú fejlesztési javaslata a Dél-Dunántúlon. Pécs, 2000, MTA–RKK. (Témavezető: Gál Z).
- Tödtling, F.: *The Uneven Landscape of Innovation poles: Local Embeddedness and Global Networks*. In. Amin, A Thrift, N. *Globalization, Institutions, and Regional development in Europe*. Oxford University Press.
- Tödtling, F. –Kaufmann A.: *Innovation systems in Regions of Europe– A Comparative perspective*. *European Planning Studies*, Vol 7, No. 6. 6. o.

A magyarországi régiók részesedése
a K+F ráfordításokból, %, 1999

1. ábra

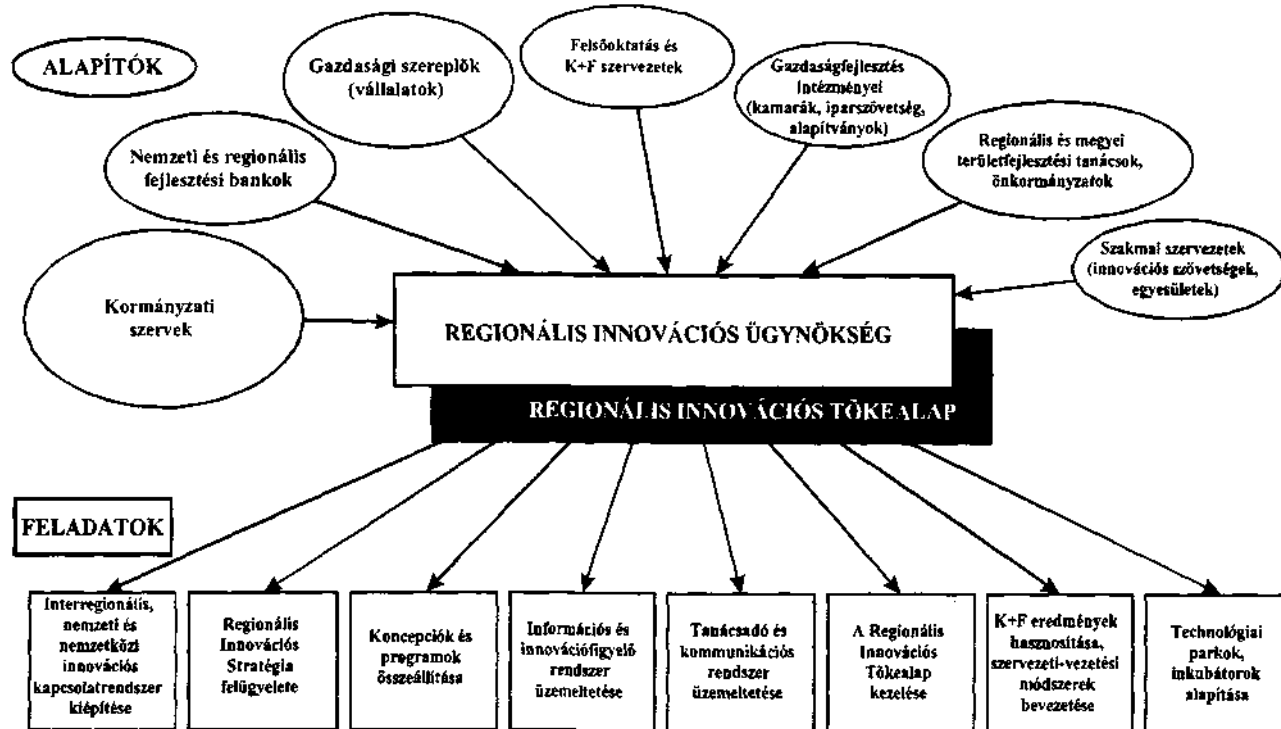
Forrás: Kutatás–Fejlesztés 1999. (KSH, 1999)

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

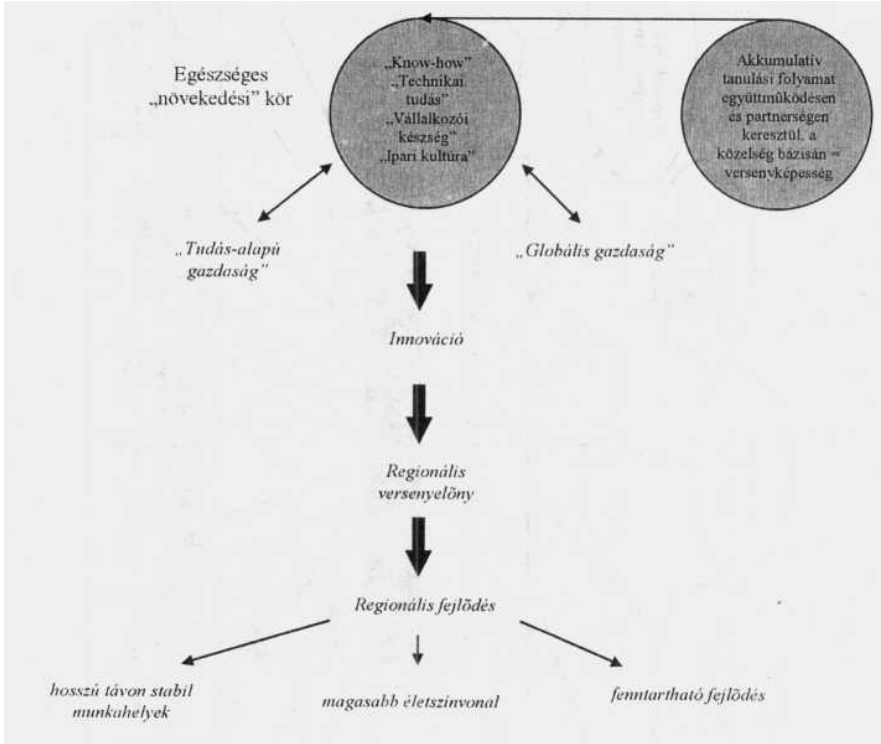
3. ábra

Forrás: saját szerkesztés Döry Tibor (2000) alapján

RIS (Regionális Innovációs Stratégia)

**A regionális innovációs rendszerek támogatása
a regionális versenyképesség növelése érdekében
Az „intelligens régió”: kooperáció helyi szinten
a globális versenyképesség érdekében**

A székely társadalom tagolódásának főbb irányzatai a XIV. századtól a XX. századig

A funkcionalitást vállaló történettudomány abból indul ki, hogy a mindenkori jelen megértése érdekében mozgósítani kell az egész múltat, a történelmet. Bár nem akar az élet tanítómestere lenni olyan értelemben mint elődei, ez a történetkutatói irányzat meggyőződéssel vállalja, hogy az a nemzedék, amely ismeri a múltját, jobban kiismeri magát a folyton s egyre gyorsabban változó jelen időben.

Ez az axióma, úgy vélem, fokozottan érvényes a ma élő magyar és székely-magyar nemzedékre is. Sőt, az utóbbira talán még érvényesebb, mert a történelme mindig is sajátos, sok tekintetben egyedi, szuverén realitás volt. Olyan, amelyhez adekvát mentalitás és magatartásforma, sajátos életmód kapcsolódott, amelynek a tudati maradványait bizonyosan ott hordozzuk gondolkodásunk agybugyjaiban.

Míndez mégsem mentesíti a történetkutatót az aggodalmaskodástól: vajon egy szűkszerűen szűkre szabott, néhány perces előadásban lehetséges-e több századot átfogó történeti időben megragadni olyan lényegesnek tartott kérdéseket, amelyek érdeklődésre tarthatnak számot a jelen problémáit faggató s jövőbe néző értekezleten.

Aki minden kételye ellenére mégis ilyesmire vállalkozik, annak szolgáljon mentségére, hogy mindössze néhány olyan gondolatot szeretne a tisztelt Konferencia előtt felvillantani, amelyek régóta foglalkoztatják és amelyek hosszas tudományos foglalatosságának tárgyát képezték.

Ezek után tegyük fel a kérdéseinket: vajon kitapinthatók-e azok a történelemformáló tényezők, amelyek a székelységet annyi századon át segítették a megmaradásban a saját szállásterületén, olyan történelmi körülmények között, amelyek közt a vármegyéket lakó magyarság folyamatosan zsugorodott s mára nagyrészt a közismert szórványhelyzetbe került. Továbbmenve, kitapintható-e az, hogy a székely történelem alakításában milyen szerepe volt a sajátos társadalomszerkezetnek?

Abból kell kiindulnunk, hogy a székelység mint katonanép tűnt fel történelmünkben. Az ősi katonai rendszert és funkcióját – annak változásaival együtt – 1200 és 1711 között írott forrásokban követhetjük nyomon. 1200 körül Anonymus és okleveles források szóltak a székely had feladatairól, s aztán szabályzatok, rendeletek, összeírások tájékoztatnak a kérdésről, míg 1711-ben a Habsburg-hatalom véget nem vetett az öröklött székely had-szerkezetnek, mert a székely harci alakulatok nem a császáriak, hanem Rákóczi Ferenc szabadságharca mellé sorakoztak fel. Ami természetesen megbocsáthatatlan vétség volt, s ezért viselni kellett a következményeket.

A katonai funkció a székely történelem értelmező kulcsa, mert ezáltal őrizhette meg – hosszú időn át – archaikus nemzetiségi társadalmát, juthatott belső autonómiához, s a katonai szolgálat milyensége alakította ki még a nemzetiségi társadalom keretében sajátos rendi tagozódását. A XIV. században már elkülönült a három katonai rend: a főemberek,

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

lovasok és gyalogosok rendje. Aztán a XVI. század közepéig egymás mellett élt az eredeti társadalmi s vagyoni egyenlőség fenntartásáért küzdő archaikus közösségekben a rendeké szerveződött katonai társadalom, miközben egyre erőteljesebb védekezésre kényszerült a feudalizmus terjeszkedési törekvéseivel szemben. Ugyanis a székelységből kiemelkedő vezetőréteg körében a katonai s polgári főtisztviselők viselése örökletessé vált, s ez a szűk réteg olyan hatalomhoz jutott, hogy a vármegyékben már rég kialakult feudális be rendezkedések mintájára megkísérelhetette a szabad székely harcos réteg leszakadó család-jait saját birtokán földönlakókká, jobbágyokká tenni. És ez a törekvés nem volt teljesen eredménytelen.

A XV. században azonban a szabad rendek erőlesen felléptek saját uralkodó rendjük hatalmának fékezése érdekében, s mivel a központi államhatalomnak az volt az érdeke, hogy a szabad harcosok társadalmát vegye védelmébe, a székely szabadok a magyar királyokban szövetségessé lettek. A legismertebb momentuma ennek a jelenségnek Mátyás király 1473-ban kiadott intézkedése, amelynek alapján rögzítették a székely társadalom eredeti rendi tagolódását, s azon (tagolódáson) a főemberek, a primőrök felsőbb engedelem nélkül változtatásokat nem eszközölhettek. Ez azonban nem bizonyult tartós megoldásnak, mert a hatalmaskodások mégsem szűntek teljesen meg, s emiatt a székely közösség egymásután négy felkelésben (1492, 1498, 1511, 1599) tört rá a közszabadságot veszélyeztetőkre, házaikat lerombolta s elpusztította, vagy jobb esetben csak elűzte azokat, akiket vétkeseknek tartott. Az ősi székely szokásjog nemcsak megengedhetőnek tartotta ezt az eljárást, de elő is írta azt. Persze egyféle hatalmaskodás volt ez is, de olyan, amelyet a szokás legitímált. Georges Duby a történetírást megújító világhírű francia történész ídezem: „...a hatalmi eszközök közt van egy nagyon lényeges, amely keretét adja minden világi, földi hatalomnak, amelyet hosszú évszázadokon át őriz az emberek emlékezete, a gazdagé éppúgy, mint a szegényeké, s amely nem formába öntése, hanem ismételt felidézése révén ölt testet. Ez a szokás”.

És itt legyen szabad egy közeli példát felidézni. Vajon nem egy ilyen ősi jogszokás emlékének hirtelen a tudatalattiból való felbukkanása ösztönözte-e 1989-ben a székelységet, hogy a diktatúrát kihasználó, hatalmával sorozatosan visszaélő, sok szenvedést, megaláztatást és anyagi kárt okozó néhány személyt éppoly rituális jellegű népitélet alapján büntessen meg, mint a régi székelyek. Én azt gondolom, hogy igenis lehetett összefüggés az ősi jogszokás emlékének felvillanása és az 1989-es székelyföldi események között.

Meggyőződésünk, hogy a nemzetiségi társadalom hosszú idejű fennmaradása, a sajátostársadalomalakulás, a már említett katonai jellegű rendiség, amely az archaikus társadalom számos vonását megőrizte, a legszorosabban kötődött össze a székelység katonai szerepével: a határőrizettel s a székely hadra kiszabott feladatokkal a magyar királyság, majd fejedelemség hadrendjében.

A katonai szolgálat által a szabad székelységet kollektív nemesi státus illette meg, aminek a székelység mélységesen tudatában volt. Ezt a székely történelemmel foglalkozó elődök: Orbán Balázs, Szádeczky Lajos és mások – megfelelő forrásanyag feltárással – bizonyították. A korabeli szerzők közül Oláh Miklós esztergomi érsek azt írta, hogy a székelyek „mindélnyugatáján nemeseknek kívánják magukat tartani... közöttük a legkisebbnek ugyanolyan szabadsága van, mint a legnagyobbak”. Bizonyos, hogy a közös és egyenlő nemesi szabadságtudatnak alkotóeleme volt a székely mentalitásban mindig jelen levő egyenlőségi eszme, az egalitarizmus. Talán nem lenne érdektelen megvizsgálni, hogy a székelyek gondolkodásában jelen levő egalitarizmusnak eszmei forrása volt-e a Székelyföldön működő Ferenc-rend szegénységmitosza. Tánzos Vilmos egyik kiváló tanulmányában a katolicizmus és a csíki székely népi mentalitás közti összefüggésekre is felhívta a figyelmet.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Az erőteljes székely „Mi-tudat” történelmileg alakult ki, szerepe volt a közösségek kohéziójának fenntartásában, s megléte ma is megfigyelhető mint a magyarságtudatnak a sajátosságokat jelző „többlete”.

A katonai szolgálatnak rendelődött alá a tulajdonformák kialakulása is. A nemzetiségi társadalom adekvát tulajdonformája a közösségi földtulajdon volt, ami – hiszen ezt mondanunk is felesleges – nem jelentett közösségi földművelést. A katonai szerep által a különböző fokú megterheléssel járó szolgálatok fedezeteként kiosztott változatos terjedelmű nyílföldekből s a szabad írtásföldről jött létre a magántulajdonnak egyik sajátos formája, a „székely örökség” (siculica hereditas). Sajátos volt ez a tulajdonforma elsősorban azért, mert a hadiszolgálat alapját képezte: a székely örökség-birtokról a tulajdonosnak katonáskodnia kellett, s ezért nem kerülhetett jobbágykézre. A katonai teher szempontjából a székely örökség mint tulajdonforma a vármegyékben általánossá vált nemesi földtulajdonhoz hasonlítható, amelyen már eredendően katonai szolgálat terhe feküdt, s általa vált a nemesi földtulajdon – aminthogy a székely örökség is – adómentes szabad birtokká.

A különbségtetés a két említett tulajdonforma között legalább annyira fontos, mint a hasonlóságok jelzése, sőt következményeik révén még jelentősebbek is. Például a magyar nemesi birtokon semmi jogszokás vagy törvény nem korlátozta a jobbágytelepítést s azt, hogy a nemesi föld egy része – rendszerint a nagyobb része – előbb jobbágyok többé-kevésbé örökös használatába, míg 1848-ban a magántulajdonába menjen át, ami – tegyük hozzá – egyik okozója lett Erdély népsége etnikai jellegű átrendeződésének: a székely örökség viszont akadályozta a feudális nagybirtokképződést s alkalmatlan volt nagyobb telepítések fogantatására, mert általában kisebb méretű családi gazdaság alapját képezte. A megyei nemesi birtok döntő nagy része királyi adományként (ius regium) vált az illető család tulajdonává, amelyet azonban az uralkodó valós vagy koholt hűtlenségi vád esetén bármikor elvehetett, a székely örökség viszont nem volt függvénye a királyi jognak, mert közfelfogás szerint ősfoglalásból eredt s a faluközösség tulajdonát képezte, amely idők folyamán helyi szokás szerint került családi magántulajdonba, elsősorban a szántó és a kaszáló, amelyhez közösségi legelő – és erdőbirtoklási jog – is hozzátartozott. Ez a családi birtoktulajdon sohasem válhatott jobbágy tulajdonává s biztosította mintegy félezer éven át a székelység identitásának megőrzését.

Természetesen a székely örökségi birtokok terjedelme változatos volt: egy tehetősebb nemzetség nagyobb területen irtott erdőt s vette tulajdonába az irtványt, s a nagyobb jövedelem lehetőségét adott a földvásárlásra is. Ilyenformán és a katonai rendszerben betöltött szerepe szerint kialakult a hierarchia, amely a különböző rendeknek a szokásjog, majd írott közjog alapján kijelölte a társadalmi helyet. Ez a rendszer működőképes volt mindaddig, amíg az öröklött szabadságjogokat képes volt biztosítani tagjai számára. Amikor azonban a legfőbb szabadságjogot: az adómentességet is elvette a hatalom, a rendszer megbomlott, s a lakosság többségét alkotó fegyveresek rendje – amelyhez lófők is szép számban csatlakoztak – ismét a felkelés fegyveréhez volt kénytelen folyamodni 1562-ben, ezúttal az erdélyi fejedelmi hatalom ellen (amely egyébként rákényszerült arra, hogy akár a kiváltságok megnyirbálása árán is növelje bevételeit). Az összecsapásban a központi hatalom kerekedett felül, s a székelységet fejedelmi függőségbe, fejedelmi jobbágyosságra vetette a segesvári országgyűlés. Néhány év múlva megkezdődött a felkelt nép eladományozása a nemesek számára. A feudalizmus jelentős helyet vívott ki a székely társadalomban, s ez a birtoktulajdon megosztásában, a faluközösségek társadalmi struktúrájában is változásokat okozott. S hogy ez mégsem vezetett a feudális struktúrák fölényéhez és uralmához, az egyrészt a legnagyobb erdélyi fejedelmek székelymentő politikájának, másrészt pedig a székely társadalmi struktúra közjogi megalapozottságának tulajdonítható.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

A társadalom úgy integrálta a most már az erdélyi nemességgel összekeveredett tipikus nemesi renddé szerveződött székelyföldi nemességet és a jobbágságot, hogy közben a hagyományos székely rendek megőrizhették meghatározó helyüket, bár nem kis számú közösség a földesúri hatalom függőségébe jutott. Böződi György erre a változásra figyelve írta meg *Székely bánja* című könyvét, amely realitásokat feszegetett, de szépíró lévén, az érzelmekre is hatni szeretett volna, s emiatt nem volt mentes a túlzásoktól sem. (Böződit Orbán Balázssal egyszerre érdemes tanulmányozni.)

A Rákóczi-féle szabadságharc után berendezkedő Habsburg-hatalom nehezen tűrte a sajátosságokat, érthető, hogy a székely társadalmat is megkísérelte saját képeire formálni. Először is a székely nemességből kiválasztotta, nagyrészt birtokadományozással, a legfelsőbb rendet, amelyet a bárói és grófi címek adományozása által főrenddé, arisztokráciává alakított át. Még ennél is nagyobb átalakítást hajtott végre azáltal, hogy 1711-ben megszüntette a hagyományos székely hadrendszert, az ősi katonai társadalmat, a volt katonai rendeket adóztatni kezdte, s ezzel paraszti sorba süllyesztette. Aztán újabb sérelmet okozott, amikor 1764-ben erőszakkal megalakította Csíkságot és Háromszéket, Bardóc-füszékben s részben Aranyosszékben az új határfőrendszert, s mesterségesen létrehozott egy új társadalmi kategóriát – a határőri katonai rendet. Ezáltal sikerült kettéosztania a Székelyföldet, egy katonásított és nem katonásított részre, régióra. A változtatásokat azonban sem a határőri rend, sem a paraszti sorba taszított szabad székelység nem tartotta törvényesnek, s az új állapot ellen minden rendelkezésre álló eszközzel tiltakozott: a székelység Habsburg-ellenes érzelmeinek gyökereit a sorozatos jogfosztásban kell keresnünk.

A Habsburg-hatalom azonban erős volt, abszolutista vezetői módszerei változatosak is, amelyekkel mindig sikerült a meghódított népek vezető elemei közül a maga szolgálatába állítani személyeket és csoportokat. Ezek segítségével a Székelyföldön is sikerült 1764 után konszolidálni az új rendszert, ami a társadalom szerkezetének megmerevedéséhez vezetett, annyira, hogy a reformkori megújító mozgalom is csak nagyon kis mértékben volt képes a székelység figyelmét a nyugat-európai típusú modernizáció iránt fogékonnyá tenni: jellemző volt, hogy a székely társadalom már 1848 tavaszán is arról szőtt ábrándokat – és a maga szempontjából nem logikátlanul –, hogy a magyar szabadságharc visszaadja a Habsburg-hatalom által törvénytelenül, erőszakkal elorzott régi szabadságjogait. Azonban végül is belátta, hogy közben nagyot fordult az idő kereke, a magyar forradalom polgári átalakulást hirdető programját elfogadta, amelyben az agyagfalvi Székely Nemzeti Gyűlés határozatainak nem kis szerepe volt. A legnagyobb változást az jelentette, hogy a rendi székely nemzet betagozódott a polgári magyar nemzetbe.

A XIX. század második fele a polgári társadalom korszaka volt. A rendi válaszfalak leomlása által a polgári tulajdon általánossá válásával a szabadverseny és a kapitalista viszonyok folyamatosan tért nyertek a Székelyföldön is. Politikailag ez már az Osztrák–Magyar Monarchia korszaka volt, amikor a székelységnek az Erdéllyel kiegészült Magyarország keretében kellett megtalálnia fejlődési alternatíváit, perspektíváit. Ez a helyzet újabb kérdéseket vet fel a kutatás előtt is.

Elsősorban az a kérdés vár megválaszolásra, hogy a sajátos történelmi hagyományrendszer és mentalitás milyen hatással volt a székelységre, segítette, avagy gátolta boldogulását a számára annyira szokatlan kapitalista viszonyok között.

Tény, hogy a társadalomban egységesülési s újfajta megosztódási folyamatok párhuzamos jelenlétére figyelhetünk fel. Négy évtized leforgása alatt összeolvadt a régi szegény nemesi rend, a szabad földművelő, löfői gyalogos rend és a jobbágság vagyonosabb rétege. Ebből egy családi gazdálkodást folytató szabad kisbirtokos társadalmi kategória képződött, amely még az 1918–1920-as impériumváltás nyomorúságait is képes volt át-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

vészelni, s életképességét megtartotta egészen az 1960-as évekig, az erőszakos kollektivizálásig. Életerejéhez kétségkívül hozzájárult a székely örökség jellegű magántulajdonra épülő, de a közbirtokra is támaszkodó családi gazdálkodási mód hatalmas tapasztalati öröksége, s a vele kapcsolatos – Tamási Áron találó kifejezésével élve – „megtartó” életforma.

Ugyanakkor látnunk kell az örökség hátrányait is. A katonai szolgálattal annyira összekapcsolódó székelyföldi társadalom, a régi szabadságjogok társadalmi egyenlőség emlékéit is örözve, majdnem érintetlen maradt a Max Weber-i értelmű kapitalista szellemtől. Nem is feltétlenül kell nekünk Max Weberre hivatkoznunk, jól látták azt a századforduló gondolkodói is, például Bartalis Ágost, a népe iránt elkötelezett csiki szolgabíró, aki *Csikmenaság székelyei* című, 1901-ben közölt tanulmányában a következőket írta: Az 1848-ban bekövetkezett „nagy közgazdasági átalakulás a népet teljesen készületlenül találta. A büszke, szabad, nemes katonanemzet nem tudott a változott új viszonyokhoz alkalmazkodni, sőt azokkal nem is törődött. Élt úgy, mint ezelőtt századokon át ősapái. Lehetett tőle akármiféle változás a világon, azokkal nem törődött, megmaradt a maga mozdulatlan konservatívizmusában. Az iparúrást, kereskedést méltóságán aluli foglalkozásnak tartotta s tartja részben még ma is, mely csak zsidónak, örménynek való. És ezen balfelfogást eloszlatni a viszonyok is a lehető legkedvezőtlenebbek voltak. Megmaradt a földművelés és állattenyésztés mellett... A föld nem nőtt, a gazdálkodás jövedelmezőbbé nem lett, a lakosság szaporodott, kenyér több kellett és a kiadások ijesztő mértékben felszaporodtak”.

Így született meg a századforduló székely-kérdése, amellyel az 1902-es Székely Kongresszus foglalkozott – nem sok sikerrel. A századfordulón kétségkívül elszaporodtak a bajok, főként mert a székely szegényréteg felduzzadt, de látnunk kell azt is, hogy a székely társadalom ezen a bajon is úrrá tudott lenni, mert életmódja szerint felkutatott minden lehetőséget, ami a megélhetését biztosította, kiegészítő foglalkozások után nézett itthon és idegenben. Szabó Dezső *Elsodort faluját* csak a kollektivizálás volt képes valóban elsodorni, a megtorló életmódot s öröklött közösségi szellemet, a vele kapcsolatos erkölcsi normákat úgyszólván megsemmisíteni, mert megfosztotta a családokat az élet biztonságát nyújtó tulajdonuktól s a szabadságjogaiktól.

1989-től sokat vártunk, de tíz év után látjuk, hogy semmi sem működtethető a régi formában. Mások a történelmi, gazdasági, társadalmi viszonyok. Csalódnunk kellett a tulajdon társadalomformáló erejében, a földtulajdon – úgy látszik – már nem töltheti be azt a szerepét, amelyet évszázadokon át teljesített. A székely örökség mint tulajdon elveszítette hajdani varázserejét. Ez mégsem jelentheti azt, hogy minden funkcióját elveszítette volna, de az, hogy ebből mit sikerült a jövő szolgálatába állítani, sok tényezőtől függ: a nélkülözhetetlen eszközkészlet előteremtésén túl valóban szükség van a tulajdon biztonságának, a termelés biztonságának és az emberek közötti bizalom feltételeinek a megteremtésére. Széchenyi István *Hitel* című művében nemcsak a pénzhitelre gondolt, hanem a társadalom tagjai között létesítendő hitelességre, a kölcsönösségen alapuló bizalomra is. A kölcsönös bizalom és az ugyancsak nélkülözhetetlen önbizalom légkörének megteremtésében a múlt mozgósítása révén szerepe lehet történelmünk újragondolásának is.

A székely társadalom ismét megosztódási időszakát éli. Polgári rétegek alakulnak ki a már létezők mellett. A megosztódás alapja elsősorban a tulajdon. A székely társadalom történetéből tanulságként vonhatjuk le, hogy mindig eléggé rugalmas volt új rétegek vagy rendek integrálására, s a társadalom különböző részeinek együttműködését is megfelelő szabályozásokkal biztosítani tudta. Ez bizonyos reményeket ébreszt a jövőre nézve is.

FÖLDRAJZ, KÖRNYEZETVÉDELEM ÉS TERMÉSZETI ERŐFORRÁSOK

ERDŐSI FERENC

A Székelyföld az európai közlekedési térben

Egy régió helyzetét az európai közlekedési térben alapvetően geográfiai adottságai (fekvése, a közlekedési kapcsolatokat befolyásoló domborzati és vízrajzi viszonyok), külső tényezők (Európának más földrészekkel való gazdasági/közlekedési kapcsolatában, nagyrégiói orientációjában, a gazdasági-kulturális fejlettségben bekövetkező, az európai gazdasági téren belül a nagyhatalmi, majd az integrációs politikák által is befolyásolt súlyponteltolódásokhoz vezető változások), valamint belső politikai tényezők (a politikai/gazdasági rendszer, a külpolitika által befolyásolt nemzetközi közlekedési kapcsolatok kiépítésére törekvés ereje, illetve hatékonysága, vagy éppen a külföldi kapcsolatokat a legalacsonyabb szinten „befagyasztó” izolacionalista politika) együttesen határozzák meg. E tényezők súlya korfüggő: a közlekedési/kommunikációs technika fejlődése és alkalmazása képes feledtetni az előnytelen elhelyezkedésű országokkal, régiókkal elérhetőségük gyors és lényeges javítása által nemcsak földrajzi perifériahelyzetüket, hanem hathatósan elősegíteni a gazdasági perifériából való kiemelkedésüket is. (Ahogy ezt a legegységelműbben Észak-Európa, azon belül is Finnország példázza.) Önmagukban a kedvezőtlen domborzati adottságok sem meghatározók a nemzetközi elérhetőség alakulásában; mindenáron legyőzésük nem marad el, ha azt az Európa makrorégiói között kialakuló, erős intenzitású, ezért a leg-rövidebb vonalválasztásra kényszerülő tranzitközlekedés fő áramlási vonalai metszik. (Ezt példázza az Alpok, amelyet a vasutakon kívül az autópályák is óriási alagutakkal győzik le – Erdősi F. 2000/a.)

Erdély, illetve a Székelyföld közlekedési helyzetének alakulását a történelmi időkben befolyásoló tényezők (a helyzetet alakító folyamat)

Erdély és ezen belül a Székelyföld helyzetét az európai közlekedési térben alakító tényezők közül meghatározónak bizonyult a *Kárpát-medencében való elhelyezkedés*. A magashegység-koszorú a többé-kevésbé járható keresztvölgyek, hágók ellenére mint természeti tényező a keleti és déli irányú kapcsolatokat nem elhanyagolható mértékben nehezítette. Annál jobban kedveztek a természeti viszonyok a viszonylagos nyitottság által északi és nyugati irányban a Nagyalföld eléréséhez. Ezeknek az irányoknak a közlekedési értékét alapvetően a mindenkori politikai és gazdasági kapcsolatok határozták meg. (Erdősi F., 1996)

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

A Székelyföld modern kori közlekedési kapcsolatainak alakulása szempontjából különleges fontosságúnak bizonyult a határörvidéki funkcióját kialakító és 1918-ig tartó periféria helyzete. A védelmi szerepkörrel azonban összefért a Kárpátokon túli területekkel, mindenekelőtt a szomszédos Moldvával való, bár a Kárpát-medenceiekhez képest másodlagos – és lényegében a cserekereskedelemre, valamint mesteremberek mozgására szorítkozó – közlekedési kapcsolat, amelynek vonalai a még a 19. század első felében is alig kiépített hegyi utak voltak.

A gyakorlatiasan gondolkodó székelyek korán felismerték a transzkárpáti térségekkel folytatott kereskedelemhez fűződő érdekeiket. A 19. század derekán már a Tömösi-, Ojtozi- és Törösvári-szorosokon át igyekeztek a kereskedők a Kárpátokon túli román térségekbe eljutni. A Székelyföld elzártságának enyhítése érdekében 1844-ben az uralkodó segítségét kérték az Erdélyt a galaci kikötővel összekötő út kiépítéséhez, amely révén Erdély aktívabban kapcsolódhatott volna be Konstantinápolyon keresztül a levantei kereskedelembé. (Kánya J., 1998)

Székelyföldet igazán a fogatolt szállításhoz képest összehasonlíthatatlanul nagyobb teljesítményű vasút „hozta helyzetbe”, a vasútkorszakban tagolódt be az európai modern közlekedési hálózatba. A hálózathoz való csatlakozásra azonban a meghatározó politikai/gazdasági központok környéki magtérségekhez képest csak több évtizedes késéssel került sor. A 19. század második felében három irányból közeledtek a vasúti fővonalak a Székelyföld felé:

- az osztrákok által épített, a Kárpátokat északról és keletről kísérő ún. Károlyvasút a birodalmi fővárost, Bécsot kötötte össze az osztrák igazgatás alatt álló Galícia és Bukovina tartományokon keresztül az új Román Királysággal (Suceava–Roman–Bacău–Galați felé). E vasút alapvető célja az volt, hogy Ausztria számára egy Magyarországtól független összeköttetést teremtsen a Duna-torkolati kikötőkkel az olcsó gabona behozatalához és egyben harapófogóba fogja Magyarországot (gazdasági és stratégiai érdek). Ez a vonal ugyan 1870 körül légvonalban már mintegy 60–80 km-re megközelítette a Székelyföldet azonban a székelység általi használatát erősen korlátozta részint a Kárpátok legyőzésének kényszere, és még inkább a pálya elhelyezkedése, amely nem vágott egybe a régió lakói távolsági területi kapcsolatrendszerének fő irányával.
- délies irányból, a Havasalföld felől a vasút ugyan már 1869-ben elérte Bukarestet (összeköttetést teremtve Délkelet-Európa akkoriban kiemelkedő teljesítőképességű közlekedési magisztráléjával, a Dunával), így (légvonalban) 120 km-re megközelítette a Déli-Kárpátok gerincét és mintegy 150 km-re a Székelyföldet, azonban az államhatárig csak 1876-ban épült meg.
- a Partium felől két fővonal hatolt be Erdélybe:
  - nyugat felől az Első Erdélyi Vasút a Maros-völgyet is kihasználva 1868-ban elérte Gyulafehérvárt;
  - észak felől a Keleti Vasúttársaság Nagyvárad–Kolozsvár–Kocsárd/Marosvásárhely–Tövis–Segesvár–Brassó vonala (amelyhez nyugat felől az előbbi vasút csatlakozott) 1871-ben Marosvásárhelynél, 1873-ban Brassónál közelítette meg a Székelyföldet. (Ruzitska L., 1964)

Az erdélyi vasúti fővonalak és Románia déli tartományai között (a Tömösi-hágón és Orsovánál) 1879-ben teremtődött meg az összeköttetés. A Székelyföldnek a fővonalakkal való összeköttetése az 1888-tól üzembe helyezett – részben szárnyvonal jellegű – helyi érdekű vasutak segítségével valósult meg. (A helyi érdekű hálózat és a

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

MÁV-mellékvonalak kiépülése egészen 1907-ig tartott.) Végül soron tehát azért, hogy a szorosabb értelemben vett Székelyföldnek először Magyarország magterülete felé alakult ki vasúti összeköttetése (bár az is csak a nyugati peremét érintette, tovább erősítette a Kárpát-medencén belüli centripetális gazdasági/kulturális/politikai kapcsolatokat. A Nagyalföld, illetve Budapest eléréséhez különösen kedvező feltételeket teremtett az 1880-as évektől az ún. Baross-féle zónatarifa az olcsó menetjegyekkel. (Erdősi ., 2000/b)

Kétségtelen viszont, hogy a Székelyföld már a 19. században képes volt kamatoztatni azt az adottságát, hogy viszonylag közel feküdt Románia gyorsan növekvő, építkezéseihez külföldi iparosokat is nagy számban alkalmazó fővárosához.

A 19. század végén került sor végre a Székelyföld és Románia közötti közvetlen vasúti összeköttetés megteremtésére a Kárpátokon keresztül. Az 1891. évi XL. törvény cikk arra kötelezte a szomszédos országokat, hogy 1897 késő őszi üzembe helyezzék a Gyimesi-szoroson átvezető vasútvonalat. E feladatot a MÁV teljesítette. A gyimesi vonal adta lehetőséget a székely szakemberek a távolsági, Odessza, Konstanca és Várna felé irányuló nemzetközi kapcsolatok kialakítása szempontjából nagyra értékelték. (Részleteket erről lásd Kánya J. 1998. dolgozatának 31. oldalán.) *1918-tól a Székelyföld Románián belül ugyan topográfiai értelemben központi fekvésűvé vált, azonban a két világháború közötti, sőt az 1944 utáni időszakban az ország-részek közötti földi közlekedési összeköttetéseket javító kiegészítő infrastruktúra-építések sem változtattak érzékelhető mértékben a viszonylagos közlekedési peremtérség helyzetén, mert a nemzetközieken kívül a távolsági interregionális kapcsolatokat hordozó fővonalak is elkerülték, vagy csak a szélét érintették, bár a hozzájuk csatlakozás, illetve elérésük feltételei (különösen Bukarest felé) nem voltak rosszak.*

A Kárpátokon belüli Románia *külföldi közlekedési kapcsolatai a rendszerváltás óta még erősebben nyugati-északnyugati orientációjúak* mind a Magyarország felé, mind az azon át más közép- és nyugat-európai régiók felé közlekedő nemzetközi vonatok, autóbusz- és légi jártok száma, mind a közúti, vasúti teherforgalom mérete alapján. A nemzetközi teheráru-forgalom növekvő hányadát a magyar-román gazdasági együttműködés, a vegyes vállalatok tevékenysége generálja. Ezzel szemben Erdélynek Délkelet-Európa többi országával (Bulgáriával, Jugoszláviával, Törökországgal) igencsak gyengék a bilaterális közlekedési kapcsolatai. E viszonylatokban a tranzitközlekedés is csak a délszláv térségben a közlekedést akadályozó harci cselekmények, legújabbán pedig a szerbiai Duna-hidak lerombolása miatt terelődött át Dél-Erdélyre, amely a Székelyföldet továbbra sem érinti.

Székelyföld közlekedési helyzete jövőbeli alakulásának főbb várható tényezői

A politikai megosztottság megszűntével földrésznkön a forgalomáramlásban a korábban meghatározó észak-dél irány viszonylagos értelemben vesztett jelentőségéből és előtérbe került a nyugat-keleti irány. Az európai közlekedési tér forgalomáramlási viszonyaiban bekövetkezett orientációváltás az utóbbi időben-követő jelleggel – a nemzetközi közlekedési hálózatfejlesztésben is megmutatkozik. A nyugat-kelet irányú

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

folyosók közül jelentőségben kiemelkedően van a Csatorna-alagúttól, illetve az Ibériai-félszigettől induló, a Német–Lengyel síkságon és Belarusszon keresztül Oroszországba tartó megakorridor, amely felfűzi Európa legdinamikusabban fejlődő metropoliszát, az egyesült Németország régi/új fővárosát, Berlint. E megafolyosó kialakulása Észak-Európa három államának az EU-hoz való csatlakozásával és az északi-tengeri olajbányászattal *Európa gazdasági súlypontjának észak felé való eltolódásához vezet*het. (Erdősi F., 1996) Ez a folyamat kedvezőtlen hatással lehet nemcsak Magyarországra, hanem Románia, és ezen belül Székelyföld relatív közlekedési helyzetére is, mivel a nyugat–keleti forgalom mind nagyobb hányada áramlik majd a Kárpátoktól északra fekvő övezetben.

Brassó mint a Székelyföld külső csomópontja és Bukarest elérhetősége

A Székelyföld topográfiailag két nagy nemzetközi jelentőségű Európa-út közötti térben helyezkedik el:

- az egyik az Erdélyt északnyugat–délkelet irányban átszelő, illetve Erdélyt a fővárossal és Bulgáriával összekötő, E60 számú (Nagyvárad–Kolozsvár–Torda–Marosvásárhely–Segesvár–Brassó–Ploiești–Bukarest–Konstanca irányú), amely a nyugat-európai viszonylatú közúti közlekedés fő pályája. Ehhez csatlakozik Brassónál a nyugat–kelet irányú (ugyancsak Magyarország felől érkező) E68-as út.

- a másik a Kárpátoktól keletre Moldvát észak–dél irányban átszelő és a fővárossal összekötő E85 számú Siret–Suceava–Roman–Bacău–Focșani–Buzău–Bukarest irányú magisztrálé.

E két E-út közül az elérhetőség szempontjából gyakorlati jelentősége azonban igazából a Kárpátokon inneninek van, mivel a magashegységen túli út elérhetősége kedvezőtlenebb mind a terepadottságok (illetve az idő- és energiaigény), mind a hozzájáró utak száma tekintetében.

- a harmadik, E574. számú Európa-út már inkább transzverzális és interregionális, mintsem nemzetközi jelentőségű; Pitești–Câmpulung felől éri el Brassót, ahonnan Kézdivásárhelyt érintve szeli át a Székelyföld déli részét, és az Ojtoziszoroson át Bacău felé folytatódik.

Mind a főúti, mind a vasúti kapcsolatok szempontjából Dél-Erdély legnagyobb közlekedési csomópontjának, a közeli Brassónak a vonzereje érvényesül a legerősebben a Székelyföldön. Brassó össztereli Délkelet-Erdély közlekedési vonalait (pl. mindhárom E-utat, valamint a vasúti fővonalakat) a Tömösi-szorozhoz. A transzkárpáti folyosó pedig egyenesen Bukarestnek tart. A politikai téren (államszervezetben, hatalomgyakorlásban) még ma is erősen centrális berendezkedésű Romániában a régiók élete szempontjából nem elhanyagolható jelentősége van a fővároshoz viszonyított fekvésnek, a vele kialakult közlekedési kapcsolatok minőségének. E szempontból a Székelyföld a távolság alapján kedvezőbb helyzetben van, mint pl. Észak-Erdély, azonban igen gyenge a közvetlen tömegközlekedési összeköttetése Bukaresttel (csupán egy-két távolsági vonat és autóbusz, valamint a marosvásárhelyi légi járat közlekedik a fővárossal). A legtöbb esetben brassói átszállás, várakozás árán lehet eljutni Bukarestbe. Ez a körülmény természetesen gyengíti a földrajzi közelségből adódó előnyöket.

***Vasút- és gyorsforgalmi útpítési tervek illeszkedése
a páneurópai korridorokhoz***

A kelet- és kelet-közép-európai politikai fordulat elősegítette a páneurópai gondolkodás érvényesítését az Európai Unió közlekedéstervezésében is a projekteknek az egész Európára való kiterjesztésével. Világossá vált, hogy *a Közösségen belüli közlekedési hálózatok kiépítése egyre kevésbé választható el az egész földrész hálózatának kiépítésétől*. E felismerés alapján az 1991-ben Prágában, majd 1994-ben Krétán megrendezett Páneurópai Közlekedési Értekezlet lehetővé tette, hogy a vizsgálatás horizontja immár túlnyúljon az Európai Unió határain, kiterjedjen a keleti országokkal való kapcsolódásra. Az EU azóta különösen nagy figyelmet fordít a tagállamait valamelyik harmadik országon (Svájc, Csehország, Szlovákia, Szlovénia, Magyarország) keresztül összekötő (Dél-Európa, kiváltképpen az elszigetelt helyzetben lévő Görögország felé irányuló) útvonalak fejlesztésére. (Erdősi F., 2000/c; Vision Planet 2000)

A krétai konferencia kimondta, hogy a jövőbeni páneurópai közlekedéspolitikai szellemében hosszú távon létre kell hozni *az Uraltól az Atlanti-óceánig terjedő*, szervesen összekapcsolt *intermodális hálózatot*. Az 1997. évi helsinki konferencia óta a Transzeurópai Hálózatokat mintegy kiegészítő és erősen a poszt szocialista országokra összpontosító Páneurópai Hálózat (PEN) létrehozásának szükségességét a forgalmi prognózisok indokolták, amelyek 2010-ig a kelet-közép-európai térséggel és a FÁK-államokkal a forgalom megháromszorozódását, sőt megnégyesződését valószínűsítették.

Romániát nem kényeztették el a PEN tervezői, mivel csupán két szárazföldi korridor szeli át, azok is a szélein:

- a IV. számú (Berlin–Isztambul) korridor alfolyosói:
  - a IV/a. Nagylak–Arad–Déva/Pitești–Bukarest–Konstanca irányában Erdély délnyugati szegélyén, majd a Havasalföldön és Dobrudzásában;
  - a IV/b. pedig Nagylak–Temesvár–Craiova–(Bulgária) irányban fut;
- a IX. számú Helsinki–Odessza/Plovdiv folyosó Dél-Ukrajnában szétágazó, Moldávián, Moldván és Bukaresten át Bulgáriába tartó ága (vasúti részei a Bukarest–Ploiești–Buzău–Bacău és Pașcani–Iași vonal).
- a VII. számú vízi közlekedési korridor, a Duna területi hatékonyságát Romániára nézve erősen visszafogja, hogy határfolyó. Romániai értelmezés szerint e folyosó részét alkotja a Dunához vezető *(ráhordó forgalmat közvetítő)* Bukarest–Giurgiu vasút is.

Az Unió határától keletre fekvő térségben, a volt szocialista országok közül (a tudatosan diszkriminált Jugoszlávia kivételével) kevésben oly ritka a PEN-hálózat, mint Romániában. A hálózat legnagyobb fehér foltja észak–dél irányban Ukrajna északnyugati részétől nagyjából a Déli-Kárpátokig, nyugat–kelet irányban a Lvov–Ungvár–Arad vonaltól a Bukarest–Chișinău vonalig (azaz durván a Keleti-Kárpátokig) tart.

A többi kelet- és kelet-közép-európai országhoz hasonlóan, Romániában is a Páneurópai Hálózat kiépítésének van prioritása a nemzetközi vasúti fővonalak és gyorsforgalmi utak/autópályák hálózatának tervezésénél. Ezt a szemléletet tükrözi az országos közlekedéstervezésről szóló 71/1996. évi törvényben rögzített vonalak listája. Így az erdélyi vasúti fővonalak közül a IV. korridorok megfelelően a (Budapest)–Nagyvárad–Kolozsvár–Brassó–(Bukarest) vonal – lényeges sebességnövelést lehetővé tevő

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

– korszerűsítése élvez elsőbbséget, és ezt követi az alfolyosó rangú Arad–Déva–Gyulafehérvár fővonal kiépítése. (A régióon belüli jelentőségű új és kettősvágánypárúvá kiépítendő vasutak – mint pl. a Marosvásárhely–Segesvár, Székelyudvarhely–Csíkszász, Békás–Gyergyószentmiklós – nem részei a PEN-nek, csupán kiegészítői.) A PEN-hálózattól független az EU által tervezett (a Transzeurópai Hálózatba integrált) európai nagysebességű (250 km/h) vasúthálózat, amelynek Romániát érintő egyetlen vonala Dél-Európát kötné össze a Balkán-félsziget északi részével és Kis-Ázsiával nyugat-keleti (Lyon–Milánó–Ljubljana–Zágráb–Belgrád–Bukarest–Isztambul–Ankara) irányban. E nagyteljesítményű pálya alaposan felértékelné Munténiát és Olténiát, Erdély viszont árnyék helyzetbe kerülne.

Románia tervezett autópálya/gyorsforgalmi út hálózata a monocentrikus (belátható időn belül sugarasra, majd sugaras-gyűrűsre formálódó) magyarországgal szemben alapvetően rácsos szerkezetű. Ez a szerkezet jobban lehetővé teszi a régiók egymás közötti és önálló nemzetközi kapcsolatát, kedvez a kiegyensúlyozottabb területi fejlődésnek.

A Székelyföld legnagyobb része e rácsos szerkezetnek olyan szegmentjében helyezkedik el, amelyet a várhatóan sok évtizedes építési munkálatok befejezése után a következő vonalak határolnak, illetve érintenek:

- északról (Moldova–Iasi felől) a Kárpátokat átlépő (Roman–Piatra Neamț–Marosvásárhely irányú) gyorsforgalmi út;
- délről a Havasalföldről a Tömösi-hágón átvezetett (Calafat–Craiova–Pitești)–Brassó–Kézdivásárhely–Onești–(Bacău–Vaslui) irányú gyorsforgalmi út (kiágazó mellékága a Kézdivásárhely–Focșani–Brăila–Tulcea gyorsforgalmi út), amely Székelyföld számára lehetővé tenné a Duna-deltához közeli nagyfolyami/tengeri kikötők elérését, azaz gyakorlati értékű alternatívát biztosítana a „kikötéshez” a nyugati iránnyal szemben;
- keletről a IX. korridor részét képező Bukarest–Focșani–Roman–Suceava autópálya;
- nyugatról a Brassó–Marosvásárhely–(Torda–Kolozsvár–Bors) autópálya.

A kerethálózat három (nyugati, északi és déli) pályája a Székelyföld peremterületének feltárására is alkalmas azáltal, hogy a régió peremét átszeli. Forgalmi szempontból ez kifejezetten kedvező, azonban kérdés, hogy környezet- és természetvédelmi szempontból kívánatos-e. Úgy gondolom, hogy a Székelyföld jövője szempontjából a már megkezdődött gazdasági szerkezet-átalakulás után ígéretesebb lehet a természet értékeinek ésszerű hasznosítására alapozott idegenforgalom (ökoturizmus), mint az újraparosítása. Ezért – Kánya Józseffel egyetértve – bizonyos mértékig én is aggályosnak tartom autópályák vezetését a hőmérsékleti inverzióra hajlamos medencékben, de a nélkülözhetetlen alagútúrásokat is, amelyek idegen, antropogén elemekként megbolygatják a földtani szerkezetet és a vízháztartást. Ezért különös gondot kell fordítani a nyomvonalak megtervezésére, hogy a lehető legkisebb kárt okozzák a természeti és a kultúrkörnyezetben a gazdasági növekedést az érintett településeken, még inkább az általuk összekötött városokban feltehetően némileg elősegíteni képes pályák. Akkor lehet elégedett a Székelyföld az új, nagyteljesítményű közlekedési vonalaival, ha azok nem csupán a növekedést, hanem az annál jóval több összetevőjű, ezért nemcsak bonyolultabb, de értékesebb komplex fejlődést is szolgálják.

Irodalom

Erdősi F.: *A Kárpát-medence közlekedési hálózatának alakulása és nemzetközi kapcsolódásai*. In: Frisnyák S. [szerk.]: *A Kárpát-medence történeti földrajza*, Nyíregyháza, 1996.

Erdősi F.: 2000/a.: *Európa közlekedése és a regionális fejlődés*. Pécs, Dialóg Campus.

Erdősi F.: 2000/b.: *Magyarország közlekedési hálózatának kialakulása és szerepe a területfejlesztésben*. Felsőoktatási segédanyag, Pécs MTA RKK.

Erdősi F.: 2000/c.: *Kommunikáció és területfejlesztés*. Budapest, VÁTI

Kánya J.: *A székely körvasút*. Kézirat. 1998.

Ruzitska L.: *A magyar vasútépítések története 1914-ig*. KÖZDOK, Budapest, 1964.

Vision Planet. *Strategies for Integrated Spatial Development of the Central European Danubian and Adriatic Area*. Vienna, January 2000.

Vofkori L.: *Románia közlekedése*. Kézirat, Székelyudvarhely, 1999.

A Székelyföld-közeli Brassót érintő és Magyarország felé tartó nemzetközi személyszállító vonatok:

- Balt-Orient Expressz (Nagyvárad–Budapest–Pozsony–Prága–Berlin);
- Pannónia (Budapest–Pozsony–Prága);
- Corona (Budapest);
- Dacia (Budapest–Bécs);
- Karpaty (Szolnok–Miskolc–Kassa–Varsó);
- Ovidius (Budapest);
- a név nélküli, Brassó–Arad–Békéscsaba–Budapest irányú gyorsvonat(ok);
- Marosvásárhelyről indul a Nagyváradon át Budapestre közlekedő Claudiopolis.

INCZE ÁRPÁD

A természeti környezet állapota a Székelyföldön

A hozzám eljuttatott megtisztelő felkérésben megjelölt témán és címen nem változtattam, pedig felmerült bennem a kérdés: hogyan szólhatnék a Székelyföld környezeti állapotáról egy olyan konferencián amelynek egyik célja a régió meghatározása? Hogy lehet egy olyan régió környezeti állapotát jellemezni, amely még meg sincs határozva, határai nincsenek megvonva? Ilyen körülmények között megtörténhet, hogy az előadók más-más térségre terjesztik ki figyelmüket, nem azonos területen – ha tesszük régióban – vizsgálják meg a javasolt témát.

Bizonytalanságomon hamar felülkerekedve, úgy gondoltam, nem tévedek, ha a hagyományos szóhasználatban *székely* jelzővel illetett megyékben próbálom meg bemutatni a környezet állapotát. Igen ám, de újból elbizonytalanodtam, mivel tapasztalatom szerint a Maros megyei magyarok jó része csak a jellegzetes dialektusban beszélő, magamfajta háromszéki, csíki vagy udvarhelyszéki magyart tekinti székelynek. Az egykori marosszéki, de főleg a marosvásárhelyi, kevésbé iskolázott székelyekből kezd kiveszni az együvé tartozás tudata. Néha mosollyal kísért, felsőbbrendűséggel emlegetnek bennünket, egykori nemzetársukat, vállveregetve jegyezvén meg, hogy milyen bükkfajéjúek vagyunk.

Szükségese nek láttam elmondani a fentieket, egy környezetvédelmi előadás bevezetőjéhez alig illően, mert magam is úgy gondolom, a Székelyföld fogalma 2000. évi meghatározása, újrafogalmazása, térbeni elhatárolása, de főleg a köztudatban történő elterjesztése igenis időszerű feladat.

A fentieket figyelembe véve, a természeti környezet állapotát (pontosabban a környezet állapotát) a történelmi Székelyföldet csaknem egészében magában foglaló Maros, Hargita és Kovászna megyékben vizsgáltam meg. Az aranyosszékiek lakta területek adatok hiányában kimaradtak.

A környezet állapotával kapcsolatos megállapításaim következtetéseim elsősorban Maros megyei tapasztalatokra, megfigyelésekre és mérésekre alapszanak, de igyekeztem a másik két megye szakhatóságai által szolgáltatott adatokat is felhasználni és mellékelni, pedig egy 20 perces előadásban megfogalmazható általános érvényű megállapítások, következtetések megvonásához egy megye esetének tanulmányozása is elégséges lenne, mivel központosított gazdálkodás körülményei közt a *környezetre gyakorolt hatás* az egyes régiókban hasonló módon jelentkezett és jelentkezik még ma is, de a keletkezett *ártalmak és károk* elhárítására is hasonlóan kell törekedni.

A régióval kapcsolatos földrajzi adatokra nem térek ki, mivel úgy gondolom, ezt megteszik más előadások keretében sokkal alaposabban és részletesebben, mások.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Csupán a környezeti ráhatás méreteit meghatározó adatokat szeretnénk távirati stílusban felsorakoztatni:

- a három megye területe összesen 17 011 km², amiből Maros megye 6696 km²-t, Hargita 6610 km²-t, míg Kovászna 3705 km²-t foglal el;
- a népesség számát tekintve is hasonló a sorrend. Az 1992-es népszámlálás a következő adatokat rögzítette: Maros megye 607 298 lakos, Hargita 347 637 lakos, Kovászna 233 256 lakos, összesen 1 188 191 lakos;
- környezetvédelmi szempontból talán fontosabb mutató a népsűrűség, ami ugyancsak Maros megyében a legnagyobb 90,7 lakos/km², őt követi Kovászna megye 63 lakos/km²-rel, míg Hargita megyében csak 52,6 személy él egy km²-en;
- a környezetre ható vagy károsító gazdasági tevékenységek szempontjából is Maros megye van az élen. *A földgázkitermelés*, bár nem jár a többi ásványi anyag kitermeléséhez kapcsolódó környezeti ártalmakkal, hatása azonban az egész megye területén tapasztalható. *A villamos- és hőenergia-termelés a megyében meglehetősen környezetkímélő módon történik, hiszen mind a hőerőművek, mind a lakossági hőközpontok, de maga a lakosság is a világ legtisztább földgázát égeti. A hőerőművek okozta hőszennyezés nem elhanyagolható jelenség. Szilárd és folyékony tüzelőanyag használata sehol sem számottevő.* A Maros megyei *ipari tevékenységből* származó környezetvédelmi gondok a vegyiparhoz kapcsolódnak. A marosvásárhelyi vegyipari kombinát, akárcsak a dicsőszentmártoni vegyipari vállalatok léte és tevékenysége, súlyos környezeti gondot okoz. Nem elhanyagolható a városi településeken működő fémipari üzemek környezeti ráhatása sem, akárcsak a faipari üzemeké. A megye két cukorgyára a répafeldolgozás szezonjában jelentős emisszió forrásként szerepel. A környezeti hatást mérséklő berendezésekkel nem felszerelt, kisebb-nagyobb ipari egységeknek se szeri se száma.

A '90-es évektől kezdve a *mezőgazdasági tevékenység* környezeti ártalma jelentősen csökkent, az iparszerű termelés háttérbe szorulása, visszatérés a hagyományos gazdálkodáshoz, a műtrágya, valamint a vegyszerek gondosabb tárolása, felhasználása révén. A pontszerű szennyezőforrások diffúzzá váltak, ami sajnos nem csökkentette arányosan a környezeti ártalmakat. Az elhanyagolt talajjavítási és talajvédelmi munkálatok sem fejtik ki jótékony hatásukat.

A '90-es évek után talán a *települések* környezeti ártalmai növekedtek az előző periódushoz viszonyítva. A jóléti társadalom előnyeire törekedve, a települések zömében a közüzemi olló nyitott maradt, néhol egyre nyitottabbá vált, a rohamosan növekvő hulladékkal nem tudnak mit kezdeni a helyhatóságok.

Információim szerint a másik két megye is hasonló gondokkal küszködik, talán csak a tevékenységek természetében és az emissziók mennyiségében és minőségében tapasztalható némi különbség.

Hargita megyében elsősorban az *érckitermelő-ipar* (Balánbánya, Lövéte), valamint az Olt és Maros mentén működő *kőfejtők* környezeti hatása jelentős, de a *fémfeldolgozó üzemek* (Szentegyházasszalu, Székelykeresztúr, Csíkszereda, Gyergyószentmiklós, Székelyudvarhely) emissziói is okoz(hat)nak gondot. A *faipari* üzemek csaknem minden jelentős településen jelen vannak, környezeti hatásukkal számolni kell. A *mezőgazdasággal* kapcsolatos környezeti gondok nem sokban különböznek a Maros megyeiektől, bár az iparszerű állattenyésztés itt nem öltött olyan méretet, mint a nyugati szomszédjánál. A burgonyatermesztéshez kötődő növényvédelmi szerek széles-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

körü használatára számtalan veszélyt rejtget. A települések közművesítettége itt sem jobb, mint a másik két megyében.

Kovácsna megyében a *szénkitermelés* környezeti ártalmai a legszembeötlőbbek, ezt különösen a Baróti-medencében (Vargyas, Felsőrákos, Barót, Bodos) és Sepsikőrőspatakon tapasztalhatjuk, de az Olt menti *kőbányák* környezeti ártalmait sem lehet elrejteni. A városokban (Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely) folyó *ipari tevékenység* mellett a még működő *iparszerű állattartó telepek* emissziói számottevőek. A települések kommunális ellátottsága itt sem jobb, mint a másik két megyénél. A gondok hasonlóak, megoldásukra is hasonló módon kell törekedni.

Bár a *környezetet mint az élő szervezetet körülvevő fizikai, kémiai és biológiai körülmények összességét* kell vizsgálni, a könnyebb kezelhetőség érdekében magunk is az egyes összetevők állapotáról szólunk.

1) A levegő minősége

1.1. A légszennyezés bekövetkezését és a szennyezettség mértékét két alapvető tényező határozza meg, a szennyezést elősegítő, kihangsúlyozó meteorológiai állapot, azaz a *légköri stabilitás és a légköri emisszió*:

– a *stabil légállapot*, amelyben a légrétegek függőleges átkeveredése gyenge, és ezért könnyen hőmérsékleti inverzió alakul ki, rendkívüli módon kedvez a légszennyezés bekövetkeztének, de más meteorológiai jelenségek is e nemkívánatos állapothoz vezethetnek: szélcsendes periódus, leszálló légtömegek, nagy nedvességtartalom, köd. Földrajzi fekvésükből adódóan (zárt hegyközi medencék, dombokkal körülvett árterek) a székelyföldi városok zömében a szennyezést elősegítő légköri állapotok könnyen kialakulhatnak.

– a *légköri emisszió*. A Székelyföld emissziós forrásai természetes és antropogén jellegűek. Az emissziós források európai igényű felleltározása a mai napig nem készült el egyik megyében sem, holott az Európai Környezeti Ügynökség kézikönyvében szereplő mind a *11 emissziós forrás* jelen van és *hat a Székelyföld területén*, amelyek a következők:

- energetikai és ipari célból történő tüzelőanyag-égetés;
- nem ipari célú tüzelőanyag-égetés;
- a feldolgozóipar égető-berendezései;
- különböző termelési folyamatok emissziói (kezdve a petrokémiától a feldolgozásig);
- a fosszilis tüzelő- és üzemanyagok kitermelése és feldolgozása;
- festékek és oldószerek használata;
- közúti közlekedés és szállítás;
- egyéb szállítóeszközök és járművek;
- hulladékgazdálkodás;
- mező- és erdőgazdálkodás (növénytermesztés, tarlóégetés, állattenyésztés stb.);
- természetes eredetű emissziók.

1.2. Levegőminőségi, azaz *immissziós* méréseket mindhárom megyében alig 10 éve végeznek rendszeresen a Környezetvédelmi Felügyelőségek. Az immissziómérő hálózatok adatait a mellékletek tartalmazzák. Az eredmények részletes értékelése helyett néhány általános észrevételre szorítkozunk:

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

- az immissziómérő hálózat távról sem tökéletes egyik megyében sem. A mérő-állomások szükségességének megállapítása empirikus módon történt, elhelyezé-
sükről a kényszerűség körülményei döntöttek, műszerezettségük nagyon ala-
acsony fokú;
- antropogén hatásoktól mentes levegő még a lakatlan hegyvidéken sincs. Ezt jel-
zik a háttérszennyezést mérő állomások és a légköri diszperziós számítások;
- legszennyezettebb levegő a városi települések fölött vagy környezetében van.
Ebből a szempontból *Marosvásárhelyen a legrosszabb* a helyzet, de a többi vá-
ros sem dicsekedhet levegője minőségével, főleg ami a porszennyezést illeti
(lásd a mellékletet);
- a gáznemű szennyezőanyagok közül az NH_3 és NO_x *okoz gondot*, különösen Ma-
rosvásárhelyen. Az SO_x gázok immissziója nagyságrenddel elmarad a határér-
téktől mindhárom megye területén; a közhiedelemmel ellentétben savas eső
nem észleltek az utóbbi periódusban.

2) *Vízminőség*

A jelenlegi törvények értelmében a vízgazdálkodási tevékenység az Országos Vízügyi Társaság, valamint a vízgyűjtő területek szintjén szervezett vízügyi igazgatóságok hatáskörébe tartozik. A környezetvédelmi hivatalok feladata a vízhasználat *víz-
ügyi engedélyezésére* és a többi tevékenység, köztük a *vízgazdálkodás környezetvédelmi
engedélyezésére és felügyelésére* terjed ki. A környezetvédelmi hivatalok monitoring-
rendszere által begyűjtött, tárolt és hasznosított vízminőségi adatok főleg a vízügyi
igazgatóságoktól származnak, de a hivatalok végeznek saját (szakértői) vizsgálatokat
is és feldolgozzák a vízhasználók adatait.

A vízminőségmérő-hálózatok adatait és eredményeit a mellékelt táblázatok tartal-
mazzák, amelyekből kitűnik, hogy a Maros és az Olt vízgyűjtőiben elhelyezkedő há-
rom megye felszíni vizeinek minőségét, a vízhozamméréssel párhuzamosan, 33 méré-
si helyen (ellenőrző szelvényekben) követik.

Az eredmények részletes kielemezését mellőzve, most csak néhány általános megál-
lapításra szorítkozunk:

- a vízminőségi megfigyelések sokkal régebbi múltra tekintenek vissza, mint a le-
vegő minőségével kapcsolatosak;
- a különböző forrásokból származó adatok értékelése nehézkes, mivel azok sta-
tisztikailag ritkán képeznek homogén adatsort;
- a vízminőségi osztályok megállapítása a vízfelhasználók céljaira való alkalmas-
ság függvényében történik, a vízminőségi normák alapján (STAS 4706-88). Ez
a szabvány sajnos nem teszi lehetővé a vízminőségi osztály egyértelmű meg-
határozását, mivel nem határozza meg a vizsgálandó vízminőségi jellemzők szá-
mát, ami alapján dönthetnénk az osztályozásról;
- a mellékletből kitűnik, hogy ha csak egyetlenegy jellemző alapján döntenénk,
akkor a régiókban alig találunk I. osztályba sorolható felszíni vízfolyást. Még
az emberi tevékenységtől alig érintett hegyvidéken sem, mivel azok természetes
forrásokból szennyeződnek: Zn, Fe;
- a mellékletből azonban jól kitűnik, melyek azok az ellenőrzőszelvények, ame-
lyek fölött jelentős szennyvízbeömlés található.

A felszín alatti vizek minőségét követő monitoring-tevékenység sajnos elmarad a
felszíni vizekétől, igaz, hogy jelentőségük a felhasznált vízmennyiség szempontjából

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

nem számottevő. A falusi népesség jó része azonban még ma is a sekély mélységű, nagyon gyakran *elmitrátosodott* vagy más szennyezőanyagoktól károsított vízadó rétegekből fedezi ivó- és háztartási vízszükségletét. A mélységi vizek, főleg az Erdélyi-medence területére eső részeken mennyiségi, de elsősorban minőségi okokból nem bírnak gazdasági jelentőséggel.

A vízszennyező tevékenységek, az általuk kibocsátott szennyvizek mennyisége és minősége a szakhatóságok számára mára már többnyire ismert adatok. Megfogalmazzák a szennyezés mérsékléséhez szükséges anyagi és technikai kívánalmakat is. A szükséges pénzalapok biztosítására talán a regionális fejlesztés nyújtana megnyugtató megoldást.

3) A talajok minőségével

és azok védelmével, tér- és időhiányában nem foglalkozunk, de a környezetvédelemnek e fontos területét konferencián bemutatandó több előadás tárgyalja.

4) Az élővilág védelmével

a környezetvédelemnek e fontos területével, valamint a

5) Tájvédelemmel

legtöbb országban külön intézmény foglalkozik a *természetvédelem* keretén belül, el-
térően a hazai gyakorlattól, ahol ez a tevékenység a környezetvédelem egyik tevé-
kenységi területeként van megjelölve.

6) A települések

környezeti ártalmainak egyetlen vetületére, nevezetesen a *hulladékgazdálkodás* né-
hány hiányosságára szeretnénk utalni. Talán nem tévedünk, ha kijelentjük, hogy a
környezetvédelem területén tapasztalható *lemaradásunk a hulladékgazdálkodás terü-
letén a legnagyobb*. Bár legtöbbször a vízre gondoltak, de a közelmúlt katasztrofális fo-
lyószennyezései is ezzel a tevékenységgel kapcsolatosak.

Folyékony vagy képlékeny hulladéktározók a Székelyföldön is találhatóak. Infor-
máció hiányában csak utalhatok a *Hargita* megyei ércművelések hulladéktárolóira,
vagy a *Kovácsna* megyei szénbányászat meddőhányóira. *Maros* megyében a Vásárhe-
lyi vegyi kombinát 30 ha területén tárol veszélyes hulladékot egy viszonylag jól ki-
képzett, de csak részben szigetelt medencében. Megítélésem szerint csak katasztrofá-
lis földrengés esetén okozhatna katasztrofális környezeti ártalmat.

Nem ennyire megnyugtató a dicsőszentmártoni vegyipari egységek tározóinak
helyzete. Ezek állapota állandó veszélyt jelent a Kis-Küküllő és a Dicső alatti települések
számára, bár ez a veszély nem tekinthető közvetlennek. Információim szerint a kommunális
hulladékgazdálkodás mindhárom megyében kezdetleges módon történik. A kezdetleges
jelző érvényes úgy a szemét gyűjtésére, időleges tárolására, szállítására, mint pedig ártal-
matlanítására. Az ártalmatlanítás egyedüli használt eljárása lenne a *rendezett lerakás*. A
feltételes módot azért használtam, mert a jelenlegi gyakorlat ritkán nevezhető *rendezett-
nek, ellenőrizettnek*. Az elfogadható hulladékgazdálkodás meghonosítása a Székelyföld-
ön a jövő feladata, megoldását talán a 2000. évi Konferencia is elősegíti.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

**Levegőtisztaság-mérő hálózat
(1999-ben begyűjtött minták száma)**

Me- gye	Sor- szám	Település	Utca – házszám	Levegő- minta	Ülepedő porminta	Csapa- dék
K O V Á S Z N A	1	Barót	Víz u.	365	12	
	2		Kossuth L. u.	–	0	
	3		Meteo-állomás	–	–	1
	4	Bodzaforduló	Bratosin	–	12	
	5		Meteo-állomás	–	–	1
	6	Kézdivásárhely	Fenyő u. 26	365	12	
	7		Kanta u. 26	–	0	
	8		Fehér Márton	–	0	
	9		Meteo-állomás	–	–	1
	10	Kovászna	Székelyek u.	–	12	
	11	Sepsiszentgyörgy	G. G. Bălan u. 10	365	12	
	12		Lázár Mihály u. 7	0	0	
	13		Paius David u.	–	0	
	14		Fűzfa u. 17	–	0	
	15		Fülemüle u. 18	–	0	
	16		Meteo-állomás	–	–	1
M A R O S	1	Marosvásárhely	Hídvég u. 10	1486+365	12	
	2		Köteles Sámuel u. 33	335	12	
	3		Arad u.	365	–	
	4		Dózsa György u.	51	–	
	5		Gát u.	–	12	
	6		Meteo-állomás	–	12	1
	7	Dicsőszentmárton	Distrigaz Nord	0	0	1
	8	Magyarsáros		–	–	1
	9	Fintaháza		–	–	1

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

LEVEGŐMINŐSÉG-MÉRŐ HÁLÓZAT

(1999-ben begyűjtött minták száma)

Me- gye	Sor- szám	Település	Utca – házszám	Levegő- minta	Ülepedő porminta	Csapa- dék
H A R G I T A	1		Hargita u. 84	360	–	
	2		G. Coşbuc u. 43	365	–	
	3		Búza u. 9	–	12	
	4	Csikszereda	G. Coşbuc u. 37	–	11	
	5		Olt u. 10	–	12	
	6		Nagy Imre u. 93	–	12	
	7	Gyergyószentmiklós	Márton Áron u. 13		–	
	8		Szabadság tér 23	365	12	
	9		Libertăţii 5	–	4	
	10	Székelyudvarhely	Ipari negyed	346	12	
	11		Bethlen u. 94	–	12	
	12	Székelykeresztúr	Békási u. 112	–	12	
	13		Szabadság u. 59	–	12	
	14	Maroshévíz	Ştefan cel Mare u. 82	–	12	
	15	Vasláb	Főutca 21	–	12	
	16	Kilyénfalva	Kőbánya	–	6	
	17	Ditró	Hosszú u. 56	–	12	
	18	Borszék	Dózsa György u. 32	–	12	
	19	Szentegyházasfalu	Strand u. 78	–	12	
	20	Balánbánya	1918. December 1.	–	12	
	21	Madéfalva	Főutca 25	–	12	
	22	Gyergyószentmiklós	Bălcescu u. 87	–	11	
	23	Csikszereda	Meteo-állomás	–	–	1
	24	Gyergyóalfalu	Meteo-állomás	–	–	1
	25	Székelyudvarhely	Meteo-állomás	–	–	1
	26	Maroshévíz	Meteo-állomás	–	–	1
		Összesen		5133	320	12

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

LEVEGŐMINŐSÉG-MÉRŐ HÁLÓZAT ADATAI 1999-ben – átlagos (á) és maximális (m) immisszió – I. GÁZIMISSZIÓ

Megye	Település	Utca –hászám	Levegőminőségi jellemzők							
			NH ₃		NO _x		SO _x		LEBEGŐ POR	
			mg/m ³		mg/m ³		mg/m ³		mg/m ³	
			H.É: 0,1		H.É: 0,04		H.É: 0,06		H. É: 0,075	
			á	m	á	m	á	m	á	m
HR	Csíkszereda	Hargita 48	0,02	0,08	0,01	0,03	0,00	0,01	0,077	0,335
		G. Coşbuc 43	0,02	0,11	0,01	0,03	0,00	0,01	0,096	0,480
	Gyergyószentmiklós	Márton Áron 13	0,02	0,08	0,01	0,05	0,00	0,04	0,114	0,541
CV	Székelyudvarhely	Szabadság 5	0,01	0,05					0,088	0,354
	Barót	Központ					0,00	0,00		
	Bodzaforduló	Fenyő 26					0,00	0,00		
Kézdivásárhely						0,00	0,02			
	Sepsiszentgyörgy	G. G. Bălan 10					0,00	0,08	0,030	0,104
MS	Marosvásárhely	Hídvég 10	0,02	0,10	0,02	0,27	0,00	0,01	0,120	0,347
		Köteles Sámuel 33	0,02	0,10	0,02	0,08	0,00	0,01		
		Arad	0,03	0,11	0,02	0,06	0,00	0,05		
		Dózsa György	0,05	0,10	0,03	0,07	0,00	0,00		

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

LEVEGŐMINŐSÉG-MÉRŐ HÁLÓZAT ADATAI 1999-BEN

átlagos (á) és maximális (m) immisszió – I. Ülepedő por H.É: 17 g/m²/hónap

Megye	Település	Utca - házszám	g/m ² /hó	nap
			á	m
H A R G I T A	Csikszereda	Búza 9	11,4	23,2
		Olt 10	3,8	9,6
		Nagy Imre 93	13,3	42,0
		G. Coşbuc 37	14,7	28,6
	Gyergyószentmiklós	Bălcescu 87	6,8	14,7
		Központ	24,6	47,6
	Székelyudvarhely	Bethlen 94	19,9	39,2
		Ipari negyed	4,8	7,8
	Székelykeresztúr	Békási 112	25,4	196,5
		Szabadság 59	11,3	27,9
	Maroshévíz	Ştefan cel Mare	7,3	11,6
	Vasláb	Fő utca 21	11,4	17,0
	Kilyénfalva	Kőbánya	32,8	54,0
	Ditró	Hosszú u. 56	8,8	19,2
	Borszék	Dózsa György 32	6,8	35,4
	Szentegyházásfalva	Strand u. 78	28,1	102,8
	Balánbánya	1918. December 1.	6,9	29,4
Madéfalva	Fő utca 25	4,5	10,7	
Székelyudvarhely	Gát u.	17,1	29,3	
K O V Á S Z N A	Barót		7,3	32,8
	Bodzaforduló		6,5	11,3
	Kézdivásárhely		4,3	14,5
	Kovászna		5,3	9,7
	Sepsiszentgyörgy		7,6	30,1
M A R O S	Marosvásárhely	Hídvég 10	11,3	18,9
		Köteles Sámuel 33	6,8	9,0
		Gát u. 26	14,9	20,0
		Meteo-állomás	5,3	7,2

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

VÍZMINŐSÉGMÉRŐ HÁLÓZAT (az 1999-ben megállapított minőségi osztályok)

Folyó	L km	S km ²	Mintavételi szelvény	Minták száma	Minőségi osztályt meghatározó jellemzők (minőségi osztály)	Minőségi osztály
1	2	3	4	5	6	7
Maros	18	207	Gyergyóújfalu	12	KOI (II); Zn(D)	II
	69	1331	Galócás	4	Fe(II)	I
	88	1728	Gödemesterháza	12	KOI(III); Fenol (II); Zn(D)	III
	124	2526	Marosvécs	4		I
Görgény	10	29	Laposnya	4	Zn(D)	I
	44	500	Görgényoroszfalu	4	Zn(D)	I
Maros	154	3790	Marossárpatak	12	KOI(II)	II
	188	4298	Nyárádtő	12	KOI(II); NH/(II); NO ₂ (II);NO ₃ (II)	II
Nyárád	20	97	Nyárádremete	6		I
	80	578	Nyárádtő	12		I
Maros	210	5189	Maroscsapó	12	KOI(II); NH ₄ ⁺ (II); NO ₃ (II)	II
Komlód	54	526	Maroslekence	4	össz.só(D)? SO ₄ ²⁻ (D); P(D)	D
Mezőség-patak	50	640	Eckentelep	4	össz.só(D)? SO ₄ ²⁻ (D);	D
Maros	260	6720	Maroskece	12	KOI(II);NH ₄ ⁺ (II);NO ₃ (II);Fenol(II)	III
Nagy-Küküllő	29	441	Zetelaka	12		I

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Folyó	L km	S km ²	Mintavételi szelvény	Minták száma	Minőségi osztályt meghatározó jellemzők (minőségi osztály)	Minőségi osztály
Nagy-Küküllő	73	897	Székelykeresztúr	12	KOI(II); Fenol(II); Zn(D)	II
	96	1226	Héjjasfalva	12	KOI(II); Fenol(II); Zn(D)	II
Kis-Küküllő	30	500	Sóvárad	12	Cl-(II); Fenol (II)	II
	78	956	Balavásár	12	Fenol(II); Zn(D)	II
	131	1491	Dicsőszentmárton fölött	12	Fenol(II);	II
	142	1550	Maroskirályfalva	12	KOI(III); Cr(D)	D

VÍZMINŐSÉGMÉRŐ HÁLÓZAT (az 1999-ben megállapított minőségi osztályok)

Folyó	L km	S km ²	Mintavételi szelvény	Minták száma	Minőségi osztályt meghatározó jellemzők (minőségi osztály)	Minőségi osztály
1	2	3	4	5	6	7
Olt	14	77	Balánbánya		Fe(II); Zn(D)	II
	23	181	Csikszenttamás		Fe(D); Cu(D); Zn(D)	II
	59	903	Csikszentkirály		NH ₄ ⁺ (II); Pb(D); Zn(D)	II
	91	1435	Mikóújfalu		Fe(II); Mn(II); Zn(D)	II
Feketeügy	27	267	Kézdisárfalva			I
	78	2320	Kökös			I
Olt	149	4293	Árapatak			II
Nagy-Homoród	11	18	Homoródfürdő		Fe(II)	I
	32	~ 160	Homoródszentpál		Fe(II)	I
Kis-Homoród	6	12	Kápolnásfalu			I
	30	~ 140	Lövete		NH ₄ ⁺ (II); Fenol(II); Fe(D)	D

ELEKES TIBOR

A településhálózat és a közigazgatás változásainak néhány jellemzője Hargita megye délnyugati részében, 1333-tól napjainkig

Bevezetés

A Keleti-Kárpátok térsége, és ezen belül a Székelyföld településhálózatának kialakulása és több évszázados fejlődése, sajátos arculatot mutat. A Háromszéki-medence falvainak, városainak közel 2/3-a a medence peremén helyezkedik el. A Csíki-medence községeinek több mint fele az Olt folyó közelében található. A Gyergyói-medence településhálózata a mocsaras területek lecsapolásának függvényében változott. A fentiekől gyakran eltérő vonásokkal rendelkezik a Keleti-Kárpátok vulkáni vonulatától nyugatra található, a fent említett hegyközi medencéktől eltérő földtani, domborzati, hidrológiai, éghajlati és életföldrajzi sajátosságokkal rendelkező, az Erdélyi-medence peremövezetéhez tartozó területek településhálózata.

A legtöbb településmodellben (Cucu V., 1972; Mendöl T., 1963; Princz Gy., 1922; Tóth J., 1981) a természeti tényezők mellett fontos szerepet játszanak a társadalmi, gazdasági és műszaki szempontok. Ez a modell érvényesült Hargita megye délnyugati részén, a hajdani Udvarhelyszék területén is.

Az említett négy tényező mellett, a közigazgatás változásaiban gyakran a politikai viszonyok erőteljes érvényesülése észlelhető.

Földrajzi elhelyezkedés, természeti viszonyok

A Hargita megye délnyugati részét magában foglaló Udvarhelyszék, a későbbi Udvarhely megye területe, az Erdélyi-medence keleti részében helyezkedik el, a Hargita-hegység nyugati előterében. Északkeleten a Hargita 1200–1800 m magas gerincéig húzódik, északnyugaton a Kis-Küküllő völgye, illetve vízválasztója határolja, délen a

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Persányi-hegységen túl, az Olt völgyéig terjed, délnyugaton, az Erdélyi-medence központi részéhez tartozó Küküllők-dombvidéke keleti pereméig, a Székelyvécke–Héjasfalva–Erked–Székelyzsombor vonalig terjed.

A felszín mai képe, a terület szerkezete és a részt vevő földtani képződmények fő vonásai alapján, északkeletről délnyugat irányba, a Görgényi-Hargita újharmad-negyedidőszaki vulkáni kúpvonulatától az andezites vulkáni fennsíkron át, a túlnyomórészt pannon üledékekkel borított dombvidék és medencék szintjéig több jellegzetes tájegységet különítettünk el.

A közel 3000 km² kiterjedésű terület lépcsőzetesen alacsonyodik a Hargitától a Küküllők-dombvidéke irányába: az 1200–1800 m magasságban elhelyezkedő kúpvonulat és a 900–1000 m-es, egyenletes felszínű vulkáni fennsík alkotják az első két, legmagasabb morfológiai szintet. A fennsík szomszédságában található 600–1000 m magas dombok, az 500–600 m magasságban elhelyezkedő nyugat, délnyugat és dél irányú szélesebb völgyszakaszok (Nagy- és Kis-Küküllő, Nagy- és Kis-Homoród völgye stb.), és medencék (Udvarhelyi-, Sóvidéki-, Baróti-medence stb.) fokozatosan veszítenek magasságukból délnyugat felé, az Erdélyi-medence központi része felé.

A domborzati egységek, morfológiai szintek jellegzetes élővilággal és talajtípusokkal rendelkeznek. Évszázadokon át, e terület legfontosabb „természeti erőforrását” és egyik legfontosabb gazdasági tényezőjét, a természetes növényzetet képező lombos-, vegyes- és fenyőerdők képezték. Övezetes elhelyezkedésük, gazdasági, társadalmi jelentőségük napjainkban is észlelhető.

A településhálózat kialakulása és a közigazgatási viszonyok változásainak rövid történeti áttekintése

A településhálózat kialakulását és változásait, valamint a közigazgatási viszonyokat tér- és időkeresztmetszetben tanulmányoztam 1333-tól napjainkig. Az adott természeti feltételek mellett kialakult településhálózatot és a közigazgatás változásait, a rendelkezésemre álló töténelmi és földrajzi adatok, információk, térképek és helynévtárak felhasználásával 18 térképen összegeztem.

Az első írásos dokumentumok 1333–1334-ben 43 adófizető plébániát említenek a későbbi Udvarhelyszék területén. (Ugyanakkor közismert, hogy a települések száma ennél jóval nagyobb volt.) A tizedjegyzékben említett települések döntő többsége, és valószínűleg a korabeli úthálózat, a délnyugati, déli folyásirányú szélesebb völgyekhez kapcsolódik: az említett falvak negyede a Nagy-Küküllő árterületén alakult ki. A településsűrűség csökken a Persányi-hegység, illetve a Kis-Küküllő vízválasztója irányában. Feltűnően magas az említett települések sűrűsége a Baróti-medence északi részében, a későbbi Bardóc-fülszék területén.

Évszázadok során, a Székelyföld rurális térségeiben és falusi településeinek életében, a mezőgazdaság (elsősorban az állattenyésztés) és az erdőgazdálkodás a fejlődés meghatározó tényezőiként léteztek. A kedvező földrajzi elhelyezkedésű, jó megközelítésű falvak gyorsabban fejlődtek, kiemelkedtek a többiekhez képest, gyarapodott népességszámuk. A falvak gazdasági és demográfiai jelentőségére egy viszonylagos rálátást ad az egyes plébániák által fizetett adó mennyisége. Ennek függvényében, a ko-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

rabeli Székelykeresztúr, Székelyudvarhely, Bögöz és Homoródszentmárton lehetnek fontosabb központok.

1567-ben a korabeli összeírásban háromszor több falu szerepelt, mint 1334-ben. A vulkáni plató kivételével (ahol ekkor még csak 2 falut említenek), a mai településhálózat nagy részének létezését a dokumentumok is igazolják. Elsősorban a földrajzi elhelyezkedésnek köszönhetően, a későbbi történelmi események sem okoztak jelentősebb változásokat a kialakult településhálózatban. Az 1567-ben összeírt falvak egy része lejtőkön, vízválasztókon helyezkedik el.

A korabeli rurális térségek településföldrajzát nagymértékben a világi és az egyházi hatalom uradalmi-gazdálkodási szerkezete határozta meg. A korabeli közigazgatás, a hagyományos székelyföldi közigazgatási rendszerbe illeszkedve, Udvarhelyszéken belül Keresztúr- és Bardóc-fiúszékeket különíti el és jelzi a Nagy-Küküllő völgyében elhelyezkedő Székelyudvarhely mezőváros központi közigazgatási, gazdasági és politikai szerepét.

Az 1614-es összeírás – két kivétellel – ugyanazokat a településeket tartalmazza, mint a 47 évvel korábbi dokumentum. Székelyudvarhely, a hozzácsatolt két faluval (Gyárosfalva, Szentimrefalva) Udvarhelyszék legnépesebb és legfontosabb települése lett (174 család). A legnépesebb községek: Etéd (123 család), Homoródalmás, Siklód, Székelyderzs és Siménfalva (93–81 összeírt családdal).

Az 1700-as évek elejére, 150 év alatt, eggyel gyarapodott a terület falvainak száma: a korábbi Sófálvából Alsó- és Felsősfálva jött létre. 1703-ban Székelyudvarhely mezőváros mellett 8 járást említenek a dokumentumok. A korabeli szék-járás-község közigazgatási rendszerben a járásbeosztás többször változott. Az 1848 utáni katonai közigazgatás időszakától elteltéig, a megye-járás-község közigazgatási rendszer érvényesült a két világháború közti időkig.

1753-ban Udvarhelyszék települései két adószedő kerületben szerepeltek, a közigazgatási járások és gazdasági (adószedő) kerületek nem voltak azonosak. Az 1784–87-es népszámlálás Székelyudvarhely mezővárost (2584 lakos), Oláhfalut (1744), Zetelakát (1597), Sófálvát (1555), Lövétét, Homoródalmást, Etédet és Korondot (1050–1180 lakos) találta a legnépesebb településeknek.

Érdekes, hogy a II. József-féle közigazgatási rendszerben szereplő, a korábbi Udvarhelyszék és Csíkszék területéből kialakított Udvarhely megye, kisebb módosításokkal a mai Hargita megye területén jött létre.

Az 1848 előtti évtizedekben, a korábbi évszázadokból örökölt településhálózatot 10 járásba osztották. A járások közül többet a természeti adottságok, a földrajzi viszonyok függvényében alakították (pl. a két Homoród falvait két járásba sorolták, az Udvarhelyi-Sóvidék és a Felső-Nyikómente egy járást alkotott, Bardóc-fiúszék a Baróti-medence északi részét foglalta magában).

1848 után a katonai közigazgatási rendszert többnyire a politikai tényezők alakították. A katonai kerület–körzet-járás beosztás sajátos közigazgatási rendszert jelentett. A korábbi Udvarhelyszék és Keresztúr-fiúszék alkotta az Udvarhelyi körzetet, míg Bardóc-fiúszéket 9 háromszéki és 4 Felső-Fehér vármegyei faluval a Sepsiszentgyörgyi körzet Baróti járásába sorolták. 1854-től a korábbi Udvarhelyszék északnyugati részét (a Kis-Küküllő vízgyűjtőjéhez tartozó 19 községet és a Gagy patak felső folyása mentén elhelyezkedő Énlakát) a Marosvásárhelyi kerület Makfálvi járásához csatolták.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Udvarhely megyét Udvarhelyszék „kibővített” területén hozták létre. A korábbi Segesvár- és Köhalmoszék 7 falujával gyarapodott új közigazgatási egység járásainak kialakításakor a korábbi közigazgatási struktúrákat vették figyelembe.

1900-ban, Székelyudvarhely rendezett tanácsú városnak 8000 lakosa volt. A második legnépesebb település, Zetelaka, 4000 lakossal rendelkezett. 3000–3500 lélekszámú települések: Székelykeresztúr, Korond, Lövete és Oroszhegy. 2100–2400 között volt a lakosságszám Parajdon, Homoródalmáson, Felsősófalván és Szentegyházsoláhfaluban. A korabeli Udvarhely vármegye 135 településéből 103-ban a lakosság száma nem haladta meg az 1000 főt, 9 faluban 200-nál kevesebb személy lakott.

A fejlődő gazdaság, a megváltozott társadalmi viszonyok és az infrastruktúra kiépítésének hatása nyomon követhető a közigazgatási viszonyok változásában is. Az 1910-ben kialakított Parajdi járás a tágabb értelemben vett Udvarhelyi-Sóvidéket foglalta magába. Az itt található só több évszázadon át elsődleges gazdasági tényezőként létezett. Az itt kialakult sókarszt-tavak, az 1850-es évektől a gyógyiszapok és vizek gyógyító hatásainak felhasználása e kistáj gazdasági struktúrájának ártértékelődését, turisztikai és gazdasági szerepének felerősödését eredményezte. A megváltozott gazdasági, társadalmi tényezők befolyásolták az infrastruktúra fejlődését (pl. a vasút megépítése Parajdig).

A természetes növényzet – túlnyomórészt lombos-, vegyes- és fenyőerdők – a településhálózat fejlődésével párhuzamosan húzódott vissza keleti irányba. A XIX. század közepétől, a gazdaság és az infrastruktúra fejlődése, a fa kitermelésének és feldolgozásának kedvező feltételeként jelentkezett e térségben. Ekkor alakultak ki a vulkáni fennsík fakitermelő-állattenyésztő szóróványfalvai.

A két világháború között a megye és a még létező járáskor mellett egy új közigazgatási szintet hoztak létre, az egy központi faluhoz tartozó falucsoportokat, községeket (a megye falvait 52 községközpont köré sorolták). 1930-ban Udvarhely megyéhez csatoltak 9 Kis-Küküllő menti falut, így a megye területe meghaladta a 3000 km²-t. Székelyudvarhely továbbra is megőrizte központi közigazgatási, művelődési, gazdasági szerepét.

A második világháború után új közigazgatási rendszert alakítottak ki. A korabeli gazdasági körzetelmélet szerint, a gazdaság térszerkezete határozza meg a társadalom területi tagolódását, így a gazdasági körzetek jelenthették azt a térbeli alapot, melyre a közigazgatási beosztás felépíthető. Az új közigazgatási rendszer a községek (falucsoportok), rajonok és tartományok szintjén valósult meg. Ekkor a korábbi Udvarhely megye központi része Udvarhely rajont képezte. 1952-ben a Magyar Autonóm Tartományhoz tartozó Udvarhely rajonhoz csatolták a korábbi Udvarhelyszék Bardóc-füűszékének északnyugati részét. 1956-ban Udvarhely rajon mellett megalakult a korábbi Keresztúr-füűszék területét magában foglaló Székelykeresztúr rajon. 1960-tól ismét egy rajonhoz, Udvarhelyhez tartozott a korábbi Udvarhelyszék központi része (a korábbi Székelykeresztúr rajonnal). Bardóc-füűszék falvai ekkor kerültek végképp a Sepsiszentgyörgy központú közigazgatási egységhez.

A háború után elkezdődött iparosítás elsősorban a városokat érintette, az ipari termelés nem okozott túlzott változásokat a térség természeti környezetében. Ugyanakkor a rurális térségből jelentős számú lakosság vándorolt a közeli városokba, az ipari beruházások mellett létesített lakótelepekre. 1948–1977 között a városok lakosságszáma jelentősen gyarapodott: Székelyudvarhelyen 10 ezerrel 29 ezerre, Székelykeresztúron 5 ezerrel 7 ezerre, Szentegyházán 4 ezerrel 6500-ra növekedett a lakosok

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

száma. A falvak túlnyomó többségében továbbra is fennmaradt a mezőgazdaság, kisebb mértékben az erdőgazdálkodás vezető szerepe.

Az 1950-es, 1960-as években nyilvánították faluvá a Görgényi-Hargita vulkáni fennsík szórványfalvait, bokortanyáit, így alakult ki a Hargita megye délnyugati részét képező, korábbi Udvarhelyszék–Udvarhely megye településhálózatának mai arculata.

1968-tól, a napjainkban is érvényben levő átszervezés után, a korábbi tartományokból kisebb közigazgatási egységeket, megyéket alakítottak ki. A korábbi Csík, Gyergyó, Udvarhely és részben Maroshévíz rajonok, a Csíkszereda központú Hargita megyét alkotják. Az 1990-es évekig lezajlott társadalmi-gazdasági folyamatok hatására, a kedvezőtlen termőhelyi adottságú, az infrastruktúra alacsony kiépítettségével jellemezhető kistájak, települések háttérbe szorultak, elmaradottságuk tovább fokozódott. A kilencvenes években tovább mélyült a települések közti különbség. A jobb pozíciójú települések helyzete stabilizálódott, több esetben javult: a térség három városában és a szomszédos községekben (pl. Felsőboldogfalva, Fenyéd), az idegenforgalom térségeiben (pl. a Székely-Sóvidék településeinek nagy része), a fejlettebb infrastruktúrával, dinamikusabb gazdasági növekedéssel jellemezhető községekben (pl. Farkaslaka, Székelyszentlélek, Malomfalva, Bögöz). A térség falusi településeinek többségében viszont az előregedés, az alacsony gazdasági teljesítőképesség a jellemző, sok esetben a település leépülésének jegyei is megfigyelhetők. A terület három városa a gazdasági szerkezetátalakítás időszakát éli. A térség tőkebefektetései jelentős része, a beruházások többsége Székelyudvarhelyen összpontosul.

1992-ben Székelyudvarhely lakossága közel 40 ezer volt, Székelykeresztúron 10 és fél ezer, Szentegyházán 7 ezer 600 személy lakott. Korondon több mint 5 ezer, Zetelakán 4 ezer, Lövétén és Parajdón több mint 3 ezer, Máréfalván és Kápolnásfalun több mint 2 ezer főt írtak össze. 12 falu lakossága meghaladta az ezer főt, 107 településen kevesebb mint ezer személy élt (ebből 40 falu lakossága 200 fő alatt volt).

Jelenleg egy municípium (Székelyudvarhely), két város (Székelykeresztúr és Szentegyháza) és 22 községközpontoz tartozó 125 falu alkotja Hargita megye délnyugati részének településhálózatát.

Összegzés

A hajdani Udvarhelyszék, későbbi Udvarhely vármegye településhálózatának és közigazgatási viszonyainak változásait bemutató, általam szerkesztett és készített 18 térkép:

- egy része eddig nem közölt adatokat, történelmi, közigazgatási információkat összegez: Udvarhelyszék járásai 1703-ban, adókerületek 1753-ban;
- más része ismert adatokat tartalmaz, a történelmi folyamatokat meghatározó információkat szintetizálja: 1333-as, 1567-es térképek;
- tartalmazza az 1800-as évek után készült térképek olyan átszerkesztett változatait, amelyek szemléltetik a közigazgatási és településföldrajzi folyamatok udvarhelyszéki, Udvarhely megyei, délnyugat Hargita megyei sajátosságait.

A mindenkori közigazgatás figyelembe vette a domborzati, természeti adottságokat, a táj jellegét. Az új közigazgatási egységek kialakításánál, változásainál gazdasá-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

gi, társadalmi, más esetben politikai szempontokat vettek figyelembe. Ugyanakkor, a mindenkori történelmi viszonyok, állapotok jelentős hatást gyakoroltak a települések és a településhálózat, a közigazgatási, demográfiai, társadalmi, gazdasági viszonyok alakulására, és mindezek közvetve vagy közvetlen a táj és a tájalkotó tényezők változásait is befolyásolták.

E térség és településeinek helyzetét, korszerűsödésük feltételeit a természeti-táj adottságok mellett alapvetően az infrastruktúra fejlettsége határozza meg. Ennek révén teremthetők meg és biztosíthatók a rurális térségekben is, a mezőgazdaság mellett, más hatótényezők érvényesülésének feltételei (a turizmus, a falusi turizmus fejlesztése, a bedolgozói tevékenység széles körű elterjedése, a falusi ipar meglepedése stb.). Az infrastruktúra fejlesztése, korszerűsítése az ipari beruházás, valamint az agrártermelés átalakulásának, megújulásának is egyik alapvető feltétele.

A 18 térképből álló kartográfiai anyag kutatási alapot képezhet a most szerveződés alatt levő kistájak, közigazgatási alegységek, egységek számára, a gazdasági, társadalmi, infrastrukturális és természeti szféra, valamint a sajátos tájalkotó tényezők kölcsönhatásainak tanulmányozásához (pl. az erdőkivágás és a településhálózat változásai, az infrastruktúra fejlődése és a demográfiai tényezők közti viszony tér- és időbeli változásai).

Jegyzetek

A kartográfiai anyagot képező 18 térkép elkészítését támogatta:

- a Pécsi Tudományegyetem Földrajzi Intézete és
- a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány.
- Az 1703-as és az 1753-as térképek Hermann Gusztáv Mihály által feldolgozott levéltári anyagot tartalmaznak.
- Az 1848 utáni térképek elkészítéséhez Bárdi Nándor bocsátott rendelkezésemre jelentős mennyiségű közigazgatás-történeti információt.

Irodalom

- Cucu V.: Considerațiuni geografice cu privire la urbanizarea satului românesc. Terra. Anul IV., Nr. 2. București, 1972. 5–13. o.
- Egyed Á.: *Falu, város, civilizáció*. Bukarest, 1981, Kriterion Könyvkiadó. 359. o.
- Elekes T.: *A természeti környezet szerepe a Székely-Sóvidék településeinek kialakulásában és fejlődésében*, in: Lovász Gy. – Szabó G.: Területfejlesztés – Regionális kutatások. Tiszteletkötet Tóth József Professzor úr 60. születésnapjára. Pécs, 2000, PTE. TTK. Földrajzi Intézet. 103–110. o.
- Geografia României*, voi III. 1987, Edit. Academiei. 566–603. o.
- Gyalay M.: *Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon*, I. kötet. Budapest, 1997. 309–311. o.
- Hajdú Z.: *A közigazgatás-földrajz történeti fejlődése és jelenlegi kutatási irányai*. In: Golobics P. – Tóth J.: Válogatott fejezetek a társadalomföldrajz köréből. Pécs, 1995, JPTE TTK. 203–220. o.
- Hermann G. M. – Zepezaner J.: *Udvarhelyszék–Udvarhely vármegye, a közigazgatás változásai*. Kézirat. 2000, Székelyudvarhely. 125 o.
- Lóczy D.: Tájökológiai elméletek, módszerek és gyakorlati alkalmazásai. Földr. Ért. 3–4., 1989. 379–393. o.
- Lovász Gy.: A természeti környezettípusok hatása a településhálózat sűrűségére Dél-Dunántúlon. Földr. Közl. 1043., 1979. 248–256. o.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

- Marosi S.: *A földrajzi táj kutatások összetettsége és alkalmazhatósága*. Székfoglaló a Magyar Tudományos Akadémián. Budapest, 1999, MTA. 20. o.
- Mendöl T.: *Általános településföldrajz*. Budapest, 1963, Akadémiai Kiadó. 556. o.
- Mihăilescu V.: *O hartă a așezărilor rurale din România*. In: Buletinul Soc. Regale de Geografie. Tom. LIII. București, 1934.
- Molnár E.: *Géographie des villages de la R. P. Roumanie*. In: Recueil d'études géographiques. Vol. VII. București, 1960. 24. o.
- Molnár J.: *Területi-közigazgatási felosztás Erdélyben (1876–1968)*. In: Korunk. Kolozsvár, 1992, III. évf., 9.szám. 88–97. o.
- Pap N. – Tóth J.: *A regionális fejlődés elméleti kérdései a Kárpát-medencében*. In: Limes 1999/3–4. Tatabánya. 131–152. o.
- Princz Gy.: *Magyarország településformái*. Budapest, 1922. 16. o.
- Tóth J.: A településhálózat és a környezet kölcsönhatásának néhány elméleti és gyakorlati kérdése. Földr. Ért. 30., 1981. 268–292. o.
- Tóth J.: *Településrendszerünk legkisebb elemei*. In: Dövényi Z.: Tér – Gazdaság – Társadalom. Huszonkét tanulmány Berényi Istvánnak. Budapest, 1997. 205–226. o.
- Varga E. Á.: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája I*. Kovászna, Hargita és Maros megye. Csíkszereda, 1998. 157–300. o.
- Votkori L.: *Székegyföld útikönyve I*. Budapest, 1998, Cartographia. 326. o.
- Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). 1960.
- Erdély és Részek térképe és helységnévtára*. Készült Lipszky János 1806-ban megjelent műve alapján. Szerk. Herner János. Szeged, 1987.
- Magyar statisztikai évkönyvek, népszámlálási adatok 1787-től napjainkig (1850, 1910). Központi statisztikai Hivatal, Budapest.
- Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae illustrata.I. Budapest, 1987.
- Recensăminte populației și așezărilor din 1930–1992. București.
- Székegy Oklevéltár*. Magyar fordítása Benkő József (1976). Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

A turizmus mint területfejlesztő tényező

Magyarország, az országba látogató külföldiek számát tekintve, az utóbbi évtizedben előkelő pozíciót – 7–9. hely – foglalt el a világ turizmusában. A tényleges turisták alacsony aránya, a turisztikai szolgáltatások hiányos választéka miatt a bevételek alapján azonban csak a középmezőnybe, a világranglista 35–40. helyére sorolható.

Az idegenforgalom így is jelentős tényező a nemzetgazdaságban 1999-ben a hivatalosan regisztrált devizabevételek a Magyar Nemzeti Bank adatai szerint meghaladták a 3,4 milliárd USD-t, ez több mint háromszorosa az 1990-ben regisztráltak. Becslések szerint közel ugyanekkora összeg a hivatalos csatornákat megkerülve, a szürke gazdaságban gyarapította az országot. A turizmus által termelt hozzáadott érték aránya a GDP-ben – a hivatalos és nem hivatalos bevételeket is beszámítva – meghaladta a 9%-ot.

A turizmushoz kapcsolódó – a legális gazdaságban realizált – bevételek és kiadások egyenlege rendszeresen aktívummal (1999-ben meghaladta a 2,2 milliárd dollárt) járul hozzá a fizetési mérleg egyensúlyának alakításához.

A turisták közvetlen pénzköltésén – láthatatlan export – túl, a területfejlesztés szempontjából az idegenforgalom általános gazdaságélénkítő szerepe emelendő ki, amely számos dimenzióban érzékelhető, így:

- a foglalkoztatás bővülésében;
- a vállalkozói aktivitás fokozódásában;
- a pótlólagos beruházások megindulásában;
- az általános környezeti kultúra javulásában;
- a helyi identitástudat erősödésében;
- a település-, térségmarketing gyakorlatának terjedésében;
- a szakmai és nyelvi ismeretek iránti igény bővülésében;
- a helyi erőforrások és tudás fenntartható kiaknázásának szorgalmazásában.

A turizmus kiterjedt társadalmi-gazdasági és természeti környezetet befolyásoló hatásairól könyvtárnyi irodalom született már (Antal K., 1995; Csordás L., 1992; Michalkó G., 1999; Puczkó L. – Rác T., 1999). Vajon ezen források ismeretében tudunk-e módszertani segítséget nyújtani az idegenforgalmat település- és területfejlesztő eszközként kezelő települési és területi önkormányzatoknak a turizmust kísérő negatív externáliák elkerüléséhez, a sikerek gyorsabb és hatékonyabb eléréséhez? Ehhez egyrészt a turisztikai vonzerő és a rá alapozott termék-, illetve szolgáltatás-csomag mibenlétével szükséges tisztában lenni, továbbá termékcsomagok kialakításá-

val és azoknak piacra vitelével kapcsolatos kompetenciák, eszközök és források eloszlását szükséges ismerni.

Attrakció, vonzerő, turisztikai termék

A turisztikai vállalkozások által előállított egyszerű termékek, szolgáltatások önmagukban ritkán értékesíthetők gazdaságosan. A turista nem egy szállodai szoba kedvéért indul útnak, hanem azoknak a különleges természeti és művi vonzerőknek, valamint a hozzájuk kapcsolódó programoknak az összességéért, amit az adott ország, térség, táj kínál, amelyek egyedivé, megkülönböztethetővé teszik az adott területi egységet a kínálati piacon.

Eppen e sajátossága miatt a turizmus települési, térségi szintű promocionálásáért nem tehetők felelőssé kizárólag a versenyszférában tevékenykedő vállalkozások, elengedhetetlen a nonprofit szféra szerepvállalása, amely versenysemleges módon biztosítja a települési/térségi idegenforgalmi vonzerők szolgáltatások piacra juttatását, a hírnévkeltést és -ápolást.

A turisztikai termék- vagy szolgáltatáscsomag lényege az attrakció, az egyedi vonzerő, amely lehet természeti vagy ember alkotta. A különleges természeti jelenségek, egyedi tájképi elemek, a történelmi örökség, nevezetességek, a vallás, az emberek életmódja, a tradíciók mind részét képezik az idegenforgalmi vonzerőknek, attrakcióknak. (Mudruczó Gy.-né – Stone G., 1996)

A vonzerők felkeresését, élvezetét lehetővé tevő szolgáltatások – szálláshelyek, vendéglátás, megközelíthetőség, turisztikai információk biztosítása – elengedhetetlen részét képezik az attrakciók gazdasági hasznosításának. A nemzetközi keresleti trendeknek megfelelően ma már mind több idegenforgalmi fogadóhely talál ki kiegészítő programokat, szellemi vagy fizikai aktivitást – esetleg mindkettőt együttesen – igénylő rekreációs programokat az alapvonzerőkre építve, annak érdekében, hogy kínálata megkülönböztethető legyen a versenytársakétól.

A turisztikai terméket tehát egy hagymaként elképzelve, annak középpontjában a vonzerő áll, amit belülről kifelé haladva különböző – a vendégfogadáshoz egyre lazábban kötődő – szolgáltatások vesznek körül. E szolgáltatások minősége nagyban meghatározza a vendégfogadás gazdasági sikerességét. A hagyma külső buroklevelei az adott hely, terület általános életminőségével és humán erőforrás-kínálatával azonosíthatók. E tényezők azt a nem nélkülözhető általános keretet jelentik, amelyek hiányában, illetve nem megfelelő színvonala esetén *turistagettők* ugyan létrehozhatók, de ezek nem adnak kellő impulzust a helyi társadalom és gazdaság fejlődéséhez.

A világon a nyolcvanas-kilencvenes években a tömegturizmus mellett a posztmodern turizmus mind szélesebb körű elterjedése módosítja a turizmus regionális megoszlását. Megfelelő fejlesztések megvalósítása mellett lehetőséget kínál a lokális vagy regionális hatókörű vonzerőket birtokló területeknek, térségeknek is a globális piacon való megjelenésre. Ennek technikai hátterét az elektronikus információs rendszerekhez való csatlakozás biztosítja. A posztmodern turisztikai termék természeténél fogva – a hangsúly az individualizált, speciális üdüléseken van – kis léptékű és földrajzilag diszperz. Következésképpen kevésbé polarizált, kevesebb állami beruházást igényel ahhoz, hogy a privát szféra képes legyen értéktöbbletet előállítani, kevésbé igényli a

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

munkaerőimportot, következésképpen nagyobb teret enged a helyi munkaerőnek.

A kilencvenes években a turizmus univerzálissá válásának vagyunk szemtanúi a tekintetben is, hogy a helyi fejlesztési stratégiák kulcselemeként mind szélesebb földrajzi körben jelenik meg, jóllehet területi megoszlása belülről fakadóan egyenlőtlen, nagyban kötődik a széles rétegek számára vonzerőt jelentő vízpartokhoz, termálfürdőkhez és nagyvárosokhoz.

A turizmusfejlesztés térségi terveinek sikeres megfogalmazásához elengedhetetlenül szükséges a fejlesztési kompetenciák és források eloszlásának ismerete. Az alábbiakban a Magyarországon funkcionáló struktúrákat ismertetjük röviden.

Hatás- és feladatkörök a turizmus tervezésében, fejlesztésében

A turizmus állami irányításának szereplői

A 1998-ban a parlamenti választásokat követően felálló új Országgyűlésben a korábbi albizottság helyett önálló parlamenti Idegenforgalmi Bizottság alakult, ezzel az állami irányítás ranglétráján egy lépéssel előbbre jutott a turizmus ügye. A parlamenti bizottság hosszú távon a kormányzati döntések előkészítésében és ellenőrzésében játszhat szerepet, mivel a bizottságnak mind a törvényhozás, mind a kormányzat felé van javaslattevési joga.

Az önálló parlamenti turisztikai bizottságnak abban is szerepe lehet, hogy a jelenlegi költségvetésben számos tárcánál (Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Belügyminisztérium, Közlekedési Hírközlési és Vízügyi Minisztérium, Gazdasági Minisztérium, Ifjúsági és Sportminisztérium, Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium) elkülönített turisztikai termékfejlesztéseket is szolgáló milliárdok felhasználásakor a turizmus érdekeit is figyelembe vegyék. Továbbá a költségvetési vitában is megpróbálja az idegenforgalmi vállalkozások érdekeit képviselni (pl. devizaszámla-nyitás lehetősége az idegenforgalomban tevékenykedő vállalkozások számára, bérautók áfa-visszaigénylése).

A turizmus állami irányításában a Gazdasági Minisztériumon belüli Turizmus Szakterület (Turizmuspolitikai Főosztály) az Országos Idegenforgalmi Bizottság és a Magyar Turizmus Rt. hármasának továbbá az 1998-ban létrehozott regionális idegenforgalmi bizottságoknak van szerepe. A turizmuspolitika céljainak meghatározása, a kínálat fejlesztésének integrált tervezése, a vállalkozói magatartás befolyásolása – vállalkozásösztönzés, szakmai követelményrendszer korszerűsítése – ellenőrzése, az alapvető infrastruktúra kiépítése, a nemzeti promóció segítése képezi az állami szerepvállalás magvát.

Az idegenforgalom állami irányításának feladatait a gazdasági miniszter látja el. E tevékenységében az Országos Idegenforgalmi Bizottságra támaszkodhat. Az OIB szakmai szervezetekre épülő testületként jött létre 1996-ban. Az OIB határozza meg az idegenforgalmi politika és fejlesztési stratégia elveit, az éves Nemzeti Marketing

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Terv főbb elveinek és hozzá kapcsolódóan a Turisztikai Célelőirányzat felhasználási irányainak meghatározásával kijelöli az idegenforgalmi marketingstratégia fő irányait, a támogatható termékcsomagok körét, szerepet vállal továbbá a turizmuspolitika ágazatközi feladatainak koordinálásában. Az OIB kapcsolatot tart a szakmai érdekképviseleti szervezetekkel, egyesületekkel, valamint a médiával.

A Magyar Turizmus Rt. a Gazdasági Minisztérium nemzeti turisztikai marketing-szervezete. A társaság egyszemélyes részvénytársaság formájában alakult meg 1994. március 1-jén 15 millió forintot saját tőkével, megbízások alapon látja el az országos idegenforgalmi marketingtevékenységet. Valamennyi munkafázist integrálja, az országos marketingtervek kidolgozásától az idegenforgalmi termékmenedzsmenten keresztül a termékek piacra viteléig és ellenőrzéséig. Emellett a Turisztikai Célelőirányzathoz pályázat útján folyósítható támogatásokat bonyolítja, területi szervezetei a 2000. január elsejével életre hívott regionális marketingigazgatóságok.

Az 1998. elején létrejött Regionális Idegenforgalmi Bizottságok az országos idegenforgalmi politikai célkitűzésekhez igazodva látják el a regionális idegenforgalmi állami feladatokat és segítik az önkormányzatok idegenforgalmi feladatainak ellátását.

A RIB-ek szakmai részvétellel alapozott regionális idegenforgalmi koordinációs szervezetként jöttek létre, szakmai felügyeletüket a miniszter látja el. A RIB-ekbe négy szakmai szervezet – Magyar Turisztikai Egyesület, Magyar Szállodaszövetség, Magyar Utazási Irodák Szövetsége, Falusi Turizmus Országos Szövetsége – javasolható régióként egy-egy tagot, míg a megyei önkormányzatok megyénként jelölheték szakemberüket.

A Regionális Idegenforgalmi Bizottságok, valamint munkaszervezeteik feladatairól szóló 28/1998. (V. 13.) IKIM-rendelet alapján a RIB-ek feladatai:

a nemzeti turizmuspolitikával összhangban a régió turizmuspolitikájának, turizmusfejlesztési koncepciójának, terveinek és azok megvalósítási programjaink kialakítása és – az adott területen működő regionális fejlesztési tanáccsal történt egyeztetést követően – a végrehajtás koordinálása az érintett megyei és települési önkormányzatokkal, valamint gazdasági kamarákkal;

- a turisztikai infrastruktúra fejlesztésének segítése;
- a kistérségi turisztikai együttműködés kialakításának és működésének ösztönzése;
- az Európai Unió regionális programjaiban való részvétel előkészítése;
- a nonprofit jellegű termékfejlesztési és információs munka koordinálása;
- együttműködés az önkormányzatokkal, a gazdasági kamarákkal, a szakmai szervezetekkel, a területfejlesztési tanácsokkal, a megyei és települési idegenforgalmi hivatalokkal és a Tourinform-irodákkal;
- a turisztikai oktatás és szakképzés regionális feladatainak segítése;
- a turisztikai döntések érvényesülésének figyelemmel kísérése;
- a jogszabály által feladatkörükbe utalt egyéb döntési és véleményezési, ellenőrzési feladatok ellátása.

Az önkormányzatok feladatai a turizmus fejlesztését illetően

Az 1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról és a 1991. évi XX. törvény 66. paragrafusában értelmében a megyei önkormányzatok közszolgáltatási feladatai között megjelenik az érdekösszehangolás az idegenforgalom területén. Nevezetesen: „A fővárosi és megyei önkormányzat közgyűlése

- a) összehangolja – a kiemelt üdülőkörzetek kivételével – az idegenforgalom területi érdekeit az országos érdekekkel, gondoskodik az idegenforgalmi értékek feltárásáról, bemutatásáról, propagálásáról;
- b) véleményt nyilvánít a kiemelt üdülőkörzetek fejlesztési koncepciójáról, programjáról;
- c) összehangolja az idegenforgalom helyi fejlesztését és elemzi a terület idegenforgalmának alakulását”.

A települési önkormányzatok feladatai között bár közvetlenül nem jelenik meg a turizmus fejlesztése, tervezése, szervezése, számos olyan feladat hárul rájuk, amelyek közvetetten a turizmus érdekeit is szolgálják. Továbbá tapasztalható, hogy a helyi önkormányzatok szívesen illesztik be önként vállalt feladataik sorába a turizmus fejlesztését.

A településfejlesztés és -rendezés a települési önkormányzat kompetenciájába tartozik, a turizmus fejlesztésének pedig szorosan integrálódnia kell a település fejlődéséhez. Ennek következtében elengedhetetlen, hogy az idegenforgalmat a gazdaságát fejlesztő tényezőként kezelő település olyan turizmuspolitikát alakítson ki, amelyben épít a területén működő vállalkozókkal, valamint a vendégfogadásban érdekelt lakossággal való együttműködésre. Nem véletlen, hogy a helyi önkormányzatok oly szívesen illesztik önként vállalt feladataik sorába a turizmus fejlesztését. Ez, különösen a kilencvenes évek elején, viszonylag kis befektetéssel széles rétegek számára kedvező akciók, ígéretek, álmok megfogalmazását jelentette, amelyek megvalósításában az önkormányzatoknak csak koordinatív szerepe volt, a kivitelezés a vállalkozókra, tőketulajdonosokra várt.

A helyi önkormányzatok nagyobb számban az évtized második felében ismerték fel az információközvetítésben egyedülállóan fontos szerepüket. 1992-ben indult el a Tourinform-hálózat országos kialakítása, amely ma már több mint 100 tagból áll. Állami támogatással valósul meg annak az on-line számítógépes Országos Turisztikai Információs Rendszernek a telepítése, amely segítségével valamennyi Tourinformirodában elérhetővé válik az ország bármely pontjának naprakész turisztikai kínálata.

A települési önkormányzat feladata a település turisztikai mázsanak kialakítása és piacra vitele, ez azonban kistérségi összefogással, szakember alkalmazásával hatékonyabban oldható meg. Ezt felismerve, számos települési önkormányzat kezdeményezte kistérségi turisztikai szerveződések életre hívását.

A turisztikai infrastruktúra és a kínálati csomag – a turisztikai termék – fejlesztéséhez kapcsolódóan a kilencvenes években nagy lendületet vett a település-, térségpromóció gyakorlatának megismerése, alkalmazása. Mind több város és falu jelentetett meg invitatív és informatív kiadványokat, nyitott honlapot az interneten. A turizmus szolgálata során megszerzett marketingismereteket, különösen a nagyobb városok, ma már sikeresen kamatoztatják a többi célcsoport felé irányuló kommunikációban is. Arra azonban még napjainkban is kevés példát találunk, hogy a marketingfolyamat egészét folyamatosan gyakorolja egy település vagy térség. A leggyengébb láncsze-

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

met az imázsvizsgálatok, a célcsoportok kiválasztása és jövedelmezőségének értékelése, valamint a marketingellenőrzés jelenti, legfőképpen azért, mert nem alakultak még ki a helymarketingért felelős szervezetek, illetve nem megoldott a partnerség elvén alapuló finanszírozásuk.

A rendszerváltozást követően a központi hatalom helyett az önkormányzatok, a direkt irányítás helyett az indirekt eszközök, a központi ellátás helyett pedig a piaci viszonyok kerültek előtérbe. E változások az önkormányzatok jogainak, kötelességeinek és ebből adódóan feladatainak növekedése mellett az alulról jövő kezdeményezések, köz- és magánszféra összefogásának felértékelődését is eredményezték.

A magánszféra szerepe

Az idegenforgalmi termék – amely magában foglalja a szállást, étkezést, szabadidő-eltöltést, programokat együttesen vagy ezek bármilyen kombinációját – létrehozása döntően a vállalkozók feladata, beleértve ebbe a szűken értelmezett idegenforgalmi infrastruktúra – szállodák, éttermek, szórakoztató és szabadidős centrumok stb. – felépítését és működtetését. A konkrét létesítmény, szolgáltatás piaca vitele is a vállalkozók kompetenciája. A magánszféra a turizmussal összefüggő állami feladatok közvetlen finanszírozásában is részt vállal, az idegenforgalomban érdekelt vállalkozások árbevételük 0,5–2%-ban megállapított idegenforgalmi hozzájárulást fizetnek. A magánszféra befizetései, kiegészülve a központi költségvetési juttatással – melynek összege a szakma célkitűzése szerint el kell hogy érje a vállalkozók által befizetettet – képezi a Turisztikai Céllelőirányzatot, amelynek egy részéből a vállalkozók, helyi közösségek pályázat útján támogatást nyerhetnek termékfejlesztési és marketingtörekvéseik megvalósítására.

A turizmus fejlesztésének forrásai

A települési önkormányzatoknál képződő források a vendégéjszakák után kivetett idegenforgalmi adó és ezen adóbevétel minden egyes forintjához 2 forint normatív támogatásként járó költségvetési forrás. Ez utóbbi normatíva – üdülőhelyi feladatok – értéke az 1999-es költségvetésben 4148,2 millió forint volt. Ezen forrás fölött teljes egészében az adott települési önkormányzat diszponál. A felhasználás gyakorlatában egyaránt találunk a turizmus szempontjából *pozitív és negatív példát* is. Van, ahol zömében az idegenforgalmi infrastruktúra fejlesztésére, a településkép és kulturális programkínálat javítására, illetve a településmarketing lépéseinek finanszírozására fordítják az összeg egészét vagy jelentős részét, másutt ezen *nem pántlikázott* forrásból fedezik az önkormányzati költségvetés hiányait.

Ma még nem gyakorlat a településeken képződő idegenforgalmi adóbevételek után járó állami hozzájárulás egy részéből térségi, regionális fejlesztési alap önkéntes képzése.

A Gazdasági Minisztérium kezelésében levő Turisztikai Céllelőirányzat összege 1999-ben meghaladta a 6 milliárd forintot – 6077,8 millió Ft –, ennek több mint 50%-a – 3100 millió Ft – a vállalkozók által befizetett turisztikai hozzájárulásból származik, amit a költségvetés 2977,8 millió Ft-tal egészített ki. 2000-ben már elérte a 8 milliárd

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

forintot a Turisztikai Célelőirányzat összege. Ezen összegből a tervek szerint 3370 millió Ft-ot a Magyar Turizmus Rt. és külképviseleteinek működtetésére, prospektusokra, egyéb kiadványokra, valamint hirdetésekre és vásári megjelenésekre fordítanak, 2650 millió Ft pedig pályázati célokat szolgál. A Gazdasági Minisztérium 1999-ben a következő témákban írt ki pályázatot a Turisztikai Célelőirányzat központi részére: turisztikai oktatás, elsősorban tananyagok fejlesztése, az oktatás technikai feltételeinek fejlesztése; a lovasturizmus és kiegészítő infrastruktúrájának fejlesztése; a gasztronómia és borturizmus programkínálatának fejlesztése; valamint a turisztikai termékfejlesztési beruházásokhoz kapcsolódó kamattámogatás elnyerése.

1999-ben a Turisztikai Célelőirányzat rendkívül szerény hányadát decentralizálták a Regionális Idegenforgalmi Bizottságokhoz, összesen alig 400 millió forintot. Ezt a régiókban részben marketingcélok megvalósítására használhatták fel „szabadon”, illetve mintegy 290 millió forintot regionális pályázatok támogatására fordíthattak az alábbi – központilag előre jelzett – témakörökben: térségi turizmusfejlesztési tervek elkészítése; 1999-ben megvalósuló regionális hatású belföldi rendezvények támogatása; valamint térségi nonprofit tevékenység elősegítése.

1998-hoz hasonlóan, 1999-ben és 2000-ben is voltak közös pályázatok más minisztériumokkal, így az Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztériummal a falusi turizmus fejlesztésének elősegítésére, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériummal kulturális események és rendezvények támogatására, valamint az Ifjúsági és Sport Minisztériummal turisztikai szempontból is vonzerővel bíró sportesemények támogatására. Ezen pályázati források elosztásában azonban a RIB-ekre mint a területi koordinációért felelős szervezetekre semmilyen szerep nem hárult, így a regionális idegenforgalmi érdekek érvényesülése esetleges maradt.

Végkövetkeztetések helyett

A turizmus fejlesztésének európai gyakorlata azt mutatja, hogy a térségi koordináció és a partnerségépítés elengedhetetlen kellékei az ágazat térségi sikerének. Ehhez azonban meg kell teremteni az eszközöket is. Legnagyobb gondot a források, a feladatok és a hatáskörök nem azonos lokációja jelenti. Bevételek a központi költségvetés, a települési önkormányzatok és a vállalkozók szintjén képződnek, a koordináció pedig a regionális idegenforgalmi bizottságok – illetve részben a regionális marketingigazgatóságok – és a megyék feladata, akik véleményezhetnek és javasolhatnak, de nem dönthetnek, nem kötelezhetnek információszolgáltatásra, nem bírsághoz tarthatnak sem a környezetvédelmi, sem a fogyasztóvédelmi szabályok áthágása miatt.

Gyors átalakulás időszakát éli az ágazat, a területi hatások még kevésbé számszerűsíthetők, de a kedvező folyamatok számos téren érzékelhetők. A kilencvenes években tehát turisztikai kínálatunk a megváltozott körülmények ellenére is sikerrel szállt be a vendégek kegyeiért folytatott világméretű versenybe. Az országot járva, a statisztika által nem regisztrált kisebb léptékű beruházások térben egyenletesebb megoszlásának lehetünk szemtanúi. Családi, egyéni megtakarítások bevonásával, térségi összefogással számos turizmusfejlesztési program indult el a kilencvenes évek második harmadában, ezek nyomán rajzolódik ki a borutak hálózata a Dél-Dunántúlon, visszatérő kulturális és sportrendezvények köre szerte az országban.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Az évtized második felében felerősödtek azok a hangok, amelyek az Európai Unió gyakorlatának megfelelően a vidékfejlesztés hatékony eszközének tartják a turizmust azon megfontolásból, hogy:

- a turizmus segítségével olyan erőforrások is bevonhatók a jövedelemtermelésbe, amelyek egyébként nem vagy csak szerényebb mértékű hasznot hoznának;
- a turizmus számos formája kiegészítő jövedelmet nyújthat a szerkezetátalakítási válsággal küzdő, illetve a rurális térségek lakóinak;
- a turizmus teremtette új munkahelyek betöltése kiváltja a lakosság képzettségi szintjének növekedését;
- segít a hagyományok, építészeti értékek, termelési ismeretek, egy szóval a helyi kultúra megőrzésében, hozzájárul a helyi identitás erősödéséhez;
- az infrastruktúra és a szolgáltatások fejlesztésével hozzájárul a vidéki életfeltételek korszerűbbé, kényelmesebbé válásához.

Magyarországon az ezredfordulón a vállalkozók, helyi és területi önkormányzatok aktivitása, kinyilvánított kooperációs szándéka, a vidékfejlesztés ügyének kormányzati struktúrában való megjelenése, valamint a turizmus irányításának központi és területi rendszere lehetőséget teremt az idegenforgalmi kereslet és kínálat területi és időbeli koncentráltságának mérséklésére, új idegenforgalmi fogadóhelyek megjelenésére és megerősödésére. Ezáltal a turizmus a jövőben hatékonyabban tud hozzájárulni a területi egyenlőtlenségek csökkentéséhez.

Felhasznált irodalom

- Antal K.: *A falusi turizmus helye és szerepe Magyarországon.* – Kereskedelmi Szemle. 1995, 9–10. 33–35. o.
- Csordás L.: *Magánüdülők a Dél-Alföldön.*– Alföldi Társadalom. 1992, 3. 72–92. o.
- Michalkó G.: *A városi turizmus elmélete és gyakorlata.* Budapest, 1999, MTA FKI.
- Mudruczó Gy.-né – Stone G.: *Turizmus elmélet és gyakorlat.* Budapest, 1996, KJK.
- Puczko L. – Rác T.: *A turizmus hatásai.* Budapest, 1998, Aula – Kodolányi János Főiskola.

Összefüggések a kultúra és az idegenforgalom között

Bevezetés

Mindjárt első mondatommal szeretném megköszönni a lehetőséget, hogy előadást tarthattam és szeretném átadni a székesfehérvári Kodolányi János Főiskola vezetésének, tanárainak és hallgatóinak szívélyes köszöntését és üdvözlését. Örvendénk, ha egy folyamatos kapcsolat első lépése lenne a mai találkozó. Lehetőségeinkhez mérten szeretnénk Turizmus Tanszékünk közreműködésével segíteni a Székelyföld kulturális és turisztikai törekvéseit és célkitűzéseit.

Rövid előadásom keretében szeretném felvázolni a kultúra és az idegenforgalom kapcsolatát, egymásra hatását, a turizmus hatását a környezetre, a gazdaságra, szeretnék szólni a vallásról, mint turizmusmotiváló tényezőről, a falusi turizmus előnyeiről és két főiskolai kollégánk kutatási eredményeiről, valamint a kulturális örökség megőrzésének szükségességéről. Tekintettel mindegyik témakör fontosságára és figyelemmel az idő szabta lehetőségekre, inkább csak gondolatokat vetnék fel, amelyeket a későbbiek során valamilyen keretek között lehetne kibontakoztatni és megtárgyalni.

Az idegenforgalom ma már a világ egyik legnagyobb nagyipara, versenyben az olajiparral és a fegyvergyártással hatalmas összegeket mozgat meg, sok embernek teremt biztos megélhetést, munkalehetőséget. Ha egy ország megteremti a táji, kulturális, gazdasági feltételek mellett a humán feltételeket is, kitűnő szakemberek alkalmazásával biztos bevételekre számíthat. Példaként 1999-ben Magyarország idegenforgalmi hivatalos bevétele több mint három és fél milliárd dollár volt. A feketegazdaság bevétele is megközelítette ezt az összeget.

Idegenforgalom és kulturális értékeink kapcsolata

Összefüggések a kultúra és az idegenforgalom között

Az alapvető szolgáltatásokon kívül – szállás, étkezés, közlekedés – a nemzeti kultúra hagyományait éppen úgy be kell mutatni a turizmusban részt vevőknek, mint országunk egyéb irányú fejlődését.

Az idegenforgalom és a kultúra egymással szoros kapcsolatban van, egymásra visszahat. Kulturális megismerés nélkül üres, öncélú az idegenforgalom.

Az idegenforgalmi vonzerőt a táji adottságokon túl a kulturális értékek alkotják: művészettörténeti emlékek, népi hagyományok. A fogadó helyen az idegenforgalomra való felkészülés ösztönzi a helyi kulturális értékek minél színvonalasabb bemutatását. Az idegenforgalmi célú fejlesztések a helyi lakosság érdekeit szolgálják elsősorban, kedvező életfeltételeket, jobb bevételi lehetőségeket teremtve számukra. Az idegenforgalom fogadása érdekében kialakított infrastruktúrát és kulturális értékek bemutatását, a kulturális értékű kézműipar gyakorlását, annak eredményeit az év kis hányadában a helyi lakossággal együtt a vendégek élvezik. Az év nagyobb hányadában pedig a helyi lakosság fejlődését szolgálja.

A kultúra más hangsúlyt kap a belföldi és más a nemzetközi turistaforgalomban. A belföldi turizmusban gyakran egy-egy kulturális esemény kedvéért utaznak a turisták. A nemzetközi idegenforgalomban más a helyzet, egyrészt a nyelvi problémák miatt előtérbe kerül a zene, a tánc, a képző- és iparművészet, háttérbe szorul a színház.

A kulturális rendezvénysorozatok látogatói igénybe veszik az adott terület nyújtotta szolgáltatásokat, a kettőből kialakítják értékelő véleményüket, szolgálva ezzel az adott tájegység vagy ország imázsát. Ez a szájhagyományokra épülő imázs rendelkezik a legnagyobb vonzerővel, segíti az idegenek érdeklődésének felébresztését és visszatérését.

Ma még gondot jelent olyan kulturális rendezvények, rendezvénysorozatok összeállítása, amellyel nemzetközi vonzerőt lehetne képviselni, bár az adottságok rendelkezésre állnak. Mindkét ország kulturális élete, a székelység hagyományai sok értékes eseményt kínálnak. Ezeket összefoglaló programokba foglalva le kell tenni az idegenforgalmi kínálat nemzetközi asztalára. Kevés a jelenlegi gyakorlat mindkét országban, ahhoz, hogy elég turistának szállást, étkezést biztosítani tudjon. A ma emberének, turistájának igénye van a felkeresett nép életének, kultúrájának, gasztronómiájának megismerése iránt. Ezeket együttesen egy idegenforgalmi kosárba kell helyezni és felkészült idegenforgalmi szakemberek közreműködésével kell eljuttatni a kereslet piacára.

Itt vannak gondjaink. Sok kevés hozzáértéssel és felkészültséggel rendelkező kereskedelmi szemléletű ember dolgozik az idegenforgalomban, aki kevés, sokszor rossz szolgáltatás árán és gyorsan akar meggazdagodni.

Az idegenforgalom kulturális ellátottságának javítása érdekében számtalan tennivalónk jelentkezik:

- az idegenforgalmi centrumokban fontos kulturális lehetőségeket, adottságokat fel kell tárni és bővíteni kell;
- a kevésbé látogatott területeket kellő propagandával be kell vonni a turizmusba (pl. falusi turizmus, vallásturizmus, gasztronómia, kézműves kisipar);

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

- évente azonos időszakban visszatérő színvonalas rendezvényeket kell szervezni; előző évben el kell készíteni a régió kulturális és idegenforgalmi naprakész programjait;
- fokozott figyelmet kell fordítani a vendéglátóhelyek műsoraira; az itt tartott rendezvények célszerűek, de nem szolgálják a nemzeti kultúrát.

Kormányfeladat lenne az idegenforgalom kulturális ellátottság helyzetének vizsgálata. A régiók bevonásával kell elkészíteni azt a széles körű felmérést, amely megalapozhatja eredményei alapján a támogatottság elnyerését. Itt nagy szerepük van a kulturális intézményeknek. Meg kellene vizsgálni a szervezett turizmusban a kulturális célú kiadásokat, amelyek az összes költségben alig tehetnek ki egy-két százalékot.

Kulturális eseményekhez, rendezvényekhez a kulturális tárcán kívül számos más szerv kellene hogy támogatást nyújtson. Ismerni kellene a kulturális alap támogatási összegét, amely növelhető lenne, ha a rendezvények rentabilitása jobb szervezéssel, nagyobb odafigyeléssel a saját fenntartást szolgáló bevételeket növelni tudná.

Az utazási irodák a csomagárba kellene elhelyezzék a kulturális rendezvények értékesítését.

Ez a feltevés egy újabb gondolatot hoz felszínre. Milyen állapotban vannak a létesítmények, amelyek gazdái a kulturális rendezvényeknek. A legtöbb elhanyagolt állapotban van, kevés a szabadtéri színpad, hiányoznak a fedett helyiségek.

A turisták igénylik a komplett programokat, a közvetlen kapcsolatot az élő kultúrával. Az igényes művészettel az éttermekben is lehet művészi előadást produkálni, ha van kellő technikai felszerelés (pódium, világítás, hangosítás). Ehhez a fellépő művészek készsége és megértése is kell, mert ilyen helyeken bizony kevés a gázsi. Teret kellene adni a jó néptáncegyütteseknek, jobban kellene támogatni a jó amatőr együtteseket. A kiválasztás érdekében a régió évente rendezhetné meg a hagyományörző népi együttesek minősítő versenyét a közönség bevonásával, fesztivál jelleggel.

Gazdag a népi iparművészet, idegenforgalmi hasznosítása sokkal nagyobb figyelmet érdemelne. Be kellene kapcsolni őket is az idegenforgalmi szolgáltatásokba.

A népi iparművészeti műhelyek, tábork szervezése szintén szolgálhatja az idegenforgalmat, a vendégeket el lehet hívni e tábork, műhelyek meglátogatására. Sőt alapműveletek elvégzésére is meg lehetne tanítani őket. Egyik parányi hegyi falunkban, Óbányán rendszeresen három-négy német család tanulta tíznaponkénti váltásban a fazekas mesterséget, a vendég asszonyok pedig ismerkedtek a szövéssel, a falu konyhaművészetével. Értelmes és képzett népművelők, idegenforgalmi dolgozók minden apró adottságokkal készíthetnek eladható programokat.

Egy másik faluban egy képfestő mester műhelyét látogatták a német vendégek, tanulták a mesterség alapfogásait, esténként szinte faluünnep jelleggel vigadtak, táncoltak a helyi néptáncsoport aktív közreműködésével.

A nemzeti kultúrának, hagyományainak őrzői a múzeumok és a műemlékek, fontos idegenforgalmi vonzerőt jelentenek. Legtöbb helyen azonban nincs idegen nyelvű feliratozás, kevés a propagandaanyag, katalógus, diapozitív, reprodukció.

A kultúra és az idegenforgalom egy és ugyanaz, mert egyik nincs a másik nélkül. Ezért össze kell foglalni a fejlesztési lehetőségeket, így lehet fokozni a nemzetközi érdeklődést.

Itt kell feltétlenül gondolni a különböző szakmai programokra: oktatási intézmények látogatása, mezőgazdasági, ipari üzemek technológiájának megismertetése. A szakosított kulturális turizmus felé kell irányítani a vendégek figyelmét.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

A kulturális és oktatási intézmények, egyházak, valamint az utazási irodák fedezék fel a különféle szakmai oktatóprogramok szervezésében rejlő lehetőségeket. Így növelhető az állam konvertibilis bevétele, és a szolgáltató is kap ebből a pénzből.

Feltétlenül itt kell szólni a kultúrcikk-kereskedelem kínálatáról, a sok giccs helyett a tájegység alkotóinak munkáit kellene értékesíteni, ahogy a korondiak vagy a körös-főiek teszik. Az ajándékboltok ellátásánál törekedni kell a táj jelleg kidomborítására, valamint a turizmus igényeinek megfelelően az üzletek nyitva tartására.

A rádió és a tévé műsoraiban legyen kedvcsináló a belföldi és vendégturizmus növelése érdekében, segítsék a lakosság idegenforgalmi szemléletének formálását.

A regionális idegenforgalmi propaganda legyen része a nemzeti propagandának, a kulturális és idegenforgalmi propagandaanyagok közösen jelenjenek meg és jussanak el a célhelyekre, ahonnan elsősorban vendégeket várnak.

Az idegenforgalom irányítói jobban támaszkodjanak a kulturális életre. A fogadóhelyek az idegenforgalomra való felkészülés, az egészséges lokálpatriotizmus ébrentartásával ösztönözzék a kulturális élet és értékek minél szélesebb körű színvonalas bemutatását. Súlyt kell helyezni az idegenforgalmi fogadási kultúra kialakítására, melynek ki kell terjednie az udvariasságtól kezdve a környezeti kultúrán keresztül a nyelvtudásig és még ezenkívül sorolható sok mindenre.

A kereslet érzékenyen reagál a legkisebb változásra is, elsősorban az árváltozásra. A korrekt áraknak is nagy vonzása van. Az irreális árak elriasztják a vendégeket. Egyik napról a másikra sem a kultúrából, sem az idegenforgalomból nem lehet meggazdagodni, ha tisztességesek vagyunk.

A város alapvető bázisa a kulturális adottság. A kultúra mint motiváció, nem maradhat el a természet kínálta lehetőségektől. Komoly hangsúlyt kell fektetni a kulturális idegenforgalomra és publicitásának megteremtésére. Ehhez azonban pénzre van szükség és szakértelemre. Pályázatok útján kell pénzt biztosítani reklámra és rendezvények megszervezésére. Ki kell aknázni a kultúra, a népi kulturális sajátosságok és a táj adta lehetőségeket, azokat összhangba kell hozni az idegenforgalmi kínálati listán. Pl. nemzetközi folklórnapok, ifjúsági kórusversenyek, kiállítások, faragótáborok, festőművészek alkotásai stb. Ilyen esetek során találkozoznának a környező országok kultúrkövetei, megismerhetnék egymás kultúráját, kulturális történeseit. Az így vonzott tömeg nagy bevételt is jelentene a régióknak. De szürettek, vásárok, a régióra jellemző helyi hagyományokon alapuló rendezvények országossá, nemzetközivé tétele jó kihívás. Egyik dunántúli kisvárosban 1981-ben helyi együttesek bevonásával, majd országosra bővítésével folklórnapokat rendeztek. Ma már osztrák, olasz, német, brazil, spanyol és kínai együttesek vesznek részt és többbezer érdeklődő tömeget vonzanak.

A vásárok, búcsúk egyre inkább az elsődleges cél mellett idegenforgalmi látványosságot jelentenek.

Falusi turizmus

Tudom, hogy Romániában történtek intézkedések a falusi turizmus fejlesztésére. 1990 óta a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium a hegyvidéken megfelelő szálláshelyeket alakított ki, bio- és egészséges termékeket termeltet és épít a falvak hagyományaira. Agrárturisztikai gazdaságok és kispanziók 5 ágyig nem kell működési engedélyt kíváltsanak. Középtávú kamattámogatott hitelhez juthatnak, adót 10 évig nem kell fizetniük.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

A törekvéseket a PHARE-program is támogatta. Szervezetek jöttek létre, melyek támogatják a létrehozó törekvéseket. Támogatják a kiválasztott falvak fogadóképességének növekedését, a turisztikai infrastruktúrát és a vendégfogadók képzését. A két-részes program feltétlenül piacképessé teszi az ország falusi turizmusát.

A falusi turizmus a nyugati országokhoz hasonlóan egyre szélesebb körű jelenség, olcsó családi nyaralást és az urbanizációtól való menekülés lehetőségét biztosítja. Közben résztvevői megismerkedhetnek a nemzetközi kultúrával, kihálófélben lévő népszokásokkal. A gyerekek részére egy teljesen más világ felfedezését jelenti. Kedvelt üdülési forma a kis- és középkeresetűek, a fiatalok és a nyugdíjasok körében.

Nemcsak a belföldi turizmust lendíti fel, hanem sajátos termékek kialakításával sok külföldit is hozhatnak a régióba, az országba, ezzel kedvező hatást gyakorolva a gazdasági, kulturális és szociális életre. Hazai ötletgazdag szakemberek segítségével kell a feltételeket megteremteni, a sajátos falusi turizmust. A falusi turizmus sajátos vállalkozási forma a természet által létrehozott vonzerők, sokszor a helyi lakosság számára értéktelennek tűnő vagy kihasználatlan lehetőségek összehangolása és piacképessé tétele. Felhasználva a történelmet, a féltve őrzött évszázados szokásokat, a nemzeti kultúra értékeit.

Kiemelkedő szerepet juttat a vállalkozó családoknak, a helyi lakosságnak és az emberi kapcsolatok kialakítására való hajlandóságnak, mivel a házigazda, illetve a vendéglátó térség lakosainak vendégszeretete nélkül nem garantálható a jövőbeli siker, a pozitív visszajelzés, azaz a vendégek visszatérte.

A falusi turizmus legfontosabb tulajdonsága, hogy üdülőparadicsomok és szállodák helyett természetes egyszerűsége miatt vonzó környezetben, vidéken, hegyek között vagy folyók, tavak partján a szabadidőt falvakban lehet eltölteni.

Klasszikus értelemben mit értünk falusi turizmus alatt: a faluban élők fő foglalkozásuk mellett jövedelemkiegészítő tevékenységként saját házaikon belül kihasználatlan szálláshelyeket az üdülés szolgálatába állítják, miközben a falu megmarad környezetével és hangulatával eredeti állapotában.

A falura továbbra is a mezőgazdasági termelés, állattartás és ezekhez kapcsolódó ipari tevékenység lesz a jellemző. Ez egy speciális és olcsó üdülési forma.

A falusi turizmus természetközeli, a pihenni vágyókat szállással, étekkel, programokkal látja el saját környezetében. Nem tömegturizmus, a vendégnek nem kell igazodnia más vendégekhez, nincs kötelezve, hogy egy ráerőszakolt viselkedési formát vegyen fel. Rajta múlik, hogy mennyire tudja élvezni a szabadságát. Urbanizációmentes, e területeken nincs jelentős forgalom, nincsenek nagyüzemek, zajos közlekedési eszközök. A légkör nyugodt, az emberek barátságosak, segítőkészebbek. A környezet kötelezi a vendéget, hogy tisztelettel viseltessen környezetére iránt.

Vannak hátrányai is. Sok helyen fejletlen az infrastruktúra, rosszak az utak, útjelzőtáblák hiányoznak, nehéz a megközelíthetőség. A környezet sokszor kicsit nomád jellegű.

A területek káros hatásoktól mentesek, nincs környezetszennyezés, ezért kiválóan alkalmasak gyógykezelésre, megerősödére. Nagy a komplexitás hatása, ember és természet egységet alkot. A falusi turizmus a természeti adottságokra, nemzeti hagyományokra, szokásokra és kultúrára épül. A vonzerő létrehozása nem nehéz feladat, csak megfelelő marketingre, támogatásokra és hozzáállásra van szükség.

Végül munkahelyteremtő, a falusi turizmussal foglalkozók jövedelemhez jutnak, így jobb a megélhetésük. Lehetőséget teremt arra, hogy munkahelyhez jussanak. Hosszú távon jó befektetést jelent.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Hatásairól is szabad legyen szólnom. Közvetlen hatások esetében a mezőgazdaság értékesítési lehetőségeit könnyíti, hiszen közvetlenül a turistáknak értékesítenek. Elősegíti a biogazdálkodás népszerűvé válását, csökkenti a foglalkoztatási gondokat, munkaerőt köt le, nem indikálja a fiatalok elvándorlását, megállítja a falvak népességszerkezetének előregedését. Sokszor értéktelennek tűnő termékeket értékesít, pl. jó levegő, műemlékek, tradíciók, paraszti életforma. Közvetett hatások is jelentkezhetnek, ilyenek a falu saját hasznára fordítható infrastrukturális beruházások, amelyek javítják a helyi lakosság életkörülményeit. Új kereskedelmi és vendéglátóhelyek jönnek létre, javul az önkormányzatok anyagi helyzete a megnövekedett adóbevételek miatt, az adott régió jobban bekapcsolódik az országos és a nemzetközi idegenforgalom áramlási vonalába.

A turizmus előnyei és hátrányai

A turizmusnak természetesen vannak előnyei és hátrányai is. Így ez alól a természeti-környezeti hatásai sem kivételek. Pozitív az, hogy feltárja a természet adta és kínálta lehetőségeket, létrejönnek nemzeti parkok, természetvédelmi területek, tájvédelmi körzetek. Érdekében több gondot fordítunk az erdők védelmére, turistautakat jelölünk ki, tájékoztató táblákat helyezünk el. Kerékpárutakat létesítünk, több gondot fordítunk műemléképületeinkre, jobban vigyázunk a városkép alakítására, törekszünk tájba illő építési normák bevezetésére, talán jobban vigyázunk és gondot fordítunk a környezetszennyezés megelőzésére, az infrastruktúrafejlesztésre, felszínre hozzuk és ápoljuk népi, polgári és egyházi kultúránkat. Mindezeket elsősorban a helyi lakosság érdekében tesszük az idegenforgalom fejlesztéséért.

Persze ezen törekvéseket ártalmak is kísérik, a turista legtöbbször nem vigyáz a környezetére, károsítja azt, a létrehozott létesítmények miatt csökken a zöldterület, szemetesebb lesz a környék és oda nem figyelés miatt rossz kiadott építési engedélyek miatt romlik a városkép, zsúfoltak lesznek a közutak, jelentkezik a parkírozás ezer gondja.

De az előnyök és hátrányok összevetésében mégis az előnyök dominálnak, a turista-bevételekből javítható a mindennapi megélhetés.

A turizmus gazdasági hatásainak is két oldala van. A jobbik, hogy a turizmus olcsóbban termeli meg a valutát, számos olyan termék eladható, amelynek egyébként nem volna piaca. A turizmus bevételei továbbgyűrűznek más szektorokba és gazdaságélénkítő hatást fejtenek ki, nőnek az adóbevételek, a fogyasztás, élénkül a beruházás. Elmaradott régiók kapcsolhatók be a gazdaság vérkeringésébe.

Nemkívánatos, de mindezeknek mellékhatásai is vannak, elsősorban a nemkívánatos árnyvelő hatás, az adózatlan jövedelmek elterjedése, a feketepiac kialakulása, a szezonális foglalkoztatottság, kedvezőtlen gazdasági környezetben a beruházások hiánya.

Akkor működik zavartalanul a turizmus, ha tényleges gazdája az önkormányzat, amely pontosan meghatározza az idegenforgalom fejlődésének kívánatos irányait. Az idegenforgalom tevékenysége az önkormányzat területén zajlik, életének részévé válik, ezért önérdéke a térség imázsának kialakítása, az általa kínált idegenforgalmi termék piaci realizálása. Az önkormányzat által alkotott koncepció akkor válhat valóssá, ha nyilvánosságot kap, az állam szerepet vállal a turizmus feladatainak koordinálásában és ösztönzésében, a törvények, rendeletek meghozásával segítik a vállalkozókat és a külföldi tőke bevonását.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Ez az ágazat megéri az odafigyelést és meghozza az eredményeket, nemcsak itt és most, hanem világszerte.

1999-ben a turizmus 130 millió embernek nyújtott munkaalkalmat és a legfontosabb munkahelyteremtő gazdasági ágazatok egyike lett. A fejlett országokban a lakosság egytizede dolgozik a turizmusban, döntő hányaduk kis- és középvállalkozásokban. A turizmus növekedési üteme meghaladja a világgazdaság átlagát, a forgalom, a hozzáadott érték, a tőkebefektetések és a foglalkoztatás területén. Az adóbevételek 6%-a a turizusból származik, a tőkeberuházások 7%-a a turizmus területén valósul meg.

Egy-két gondolat a vallásturizmusról

Ma már nem lehet figyelmen kívül hagyni, mert nagy tömegeket mozgósít. A kulturális és a vallási turizmus szorosan összefonódik. Szinte minden történelmi emlékünknél megtalálható valamilyen mértékben a vallásos jelleg, amely az emberiség kultúrájából adódik. A zarándoklatok és a vallási utak összekapcsolhatók a nyaralással, kulturális turizmussal. A szervezőkön múlik, hogy a vallási turizusból többfunkciós turizmust formáljanak. A vallási turizmus még jelenleg erősen kapcsolódik a szociális vagy társadalmi turizmushoz. Ugyanis a résztvevők számára fontos, hogy olyan csoporttal utazzanak, akiknek szintén hasonló a gondolkodásmódjuk és életkoruk.

A vallási turizmus társadalmi struktúrájára jellemző, hogy például a nemek aránya a világ vallásai szerint különbözik. A keresztény vallásokban több a nő, míg az iszlámban a férfi.

A keresztény vallásoknál a turizmusban jellemző az ifjúság és a nyugdíjasok nagy számú részvétele. Az ifjúságnál megjelenik az oktató jelleg, illetve a zarándokhelyek megtekintése mellett még meglátogatnak más látnivalókat is.

A kegyhelyek, templomok, szent tájak, vallási fesztiválok látogatásra motiválják a turistákat. Ezeket a lehetőségeket a turizmus irányítóinak is fel kell fedezniük, hogy minél több turistát motiváljanak a látogatásra, össze kell állítsanak olyan programcsoportokat, amelyek kiegészítik a hívók programjait. Érdemes volna megvizsgálni a csíksomlyói pünkösdi búcsúra érkezőket, milyen idegenforgalmi szolgáltatások várják, e hatalmas tömegmozdulásból magának a városnak és környékének milyen anyagi haszna származik az erkölcsi haszon mellett.

Csak egy példa a sok közül: a volt jugoszláviai Medjugorje faluban 1981. június 21-én hat fiatalnak megjelent Szűz Mária. Mielőtt a katolikus egyház hivatalosan elfogadta volna a jelenést, turisták milliói keresték fel a községet, és az világhírűvé vált. Ma is naponta 5-15 ezer ember látogat a faluba. Az érkezők részére programokat dolgoztak ki, és ma már az odalátogatók 3-5 napot töltenek el a faluban. Egy szegény faluból gazdag település született, megjelentek a tenispályák, uszodák, rekreációs szolgáltatások. Érdemes e példa nyomán is Csíksomlyó vallási látogatóinak turisztikai programok ajánlása és készítése.

Egy kutatás következtetései

Említettem két főiskolai tanárkolléga kutatásait. Erről is szeretnék pár mondatot mondani. Többek között azt vizsgálták kutatásaik során, hogy mennyire ismerte a turisztikai fogadó népesség azt, hogy kulturális öröksége jelentős értéket képvisel, legyen az tárgyi, akár életmódban kifejeződő örökség. Az eredmények azt igazolták, hogy a turisztikai desztinációvá válás számottevően átalakította a helyi lakosság gondolkodásmódját, a kulturális örökség értékelését és a megbecsülést illetően.

Külön vizsgálatot végeztek turistarégiókban és ipari régiókban.

Egyértelműen bebizonyosodott, hogy a turistarégióban lakók tapasztalják nap mint nap, hogy kulturális örökségük érdekessé teszi lakóhelyüket az idegenek számára, ez büszkévé teszi őket, és érzik, hogy kultúrájuk révén némiképp kivételezett helyzetben vannak és egyértelmű számukra, hogy e kivételezettség pótlólagos anyagi előnyökkel jár. Büszkén mutatják be népviseletüket, népszokásaikat, műemlékeiket. A fogadóközösség tagjai a büszkeségen túl felismerték, hogy ennek az örökségnek a megőrzése érdekében tenniük is kell valamit.

A turizmus és a kultúra kölcsönhatását vizsgálva, befejezésül megállapíthatjuk, hogy a kultúra a turizmus felől közelítve megjelenhet egyrészt mint konkrét cél (tudományos, művészeti, konferenciaturizmus, kulturális rendezvények, fesztiválok megtekintése vagy az azon való részvételre szervezett turizmus), másrészt mint kiegészítő program. A vendég szabadidejének hasznos kitöltése, közérzetének javítása, visszacsalogató élmény nyújtása.

A turizmus pedig a kultúra oldaláról közelítve megjelenhet mint közösség, mint a kultúráért fizetni képes potenciális fizetőképes kereslet, a kultúrafejlesztés egyik anyagi forrása, kultúragerjesztő, -kezdeményező, -szervező tényező, ezért nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy a turizmus pozitívan hat a kulturális értékekre, a hagyományok megőrzésére. Ugyanakkor a turizmus negatív következménye lehet a kultúra komercializálódása.

Éppen ezért mindkettő érdekében meg kell nagy szakértelemmel találni azt az arányt, amely mindkettőt a fennmaradás érdekében szolgálja, és nem elválasztja.

Székelyföld turisztikai vonzerői

Székelyföld turisztikai vonzerejének feltárása, értékelése és a kellő hatásvizsgálatok elvégzése nélkül nem beszélhetünk turizmusfejlesztésről. A vonzerőleltár elkészítésével tárható fel a nemzetközi kereslet tendenciáit figyelembe vevő turisztikai termék-kataszter. Az alábbiakban ezekre a kérdésekre térünk ki, megjelölve a hosszú távú turizmus fejlesztési lehetőségeit is. A stratégiai tervben helyet kap a pull (húzó) stratégia megjelölése, azaz milyen reklámmal és ösztönzéssel (promóció) próbálunk szándékot ébreszteni a hazai és külföldi turistánkban Székelyföld turisztikai értékei iránt.

Székelyföldön is a turisztikai kínálat fejlesztésének legfontosabb kategóriája a turisztikai termékek kialakítása. Ismeretes, hogy a turisztikai termék egy szolgáltatáshalmaz, amely a vonzerőn alapul, amiért a turista éppen az adott térségbe jön és ott-honától távol igényeinek teljes kielégítését várja el. Mindez együtt jár a vonzerők megfelelő közlekedési, szállás, étkezési, szórakozási, egészségügyi, biztonsági, banki, információs és egyéb szolgáltatásokkal. Ha valamelyik szolgáltatás hiányzik vagy nem nemzetközi színvonalú, akkor a térség nem számíthat sikerre a turizmusban.

A turizmus tervezése a termékfejlesztésre irányul, azaz a vonzerők feltérképezésére (ennek terméke a termék-kataszter), azok minősítésére, a kiegészítő szolgáltatások színvonalának és összhangjának megteremtésére. A kereslet kialakítása sem maradhat alul, ugyanis a motivációk alapján kell a piacon a megfelelő turistaréteget (az ún. piaci szegmenseket) kiválasztani, elérni, tájékoztatni meggyőzni, hogy éppen a felajánlott termékünket válassza. Ezt követi az utazás és a tartózkodás megszervezése. Ez már a marketing körébe tartozó tevékenységforma.

Székelyföld Erdély természeti szépségeiben, csodás ritkaságokban és népi-történeti hagyományokban bővelkedő tájegysége. A változatos természeti sajátosságokkal jellemezhető romániai-erdélyi középtáj gyógytényezői, műemlékei és más látnivalói, a népiélet hagyományai mind-mind igen jelentős idegenforgalmi értéket képviselnek. Ezernyi élmény, hangulat alakítja viszonyunkat, mindennapi kötődésünket Székelyföld jellegzetes vidékeihez. E sokszínű országrész úti- és képeskönyvét szeretnénk bemutatni. A hegykoszorú, a víz, az erdő csodálatos, arányaiban egymást szervesen kiegészítő tájképet varázsolt a Keleti-Kárpátok és az Erdélyi-medence érintkezési övezetében. A Maros és az Olt, a Küküllők, a Homoródok, a Vargyas, a Kormos, a Barót vize, a Feketeügy és mellékvízei romantikus völgyeiben szorgoskodik a székely nép. A Tatros felső folyásánál élnek a székelységet a moldvai magyarsággal összekapcsoló gyimesi csángók. Keleten és északon hegyóriások őrködnek, délről és nyugatról domborok és medencék köszöntik a látogatókat.

Székelyföld Erdély egyik jól körülhatárolható történeti-néprajzi tájegysége. Földrajzi fekvése és annak helyzeti energiája (értéke) a térbeli és a történeti-társadalmi,

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

termelési viszonyok függvényében időben sokat változott. Székelyföld ma Románia középső részén fekszik, és szervesen egészíti ki Kelet-Erdély természeti és gazdasági tájegységeit. Székelyföld népét, a székelység sajátos helyzetét a magyar nép táji csoportjai között több tényező határozta meg. Ugyanakkor a székelység története sok szállal kötődik közvetlen táji környezetéhez, a románok, a szászok és más etnikai csoportok történeti valóságához. A székelység sohasem élt elszigetelten ezen a tájon. Gazdasági, kereskedelmi, művelődési és turisztikai kapcsolatai messze túlmutatnak Székelyföld mai határain.

A történelmi Székelyföld 1437-től 1876-ig öt széklet – Udvarhelyszék, Csíkszék, Háromszék, Marossszék, Aranyossszék – foglalt magában. Orbán Balázs megkülönböztette Belső-Székelyföldet (Udvarhelyszék, Csíkszék, Háromszék) a Külső-Székelyföldtől (Marossszék, Aranyossszék), sőt történeti joron hozzávéve a románok, magyarok és szászok lakta Barcaságot (Brassó vidékét) is. A történelmi Székelyföld négy széke – Udvarhelyszék, Marossszék, Csíkszék és Háromszék – egymással szorosan érintkezett, csupán Aranyossszék különült el területileg Torda és Nagyenyed között, Felvinc központtal, s viszonylag kevés magyar lakossággal. 1876-ban a székely székek helyén vármegyéket szerveztek: Csíkszék változatlanul, Udvarhelyszék és Háromszék csekély kiegészítéssel vármegyévé alakult, míg Marossszéket Maros–Torda, Aranyossszéket pedig Torda–Aranyos vármegyébe kebeleztek be.

A székely székek adatai a jelenlegi községhatárok szerint (1992)

Szék	Terület (km ²)	Lakosság	Román lakosság	Magyar lakosság
Marossszék	1604	279 256	92 945	167 947
Udvarhelyszék	2248	128 121	1823	122 325
Csíkszék	3648	190 085	24 716	163 332
Háromszék	3376	211 365	33 921	173 957
Összesen	10 876	808 827	153 405 (19%)	655 422 (81%)

1. Székelyföld népi-történeti és turisztikai tájegységei

A népi-történeti tájak rendszerében a Kárpát-medencén belül a tágabban vett Erdély – Románia Kárpátokon belüli országrésze – nagytájnak számít (makrorégió). Ezen belül a történeti Erdély, vagyis a Királyhágón túli országrész középtáját képez (mezorégió), Székelyföld vagy maga is középtájnak vehető, vagy a kistájcsoport (szubrégió) fogalomkörét elégíti ki. Székelyföldön belül számos kistájat lehet elhatárolni: az anya- és fiúszékek, az *-alja*, *-mente*, „*köze*”, *melléke*, *vidéke*, *völgye* névvel jelölt mikrorégiókból adódik össze Székelyföld területe, táji arculata.

Tájökológiai szempontból a székelyek a Keleti-Kárpátok nagy medencéit (Gyergyói-, Csíki-, Háromszéki-medence) és folyó menti tájegységeit (Marosi-Mezőség, Nyárádmente, Kis- és Nagy-Küküllő, Homoródok vidéke) népesítették be. Kisebb tájegységek neve is meghonosodott, mint a Sóvidék (Szováta, Parajd környéke) vagy

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Erdővidék (Barót környéke), a vallási különállásra utaló háromszéki és a marosszéki *Szentföld* vagy az alsó-nyárádmenti zöldségtermelő falvak, amelyeket székelyes gúnnal *Murokország* néven emlegetnek a környékbeliek. Természetföldrajzi és társadalmi jellemzők, regionális különbségek alapján a mai értelemben vett Székelyföld területén az alábbi kistájak, népi-történeti tájegységek (vidékek) turisztikai kistájak különíthetők el:

Marosszék jellegzetes kistájai: a Marosi-Mezőség (Mezőbánd-Szabéd vidéke), Marostere (Marosvásárhely és környéke), Nyárádmente a katolikusok lakta Szentfölddel (Mikháza környékén) és a zöldségtermesztő Murokországgal (Alsó-Nyárádmente tréfás elnevezése), Bekecsalja (Nyárádszeredától keletre), Szovátai-Sóvidék (Szováta és környéke).

Udvarhelyszék kisebb tájegységei: a Parajdi-Sóvidék (a Kis-Küküllő és a Korond vize völgyében, a parajdi sóbánya körül), Nyikómente (a Fehér-Nyikó völgye Farkaslakától Székelykeresztúrig), Székelykeresztúr vidéke (a Nagy-Küküllő völgye Udvarhelyszék déli határáig), a Gagy mente, Etéd vidéke (a Küsmöd vize völgyében), Udvarhely vidéke (Székelyudvarhely és környéke a Nagy-Küküllő völgyében), Hegyalja (a Hargita-fennsík vidéke), Homoródmente (a Kis- és a Nagy-Homoród vidéke), Székelyderzs vidéke, a székely Partium (múlt századi elnevezés az egykori Udvarhelyszék nyugati szögletére), végül Bardócszék (amelyet a háromszéki Miklósvárszékkel együtt Erdővidék részeként ismertetünk).

Csik–Gyergyó–Kászonszék kistájai. (1) Alcsik (a Zsögödi- és a Tusnádfürdői-szorosközött) három falucsoportra osztható: (a) az Olt menti falvak; (b) a Fiság völgye (Csikbánkfalva, Csikszentgyörgy, Csikmenaság); (c) Kozmás–Lázárfalva falucsoportja. (2) A tágabb értelemben vett Felcsik Középcsikot és Gyimesvölgyét is magában foglalja, négy falucsoportja különíthető el: (a) Középcsik Olt menti része: a Csikrákosi- és a Zsögödi-szoros közti Olt menti községek; (b) Középcsik hegyaljai falvai (Szépvíz, Csíksomlyó, Várdotfalva, Csobotfalva, Csíkcsmortán, Csikpálfalva, Csíkelne, Csikborzsova, Csíkszentmiklós, Csíkszentmihály, Ajnád), (c) a *Ködön felüli rész* vagy *Hat község* (a szűkebben vett Felcsik Balánbányától a Csikrákosi-szorosig); (d) Gyimesvölgye (a gyimesi csángók vidéke). (3) Gyergyószéken belül a Gyergyói-medence, Borszék–Tölgyes vidéke és a Németvásár megyéhez csatolt Gyergyóbékás vidéke különíthető el. (4) A Kászonok képezik Csíkszék délkeleti fiúszékét.

Háromszék felosztása a történeti fiúszékeket követi. Ezeken kívül megkülönböztetik Háromszék északkeleti katolikus részét (Kézdiszék egy része), melyet a *Szentföld* tréfás névvel illetnek, a Feketeügy alsó folyása és az Olt által bezárt Szépmező síkságát (Sepsiszentgyörgy közelében), valamint a románok lakta Bodzamezőt. Háromszék nagyobb tájegységei: Sepsiszék (Sepsiszentgyörgy–Szépmező vidéke), Kézdiszék (Felső-Háromszék), Orbaiszék (Kovászna és vidéke), valamint a románok lakta Bodzamező. Erdővidéken: Miklósvárszék (egykor Háromszék fiúszéke), Bardócszék (egykor Udvarhelyszék fiúszéke), valamint a szomszédos Brassó megyei falvak.

Aranyosszék jellegzetes hegylábi terület: az Erdélyi-medence délnyugati peremvidékének, Erdélyi-Hegyaljának az Aranyos és a Maros közé eső szektorát foglalja magában. Nyugati hegyvidéke az Erdélyi-érchegységhez tartozik. A főként mészkőből felépülő, lenyűgöző szépségű Torockói-hegységhez (Munții Trascăului) tartozik Aranyosszék nyugati határpontja, a Székelykő (Piatra Secuilor, 1130 m), amelynek meredek nyugati letörése az Aranyosszékkel szomszédos Torockó községre tekint alá. A Székelykő kelet felé menedékesen ereszkedik az Aranyosszéki-dombságon (Podișul Măhăceniilor) át a Tordától az Aranyos torkolatáig nyúló Keresztesmező

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

(Câmpia Turzii) síkjáig. Aranyosszék északi sarka – Mészkö község határa – az Erdélyi-érchegység végső északkeleti nyúlványával, a Hesdát-hegycsoporttal (Culmea Hăjdate) érintkezik. A névadó patak a nagyszerű Tordai-hasadékban (Cheile Turzii) réseli át ezt a júramészkö-gerincet, Erdély egyik méltán világhírű természeti látványosságát kínálva a Torda környékére érkező látogatóknak. A Hesdát-hegycsoport északi végénél – már Aranyosszéken kívül – a hasonló, de kevésbé közismert Túr-Koppándi-hasadék (Cheile Tureni) sziklaformáiban gyönyörködhetünk. Aranyosszék vizeit az Aranyos és a Maros gyűjti össze. Az Aranyosba folyik a Csegezi-, a Kövendi- és a Bágyoni-patak, a Marosba pedig a Kocsárdi-, a Földvári-, a Felvinci-, a Dombrói-, az Örményesi- és a Csákói-patak.

2. A táj alakító-tényezők együttes értékelése. Székelyföld természeti adottságainak és erőforrásainak idegenforgalmi-üdülési szempontú értékelése

Ha Székelyföld arculatának és turizmusának jellemző vonásait akarjuk megállapítani és gazdaságilag értékelni, akkor a geológiai adottságok, a szerkezet, a felszínfejlődés, az éghajlat, a vízrajz és növényvilág együttes értékeléséből kell kiindulni. A tájértékelés feladata feltárni a tájalkotó tényezők (geotényezők) együttes összefüggéseit, hogy azok ismeretében körültekintőbben tudjuk hasznosítani a természetföldrajzi és turisztikai adottságokat.

A tájpotenciál vagy környezetpotenciál értékelése, az ökológiai adottságok feltárása, beleértve a regionális tájértékelést is, gazdasági-társadalmi szempontból egyaránt fontos. Célunk tehát a feltárás és a termelő-értékek (részpotenciálok) értékelése. Az alábbiakban röviden az elsődleges és másodlagos tájkomponensek jelenlegi állapotát összegezzük a turisztika szempontjából.

A természetföldrajzi adottságok befolyásolják a területhasznosítás módját, a mezőgazdasági művelési ágak területi elhelyezkedését, az erdőgazdasági telephelyek kialakulását, a turizmus formáinak kibontakozását.

A domborzati elemek változatos arculata, reliefenergiája és tagoltsága elsősorban a szántóföldi művelést befolyásolja. A felszíni vízhálózat a Maros és az Olt vízköréhez tartozik. Bö víztartálékokat képvisel a Nagy- és a Kis-Küküllő, a Nagy- és a Kis-Homoród, valamint a Vargyas vize. A zetelaki víztározó turisztikai hasznosítása indokoltnak tűnik.

Székelyföld számos turisztikai (rekreációs) értékkel rendelkezik. Az ismert természetföldrajzi adottságok (hegy- és dombvidék) és természeti ritkaságok mellett Székelyföld számos történelmi, építészeti-művészettörténeti emléket tud fölmutatni. A túraútvonalak kiépítésével ez a régió is bekapcsolódhat a turisztikai szolgáltatások sokrétű hálózatába.

Nem téveszthetjük szem elől, hogy az ésszerű területi gazdaságfejlesztés és tudatos környezetkímélő magatartás eredményeként meghirdetett környezet- és természetvédelem Székelyföldön is össztársadalmi feladat. A tudományközi együttműködés itt is értékigénnyel lép föl valamennyi felelős tényező részéről. Valamennyi városi és községi önkormányzatnak elsődleges célja megakadályozni a természetes táj károsodását,

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

ugyanakkor biztosítanunk kell a meglévő kultúrtáj védelmét is. Ezért kell nyomon követni az egész Székelyföldön a helyi változásokat, a természeti-antropogén hatásokat, azaz jelezni a környezeti állapotok változásait (monitoring-vizsgálat). Ismerve a bekövetkező állapotok változásait, megfelelő technológia alkalmazásával csökkenthető a károsodások mértéke ezen a vidéken is. Az aktív természet- és környezetvédelem csak a földrajzi környezet fejlődéstörvényeinek alapos ismerete alapján bontakozhat ki eredményesen.

3. Turisztikai vonzerők leltára

Székelyföldön jelentős a kiránduló-turizmus, az átmenő turistaforgalom, hétfélig turizmus, gyógyturizmus. Piackutatás hiányában erről keveset tudunk.

Székelyföld főbb turisztikai vonzóerői: a hegyvidék, ásványvízforrások, a székely népviselet, a gyógyfürdők és gyógykezelési lehetőségek, helyi és országos jelentőségű üdülőtelepek, síelés, számos műemléktemplom stb.

Székelyföld turisztikai vonzóerő-leltárát a természeti és az ember alkotta értékek, valamint a versenyképesség szempontjából táblázatosan mutatjuk be.

Székelyföld turisztikai vonzóerő-leltára 2000-ben

Vonzerők	Versenyképesség
I. Természeti értékek	
–a hegykeret erdőségei; –folyóvizek és tavak (víztározók, horgásztavak); – természetvédelmi területek;	–nagyvadak (medve, szarvas, vad- disznó); –barlangok;
II. Ember alkotta értékek– a székely városok műemlékei	
–népi kismesterségek –népünnepélyek, művelődési rendezvények –tájmúzeumok, képtárak.	–a hegyvidék tanyavilága; –művészeti táborok.

Székelyföld természeti tájegységei, turisztikai vonzerőt jelentő kistájai és városai mellett jelentős figyelmet érdemelnek a természetvédelmi területek. A természeti védettség alatt álló és nagy tájértékű területek tájrekonstrukciós és tájvédelmi programja – pl. zeteváráljai vízgyűjtő tó – még nem készült el.

Népi hagyományok, népi építészet, hiedelem- és mondavilága szintén jelentős vonzerőt képviselnek. Tüdös S. Kinga (1995) Háromszékről 32 kerített, tornyos és bástyás templomvárról számol be. A reneszánsz idején ezek közül néhányat tovább bővítettek:

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Árkoson, Illyefalván, Nagyajtán a munkálatokat az olasz bástyás védőrendszerek alapgondolata határozta meg. Tornyos templomvárak állnak Zabolán, Gidófalván, Illyefalván, Sepsiszentgyörgyön, Lemhényben, Alsócsémátonban, Bölönben, Árkoson és Nagyajtán. A kézdiszentléleki templom tízszögű várfalával és kerek törpe tornyaival egyedülálló a háromszéki műemlékek között, védőfala mai állapotában későbbi ráépítés eredménye. A székelyföldi kolostortemplomokból csak a marosvásárhelyi volt ferences egyház maradt fenn, amely a 14. században épült, az 1440-es években azonban lényegesen átalakították. Ugyanekkor emelte Hunyadi János a csíksomlyói ferences kolostort is. A székelység különösen kedvelte templomainak festészeti díszítését. Gelence, Székelyderzs, Bögöz templomai a Szent László-kultuszról vallanak. A fatornyok, haranglábak (Mezőcsávás [1570], Galambod [1690], Mezőkölpény [1708], Nyárádszentanna, Nyárádszentimre, Nyárádszentlászló, Nyomát, Vadad, Búzaháza) és a faportikusok (temetőkapuk – Koronka [1710], Mezőcsávás [1838], Nyárádszentlászló, Nyárádszentimre) maradandó élményt nyújtanak mindazoknak, akik a helyszínen tanulmányozzák azokat.

Székelyföld iparművészete számos művészi díszítésű használati tárgyat tud felmutatni. Jelentős a fa-, az agyag-, a fém- és a textilművesség, szorosan összefonódva a népművészettel. A székely agyagművesség, illetve a belőle kifejlődött kerámiaipar legfontosabb központja Korond, ahol eleinte csak főzőedényeket korongoztak, majd festették, díszítették is azokat. Az ezredéves kiállítás (1896) alkalmával elkészült a magyar háziipar törzskönyve, mely pl. Udvarhely vármegyéből az alábbi háziipari tevékenységeket említi: faipar, vesszőfonás, szalmafonás, gyékény- és hánscfonás, agyagipar, textilipar és taplóipar. A legelterjedtebb háziipar a fagegmunkálás volt, így a szekérgyártás (Agyagfalva, Bögöz, Bözdújfalva, Olasztelek, Rava), a kádármunkák (Énlaka, Firtosvára, Kecsetkislalud, Magyarhermány, Szentkirály), háztartási eszközök készítése (Lövete, Felsősófalva, Kőrisspatak, Malomfalva), faesztalgályos munkák (Felsősófalva), zsendely-, deszka- és léckészítés (Felsősófalva, Zetelaka, Kápolnásfalva, Szentegyházfalva), szövőszék (Kápolnásfalva, Zetelaka, Alsósófalva), kéreg-és fadóbozkészítés (Nagymedesér, Székelykeresztúr) stb.

4. A turizmus gyakoribb formái Székelyföldön

1. Falusi turizmus: látványturizmus, gyalogtúra és szekerezés, szénacsinálás (mezei munkák), esztenalátogatás (gyakorlati bemutatókkal: juhok fejése, a tejtermékek előállításának népi módok), vadászat, gombászás, gombaismeret, gombaételek készítése;
2. kalandtúra, vadlesek (medve, szarvas, vaddisznó, farkas);
3. székelytánc-bemutató (népviselet, népi szokások bemutatása);
4. népi kismesterségek bemutatása kovácsmesterség, fafaragás, székely kapu, ácsmesterség, zsendelykészítés, kovácsmesterség;
5. székely népünnepély, népi fesztivál, a málna ünnepe, székely népi ételféleségek (székelygulyás, kürtőskalács-készítés, házikenyér-sütés);
6. természetvédelmi területek meglátogatása (ökotúrák), tájvédelmi körzetek;
7. borvítúrák, gyógyturizmus;
8. az erdő világa (tantúrák);
9. irodalmi és művészeti emléktúrák, városnézés, körutazás.

5. Turizmus-stratégia Székelyföldön

(a) Székelyföld fejlesztési prioritásai a turisztikában:

- professzionális kistérségi fejlesztő, menedzseriroda létrehozása, információs központtal, internetbázison, jelentős turisztikai marketingfeladatokkal;
- a magas színvonalú mezőgazdaság termelési kultúrájának fenntartása, a feldolgozottság szintjének további növelése, hozzá kiegészítő vidékfejlesztési típusú termelési programok csatolása (gasztronómia, kézműipar);
- a sokoldalú európai területfejlesztési programlehetőségekhez való csatlakozás (közlekedés, logisztika, a tradicionális könnyűipar megújítása, gazdaság- és kereskedelemfejlesztés);
- a turizmus kiemelt és komplex fejlesztése, célterületeinek pontos meghatározása és a programkínálatok összehangolt fejlesztése, marketingje (horgász-, vadász-, konferencia-turizmus, vendéglátás, nemzetiségi folklór);
- Székelyföld városainak szellemi, oktatási-ifjúsági, kulturális és idegenforgalmi központ szerepkörének továbbfejlesztése, a vele társuló községek térségére ható vonzó és kizugázó hatásaira is építve.

(b) Kidolgozandó programcsomagok Székelyföldön:

1. az agrárium átalakítási és korszerűsítési programja, különös tekintettel a versenyképesség és az eltartóképeség fokozására, a teljes vertikum kiépítésére és fejlesztésére;
2. sokszínű ágazati szemlélettel, kis- és középvállalkozások támogatási programja, különös tekintettel a munkahelyteremtésre, a kooperáció kiterjesztésére;
3. az idegenforgalom komplex szemléletű, sokoldalú fejlesztésnek programja;
4. tányás települések és térségek sajátos vidékfejlesztési programja; a térbeli gazdasági, társadalmi kapcsolatokon és tradíciókon alapuló város-falu együttműködési program;
5. az elmaradott települések felzárkóztatási programja;
6. arculatteremtő és területi marketingprogram;
7. környezetkímélő gazdálkodás támogatása, különös tekintettel a természetvédelmi területekre;
8. a gyógyturizmus és rekreáció feltételeinek fejlesztése egész Székelyföldön;
9. kempingek létesítése, a vízi turizmus, a vízparti üdülés és a horgászat feltételeinek fejlesztése, a természetvédelem érdekeivel összhangban;
10. a kerékpáros turizmus fejlesztése a tervezett kerékpárutakon, az idegenforgalmi nevezetességek között (a kistérségekhez is kapcsolódó kerékpárutak kiépítése);
11. a gyalogos, természet-megfigyelő turizmus kiépítése a környezetileg érzékeny területeken;
12. a hagyományokkal rendelkező, nagy tömegeket vonzó, attrakció jellegű hegyi turizmus fenntartása és minőségi fejlesztése.

(c) A turizmus fejlesztésének alap tényezői és lehetséges kitörési irányai Székelyföldön:

- a változó és kedvezőbbé tehető forgalmi helyzet;
- a viszonylag kedvező eltartóképeségű gazdaság;
- kedvező termőhelyi adottságú, magasabb színvonalú agrárium (a völgyekben).

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Feladat: a teljes agrárvertikum és élelmiszer-feldolgozás magas színvonalú, EU-konform továbbfejlesztése, a színvonalas műszaki és humán infrastruktúra kiépítése.

Az összes feltárt székelyföldi vonzeróból alig 3–4 nemzetközi jelentőségű, mintegy 40%-a országos jelentőségű, a vonzerők 10%-a pedig már regionális jelentőségűnek sem tekinthető. A feltárt összes vonzeróból kevésnek van tervdokumentációval rendelkező fejlesztési elképzelése. A vonzerők még nem jelennek meg a szervezett turisztikai kínálatban. Az adatbázisba felvett vonzerők legtöbbje a kulturális turizmus termékhez kötődik. Ezt a termékcsoportot követik a kirándulás, várostúra, a természetjárás. A falusi turizmus termékkategória talán életre kel. Műemléki örökségünk gazdagságának köszönhetően a kastélytúrák, műemléki turizmus is számos létező és potenciális vonzerővel várja a múltidéző érdeklődőket. Az elkészült adatbázis elsődleges jelentősége a tudatos fejlesztési, beruházási döntések előkészítésében van. A fejlesztések sikeréhez azonban a többi szektorral – környezetvédelem, területfejlesztés, oktatás- és szociálpolitika, pénzügypolitika, adópolitika, infrastruktúrapolitika stb. – történő szoros és kölcsönös együttműködésre, egyeztetésre van szükség.

Székelyföldön jelenleg a turisztikai értékek ismeretének hiányában a turizmus rendkívüli módon alulértékelt. Talán ez is magyarázza, hogy a vonzerők tervezett fejlesztésére kevés önkormányzatnak volt koncepciója. A régió kínálata alapvetően hármas tagozódású, az ezerszínű természet, a korok és kultúrák találkozása és etnikai színesség jellemzi. Székelyföldön a történelmi események emlékei színesítik az építészeti értékek kínálatát. Az egyes települések, a régió, az ország történelmének, népszokásainak és művészetének megismertetésére ad lehetőséget az ebbe a kategóriába tartozó vonzerők turisztikai hasznosítása.

A turisztikai minőségi tulajdonságai és szakmai összetétele alapján azonban megállapították, hogy Székelyföld festői tájaival, barátságos településeivel, ódon váraival, kastélyaival, kúriáival, élővizeivel, gyógy- és termálfürdőivel várja a szellemi és fizikai felüdülésre vágyókat.

(d) Az idegenforgalmi minősítési rendszer az alábbiakra tér ki:

1. természeti környezeti feltételek összehasonlító értékelése;
2. művi, infrastrukturális feltételek megteremtése;
3. gazdasági-pénzügyi feltételek (a turisztikai beruházások elosztása, iránya és árnyai, az üdülési járadék nagysága);
4. fejlesztési adottságok minősítése, környezeti hatásvizsgálat (hozam, eredményesség, gazdaságosság).

(e) Székelyföld hosszú távú turizmusfejlesztési koncepciója

Célok:

- a lakosság életminőségének javítása;
- a színvonalas ismeretszerzési lehetőségek biztosítása;
- a viselkedési kultúra emelése;
- az infrastruktúra kiépítése;
- a környezetminőség fenntartása és védelme;
- ösztönző közgazdasági, piaci feltételek kialakítása;
- az utasbiztonság fokozása.

A stratégia megvalósításához a következő három fő területen – egyforma súllyal – jelentkeznek feladatok:

1. kifelé és befelé irányuló marketing- és információfejlesztés;
2. szervezetfejlesztés és az együttműködés javítása;

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

3. idegenforgalmi kínálat színvonalának javítása.

Gyengeségek: fejletlen infrastruktúra, a megyei és kistérségi kiadványok hiánya, a szolgáltatások rendezetlensége, a nonprofit szervezeti rendszer kiépítetlensége

Erősségek: természetes vonzerők, kellemes klíma, harmonikus táj, számos műemléki épületegyüttes, kiépülő falusi turizmus, küldőterületekhez való földrajzi közelség.

A hosszú távú turisztikai programban szerep jut a turizmusmarketing korszerűsítésének. Megkülönböztetett figyelmet kell fordítani a piac igényei alapján a kiadványok utánnomásaira, valamint az eseményeket, szolgáltatásokat összegző programfüzetek folyamatos megjelenítésére. A kistérségek turisztikai értékeinek, vonzerőinek bemutatására fokozott erőfeszítések szükségesek. Rendszeres, igényes tartalmú megjelenés indokolt az évente megrendezésre kerülő Utazás-kiállításokon. A marketingcélokat, elképzeléseket folyamatosan egyeztetni kell a turizmusban érdekelt szervezetekkel, az érintett településekkel, keresve az együttműködés formáit. Meg kell keresni a célszerű termékefejlesztés fő irányait, a részletes, komplett vonzerőleltár elkészítésével, biztosítva a turizmus hosszú távú fenntarthatóságát. Az adottságainkra épített terméktípus-szegmentációk újragondolása szükséges az alábbi főbb területeket érintve:

Mínuszok előrevetítésével lényeges egy olyan turisztikai (egyedi, sajátos) termék megteremtése, létrehozása, mellyel erős vonzóerőt lehetne gyakorolni. Ide kell a tőkebefektetés és helyi támogatottság, a lakosság cselekvő részvétele. A turizmus hosszú távon képes integrálni Székelyföld egyedi erőforrásait, persze több alternatíva feltárása mellett: a szakértői attitűd a legeredményesebb lenne (jó szakembergárda hathatós részvétele nélkül sok minden torzóban marad).

A településeknek, a kistájoknak ki kell alakítaniuk a közös turisztikai terméküket, melyek vonzerőt képviselnek a turisztikai forgalomra, bővítik a turisztikai piacot, sajátos arculatot kölcsönöznek a turisztikai kistájoknak, felértékelik egy-egy település turisztikai adottságait, megkönnyítik az egyéni elképzelések piacra jutását.

A turisztikai termékefejlesztés lehetőségeit taglalva Székelyföldön a nemzetközi és a hazai (középszintű) turisztikai termékek kialakítására kell fektetni a hangsúlyt. A privatizáció nyújtotta előnyök kapcsán talán elsőrendűen a hivatásturizmus valamennyi formája (a hagyományos üzleti turizmus, vásárok-kiállítások, értekezletek-szemináriumok, szakmai kongresszusok és konferenciák, incentív utak) jöhetnek számításba. Ezt követné vidékünk gazdag történelmi múltja, a jeles évfordulók és a székely-magyar művelődési örökség mint vonzerő. Mindezt működésbe hozná a székely vendégbarát-venedégszerető magatartás.

A legelső részletező terveknek tehát a fenti részpotenciálokra és turisztikai termékekre kell kidolgozni. Itt jegyezzük meg, hogy a fenti perspektívák eléréséhez szükséges az anyagi és szellemi háttér megteremtése (kezdve a tulajdonviszonyok tisztázásával, a privatizáció gyorsításával, vállalkozásbarát adó- és hitelpolitika megteremtésével, a gazdasági szerkezet átalakításával, a turisztikai szakképzési rendszer korszerűsítésével stb.) A turizmusstratégia hosszabb távon a szabadidő személyiséggazdagító eltöltési formáinak kialakítását célozza meg, s ezáltal az életminőség javítását szolgálja. Jól átgondolt kutatási háttér biztosítását nélkül inkább csak a javaslatok szintjén fogunk megmaradni. Szükség van tehát jogi és közgazdasági szabályozásra, erőteljes marketingtevékenységre, a turisztikai képzés korszerűsítésére.

6. Összegezés

- A turisztikai vonzerők száma viszonylag kevés, ezek kihasználása viszont nem megfelelő. A természeti vonzerők elsősorban a kirándulóforgalmat, illetve a spontán turizmust ösztönzik.
- Eddig nem sikerült több vonzerőre épülő, versenyképes turisztikai terméket kialakítani. Csupán a parajdi sóbánya látogatása képez kivételt.
- A vidékre jellemző turisztikai arculat (image) kialakítása még várat magára.
- Az utak minősége nagyon rossz, néhány fontos település (Székelyderzs, Székelydálya) megközelítése körülményes, és kevésbé biztonságos.
- A térség vendéglátóipari szolgáltatásai átlagos színvonalúak. A vendéglátóhelyek döntően közép-kategóriájúak, nem mindenben követik az átalakult táplálkozási szokásokat, az egészséges életmódnak megfelelő elvárásokat.
- A vidék művelődési értékekben gazdag, de a haladó hagyományok átörökítése (pl. kismesterségek) még esetleges.
- A sportolási lehetőségek eléggé korlátozottak, nincs fedett uszoda, kevés a tenispálya, a termálfürdők üzemeltetése szezonális, nincsenek kerékpárutak.
- A higiéniai feltételek szigorúbb ellenőrzése elodázhatatlan, a környezet tisztaságára, a szemét tárolására, kezelésére a jelenleginél nagyobb figyelmet kell fordítani,
- Nagyobb gondot kell fordítani a turizmus nonprofit szolgáltatásainak fellendítésére, gondolunk a turisztikai információs szolgálat beindítására, a nyelvtudás javítására, a turizmusban dolgozók szakképzettségének emelésére, a vendégfogadásban részt vevő dolgozók szakképzésére. Az arculatjavító hirdetések sem maradhatnak el, mert ezáltal sok lappangó utazási szándék mozgósítható.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

**GAZDASÁG, SZOCIÁLPOLITIKA,
DEMOGRÁFIA**

Az agrártermelés szerepe a vidékfejlesztésben

Az agrártermelés és a vidék kapcsolata

A vidék fogalma alapvetően hagyományosan agrár jellegű térségeket jelöl. Az Európa Tanács Rurális Térségek Európai Chartája megfogalmazása szerint „a vidéki térség olyan szárazföldet, belső vagy tengerparti területet jelent, amely a kisvárosokat és falvakat is magában foglalja, gazdaságilag, szociálisan egységes egészet alkot és összehasonlítva a városi térségekkel:

- számottevően alacsonyabb a lakosság, a gazdasági tevékenységek, a szociális és kulturális struktúrák koncentrációja, és
- a terület nagyobb részét mezőgazdasági, erdőgazdasági, természetvédelmi és ki-kapcsolódási célokra használják fel.”¹

A terület nagyobb részén a meghatározó tevékenységi formák tehát a következők:

- mezőgazdaság, erdőszet, aquakultúra és halászat;
- a vidéken élők gazdasági és kulturális tevékenységei (kézművesség, ipar, szolgáltatások stb.);
- természetvédelmi, nem városi jellegű üdülési, pihenési és egyéb célokat (pl. lakóterületek) szolgáló funkciók.

Az OECD (Organization for Economic Cooperation and Development –Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet) leegyszerűsítve azokat a településeket tekintti vidéki településnek, amelyeken a népsűrűség 150 fő/ha²-nél kisebb. Ez alapján megkülönböztet vidéki jellegű térségeket és alapvetően vidéki térségeket. Vidéki jellegű az a térség, ahol a „vidéki településeken” él a lakosság több mint 15 és kevesebb mint 50%-a, az alapvetően vidéki térségekben pedig a lakosság több mint 50%-a él vidéki településeken.

A vidék fogalmát meghatározó definíciót figyelembe véve „vidékfejlesztésen mindazon tevékenységek fejlesztését értjük, amelyek a vidéki településeken élő lakosság megélhetési körülményeinek, jövedelemszerzési lehetőségeinek – az életminőségének

---

¹Rurális Térségek Európai Chartája. Falu, Város, Régió. Terület- és Településfejlesztési Folyóirat. 1998. 8. sz.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

– javítására irányulnak, továbbá amelyek a természeti erőforrások, a környezet, a táj megőrzését szolgálják és amelyek a vidéknek a társadalomban betöltött funkciójának ellátását erősítik.”¹

Az Európa Charta a vidéki térségek esetében a gazdasági, ökológiai és szociális, kulturális funkcióiknak egységes eszként történő kezelését hangsúlyozza, amely az adott térség kiegyensúlyozott és fenntartható fejlődését teszi lehetővé. Ebben az ún. „multifunkcionális vidékfejlesztési” elképzelésben az életképes mezőgazdasági, erdészeti és halászati szektor mint gazdasági alap kiemelkedő szerepet kap, de a gazdasági követelmények sem szűkülnek le kizárólag arra, abban fontos szerepet kapnak az első-sorban a térség ellátását biztosító nemcsak mezőgazdasági termelő és szolgáltató vállalkozások, az üdülés és turizmus, valamint az alternatív energiaforrások hasznosítása is.

A vidék és az agrárgazdaság fogalma sok tekintetben átfedi egymást, de a kettő nem azonos. Lényeges különbséget jelent, hogy az agrárgazdaság tevékenységi területe nem szűkül le a kizárólag vidéki térségekre, hanem az az urbanus területekre is kiterjed, hiszen többnyire ott történik az ágazat számára fontos termelőeszközök előállítás, a megtermelt termékek raktározása, feldolgozása, valamint az irányítási, kutatási és oktatási feladatok többségének ellátása. A vidék gazdaságában az agrárgazdaság ugyan meghatározó szerepet játszik, de nem szűkül le arra, annak részét képezik az egyéb ipari és szolgáltató tevékenységek, a települések, továbbá az infrastruktúra fejlesztése, valamint a vidéki lakosság szociális, kulturális igényeinek a kielégítése is.

A gazdasági fejlődéssel az agrárgazdaság szerepe, súlya – a gazdaság egészéhez hasonlóan – a vidéki gazdaságban is csökken, de sokkal kisebb ütemben, mint a nem agrár jellegű térségekben. Ezzel egyidejűleg az agrárgazdaság szerepe is módosul. A hagyományos élelmiszer- és ipari nyersanyagtermelő funkciók mellett egyre nagyobb szerepet kap az alternatív energiák termelése és a természeti elemek regenerációjához, valamint a lakosság rekreációjához szükséges feltételek biztosítása.

Az agrárgazdaság fejlődésének főbb jellemzői

A gazdaság globalizálódása átértékeli az egyes termelőágazatok szerepét, módosítja azok célszerű fejlesztési lehetőségeit és befolyásolja az egyes térségeknek a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódásának esélyeit. Mivel a mezőgazdasági termékek iránti fizetőképes keresletet a fejlett országokban a mezőgazdasági termelés növekedésének üteme meghaladja, az az élelmiszer- és mezőgazdasági termékpiacokon egy állandó kínálati helyzetet teremt, ami a mezőgazdasági termékek reálárainak folyamatos csökkenésével jár együtt. Ezt az árletörést eredményező piaci nyomást az elmúlt évtizedekben a tudatos termeléskorlátozó intézkedésekkel (termelési kvóták, területpihentetés stb.) sem lehetett mérsékelni. Az élelmiszerek piaca azonban az élesedő verseny ellenére a világ változatlanul legnagyobb piaca, hiszen a megszerzett jövedelem 20–60%-át a világon mindenütt az élelmiszerekre költik. Ezt a kettősséget az agrobusiness utolsó szakaszát alkotó élelmiszer-kereskedelem érzékelte először és a kihívásra adott válasza a kereskedelmi tőke koncentrációja és nagy nemzetközi, multi-

---

¹Videkfejlesztés. Agrárprogram. Szakmai Füzetek. 13. Földművelésügyi Minisztérium, Budapest, 1997.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

illetve transznacionális üzletláncok kialakítása volt, amelyek közül 5–6 uralja már a fejlett országok élelmiszerpiacainak több mint 50%-át, 8–10 pedig több mint 80%-át. A nagy áruházláncok üzleti jelentősége abban áll, hogy a nagytömegű beszerzéseiket olcsóbban tudják megoldani, a nagykereskedelmi és kiskereskedelmi árrést egyaránt magukénak tudhatják, a koncentrált értékesítés csökkenti az árukezelési költségeket, és a gazdasági erőfölényük miatt a beszállítókat versenyzeteni tudják, és ezáltal a beszerzési árakat olyan mértékben képesek leszorítani, hogy az előző vertikumszakaszokban (mezőgazdasági termelés, élelmiszer-feldolgozás) még sokszor a termelési költségek sem térülnek meg. A gyors térhódításukat az teszi lehetővé, hogy a vásárlóknak olcsóbban nagy választékot tudnak kínálni, garantált minőségben, vásárlási időkorlát nélkül, a szabadidő eltöltéséhez szükséges szolgáltatásokkal egyidejűleg. A vásárlók elhódítása a hagyományos kiskereskedelem megszűnésével jár, csak a speciális választékot nyújtó (pl. vinotékák, bioszaküzletek stb.) és friss fogyasztású termékeket (pl. sütőipari termékek) árusító kisüzletek maradhatnak életben, illetve néhány olyan lakóhelyhez közeli kisbolt, ahol a heti, havi nagybevásárláskor kimaradt termékeket meg lehet vásárolni.

A nagy volumenű, az áruk nemzetközi mozgatásával járó kereskedelem azonban rendkívül nagy élelmezés-egészségügyi, és ezáltal gazdasági kockázattal is jár, mert egy fertőzött termék nemzetközi forgalmazásának egészségügyi következményei rendkívül veszélyesek lehetnek. Az üzletláncok a kockázatok csökkentése érdekében a beszállítóktól az átvett árukra vonatkozóan nemzetközi minőségi garanciákat követelnek meg. Ezeknek a garanciáknak az istállótól, illetve a szántóföldtől a fogyasztó asztaláig a termékpálya minden szakaszára ki kell terjedniük, és a termékeken feltüntetett jelzés alapján az áru teljes életpályájának végigkövethetőnek kell lennie. Ezeket a követelményeket a kereskedelem már az élelmiszeriparral szemben fogalmazza meg, hiszen a mezőgazdasági termékek kb. 80%-ban, de ha az előfeldolgozást, válogatást és csomagolást is figyelembe vesszük, abban közel 100%-ban feldolgozott formában kerülnek forgalomba.

Az *élelmiszeripar* az agrobusiness rendkívül nehéz, köztes helyzetben lévő ágazata. Neki kell ellenállni az élelmiszer-kereskedelem nyomásának, illetve a termelési költségeinek 30–60%-át kitevő nyersanyagokat előállító mezőgazdaság jövedelemigényének. Helyzetét nehezíti a kereskedelemnél kisebb koncentrációja, és ezzel a kiszolgáltatott helyzete. Piacra jutásának feltétele a viszonylag alacsony termékárak biztosítása és nagy piaci keresletet eredményező új termékek kifejlesztése és gyártása.

Az alacsony termékárak csak termelési technológiai folyamatos korszerűsítésével, új termékek előállítása pedig egy folyamatos fejlesztési tevékenységgel biztosítható. Mindezt úgy kell megoldani, hogy a termékek az egyre szigorodó minőségi követelményeknek megfeleljenek. A szigorodó piaci követelményeket az élelmiszeripar csak úgy tudja kielégíteni, a kiszolgáltatott helyzetén csak úgy tud javítani, ha növeli a termelés koncentrációját. Ennek a következménye az élelmiszeripari üzemek kapacitásának gyors növelése, és ezzel egyidejűleg a kisebb kapacitású üzemek tömeges bezárása. A kisebb üzemek a fajlagosan magasabb költségeik miatt nem tudnak lépést tartani a technológia- és termékkorszerűsítéssel, és nem képesek elviselni a higiéniai és környezetvédelmi okokból megnövekedett termelési költségeket, valamint a piacra jutás és maradás egyre nagyobb (pl. termékreklám) költségeit. Helyzetüket az is nehezíti, hogy a nagy kereskedelmi láncoknak nagytömegű, egységes minőségű termékekre van szükségük, aminek gyártására méretük miatt képtelenek. Az erőteljes koncentrációs kényszer miatt fennmaradásra néhány speciális minőségű terméket előállító (pl.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

sajtók), illetve helyi, esetleg regionális igényeket kielégítő, többnyire alacsonyabb feldolgozottságú termékeket (pl. hurka, kolbász) előállító középüzemeknek van lehetőségük. A nagy áruházi láncok beszállítóinak viszont meg kell oldaniuk a termelés teljes körű minőségbiztosítását (TQM), amelynek lényeges feltétele az ISO 9000-es, illetve az EU-ban a HACCP-szabványok, minőségbiztosítási eljárások alkalmazása.

A korszerű élelmiszeriparnak tehát nagytömegű, egységes, garantált minőségű mezőgazdasági termékekre (nyersanyagokra) van szüksége, mert csak azokból képes garantált minőségű élelmiszerek előállítására. Ezt a követelményt elsősorban a mezőgazdasági nagyüzemek képesek kielégíteni. Az élelmiszeripar ezért a nyersanyag beszerzéseinél egyértelműen előnyben részesíti a nagyüzemeket. Az élelmiszeriparnak azonban nincs közvetlen befolyása a mezőgazdaság vállalati szerkezetére, ezért a nyersanyag beszerzésének biztonságát a kisüzemek termelésének integrálásával próbálja növelni. A technológia minden részletére kiterjedő integrációk jelentős mértékben csökkentik a mezőgazdasági termékek minőségével kapcsolatos kockázatokat, de teljes mértékben nem szüntetik meg azokat.

Az agrobiznisz legkiszolgáltatottabb szakasza jelenleg a *mezőgazdaság*, mert a közvetlen fogyasztói kapcsolatait elvesztette és az agrárvertikum legkevésbé koncentrált szakasza, amellyel szemben a sokkal koncentráltabb élelmiszeripar és -kereskedelem a gazdasági érdekeit szinte szabadon érvényesíteni tudja, miközben az újabb termelési költséggel járó minőségi követelményeit szinte korlátlanul fogalmazza meg. Ez az egyenlőtlen helyzet egy folyamatos tökekivonást eredményez a mezőgazdaságból, ami az ágazat piacon maradását biztosító műszaki fejlesztést fékezi. Ennek a folyamatnak a kísérő jelensége a gazdaságok számának gyors (10 évenként kb. 30%-os) csökkenése, és ezzel egyidejűleg a termelés koncentrációjának és specializációjának növekedése. A koncentrációs folyamat méretét jelzi, hogy ma már szinte minden fejlett országban a gazdaságok 10–20%-a állítja elő a termékek 60–80%-át. A többi üzem lemorzsolódása szinte megállíthatatlanul folytatódik, mert a mezőgazdaság így is koncentrációs hátrányban van és a mezőgazdasági termékek árának alakulására szinte nincs befolyása. Az ágazattal szemben megfogalmazott gazdasági és környezetvédelmi követelményeket és az ebből adódó gazdasági terheket csak korszerű, optimális kapacitáskihasználás mellett működtetett technológiákkal lehet kielégíteni, elviselni.

Korszerűnek azért a magas műszaki színvonalon, magas szakértelemmel működtetett, termelési szerkezetével, technológiájával a helyi adottságokhoz illeszkedő, a gazdasági (piaci), higiéniai, állat- és humánegészségügyi, környezet-, természet- és állatvédelmi követelményeknek megfelelni tudó, a szántóföldtől, illetve az istállótól a fogyasztó asztaláig minden szakaszában ellenőrzött minőségi tömegtermelést tekintjük. Nagyon lényeges, hogy a minőség és a tömeg már nem ellentétes fogalom, hanem egyszerűen feltételezi egymást. Magas minőségű termékeket csak korszerű technológiával lehet már előállítani, az viszont a magas beruházási költségei miatt csak nagytömegű termelés mellett működtethető gazdaságosan. A korszerű agrártermelésnek két formája létezik, az integrált és a biotermesztés. A két irányzatban közös az, hogy mindkettő minden szakaszában ellenőrzött minőségű termelést jelent.

A korszerű mezőgazdaság fő irányzatát az iparszerű termelés meghaladásaként letejtött, középtávon a mezőgazdasági termékek kb. 90%-át előállító integrált termelés jelenti. Az *integrált termelés* egy rendkívül hatékonyságorientált, piacközpontú termelési irányt jelent, amely a nagyobb piaci siker érdekében integráltan alkalmazza mindazokat a hagyományos (vetésváltás-vetésforgó, szerves trágyázás), iparszerű (magas műszaki színvonal) és biotermesztésből (korlátozott kemizálás) átvett és új

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

egységgé szintetizált elemeket, amelyek a termelés hatékonyságát, eredményességét javítják. A *biotermesztés* ezzel szemben olyan, az iparszerű termelés tagadásaként létrejött, alapvetően természeti folyamatokra és természetes anyagokra támaszkodó, sajátos minőségű termékek előállítására törekvő termelési iránynak tekinthető, amelynek legfőbb célja a környezeti és egészségügyi kockázatok minimalizálása. A biotermesztés célja azoknak a fogyasztóknak a mezőgazdasági termékekkel, élelmiszerekkel való ellátása, akik az egészségügyi kockázatok csökkentése érdekében átvállalt nagyobb termelési kockázatok és kisebb hozamok következtében kialakult magasabb termékárakat megfizetni képesek és hajlandók.

Egyik sem kisüzemi vagy nagyüzemi termelési forma, a nagyobb üzemi méret mindkettő számára a kisebb fajlagos költségek miatt piaci előnyt jelent. Egyik sem intenzív vagy extenzív termelési forma, mert a termelési adottságoktól függően mindkettő történhet extenzív, illetve intenzív formában. Alapvetően nem egymással szembenálló, hanem egymást szervesen kiegészítő két termelési módról van szó, amelyek hosszú távon fokozatosan közelítenek egymáshoz. Erre az integrált termelést a környezet és természetvédelmi, a biotermesztést pedig – miután kilépett a hobbitermelési szintből – a piaci követelmények szigorodása kényszeríti. A korszerű termelés már mindkét esetben az ún. *precíziós termelést* jelenti, amikor a termelés növelését nem elsősorban termeléshez szükséges hozamfokozók (pl. víz, kemikáliák stb.) mechanikus növelésével érik el, hanem a termelő szervezetek élettani igényeinek megfelelő időben, módon, arányban és formában történő biztosításával. Ezzel az alapvetően műszeres mérésre alapozott termelési móddal lehet elérni a legkedvezőbb hatékonyságot, anyag- és energiamérleget, és ezáltal – a magas beruházási költségek ellenére – a ráfordítások legkedvezőbb megtérülését.

A modern mezőgazdaság egyik fontos jellemzője, hogy a munkatermelékenység növekedésével egyre kevesebb munkaerő foglalkoztatására képes és a területi hozamok, a területi termelékenység növekedése következtében egyre kisebb területről képes előállítani a szükséges mezőgazdasági termékeket. A területi termelékenység növekedése lehetővé teszi azt is, hogy felhagyjon az intenzív mezőgazdasági termeléssel azokon a területeken, amelyeken a piaci túlkínálat miatt alacsony árak mellett a termelés egyébként sem gazdaságos. Még így is komoly gondot jelent a jövedelmező termelési szerkezet kialakítása, hiszen szinte minden termelési ágban a verseny rendkívül éles. Szinte nincs biztos piac és nincs biztos termék. A mezőgazdaság területigényének és foglalkoztatásának csökkenése viszont azzal jár, hogy a mezőgazdaság gazdasági súlya és a vidék eltartó képessége folyamatosan csökken.

Szerencsés módon egyidejűleg felerősödik az igény a mezőgazdaság hagyományos, de az elmúlt évtizedekben leértékelt funkciói (pl. biomassa mint energiahordozó termelése) iránt, illetve a környezetterhelés növekedésével, illetve a lakosság városokba áramlásával új funkciók is megjelentek. Mivel a mezőgazdaság kezelésében van minden zöld- és vízfelület, amelyek együttesen az egyes országok területének 60–90%-át foglalják el, a mezőgazdaság feladatává vált, hogy teremtsen meg a károsult természeti elemek regenerációjának, illetve 60–80%-ban már város lakó, ezáltal a környezeti ártalmaknak halmazottan kitett emberek rekreációjának feltételeit. Ezekre a feladatokra azonban az agrártérségeket, az ún. vidéket fel kell készíteni. A terület-használatban fokozott gondot kell fordítani a környezetvédelemre, a tájfejlesztésre és a tájapolásra. Ezek azok a funkciók (a biomassa energetikai hasznosítása, a tájak fejlesztése, ápolása, az élő és élettelen természeti kincsek, ritka növény- és állatfajok, fajták megőrzése, fenntartása, a városi lakosság fogadása, a vidéki és falusi turizmus

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

fejlesztése), amelyeket a mezőgazdaság és ezzel a vidék a társadalomnak külön szolgáltatásként felajánlhat, és amiért bizonyos szolgáltatási díjra tarthat igényt. Ez az alapvetően a mezőgazdasági termelésre épülő, illetve a termelést kiegészítő funkciókhoz kapcsolódó termelő- és szolgáltatótevékenység, köztük az idegenforgalom az, amely a vidéki lakosság foglalkoztatását fenn tudja tartani.

Az intenzív mezőgazdasági termelésből fokozatosan kivont területeken, vagy egy extenzív hasznosítási módot (pl. legeltetéses állattartás, pl. húsmarha, juh, kecske, ló, szarvas stb.) kell kialakítani, vagy pedig az arra alkalmatlan területeket be kell erdősíteni, illetve üdülési szempontból még kedvező területeken víztározók kialakításával (fürdés, horgászat) kell a vidék vonzerejét javítani. Az állattartás fejlesztése csak akkor jöhet számba, ha sikerül olyan nagy legelőegységeket kialakítani, amelyeken legalább egy család eltartásához szükséges 200–400 db anyajuh, 100–200 db kecske, vagy 50–120 hízómarha, ló stb. eltartható. Ha erre nincs mód, akkor a felszabaduló területek beerdősítése jelenti a célszerű fejlesztési irányt. A gyepek és erdők, ha a tájat megfelelően tagolja, akkor biztosítja a természeti elemek regenerálódásának feltételeit, és esztétikailag is vonzó, alkalmas a pihenésre, a szabadidő eltöltésére. A környezetvédelmi és vidékfejlesztési szempontok figyelembevételére nemcsak a kedvezőtlen adottságú térségekben van szükség, de kedvező mezőgazdasági adottságai miatt intenzíven hasznosított területeken is. Az eróziós és deflációs kártételek csökkentése, a táj esztétikai értékeinek javítása érdekében, ott is szükség van a mezőgazdasági területeknek fasorokkal, erdősávokkal való tagolására, a fajok biodiverzitásának megőrzése érdekében az ún. zöld folyosók kialakítására.

Az alternatív energiatermelés fejlesztésére, az intenzíven művelt területeken a mezőgazdasági melléktermékek (szalma, kukorica- és napraforgószár stb.), az extenzíven hasznosított területeken pedig az erdőgazdasági hulladékok kínálnak kedvező lehetőséget. A legnagyobb gazdasági és környezetvédelmi előnyt ezeknek a főleg mezőgazdasági és erdészeti melléktermékeknek közvetlen hőtermelésre történő hasznosítása jelenti.

A vidékfejlesztés a Székelyföldön

Székelyföld a mezőgazdasági termelés szempontjából – a kedvezőtlenebb klímája (késői kitavaszkodás, rövid tenyészidő), a gyengébb minőségű talajok magas aránya, valamint a terület lejtési viszonyai, tagoltsága miatt – hátrányos helyzetben van, nemzetközi versenyképessége korlátozott. Külön gondot jelent, hogy a mezőgazdaság fejlesztését az agrárnépesség túlzottan magas aránya, a területek tulajdoni szétaprózottsága, valamint az általános tőkehiány is fékezi. Bármilyen fejlesztési irány is alakul ki, a fajlagos művelési költségek csökkentése, piacképes árutömeg előállítására érdekében szükség van a termelés koncentrációjának növelésére, tulajdontól függetlenül nagy méretű termelőegységek (nagy táblák, nagy állattartó telepek) kialakítására, ahol a gépesítés gazdasági előnyei érvényesülni tudnak. E mellett, főleg a kedvezőtlenebb adottságú térségekben olyan gazdasági egységek (tulajdon + bérlés) kialakítására van szükség, amelyek extenzívebb területhasználat mellett is biztosítani tudják az egy-egy család ellátásához szükséges jövedelmet. Nagyon fontos figyelembe venni, hogy az ezredfordulón a föld megőrzését, megtartását nem a tulajdon, hanem az eredményes gazdálkodás biztosítja csak.

A térségben az erdőgazdálkodásnak kiemelkedő szerepe van és mérete nemcsak egy színvonalas faipar kialakítását, de e mellett, akár több fatüzeléses erőmű megépítését is gazdaságossá teheti. Erre a mezőgazdaság és az erdőgazdálkodás által kultúr-állapotban tartott tájra, valamint a térség természeti kincseire épülhetne rá az az idegenforgalom, amely hosszú távon a térség legfontosabb bevételi forrását jelentheti. A mezőgazdaságnak elsődleges célja ennek helyi mezőgazdasági termékekkel való ellátása, így egy belső export megvalósítása. A speciális helyi termékeket előállító, de már élelmezés-egészségügyi garanciákkal rendelkező középüzemi méretű élelmiszerfeldolgozók (hús-, tej-, sajt-, konzervüzemek) tudják a helyi és idegenforgalmi kereteket színvonalasan kielégíteni. Az ágazat fejlesztése érdekében az agrárvertikum minden szakaszában keresni kell a helyi specialitásokat, termelési lehetőségeket. Például a gyümölcsök kései érése lehetőséget teremt a szezon utáni friss gyümölcskínálat bővítésére, a rövid tenyészidő és a hűvösebb éghajlat korlátozza a kártevők szaporodását, ami pl. a vetőburgonya előállítására szempontjából lehet előnyös. Ezeknek az adottságoknak a kihasználása színvonalas termelés mellett néhány termékből az élelmiszerkivitel is gazdaságossá teheti. A térség viszonylag alacsony környezeti terhelése, valamint a mezőgazdasági munkaerő feleslege miatt külön lehetőség kínálkozik a biotermesztés fejlesztésére is, ha a biotermékek piacát meg lehet teremteni.

A lakosság viszonylag alacsony jövedelme miatt itt hosszú távon fontos szerepe lehet a ház körüli kisegítőgazdaságoknak a családok élelmiszerellátásában. Ennek azonban a falusi turizmus számára is jelentősége van, mert a ház körül tartott néhány állat és az ott megtermelt gyümölcs biztosítja azt a sajátos vonzerőt, amit egy távrolról jövő vendég megfelelően tud értékelni. Ezt a hatást még fokozza az, ha a helyi, eredeti (ősi) fajtákkal (állat, gyümölcs stb.) folyik a termelés.

Székelyföldön is – mint mindenütt – a helyi adottságokra alapozva, a különböző ágazatok összehangolt fejlesztésével lehet a vidék általános felemelkedését elősegíteni. Nagyon fontos, hogy a fejlesztés ne a múlt megismétlésére és illúziókra épüljön, hanem a nemzetközi fejlődési tendenciák sajátosságainak figyelembevételével történjen.

BALLA ANDREA

Külföldi tőkebefektetések erdélyi régiókban

Románia, már a rendszerváltás kezdete óta, mind politikailag, mind gazdaságilag súlyos válsággal küszködik. Az országban stop-go típusú politikát alkalmaztak, melyre azért volt szükség, mert hazánkban a gazdaság átalakítása sokkal nagyobb erőfeszítéseket követel meg (mint a térség szomszédos országaiban), melyek egyrészt az „örökölt” csődtömegnek és szegénységnek, másrészt az elmúlt évek pszichikai terheinek köszönhető. Tapasztalhattuk már, hogy az aktuális reformerek mindig a reformok felgyorsítását (privatizáció, veszteséges cégek felszámolása stb.) és a megvalósítás el-tökéltetését tűzték ki célul, de ez az ígélet mindahányszor beteljesületlen maradt. Ezért tehát lassan szertefoszlott a lakosság azon reménye, hogy Románia már az első körben éretté válik a NATO-ba és EU-ba való integrációra. (Novák T., 1999)

A pénzügyi stabilizáció megeremtését, a privatizáció, illetve a szerkezeti átalakítás kivitelezését már az 1996-ban megválasztott kormány is célul tűzte ki. A reformcsomagban foglalt intézkedések már csak azért is voltak lehetetlenek a megvalósításra, mert a programban egyértelműen a „mennysiségi szemlélet” dominált, szemben a reális megvalósíthatóság ütemével. A különböző cégek értékesítésénél viszonylag hamar előtűnt a felszámolás alternatívája is, mert a jelentkező kereslet csekély mértékű volt. Egyes közgazdászok úgy vélekedtek, hogy a potenciális befektetők számára bizonyos súlyosan eladósodott cégeket jelképes összegért (pl. 1 USD értékért) kell eladni, ha a kormánzatnak nincsenek meg az orvosláshoz szükséges forrásai. Ennek érdekében feszített törvényalkotási munkát tűztek ki célul a politikusok, melynek keretében közel 100, a piacgazdaság igényeinek minden tekintetben megfelelő törvényt kívántak meghozni.

Így születtek meg 1997–1998-ban a külföldi beruházások megkönnyítéséről, a privatizáció felgyorsításáról, a bankok magánosításáról, a devizajogszabályról, a bankcsődtörvényről, a jegybanktörvényről szóló törvények, rendelkezések.

Az új kormányzat különösen kiemelt jelentőséget tulajdonított a külföldi működő-tőke beáramlásának, ezért mérvadó volt, hogy minél kedvezőbb környezet alakítsanak ki az érkező tőkének. Ennek ellenére az 1999-es költségvetés elfogadása előtt 1999 végéig felfüggesztették a külföldi befektetőknek felkínált kedvezményekkel való élés lehetőségét. Ilyen lehetőségek voltak a következők: a külföldi befektető a munkája megkezdéséhez szükséges gépek, berendezések és más természetbeni hozzájárulások tekintetében vámmentességet élvez (egyéb behozatal esetén a vámmentesség 50%). A kedvezmény csak akkor érvényesült, ha a külföldi partner hozzájárulása az adott cégben elérte az alaptőke 20%-át vagy 350 000 USD-t. A vállalatok a műkö-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

désük első két évében csupán 15% profitadót fizettek, és ha a külföldi partner készpénzbeli hozzájárulása a vállalkozáshoz meghaladta az 5 millió dollárt, akkor további kedvezmények is megillették a vállalkozást.

A privatizáció során a költségvetési bevételek növelésének szándéka, az állami vállalatok adósságaitól való megszabadulás és a cégek modernizálása volt a mérvadó, tehát az állami cégek magánkézbe adására törekedtek. 1998-ban a külföldi befektetőkkel és különösen az EU-s befektetőkkel megkötött privatizációs szerződések száma jelentősen megnövekedett. Azonban a privatizáció egyre nehezkesebbé vált, elsősorban azért, mert politikai és keresleti akadályokba ütközött, másodsorban, mert ekkor került sor a nagy „problémás cégek” értékesítésére. Más allokációs mechanizmus alkalmazásával sokkal jobb eredményt lehetett volna elérni. A teljes kínálatot privatizálni lehetett volna, ha a tömeges privatizációs program a túlkínálatos helyzeteket szimmetrikusan kezeli a túlkeresletekkel: a vállalatok részvényeit arányosan szétosztja a részvényt jegyzők között.¹ Ahelyett, hogy megtiltották a közvetítők szereplését a privatizációs programban, és a privát vagyonalapokat ilyen furcsa módon juttatták részvényekhez, jobb lett volna, ha szabad belépést engednek a közvetítőknek és a privát vagyonalapok is részt vehettek volna a privatizációs programban, együtt versenyezve a többi társasággal az állampolgárok kuponjaiért. Egy jobb konstrukcióval a tömeges privatizációs programban részt vevő összes részvényt magánosítani lehetett volna, és így kedvező feltételeket teremthettek volna a pénzügyi piacok és vállalatvezetési struktúrák kialakulásához. (Earle–Telegdy, 1998)

Mindemellett a tömeges privatizációs program olyan fogyatékossgal rendelkezett, mint az információ teljes hiánya: mekkora részét privatizálják, mennyit tart meg az állam, mennyit kezelnek a privát vagyonalapok? Mind a külföldi, mind a belföldi befektetők ezen információk alapján hozzák meg döntéseiket. És a befektetők támogatása nélkül a pénzügyi piacok kialakulása, azok ösztönzése, igencsak nehezen valósítható meg. Ez EU mind anyagilag, mind politikailag nyíltan támogatta a kormány programtervezetét, azzal érvelve, hogy „bármilyen program jobb, mint a semmi...”

A strukturális problémák között kiemelkedő helyet foglalt el a vállalati szektor is, merthogy a gazdaságpolitika éveken keresztül ellenállt a mélyreható reformok megvalósításának. Ez végső soron az árak és a munkanélküliség növekedésében testesült meg. A vállalatok privatizált részének változása régiók, gazdasági ágazatok és a vállalatok nagysága szerint a következőképpen alakult: az átlagos privatizált arány a legkisebb Munténiában volt (27%), a legnagyobb pedig a Bánság – Körös régióban (36%).

Erdélyben, Szatmár megyében 1998 elejéig 122 magyar cég – többnyire vegyes vállalatként működő kisvállalkozás – telepedett meg, összesen 1 millió dollárt meghaladó beruházással. Ugyanaz a szám Kolozs megyében már 2,2 millió dollár 320 céggel. Erdélyben az összes külföldi tőkebeáramlás mintegy 10%-a lehet magyar befektetés. (Magyar P., 1998) A működőtőke-export élén a tőzsdén sikeres vállalatok állnak. Ezek a magyar vállalatok a környező országokban keresnek lehetőségeket, ahol – részben a közelség adta helyismeret, részben némi lépéselőny miatt – kevésbé kell megküzdeniük az erős nyugati konkurenciával. A működőtőke-export indítékai sokfélék: a társaságok egy része disztribúciós hálózatát igyekszik kiépíteni, kiegészíteni, s

---

¹Ezt a mechanizmust alkalmazták az oroszországi nyílt aukciós privatizálás során (Boyko és szerzőtársai, 1995; Friedmann és szerzőtársai, 1993). Komplexebb allokációs mechanizmusokat is használhattak volna, például a cseh többszintű aukciós mechanizmushoz hasonló. Ennek előnye az volt, hogy több információt nyújtott a vállalatok értékéről és motiválta a résztvevőket, hogy begyűjtsék az információt (Earle és szerzőtársai, 1994), de ennél egyszerűbb allokációs módszerek is jó eredményre vezethettek volna.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

kereskedelmi társaságokat vásárol meg vagy alapít; mások termelési kapacitásukat igyekeznek növelni, illetve kiegészíteni – pl. Pannonplast (Marosvásárhelyen), MOL (országszerte), TVK (Sepsiszentgyörgyön), Győri szeszgyár (Gyulafehérvárott), Zalakerámia. Országunkban a befektetett magyar tőke meghaladja az 50 millió dollár értéket, és a tranzakciók számát tekintve is az élen áll az MNB-statisztikák szerint, de ugyanakkor itt a legalacsonyabb az egy tranzakcióra jutó érték is. A magyar befektetők megtalálhatók az élelmiszeriparban, a faiparban és a bútoriparban is. (Lenkei G., 1998)

1. táblázat

A privatizáltvállalatok száma Romániában 1993 és 1998 júliusa között							
	1993	1994	1995	1996	1997	1998 (júl.)	Összesen
Kisvállalat	238	472	322	984	1084	193	3293
Közepes méretű vállalat	24	110	268	238	170	45	855
Nagyvállalat	2	12	30	25	50	31	150
Összesen	264	594	620	1247	1304	299	4328

Forrás: Romanian Business Journal, 1998. október 19. In: Novák Tamás: Távol Európától, Cégvezetés, 1999. január

A puha költségvetési korlát és az irányított hitelek gyakorlata elodázták a szerkezetváltozást és csak a költségvetés hiányát növelték. A kormányzati politikával kapcsolatban megrendült a nemzetközi gazdasági és pénzügyi szervezetek bizalma is (ma Románia helyzete gyengébb, mint korábban). Ennek következtében egyre inkább romlott a befektetői hangulat, merthogy a nagy lendülettel elindított modernizációs reformok már az első lépésnél elakadtak. A folyamat lelassulása miatt az ország gazdasági teljesítménye csökkent és a portfólió-beruházások sem a tervek szerint alakultak. Számos kockázati tényező meggátolja a gazdaság kedvező pályára való állását, pl. hogy szigorú monetáris politika mellett kell fedezni a bankszektor átalakulási, konszolidációs igényeit, ami jelentős költségvetési forrásokat igényel. A gazdasági és vele párhuzamosan a politikai viszályokból eredő politikai kockázat, instabilitás olyan mértékben megnövelheti az országos kockázatot, hogy a külföldi és főként a nyugat-európai befektetők nem túl intenzív érdeklődése még inkább visszaeshet. Nem beszélve arról a bánásmódról, amiben egy külföldi befektető részesülhet.

A Romániában eszközölt befektetések ország-csoport viszonylatában az első helyet a OECD-hez tartozó országok tartják, őket követi az Európai Unió. A befektető országok között a befektetett tőkenagyság függvényében a sorrend: Hollandia, Németország, Olaszország, Amerikai Egyesült Államok, Franciaország, Dél-Korea.

A külföldi tőkét a következő iparágak vonzották különösen: kereskedelem, autóipar, távközlés. A mezőgazdaság, infrastruktúra és elektronika voltak azok az iparágak, melyek iránt a legcsekélyebb volt a vonzalom.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

2. táblázat

A tizenkét legjelentősebb külföldi befektető ország Romániában 1998. júliusában					
	Ország	Befektetett tőke (ezer dollár)	A befektetett tőke aránya az összesen belül (%)	Cégek száma	Cégek számának aránya az összesen belül (%)
1	Hollandia	462 363,8	13,8	900	1,5
2	Németország	379 900,3	10,4	7554	12,8
3	Olaszország	274 336,6	8,2	6557	11,1
4	Egyesült Államok	267 765	8	2394	4,1
5	Franciaország	259 102,4	7,7	1761	3
6	Dél-Korea	234 040,6	7	46	0,1
7	Törökország	161 583,6	4,8	4791	8,4
8	Nagy-Britannia	152 976,5	4,6	801	1,4
9	Ausztria	151 947,8	1,5	1612	2,7
10	Luxemburg	130 443	3,9	120	0,2
11	Görögország	80 692,4	2,4	1526	2,6
12	Magyarország	74 340	2,2	2504	4,2

Forrás: Román Kereskedelmi Kamara, In: Novák Tamás: Távol Európától, Cégvezetés, 1999. január

3. táblázat

A részben vagy egészben külföldi tulajdonú cégek alapítás és jegyzett tőkéje Romániában (1990. december – 1999. szeptember)		
Év	Újonnan alapított cégek száma (db)	Jegyzett külföldi tőke (milliárd lej)
Összesen	69 244	37 975
1991	6232	9021
1992	12 203	1511,8
1993	10 811	2511,6
1994	11 544	5199
1995	3762	1302
1996	3990	6081,8

A részben vagy egészben külföldi tulajdonú cégek alapítása és jegyzett tőkéje Romániában (1990. december – 1999.szeptember)		
1997	5720	6053,8
1998	9176	3111,5
1999	5806	3182

Forrás: C.C.I.R.M.B., O.N.R.C. in: Piața Financiară, 1999. november. 88. o.

4. táblázat

A részben vagy egészben külföldi tulajdonú cégek alapítása és jegyzett tőkéje megyénként (1990. december – 1999.szeptember)						
Megye	Újjonnan alapított cégek száma		Jegyzett külföldi tőke		Ebből pénzbeli hozzájárulás	
	db	%	milliárd lej	%	millió dollár	%
Arad	1620	2,3	765,5	2,0	66,6	1,6
Bihar	1968	2,8	427,9	1,1	70,4	1,7
Brassó	1801	2,6	334,4	0,9	68,6	1,6
Kolozs	2859	4,1	769,6	2,0	77,9	1,9
Konstanca	2916	4,2	793,6	2,1	122,8	2,9
Temes	4160	6,0	2054,7	5,4	251,1	6,0
Bukarest	37 686	54,4	21 475,2	56,6	2251,4	54,1
Románia	69 244	100,0	37 975	100,0	4613,7	100,0

Forrás: C.C.I.R.M.B., O.N.R.C. in: Piața Financiară, 1999. november. 88. o.

Az elmúlt évek problémáit röviden tehát a következő módon összegezhetnénk:

- politikai feszültségek, melyek a gazdasági válsággal egy időben fejlődtek, korrupció, kormányzati botrányok, infrastruktúra;
- magas szintű infláció;
- jogalkotási folyamat lassú, jelentősen lelassult a privatizációval és a külföldi befektetésekkel kapcsolatos törvények, szabályozások kivitelezése;
- bankszektor átalakítása jelentős forrásokat emészt fel;
- a nagy, állami tulajdonban levő ipari vállalatok privatizációjának következtében rohamosan megnövekedett a munkanélküliek száma;
- az EU értékelése szerint a tíz társult tag közül Románia helyzete a legdrasztikusabb, mely egyrészt a derékba tört reformoknak köszönhető;

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

- a folyó fizetési mérleg súlyosbodó deficitje;
- a kormány tagjai között egyre inkább csökken, vagy ha van is, alig érhető tetten a párbeszéd- és konszenzuskészség;
- egyetlen napi cél: a túlélés.

Ezek láttán természetesen mindannyiunkban felmerül a kérdés: ki lehet-e Romániát mozdítani a jelenlegi helyzetéből, képessé tehető-e arra, hogy sikeresen átalakuló országgá váljék? Ehhez egy valódi piacgazdaságra lenne szükség, ahol minden piaci szereplő érdekelt a hatékonyságban. Ennek megvalósítása keménykezü miniszterelnököt kíván, aki határozottan tudja véghezvinni elképzeléseit mindannyiunk és nem csupán önnön érdekében. Mindenesetre ezek a dolgok megmutatkoznak majd a különböző nemzetközi szervezetekkel való kapcsolatban és az Európai Unióhoz való közeleddésben vagy éppen távolodásban is.

A csatlakozási tervekhez hűen, a kormány célul tűzte ki a külföldi tőkebeáramlások támogatását, felismerve annak különösen fontos hatását a teljesítmény növelésére, a gazdasági növekedésre, hiszen ha az ország fejlődését csupán a belső források biztosítanák, igencsak lassú fejlődés elébe néznénk. Ezáltal egy hatékony menedzsmentkonceptiót is meg lehet honosítani az országban, mely megfelel az európai standardoknak.

Az elkövetkezendő öt évben várhatóan a gazdaságpolitika a politikai ciklusokkal összhangban fog váltakozni, de a politikai kilengések szűkebbek lesznek, mint a múltban, mivel a kormányzat gazdaságra történő közvetlen befolyása csökken.

Egy külföldi befektető, talán jogosan gondolkodik el azon, hogy mi az, ami előnyt jelent számára egy kelet-közép-európai országban (mint pl. Románia) való befektetésben.

Ezek a komparatív előnyök a következők lennének:

- 23 millió belföldi fogyasztó, Közép-Európa második legnagyobb piaca;
- olyan fontos elágazó, amely 1000 km-es sugarú körzetben közel 200 millió fogyasztót ígér;
- hajózási előnyök a Fekete-tengertől az Északi-tengerig;
- egy relatív olcsó, szakképzett munkaerő;
- gazdag nyersanyagforrások, gazdag turisztikai potenciál;
- egy szabad piacra való belépést biztosító jogrendszer, mely nem diszkrimináns jellegű.

Míndezek mellett a külföldi befektetőknek joguk van különböző ingatlanokat, földet, állami értékpapírokat vásárolni, melyek hozamai az országból való profitkivonás alkalmával adómentesek. Joguk van minden olyan szervezeti formát létesíteni, amelyre egy belföldi befektető is jogosult, ugyanakkor különböző garanciális jogokkal is rendelkeznek. Segítségül szolgál nekik a Román Fejlesztési Ügynökség (ARD), amely segít a külföldi befektetőnek megtalálni a számára ideális partnert, tanácsokkal szolgál és konzultál a belső piacról, gazdasági trendekről, elemzéseket készít stb. Kapcsolatban áll számos belföldi és külföldi hasonló profilú szervezettel.

Míndezen elképzelések ellenére Románia helyzete – összehasonlítva a „visegrádi négyek” többi tagjával – negatívumokat mutat. A jövedelemadó szempontjából jobb vagy legalábbis hasonló a helyzetünk Csehországgal és Lengyelországgal, de rosszabb, mint Magyarországé.

A bevont külföldi tőke értékét tekintve, mindhárom ország: Lengyelország (30 milliárd USD), Magyarország (22,5 milliárd USD) és Csehország (14 milliárd USD) előttünk áll a rangsorban. Nálunk csupán 6,1 milliárd USD külföldi beruházás jutott.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Annak érdekében, hogy ezt javítsuk, szükség van olyan határozatokra, amelyek szabad utat engednek a külföldi tőkének, és komparatív előnyöket biztosítanak a régió környező országaihoz képest. Szükség lenne olyan konferenciákra, kiállításokra, külföldi és belföldi képviselőkre, ahol a román és a külföldi befektetők megismerhetnék egymást. Ez természetesen csupán a keret lehetne. Fontos az infrastruktúra, az ország minőségének megfelelő szintje, a politikai stabilitás, a kereskedői kultúra megerteremtése. Azért is fontos a kultúra, mert a romániai társadalomban megfigyelhető egy bizonyos ütközése a különböző világlátásoknak, azaz a nacionalizmussal átítított mentalitás és a kérelhetetlen antinacionalista modernség sűrűlődése, mely a külföldi befektetőket számos esetben érintheti. (Andreescu, 1999)

A dolgozat hátralevő részében egy hipotetikus modellt szeretnék bemutatni. Ez egy viszonylag leegyszerűsített portfóliómodell, amely arra hivatott, hogy igazolja, mennyire labilis egy külföldi befektető számára a tőzsdei értékpapírokban való tőkebefektetés. Ez azért is meglepő, mert a diverzifikáció az egyik olyan eszköz, melynek segítségével a kockázat nem szisztematikus részét a minimálisra csökkenthetjük. Ez röviden annyit jelent, hogy az iparág és az illető értékpapír tulajdonságaiból fakadó ingadozásokat kiszűrjük. Természetesen így a befektetés még mindig nem teljesen kockázatmentes, hiszen ott van még a szisztematikus, nem diverzifikálható kockázati komponens is, amely a makroökonómiai tényezők piacra kivetített hatását mutatja.

Az általam kiválasztott befektető egy Európai Unió befektető, akit egyszerűen csak befektetőnek fogok nevezni, hiszen őt úgy választottam, hogy a kockázat elutasítási hajlam vizsgálatakor abból indultam ki, hogy nemzetiségéből, kultúrájából adódóan heurisztikusan feltételeztem a számára megfelelő kockázatelutasítási koefficiens értékét.

A portfólióba 10 olyan részvényt választottam, melyek a tőzsdén I. és II. kategóriások,

és erdélyi székhelyű vállalatok, tehát megpróbáltam egy viszonylag szűkebb régiót kiválasztani. Feltételeztem, hogy ez a tíz értékpapír alkotja a piaci portfóliót. Ezek hozamait 1999. június 15.–2000. február 14-ig vizsgáltam és feltételeztem, hogy ezek jól becsül a jövőben várható hozamokat is. Ez az intervallum azért is ilyen rövid, mert a hazai tőkepiac még fejlődőben van és rendkívül érzékeny. Ezek a részvények a következők: Allied Deals Elcond (Zilah), Azomureş (Marosvásárhely), Transilvania Bank (Kolozsvár), Rulmentul (Brassó), Terapia (Kolozsvár), Astra Vagoane (Arad), Panegrano (Kolozsvár), Prodvinenco (Kolozsvár), Sinteza (Nagyvárad), UAMT (Nagyvárad).

A valós piaci eredmények, valószínűleg az itt bemutatottaknál sokkal drasztikusabb képet festenek, merthogy a virtuális modell egy igencsak leegyszerűsített világot ábrázol. Azonban már az itt tapasztaltak is figyelemre méltóak.

A határportfóliók halmazát úgy állapítottam meg, hogy adott hozamhoz kerestem a minimális szórást. Ezeket a hozamokat 50% és 125% értékre vártam, mert a portfólió éves hozama 82,2% volt. A két hozam mellett két olyan portfóliót alkottam, amelyek a határportfóliók halmazán helyezkedtek el és ezek lehetséges kombinációi alkotják a határportfóliók halmazának egészét.

Feltételezve, hogy 181 napos kockázatmentes állampapírok hozama éves szinten 43%, és mivel ennek szórását nullának feltételeztem, a szóráshozam térben a nulla szórású és 43% hozamú pontból kiindulva határoztam meg a tőkepiaci egyenes egyenletét (meredekségét). Ennek a tőkepiaci egyenesnek a határportfóliók halmazának érintési pontjában határoztam meg azt a portfóliót, amely ezen a piacon a piaci portfóliót jelöli és egy haszonmaximalizáló befektető ennek és a kockázatmentes értékpapírnak a kombinációját alkalmazva érheti el a lehető legmagasabb hasznossági szintjét.

Erdélyi Magyar Adatbank

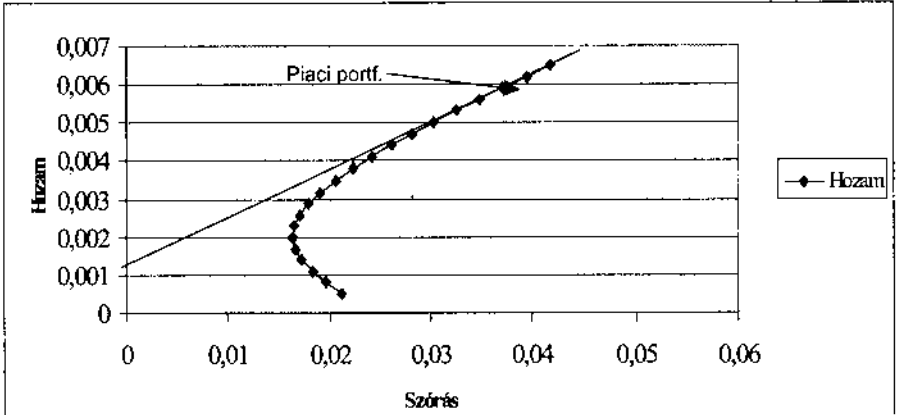
A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Ez a piaci portfólió 145,7% várt éves hozamot produkált 57,8%-os szórás mellett. Ez azt jelenti, hogy a választott piac magas hozammal kecsegtet ugyan, de rendkívül magas szórás mellett. Végül a piaci portfólióra a 10 részvényre a következő súlyarányokat kaptam meg:

5. táblázat: Részvények súlya

ELCOND	AZO	TVL	RBR	TER	ASV	PAN	PRODVIN	STZ	UAM
-0,1473882	0,4542	0,018142	-0,0299	0,08838	0,32778	0,34105	0,15945	-0,25392	0,0422

1. ábra: Határportfóliók halmaza és az optimális portfólió

Mivel a tőzsdemozgás tükörképe lehetne a gazdaságnak, láthattuk, hogy napjainkban még igencsak kockázatos romániai portfólió-befektetéseket eszközölni.

Irodalomjegyzék

- Earle, John S. – Telegdy Ákos: *A romániai tömeges privatizációs program eredményei.* Közgazdasági Szemle, XLV. évf. 1998, május. 479–493 o.
Magyar Péter: *Jobb lét.* HVG, 1998, január 31. 42–44 o.
Lenkei Gábor: *A magyar tőke útja.* Cégvezetés, április, 115–117 o.
Gabriel Andreescu: Nyugatosodás és tradicionalizmus. Európai Szemmel, 1999, 3 szám. 52–59 o.
Novák Tamás: *Távol Európától.* Cégvezetés, 1999, január.

A kistérségek versenyképességének tényezői (magyarországi példákon)

A településeket nemzetközi és magyarországi szinten is jelentős kihívás éri a globális társadalmi és gazdasági versenyben (pl. EU-csatlakozás). Hogy ennek miként tudnak megfelelni, mennyire lesznek versenyképesek, ez több tényező együttes hatásától függhet.

Ezen a terjedelmes témán belül mi most csak három magyarországi kistérség versenyképességi potenciálját vizsgáltuk meg. A kutatásból adódó következtetések a most kialakulóban levő székelyföldi kistérségek számára is gondolatébresztők lehetnek.

A magyar településhálózatot nagyfokú differenciáltság jellemzi, ami nemcsak gazdasági, hanem társadalmi, életminőségi szempontból is jelentős. A rendszerváltás után különösen hátrányos helyzetbe kerültek a kis lélekszámú települések (persze már előtte is hátrányos helyzetben voltak). Ennek okairól, következményeiről és területi jellegzetességeiről szól a felmérés.

A kérdőív segítségével két megye három kistérségének vizsgálatára került sor. Banya megyében az Ormánság (Selye és környéke), Vas megyében pedig a celldömölki és a sárvári kistérség falvaira terjedt ki a felmérés. Mindhárom kistérségből húsz falut vontunk vizsgálat alá. Az infrastrukturális összehasonlításoknál kontrollként a KSH megfelelő kiadványait használtuk. (1. táblázat)

A jelentős területi korlátok miatt ebben a cikkben csak az egyes számú kérdőív eredményeit fogjuk közölni.

A hipotézis maga a következő: egy falu társadalmi, gazdasági helyzete és az ott élő emberek életminősége (Magyarországon) elsősorban attól függ, hogy az adott falu mennyire dinamikus (kis)város vonzáskörzetében fekszik, másodsorban pedig attól, hogy mennyire dinamikus a megye egésze. (3. táblázat) Tehát a jelen kérdőív alapján, a felmérés elvégzése előtt sárvári, celldömölki, selyei kistérségek sorrendet feltételeztünk.

A kérdőíves felmérés mellett három interjúra is sor került. Több személyes impulzusra azért nem volt szükség, mert a kérdőív kérdéseinek nagyobb része nyitott kérdés volt, így bőven adott lehetőséget a személyes vélemény nyilvánítására is.

A felmérésből az is kiderült, hogy mely falvak (és miért) a rendszerváltás nyertesei, illetve vesztesei. Ezáltal nemcsak stock-felmérést készítettünk, hanem a változásokat folyamatukban is megfigyelhettük, amiről tudjuk, hogy sokkal beszédesebb.

1. A falu

1. táblázat

A vizsgált kistérségek helyzete

	Periódus	Sárvár	Celldömök	Sellye
Lakosság számának alakulása	1989-től 1999-ig	-1,5%	-1,80%	-2,50%
Házak átlagos alapterülete	1989	90 m ²	73 m ²	67 m ²
	1999	90 m ²	75 m ²	67 m ²
Újonnan épült házak, a meglévők %-ában	1989-től 1999-ig	7,00%	7,00%	0,50%
Aszfaltozott utak %-a	1989	85	65	47
	1999	97,5	85	60
Autóbusz-megálló, vasúti pályaudvar	1989	van	van	van
	1999	van	van	van
Vezetékes víz, elektromos áram	1989	van	van	van
	1999	van	van	van
Vezetékes gáz	1989	20,00%	0,00%	0,00%
	1999	85,00%	75,00%	20,00%
Telefon	1989	25,00%	15,00%	0,00%
	1999	100,00%	100,00%	20,00%
Kábeltévé	1989	0,00%	0,00%	0,00%
	1999	85,00%	55,00%	40,00%
Csatornázás	1989	10,00%	0,00%	0,00%
	1999	60,00%	35,00%	0,00%

A falvak lakossága csökkenő tendenciát mutat átlagosan, akárcsak az ország egész lakossága. Megfigyelhető, hogy a sellyei kistérség lakosságszámának csökkenése nagyobb, mint a vasi falvaké.

A házak átlagos alapterülete terén lényeges elmozdulás nem történt, viszont szembeesik, hogy a házak 26%-kal nagyobb átlagos alapterületűek Sárvár környékén, mint az Ormánságban. Kemenesalja itt is köztes helyet foglal el.

Újonnan épült házak a meglévők százalékában megmutatja, hogy házépítésre csak Vasban futotta, Sellye környékén gyakorlatilag nem épültek új lakóépületek.

Az aszfaltozott utak százaléka a legfejlettebb vasi kistérségben közel teljes, de a rendszerváltás óta több mint húszszázalékos javulást könyvelhet el ezen a területen a celldömöki kistérség is, közel kerülve a teljes portalánítás állapotához. Mindeközben a sellyei kistérség is 22%-os előrelépést könyvelhet el, de a jelenlegi 60%-os állapot így is nagyon alacsony.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Vezetékes víz, elektromos áram, vasúti pályaudvar vagy buszállomás mindhárom kistérség vizsgálatba bevont falvainak esetében fejlett, így ezek az infrastrukturális elemek nem képeznek szűk keresztmetszetet a versenyképesség szempontjából. Viszont itt fontosnak tartom megemlíteni (amint az interjúk során kiderült), hogy számos esetben (sellyei kistérségben) a lakosoknak még buszbérletre vagy vonatjegyre sincs pénzük, így ezek a lehetőségek számukra nem növelik a mobilitást, nem egyebek, mint beválthatatlan csekkek.

Vezetékes gáz esetében jelentős fejlődés történt a két észak-dunántúli kistérség esetében, ezekben a gázhálózat kiépítése a végéhez közeledik, ami az életminőség-növeléshez is hozzájárul, hiszen más színvonalat képez a fa-szén vegyes tüzelésű kályha és mást a gázkazános központi fűtés. Ezen kistérségekben az interjúk során az is kiderült, hogy a bevezetett gázt használják is, nemcsak bevezették. Itt is megmutatkozik a különbség a sárvári és a celldömölki kistérség között, ami azonos fekvésük ellenére valószínű Celldömölk gyengébb gazdasági-társadalmi dinamizmusából adódik.

A sellyei kistérség 20%-os adata ezen a területen nagy lemaradást jelez. A források megoszlása a vezetékes gáz kiépítése területén nagy szórást mutat, de az átlagos megoszlás a sárvári kistérség esetében 40% önkormányzati, 50% lakossági, 10% egyéb pályázati összeg, ami nagy lakossági és önkormányzati anyagi erőt mutat. A celldömölki kistérség esetében ez az adat 60% lakossági arányú, amiből messzebbmenő következtetést nem vonnék le, de más adatokkal együtt érzékelhető, hogy a sárvári kistérséggel összehasonlítva, a versenyt csak nagyobb lakossági részvétel mellett bírják az önkormányzataik. Az állami részvétel a finanszírozásban itt sem domináns.

Kábeltévé esetében is robbanásszerű fejlődés zajlott le 1989 óta, a baranyai kistérség ebben is nagyon leszakadt Sárvártól, de ezen a területen közelebb van a celldömölki kistérséghez, mint az a sárvárihoz.

Nagy előrelépés történt Vasban a csatornázás területén, de a közműöllő még a legfejlettebb sárvári kistérségben is erősen nyitott.

Összességében az infrastruktúra állapotáról elmondható, hogy a fejlett országokhoz közeli mutatókat felvonultató sárvári és a tőle elmaradt celldömölki kistérség között érzékelhető különbség van, ami Celldömölk és Sárvár eltérő társadalmi-gazdasági versenyképességéből és dinamizmusából adódik. De ennél is szembetűnőbb a sellyei kistérség elmaradott állapota.

2. Közösségi javak

A felmérés ezen része egy kvantitatív skála mentén történő pontozásos adatfelvételt tükröz, ahol az adott közösségi jószág állapotára egytől ötig terjedő pontrendszer alapján adhattak egzakt leírást a polgármesterek. A skála egyes értéke azt jelentette, hogy nincs, használhatatlan; a kettes rossz, alig kihasznált; a hármas használható, de nem túl igényes; a négyes megfelelő, kihasznált; az ötös kiváló, új. A kapott eredményeket természetesen nem súlyoztuk, hiszen ki tudná megmondani, hogy pl. fontosabb-e a fogorvos a rendőrségnél? Így a végén kapott aggregált mutató egyszerű átlagolással született.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

2. táblázat

Közösségi javak minősége				
Intézmény	Évszám	Sárvár	Celldömölk	Sellye
Mozi	1989	1,7	1,2	1,1
	1999	1	1	1
Kultúrház	1989	3,8	3	2,1
	1999	3,8	3	3
Könyvtár	1989	4	3	1,3
	1999	4	3	1,3
Polgármesteri hivatal	1989	2,7	2	2,3
	1999	4,7	4,7	3,4
Falutévé	1989	1	1	1
	1999	félében van	félében van	egyben van csak
Rendőrség	1989	2	2	1
	1998	5	3,5	egyben van csak
Körzeti orvos	1989	4	3,5	2,4
	1998	4,5	3,5	2,7
Egyházi intézmények	1989	4	3,5	2,4
	1998	4,2	4	2,4
Általános iskola	1989	4	2	1,3
	1998	4	3	1,6
Közétkeztetés	1989	4	3	1,3
	1998	3	1,5	1,3
Fogorvosi ellátás	1989	4	3	1
	1998	4,2	3,5	1
Fodrászat	1989	3,8	1,5	1,3
	1998	4,2	3	1,3
Sportkörök	1989	3,8	3	1
	1998	4	3	1

Közösségi javak minősége				
Teleház	1989	1	1	1
	1998	egy helyütt van	1	1
Tűzép	1989	1,7	2	1
	1998	2	2	1
Panzió	1989	1	1	1
	1998	3,8	1,5	1
Gázcseretelep	1989	4	4	4
	1999	4	4	4
Összesen	1989	2,97	2,33	1,6
	1999	3,7	3,07	1,7

A felmérésnek ez a része már sokkal *lágabb* (soft) tényezőkkel foglalkozik. A megítélés is több szubjektivitásnak adott teret. Ami mindenképpen hasznos is, hiszen egy jószág használati értékét annak szubjektív hasznosság is befolyásolja. Ez a megoldás persze nem tudja kiküszöbölni a kognitív disszonancia jelenségét, ami miatt a jobb helyzetű jobbnak ítéli meg a helyzetét, mintegy önigazolásként, hogy jó helyen él, mindez persze fordított irányban is igaz.

Mozik teljes megszűnéséről tudósított a kérdőív. A kultúrházak mindenütt a közepes, használható, de nem túl igényes állapotban vannak. A könyvtárak leépüléséről sem tudósított a kérdőív, minden ellenkező véleménnyel szemben. Viszont az az interjúkból is kiderült, hogy a fogyasztási szokások megváltoztak. A kulturális piacon további átrendeződés történt a tévécsatornák javára, a könyvtárhasználat és egyéb kulturális események rovására. A vizsgált falvak esetében magasabb kulturális szolgáltatásokkal (étterem, színházi előadások stb.) csak Sárvár, illetve kisebb részben Celldömölk szolgált.

A polgármesteri hivatalok esetében mindhárom térségben jelentős minőségi javulás állt be, a vasi kistérségekben rendre kiválóan értékelték a hivatalt és tevékenységét (persze itt hozzá kell tenni, hogy ők maguk töltötték ki a kérdőíveket).

A falutévé kiépítése a felénél tart a vasi térségekben, Sellye környékén ez a folyamat még csak el sem kezdődött.

Rendőrség Sárvár környékén szinte már mindenütt van, de a celldömölki térségben is nagy előrelépés történt. Az Ormánságban ezen a területen is csak minimális a változás.

A körzeti orvosi ellátás úgy tűnik, már a rendszerváltás előtt is elfogadható volt, jelentős előrelépés azóta nem történt, párhuzamban az egészségügy egész országra kiterjedő válságával. A sellyei kistérség lemaradása itt is szembeötlő, és jelentős Kemesnalja lemaradása is.

Egyházi intézmények terén mindenütt történt előrelépés, a fejlettségi sorrend ezen a területen sem változott.

Általános iskolák – itt szintén a sárvári kistérség a vezető, a celldömölki kistérségben viszont jelentős javulás történt, de a helyzet még mindig nem megnyugtató.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

A sellyei kistérség falvaiban gyakran nincsenek is általános iskolák, ha azonban vannak, állapotuk akkor is nyomasztó.

A fogorvosi ellátás Vasban többnyire helyben megoldott, az Ormánságban viszont nyoma sincs.

A teleház-program úgy tűnik, még csak embrionális állapotban van a vizsgált területeken.

Az idegenforgalmi aktivitás indikátoraként szerepeltettük a panziók számát, ebben is csak a sárvári kistérség tud komolyabb potenciált felmutatni.

Összességében tehát elmondhatjuk, hogy a rendszerváltás óta a sárvári kistérség dinamikus fejlődést és életminőség-javulást élt át. A celldömölki kistérség esetében is történt bizonyos javulás, de a minősége és mennyisége elmarad az előbbiétől, aminek az okát továbbra is a funkcióhiányos kisvárosban látjuk, hiszen ez a kistérség is *sikerregióban* fekszik. Sellye térsége nagymértékű elmaradottságot és fejletlenséget mutat.

3. Gazdasági és foglalkoztatási kérdések

3. táblázat

Gazdasági helyzet				
	Évszám	Sárvár	Celldömölk	Sellye
Munkanélküliségi ráta	1989	1,50%	nincs adat	nincs adat
	1999	2,70%	6% körül	28%, de a szórás 13–68% között
Helyi ipari üzemek száma	1989	3	nincs adat	0
	1999	4,3	1,7	0
Kisker-üzletek száma	1989	5	2	1
	1999	9	5	2
Helyi ipari üzemi alkalmazottak száma	1989	15,00%	10,00% körül	nincs adat
	1999	15,00%	10% körül	0
Értelmiségiek	1989	8,00%	3–5%	1,00%
	1999	12,00%	3–5%	1,50%
Ingázók száma	1989	45,00%	20–30%	2–4%
	1999	50,00%	20–30%	4–6%

A munkanélküliségi ráta alakulása országos adatokból is ismert, erről nem mondott újat a vizsgálat. Azonban mégis fontosnak tartom megemlíteni a kiugró mértékű ormánsági munkanélküliséget, ami már öngerjesztő folyamattá vált. Hiszen a tartósan

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

nagy munkanélküliség, az alacsony szintű infrastruktúra és közösségi szolgáltatások, a teljes leépüléshez vezetnek, beindítva az underclassosodás folyamatát. (2. táblázat) Véleményünk szerint ezen folyamatok többsége már visszafordíthatatlan károkat okozott, hiszen azok az emberek, akik hozzászoktak ehhez a társadalomból kiszakadt életformához, egy idő után már nem képesek oda visszatérni. Esetünkben (az interjúk alapján) nagyszámú roma etnikumról is szó van, amely a többszörösen hátrányos helyzetük miatt tovább ronthatja a kitörés esélyét. Számos kutató véleményével egybeesve, megállapíthatjuk, hogy közülük nagy számban *menekültek fel* Budapestre, ahol mindenféle szakmai, anyagi és kapcsolati tőke hiányában kriminalizálódhatnak a megélhetési forrásaik. (2. táblázat)

Látható, hogy a dinamikus, a humán erőforrást *felszívó* központi kisvárossal rendelkező kistérségek munkapiaci helyzete és versenyképessége jobb. A leszakadó Ormánság esetében az ingázás is zsákutcás megoldás, a számukra drága közlekedési infrastruktúra miatt. Súlyos problémaként említették meg, hogy először az ingázókat küldik el a városi munkahelyekről. Ehhez jön még a konvertálható tudás hiánya, a mezőgazdaság alacsony munkaerőigénye, és máris egy *ördögi körmél* tartunk, aminek a kezelése csak komplex (endogén és exogén potenciálokat is figyelembe vevő) vidékfejlesztési program keretében képzelhető el.

Látszik, hogy a jó helyzetű sárvári kistérségben megoldott és jelentős a városi munkahelyekre való ingázás.

Ami az értelmiség számának alakulását illeti, meglepetésünkre mindenütt növekedésről kaptunk adatokat, a sárvári kistérség itt is országos átlag feletti erőforrással rendelkezik. Felmerült bennünk a kérdés, hogy az értelmiség miért nem vándorolt el a leszakadó területekről? A leggyakrabban azt a választ kaptuk, hogy nehezen konvertálható tudással rendelkező értelmiségiekről van szó, pl. papok, tanítók vagy agrárszakemberek, akik munkapiaci értéke ma sok szempontból alacsony. Ezért másutt sem nagyon számíthatnak jobb anyagi feltételekre és nehezen találnának másutt állást.

Utolsó gondolatként a gazdasági szerkezetről megállapíthatjuk, hogy a kiskereskedelmi ellátottság és foglalkoztatottság nagy mértékben nőtt a sárvári kistérségben, nőtt a celldömölkiben is és talán valami elmozdulás figyelhető meg az Ormánságban is. Persze ez utóbbiban legtöbbször kényszervállalkozásokról van szó.

A fentebb elemzett kistérségek természeti, társadalmi, gazdasági viszonyai, fejlődési lehetőségei sajátos vonásokkal rendelkeznek, de az általam alkalmazott kutatási módszerek segítséget nyújthatnak a székelyföldi kistérségek tanulmányozásához, helyzetük felméréséhez és a fejlődési modellek kidolgozásához.

Irodalomjegyzék

Baranya megye Statisztikai Évkönyve 1996, KSH Baranya Megyei Igazgatósága, Pécs.

Ladányi János – Szelényi Iván: *A társadalom etnikai-, osztály- és térszerkezetének összefüggései az ezredforduló Budapestjén*. Elhangzott a Budapesti Általános Rendezési Terv kapcsán a budapesti Új Városházán 1996. május 24-én megrendezett konferencián. *A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig*. Szerkesztette: Kovács Teréz. Pécs, 1995, MTA RKK.

Hargita megye tájegységeinek demográfiai sajátosságai

Egybevetés az európai viszonyokkal

A korreferátum egy rövidesen megjelenő 200 oldalas könyvre támaszkodik, mely Hargita és Csongrád megye népmozgalmi adatait veti össze az 1996 és 1995 közötti időszakban.¹²

A könyvben több fontos cél kapcsolódik egybe. Az egyik az, hogy láttassa a magyarországi és romániai népesedési viszonyok közötti különbségeket. Ebből adódóan a könyv címe is ezt a törekvést tükrözi: *Fenyvesek közt és az Alföldön*, I. kötet és előkészületben van a II. kötet is, mely a népmozgalmi adatokat 1900 és 1965 között tartalmazza. Ebben a kötetben lát napvilágot a népesség fő korcsoportok szerinti bemutatása öt éves időszakonként. Mindkét kötet adatgyűjtését Péter E. Katalin közgazdász végezte Csíkszeredában.

A másik fontos célkitűzés volt az alapadatok közlése. A romániai megyék közül ez az első adatközlés településenként a népmozgalom adatairól évenként 1966–1995 között.

Az elemzés érdekében a kiadvány közli az 1900., 1941., 1960. és 1992. évi népszámlálások adatait az össznépességről és az anyanyelvi megoszlásról. Hargita megye népességének 85%-a magyar anyanyelvű 1992-ben. Ezek az adatok a romániai és a magyarországi népszámlálási kötetben ugyan megtalálhatók, de ilyen rendszerezettségben nem.

Az elemzés minden esetben egybevetést tesz a magyarországi Csongrád megye népmozgalmi adataival és számított ezer lakosra jutó arányokkal. Városenként, községenként mutatja be, hogy hol történik az átlagosnál nagyobb népességnövekedés, hol következik be elvándorlás és milyen mértékben. Ebben az esetben a fő célkitűzés a népesedési folyamat bemutatása. Az új adatközlésre támaszkodó elemzés foglalkozik Hargita megye vezetői által kért munkálatra, arra, hogy a tanulmány vizsgálja meg egyes települések (városok és falvak), valamint az egyes községek közötti különbségeket. E szempont alapján kiemelkedő figyelmet nyer a legdinamikusabban fejlődő városok és községek népesedési viszonyainak elemzése.

Ugyanakkor a másik „legre” is nagy figyelem terelődik, hogy hol indult el először és milyen mértékben az elvándorlás a falvakból; természetesen azt is hogy a városok népessége mily mértékben növekszik betelepülőkkel.

---

¹A kutató- és feldolgozó munkát támogatta az Országos Tudományos Kutatási Alap / T 026011

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

A megyében 1966 és 1990 között 9 települést tekintenek városnak. Ezek között igen lényeges különbségek vannak mind a természetes szaporodás, mind mechanikai népmozgalom tekintetében.

A különböző politikai fordulatok ellenére minkét országnak, jó statisztikái révén, sikerült az alapadatok tekintetében (össznépesség, anyanyelv) összhangot teremtenie 1900 és 1995 között. Az utolsó magyar népszámlálás 1990-ben, a romániai 1992-ben történt. A népmozgalmi adatok gyűjtését 1995-ig végeztük el. Ezeket az alapadatokat a könyv második fele tartalmazza, az ún. Adattár részben.

Különböző okok miatt sok munkát igényelt az, hogy megfelelő helynévmutató készüljön a kötethez. Különösen a magyar helynevek az elmúlt évszázadban történt változása okozott gondot. Tekintettel arra, hogy egy-egy adminisztratív központhoz több falu is kapcsolódik, e falvakhoz kisebb települések tartoznak, ezeket a helynévmutatóba is fel kellett vennünk. Külön gondot jelentett a magyar helynevek esetében a helynév előtagjának felvétele vagy elhagyása. Így azután összesen ötféle helynévmutató készült. Magyar helynév előtag nélkül; előtaggal; adminisztratív központok szerint.

A román helynevek már jobban megszilárdultak, így a román helynevek ábécé szerinti felsorolásán kívül már csak az adminisztratív központok szerinti besorolás vált szükségessé. Az öt táblázat alapján el lehet igazodni, hogy melyik község adata mely oldalon található.

Az elért eredmények közül néhány fontosabb

A népszámlálások időpontjait figyelembe véve, Hargita megye népessége 1966-tól 1992-ig 282 372-ről 348 355-re emelkedett. Ez ezer lakosra számítva évenként 5,7 ezreléket jelent. Csongrád megye népessége 1960 és 1990 között 433 192-ről 438 842-re nőtt; ez ezer lakosra számítva évenként mindössze csak 0,4.

A statisztikák össznépességi adatai alapján mind 1900-tól 1941-ig, mind 1941-től 1966-ig terjedő időszakokban meghatározóvá vált, hogy a városok milyen mértékben növekednek. Igen sok falusi település népessége is növekszik még, de az össznépességi adatok alapján is látszik az, hogy már megkezdődött egyes helyekről az elvándorlás. Kismérvű elvándorlás 1900 és 1941 között még csak öt községből (Újszékely, Oroszhegy, Felsőboldogfalva, Székelyderzs és Kászonalitz) mutatható ki. Csongrád megye makói járásának 16 községéből is még csak három, amelyekben csökken a népesség.

1941 és 1966 között már 37 községbe (comuna) tartozó 235 faluban fogy a népesség. Mivel nem rendelkezünk népmozgalmi adatokkal ezekből az évekből, nem tudhatjuk, hogy a népességszökkenésben milyen mértékben játszott szerepet az elvándorlás és milyen mértékű a születéskorlátozás. A népesség tömörülése a városokba európai, mondhatni világszerte.

Azt, hogy Hargita megye egyes tájain milyen mértékű volt az elköltözés, szintén nem tudjuk megmondani, mert nem ismerjük a természetes népmozgalom adatait. Ezt a kérdést majd a következő kötetben kívánjuk megvilágítani. Azt látjuk hogy a városokban erőteljesen növekszik a lakosság. Még néhány, 13 adminisztratív egységhez tartozó 18 faluban szépen növekszik a népesség.

Csongrád megyében az 1941 és 1966 közötti időszakban is csak a megyeszékhely és Szentés népessége növekszik igen kis mértékben; a megye másik három városában

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

már csökken a népesség. A makói járás 16 községéből 12-ben fogy a népesség, és csak 4-ben növekszik kismértékben.

Egészen más a helyzet, más a tudásunk a 1966 és 1995 közötti időszakból. Rendelkezünk évenként a születési és halálozási adatokkal. Könyvünk jól mutatja be azt az európai sajátos jelenséget, hogy Románia népesedési viszonyai eltérnek, nem is kismértékben, az európai országokétól. Általános tendencia Európában, hogy a születések száma és aránya csökken, a halandósági arányok is javulnak, de minden ország népességi adatai a fogyás irányába mutatnak. Egyetlen európai nép, amely még határozott növekedést mutat, az albán.

Az általános csökkenési tendenciával szemben Magyarországon is kísérleteztek el- lenintézkedésekkel. A terhességmegszakítás tilalmát Magyarországon csak 1953 és 1956 nyara között tudták fenntartani. Rendkívül erős visszahatás következett. Romániában ez a kísérlet 1966-tól 1990-ig tartott. 1967-ben általában, de Hargita megye minden településén nagymértékben, megemelkedett a születések száma, majd fokozatos csökkenés következett be. Ez mindenütt így volt Romániában, Hargita megye a közepes szinthez tartozott.

Érdekes, hogy az általános tendenciától lényeges eltérések is mutatkoznak mindkét irányban. Mielőtt a népmozgalmi adatok alapján következtetéseket vonnánk le az egyes települések helyzetére vonatkozóan, néhány szót szólnunk kell a népesség anyanyelv szerinti megoszlásáról. A magyar anyanyelvűek aránya a megye össznépességéhez képest kismértékben csökken: 1900-tól 1941-ig 93,1%-ról 92,7%-ra; a nagy világgégés közepette menekülések is történnek. 1941 és 1966 között a magyar anyanyelvűek aránya 92,2%-ról kismértékben, 88,6%-ra csökken. Ebben a kismértvű változásban román anyanyelvűek beköltözése is meghatározó. Pontosan majd a második kötetben fogjuk bemutatni. A magyar anyanyelvűek aránya 1966-tól 1992-ig tovább csökken kismértékben, 88,6%-ról 85,4%-ra. Az aránybeli kismértvű csökkenés mögött azonban a magyar anyanyelvűek száma lényegesen növekszik. Számuk 1966-ban 247 906 volt; ez 1992-re 297 533-ra emelkedik. A románok száma is nő, valamivel nagyobb mértékben, 30 476-ról 49 099-re. A magyar anyanyelvűek összlétszáma 1966 és 1990 között 49 624-gyel növekedett. A viszonylag összefüggő és nagyobb területet elfoglaló magyarság növekedési aránya itt, Székelyföldön sokkal kedvezőbb, mint a mai Magyarországon.

A tanulmány hosszan foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy az 1967-es születési meg- élénkülés után hogyan alakulnak az arányok a városokban és hogyan a községekben. A városok is különböznek egymástól. A falvak esetében megkülönböztet az elemzés erőteljesen szaporodó, közepesen és kismértékben szaporodó településeket. A halan- dóság területén is nagy a változatosság. A születési arányok magasabbak, a halálozási arányok alacsonyabbak Hargita megye településein, mint a Csongrád megyeiekben.

Ezekkel az összegző gondolatokkal kívántuk jellemezni a kötet tartalmát, az érin- tett főbb kérdéseket. A következőkben a kötetben közölt adatok segítségével városokra és tájegységekre kívánjuk az elemzést elvégezni, egyes főbb kérdéseket érintve. Természetesen a kötetben közölt adatsorok sokféle elemzést tesznek lehetővé, amit a már közölt népmozgalmi adatok alapján eddig is elvégeztünk.

Az 1966. és 1992. évi népszámlálások közötti időszakban kilenc településnek volt városi rangja Hargita megyében. A 9 város mindegyikében – nem egyforma mérték- ben – még pozitív a természetes szaporodás. Ha öt éves ciklusokra bontjuk az idősza- kot, ez csak az 1966 és 1990 közötti időszakra mondható el; 1991 és 1995 között a városokban is megtorpant a természetes szaporodásból adódó népességnövekedés.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Ha a várost tekintjük, akkor a tárgyalandó városok közül 4-ben pozitív a mérleg, de 5-ben már a stagnálás mutatkozik, ami a fogyás felé mutat. A népszámlálások adatai, valamint a természetes népmozgalom adatainak ismeretében pontosan elhatárolható a beköltözés mértéke, de már egyes városokban is kimutatható az elköltözés.

Csikszereda. A megyeszékhely 1900-tól tekintve napjainkig a megye legdinamikusabb fejlődő városa. Az 1966 és 1975 közötti tíz évben természetes szaporodásból 3388 fővel gyarapodott. A beköltözések, más szóval a vándorlási különbözet ugyanakkor 3706 volt. Az 1976 és 1985 közötti időszakban 4732 a természetes szaporodásból adódó növekedés; a beköltözések mértéke lassul, a vándorlási nyereség csak 365. Az 1986 és 1990 közötti periódusban a természetes szaporodás kicsit csökken: 3347, ugyanakkor Csikszereda vonzása erősebbé válik, 1351 a beköltözési többlet.

Székelyudvarhely. 1966–1975 közötti évtizedben a természetes szaporodás 3607. Tekintettel arra, hogy a Székelyudvarhely valamivel kisebb népességű Csikszeredánál, így mondhatjuk, hogy a belső népességfejlődése kedvezőbb. A vándorlási különbözet, a beköltözések csak 1163 fővel növelik az össznépességet. E tekintetben Csikszereda van kedvezőbb helyzetben. 1976 és 1986 között erőteljes a természetes szaporodás: 4268. A városban nemhogy beköltözési többlet lenne, hanem kismérvű elvándorlás. A népesség csak 3741 fővel gyarapodik, tehát 527 a mechanikus népmozgalomból adódó negatív különbözet. 1986–1995 között a természetes szaporodás szintén csökken, úgy mint Csikszerdában, csak valamivel nagyobb mértékben. A természetes szaporodás 2880 fővel növeli a népességet. A tényleges népességnövekedés ennél kedvezőbb, a municípium népessége 3534 fővel nőtt. Tehát kismérvű beköltözési többlet mutatható ki: 646.

Gyergyószentmiklós a Gyergyói-medence közepén helyezkedik el, és Gyergyó-vidék központja. A város fokozatosan fejlődik; nem oly mértékben, mint Csikszereda vagy a régi vármegyeszékhely, Székelyudvarhely. Az 1966-os 13 828-as össznépességhez képest az 1971–1975-ös öt éves ciklusra a népesség 17 397-re növekszik.

A 3564-es növekedésen belül a két öt éves ciklusban 1867 a természetes szaporodás; tehát 1700-ra tehető ebben az évtizedben a beköltözők száma. A középnépesség 1976 és 1985 között 2923-mal növekszik. A természetes szaporodás 2250, tehát ebben az évtizedben is van majd 700 főnyi beköltözés. 1986 és 1995 között a középnépesség alapján 2346 főnyi növekedést lehetne megállapítani. A természetes szaporodás 1287. Ebből következik, hogy kismérvű beköltözés továbbra is növeli a város népességét, több mint 1000 lakossal.

Székelykeresztúr az unitárius gimnáziumáról híres kulturális központ szerepét betöltő város népességnövekedése 1900 és 1941 között közepes, 1941 és 1960 között minimális. Változik a helyzet az 1966 és 1992-es népszámlálások közötti időszakban. Az 1977-es népszámlálási adatot is felhasználó számítási módszerünk alapján látjuk, hogy az 1966-os népszámlálás és az 1971–1975 közötti időszakra kiszámított középnépesség között 1141 főnyi a növekedés. A természetes szaporodás 1966 és 1971 között 823. Tehát kismérvű, 300 fő feletti betelepülést lehet kimutatni. 1975 és 1985 között a középnépesség alapján 2276 a növekedés. A természetes szaporodás 888. Így majd 1400 fővel való növekedés jelentősnek mondható. 1986-tól 1995-ig a középnépesség 2391-gyel növekszik. A természetes szaporodás ugyan csökken, 665, de így is a beköltözések számát 1700 felettire tehetjük. Székelykeresztúr városában megteremtődtek a gazdasági fejlődés feltételei, így a város eltartóképessége növekedett.

A megye másik öt városában már nem ilyen kedvező a kép.

Maroshévíz. Az össznépességi adatok alapján tett áttekintésből látható volt, hogy

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Maroshévíz igen dinamikus fejlődött 1900 és 1941 között. A fejlődés mértéke lelassult az 1966-ig terjedő időben. Az 1966 és 1992 közötti fejlődés valamivel túlszárnyalta az 1900 és 1941 közöttit. Ez a fejlődés azonban ellentmondásos. Az 1971 és közötti időszakra kiszámított közép népesség nem mutat jelentős növekedést: 2386. Ebből a természetes szaporodás 1966. A beköltözési többlet a 400-at túllépi, és 1985 között a közép népesség 2634-gyel növekszik. Ezen belül a természetes szaporodás 1785. Ebből következik, hogy a beköltözésekkel több mint 800 fővel növekszik a város. Azonban 1986 és 1995 között a közép népesség ugyan 1199-cel növekszik, de a természetes szaporodás 1540. Ebben az időszakban a városból már megindul az elköltözés, majd 350 fő.

Tusnádfürdő. Össznépességi adattal a városkáról 1941-től rendelkezünk. Ekkor 723 lelket számoltak össze a fürdővárosban. 1966-ra 1204-re növekedett a népessége, 1992-re 1969-re. A 765 főnyi növekedésen belül 429 a természetes szaporodásból adódó növekedés. Tehát a betelepülési többlet mindössze 336. A neves fürdőhelynek megmaradt exkluzív jellege.

Szentegyháza város össznépessége 1900 és 1941 között is növekedik, de kiemelkedő 1941 és 1966 között. Az 1966-os népszámlálás és az 1971–1975 közötti időszak közép népessége között jelentős a népességnövekedés: 3312.

Ennek okai a helyi gazdasági élet munkahelyteremtő képességének növekedésében keresendő. A népességnövekedésen belül a természetes szaporulat csak 1070. Ebben a tíz esztendőben több mint 2200-an költöztek Szentegyházára. 1976 és 1985 között a közép népesség növekedése már kisebb mérvű: 1281. A természetes szaporodás ebben a 10 esztendőben 1090. A beköltözési többlet nem éri el a 200-at. 1986 és 1995 között a közép népesség 425-tel növekszik. A természetes szaporodás 857. Ebben az évtizedben már megindult az elköltözés Szentegyházáról. 400-nál több elvándorlással számolhatunk. A belső gazdasági fejlődés megtorpanása Szentegyháza város népességmegtartó képességét aláasta.

Balánbánya. Az 1966-os népszámláláskor még csak készülöben voltak a város bányái. Az össznépesség csak 4646. Az 1966 utáni következő népszámlálás 1977-ben volt. Ekkorra 12 161-re növekedett a város népessége. Ha egyenletes betelepülést tételezünk fel, akkor az 1966–1970-es időszakban a közép népesség 8062. A természetes szaporodásra vonatkozó adatokat figyelembe véve, 4000 felett volt a betelepültek száma. 1975 végére az össznépesség: 11 478. A természetes szaporodást leszámítva, 2000 körüli a betelepülők száma. 1976 és 1980 között Balánbánya népességfelszívó képessége megszűnik, sőt megtartóképessége is megtorpan. Az előző öt éves ciklushoz képest a népességnövekedés csak 1040. A természetes szaporodás ugyanakkor 1835. Tehát 800 fő körüli elvándorlással lehet számolni. A folyamat a következő öt éves ciklusban folytatódik, sőt erősödik. 1981 és 1985 között a város népessége csökken, a természetes szaporodás nagyságának ismeretében megállapítható, hogy az elvándorlás 1660 körüli. Az 1985 és 1995 közötti időszakban is ehhez hasonló, 1900 körül volt. Számításaink, ha nem is annyira pontosak, mint egy népszámlálási adat, mégis kifejezik a folyamatot. Az elköltözők száma 900 fő felett volt.

Borszék. A város fejlődése 1941 és 1966 között jelentős, ezer lakosra számítva 9,0. 1966-tól 1992-ig, a népszámlálásig lelassul, ezer lakosra évi 4,5. A népmozgalmi adatok birtokában megállapítható, hogy e növekedés ellenére már megkezdődött igen korán az elvándorlás. 1966 és 1975 között természetes szaporodásból 348 fővel kellene a városnak növekednie, amikor a növekedés csak 113. Tehát az elvándorlási különbözet 200-nál több. 1976 és 1985 között, 10 év alatt a népességnövekedés minimális, 91 fő.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

A természetes szaporodás is igen lecsökken, 173. Ez igen meglepő, hisz ez a nagy megszorítások időszaka!

A születések számának minimális voltát csak a korábbi évtizedek elvándorlásával tudjuk magyarázni. Egyre kevesebb a fiatal a termékenységi korcsoportba tartozók száma. Ebben a helyzetben már az elvándoroltak száma is kevés, számuk nem éri el a 100-at. 1986 és 1995 között a népességnövekedés csak 32, a természetes szaporodás 54. Így 20 fő körüli az elvándorlás.

Ilyen demográfiai összefüggések lesznek jellemzők a községekre, a falvakra. A városokra jellemző népességvonzás Borszék esetében nem tapasztalható. Igaz – már láthattuk –, Szentegyháza és Balánbánya városokból is megindult az elköltözés. Hiába a városi rang, ha nem megfelelő a gazdasági fejlődés.

Községek tájegységként

Borszéki-medence, kis földrajzi egységhez tartozó községek népesedési viszonyai a medence központjához, Borszékhez hasonlóak.

Bélbornak az 1977-es és 1992-es népszámlálások között már össznépessége nő, igaz csak 20 fővel. A magas születésszámból adódóan, 1976 és 1995 között 622 a természetes szaporulat. E kis, 2930 lelket számláló faluból 600-nál többen költöztek el. Gyergyótölgyes népessége is fogy 1977 és 1992 között, 4207-ről 3780-ra. Az 527 főnyi fogyáshoz hozzá kell számítanunk azt, hogy ebben az időben 294 volt a természetes szaporodás. Így tehát megállapíthatjuk, hogy ebben az időszakban több mint 820 fő a vándorlási veszteség. Gyergyóholló, a hozzá tartozó Hollósarka faluval együtt, 1977-től 136 fővel csökken. 1992-ben az össznépessége 1622. A 1365 főnyi csökkenéshez hozzá kell vennünk 64 főt, ennek az időnek a természetes szaporodását. Így a vándorlási különbözet kerekén 200. Láthatjuk, hogy a két településről viszonylag kevesen vándoroltak el. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Gyergyóholló és Hollósarka településeken természetes fogyás mutatható ki az 1991 és 1995 közötti időszakban. A később tárgyalandó községek, falvak esetében nemcsak túlzott fogamzásgátlás, családtervezés a fogyás magyarázata, hanem az, hogy az 1966-ot megelőző időszakban is elkezdődött a népesség elköltözése. Így a népesség elöregedésében a fiatal korosztályok csökkenése is a természetes fogyás oka.

Gyergyói-medence. Gyergyószentmiklós városán kívül e területen még 9 adminisztratív központba tervezve, 12 települést találunk. Itt is a későbbiekben is a községekhez és a falvakhoz még további szórványtelepülések tartoznak. Kiadványunk ezeket mind feltünteti.

A 9 község közül 7-ben fogy a népesség az 1977-es és az 1992-es népszámlálások között. Salamás községben és az ehhez tartozó Gyergyóhodoson, valamint Gyergyóremetén stagnál, illetve minimálisan növekszik.

Salamáson az 1976 és 1990 közötti 20 évben a természetes szaporodás 437 fővel növelhette volna meg a népességet. Mivel az össznépesség fogyása 16 volt, így megállapíthatjuk hogy ebben a két évtizedben 453 fő a vándorlási különbözet.

Gyergyóremete népessége 1977-től 1992-ig 40 fővel növekedett. A természetes szaporodás 1977-től 1995-ig 1002. Ebből következik, hogy az elvándorlás ebben a községben még nagyobb: 962.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Salamáshoz és Gyergyószentmiklóshoz képest a többi község helyzete demográfiai szempontból kedvezőtlenebb. A Gyergyói-medence másik 7 községét is két csoportra bonthatjuk. Egyikbe azok tartoznak, amelyekben még a természetes szaporodás növelhetné a népességet az 1990-es fordulat után is. A másikba azokat amelyben már a természetes fogyás is csökkenti a népességüket az elvándorlás mellett.

Gyergyóalfalu össznépessége 1977 és 1992 között 231 fővel csökkent. A természetes szaporodás jelentős, 664. Tehát majd 900 főnyi az elvándorlás. Galócás népessége 1977-től 1992-ig 138-cal csökkent, a természetes szaporodás nem túl nagy 1976 és 1992 között, 414. Az elvándorlás 550 fő körüli lehet.

Gyergyóditró nagyközség népfogyatkozása 1977 és 1990 között kisebb mértékű: 349, 1990 után öt esztendőben már itt is több a halálozás, mint születés, de csak 27-tel.

A vizsgált húszéves időszakban a természetes szaporodás 649, így összességében majd 1000 főre tehető az elvándoroltak száma. Vaslábbon 1977-től 1992-ig 243-mal csökken a népesség. Természetes szaporodása már nem növeli népességét, 1976 és 1995 között 52-vel többen haláloztak el, mint születtek. Így az elvándorlási különbözet csak 191. Gyergyóújfalu és a hozzá tartozó Kilyénfalva és Tekerópaták népessége 1977 és 1992 között 638 fővel csökkent. Ebben az időszakban 24-gyel többen haltak meg, mint születtek. Tehát az elvándorlás 610 körülire tehető.

Gyergyócsomafalva esetében az össznépesség fogyása 1977-től 349. Természetes szaporodásból a népesség növekedése 256 lenne. Így tehát az elvándorlás ebben az időszakban 600 körülire tehető.

Gyergyószárhegy község helyzete mondható a legrosszabbnak a Gyergyói-medencében. Népessége 1977-től 622-vel csökkent. Jelentős a község fogyása úgy is, hogy több a halálozás, mint a születés. Így a fogyás 74. Ebből adódóan az elvándorlás 550 körüli a 3727 lélekre fogyott községben.

Ilyen részletességgel a későbbiekben nem vizsgáljuk Hargita megye községeit és falvait. Néhány szembeötlő demográfiai jelenségre azonban felhívjuk a figyelmet.

Mielőtt fokozatosan délre haladva, Felcsik és Alcsik község viszonyaira tekintenénk, szólnunk kell a *Gyimes-völgyéről*. Bár a szoros két községét, Gyimesbükköt és Gyimespalánkát Bákó megyéhez csatolták, mégis érdemes két gyimesi községről szólnunk. Gyimesközéplek és Gyimesfelsőlok a körülöttük levő sok-sok kis településsel, falukezdeménnyel a magasabb termékenységű községei Hargita megyének.

Gyimesközéplek népessége 1966 és 1990 között minimálisan csökkent, 74 fővel. Természetes szaporodása igen kedvező, így 1966 és 1995 között 1487.

Gyimesfelsőlokon hasonlókat tapasztalunk. Az össznépesség csak 51-gyei csökken, itt is magas a születések számából adódó természetes szaporodás: 1085.

A két község és a hozzájuk tartozó kis települések megtartóképessége azonban nem biztosította a megélhetést. Természetes szaporodásukhoz hasonló tömegű népesség költözött el. Az 5300, illetve 3400 lélekszámú községekből az bizony jelentős. Ez az elköltöző népesség majd 2500 fő, a Székelyföld népességét gyarapította.

Itt kell megjegyezni a gyimesi völgyesorostól kissé távolabb lévő vasútvonallal nem érintett Csíkszépvíz és a hozzá tartozó Csíkszentmiklós és Borzsova demográfiai sorsát. Csíkszépvizt valamikor örmény kereskedő iparosok is lakták. Meglehetősen romos templomuk még ma is áll. E települések népessége már régebbi időktől kezd elvándorolni. Az utolsó 30 év már a korábbi évtizedek következményeit is tükrözi. Csíkszépvíz község össznépessége 4281-ről 3748-ra csökkent, az 1977-től az adminisztratív intézkedések ellenére 319 fő. Mennyivel negatívabb kép, mint a Gyimesi-szorosban. A népességükben előregedett településekről már az elvándorlás is viszonylag kevesebb. A két népszámlálás által közrefogott 15 évben csak 214.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Felcsik falvait 6 adminisztratív központ köré csoportosították. Ezt két határozottan elkülöníthető csoportra bontottuk.

Egyik csoportba Csíkszentdomokos és Csíkmadéfalva tartozik. Ez utóbbi központja Csíkszicsónak, Csíkrákosnak és Göröcsfalvának. Ezekben a községekben egészen 1995-ig több a születés, mint az elhalálozás de az elvándorlás itt is jelentős. Ennek ellenére Csíkszentdomokos össznépessége ugyanannyi 1992-ben, mint volt 1977-ben. Ezek a kedvező népességüket viszonylag megtartó községek és falvak.

Másik csoportba 4 adminisztratív központhoz tartozó települést soroltunk. Ezekben a természetes fogyás már az abortuszt tiltó intézkedések idején is bekövetkezik: Csíkkarcfalva a hozzá tartozó Csíkjenőfalvával és Csíkszenttamással együtt, Csíkdánfalva a közigazgatásilag hozzá tartozó Csíkmadarassal, Csíkszentmihály és a hozzá tartozó falu, Vacsárcsi, valamint Pálfalva község Csíkdelne és Csomortán falvakkal.

Alcsik 5 községbe szervezett településeit egységesen lehet jellemezni. 1990-ig mind-egyikben viszonylag jelentős a természetes szaporodás, mert magas a születésszám. Az 1991 és 1995 közötti öt esztendőben már mindenütt többen halnak meg, mint születnek. Nagy a visszaesés a születések számában. Általában kismértékben csökken a községek lélekszáma 1977 és 1992 között.

Valamivel többen hagyják el falvaikat, mint a községek természetes szaporodása. A kö-

vetkező községekről, zárójelben a hozzájuk tartozó falvakról van szó: Csíkszentkirály (Csíkszentimre, Csíkmindszent, Csíkszentlélek, Búdösfürdő), Csíkszentgyörgy (Bánkfalva, Menaság, Kotormány, Egerszék-Csinód, Pottyond), Csíkszentsimon (Csatószeg), Csíkszentmárton (Csekefalva, Lázárfalva, Csíkkozmas) és Tusnád (Verebes).

Közel Alcsíkhöz, abból kiágazik a Kászoni-medence, a volt *Kászoni fiúszék*. Ma egyetlen közigazgatási egység, éspedig Kászontaltiz község. A községközpont-hoz még 4 falu tartozik, ezek Kászonteltiz, Kászontimpér, Kászontjakabfalva és Kászontújfalva. Demográfiai tekintetben szomorú a kép. Az adatok azt mutatják, hogy innen már több évtizede elvándorol a népesség.

A *Hargita II.* kötetben részletesebben fogunk e településekkel foglalkozni. Most 1966-tól kezdve látjuk, hogy igen erőteljesen fogy a népesség. 1977-től 1992-ig az 5-öt településen 4624-ről 3135-re fogyott a népesség, ez 1489 fő. Az elhalálozási arány 1971-től 1995-ig 432-vel haladta meg a születéseket. A születések számának alacsony volta nemcsak a születéskorlátozásból adódik, hanem a korábbi elköltözésekkel áll összefüggésben. A termékenységi időszakba kerülő fiatal korosztály létszáma egyre kevesebb. Az előregedett településegüttesből *csak* 1050-en hagyták el szülőföldjüket az elmúlt 3 évtizedben.

Udvarhelyszék községeire és falvaira nagy hatást gyakorolt a két város, Székelyudvarhely és Székelykeresztúr. Az elköltözők zöme itt talált megélhetést.

Az ún. Sóvidék települései mutatják a legkedvezőbb demográfiai helyzetet a térségek között. Korond és a hozzá kapcsolódó, népművészetéről ugyancsak híres hely, Athya össznépessége 1966-tól 1992-ig 5637-ről 6340-re emelkedett. A természetes szaporodás is igen jelentős a születések nagy száma következtében: 1530. A megfelelő életlehetőséget biztosító területről is van elköltözés, igaz, kismérvű, ebben a 30 esztendőben az elköltözők száma 700-ra tehető.

Nem ennyire kedvező a kép, de még mindig nagyon jó a Sóvidék központjában, Parajdon. 1966 és 1992 között népessége kisebb mértékben növekszik, mint Korondé, 6757-ről 7064-re. Természetes szaporodása jobb a Korondéhoz viszonyítva. 1966 és 1995 között a község természetes szaporodása 1902. Ebből következik, hogy Parajdról többen költöztek el, mint Korondról, majd 1600-an. Kicsit távolabb a sóvidéki domb-

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

ságon elhelyezkedő Etéd és falvainak (Énlaka, Küsmöd, Kőrispatak, Siklód) népességmegtartó ereje már gyengébb, össznépségsük csökken. 1981-től természetes fogyás mutatkozik.

A *Nyikómente* községeinek és falvainak helyzete demográfiai téren jobb. Farkaslakát és 8 faluját, Oroszhegyet 6 falujával, valamint Siménfalvát 14 falujával együtt soroljuk ide. E viszonylag kedvezőbb helyzetű községekhez és falvakhoz sorolható a Hegyalja-térség községei és falvai: Zetelaka és Kápolnásfalu.

A Székelyudvarhelytől délre eső községek, Felsőboldogfalva, Székelyderzs és Kányád, valamint a két Homoród mentén levő Lövete, Homoródalmás, Homoródszentmárton és Oklánd viszonyai még rosszabbak. Nagyobb az elvándorlás, a fiatal korosztályba tartozó kisebb létszám miatt nincs már természetes szaporodás.

***

Az elemzés megállapításai közül azt kívánjuk kiemelni, hogy a városokba tömörült népesség révén Hargita megye még több évtizedig jelentős népességi tartalékokkal rendelkezik. Ez nagyon fontos az 1990 után bekövetkezett változások körülményei között. A működő külföldi tőke oda áramlik be, ahol olcsó és jól képzett munkaerőt talál. Természetesen megfelelő infrastruktúrára is szükség van. A most meglévő munkanélküliségi gondok a későbbi években elönnnyé válnak.

Az elemzés több esetben rámutat arra, hogy 1990-ban elindult egy olyan folyamat, mely az elfogyás irányába mutat. Vigasztalhatjuk magunkat azzal, hogy mind Magyarországon, mind az európai országokban a törzsnépesség fogy. Magyarországon az elfogyás már 1981-ben megindult. A gazdagabb európai országok munkaerő-gondjaikat már más földrészekről származó népesség befogadásával oldják meg. Előbb munkavállalók, majd letelepülők. Láthatjuk az elemzésből, hogy az elfogyási folyamat kezdete Hargita megyében egyaránt érinti a magyar és a román anyanyelvű lakosságot. A népesség fogyása csak egy ideig jelent könnyebbséget mind az egy gyermeket nevelő családnak, mind az országnak. Később számos gond jelentkezik: megnövekedett idős korú népesség eltartása, egyes gazdasági területeken munkaerőgondok, de kevesebb iskola kell, és így tovább. Jó lenne a jövő gondjainak úgy elébe menni, hogy a családok támogatásával lassítsuk a népesség fogyásának irányába mutató tendenciát.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

**TÖRTÉNELEM, KÖZJOGI
GONDOLKODÁS, KÖZIGAZGATÁS**

Az erdélyi vasútállomások vonzaskörzete¹

A magyarországi vasútépítések két évtizeddel követték az angliai és nyugat-európai beruházásokat. Az 1848 előtti, majd a szabadságharc leverése utáni időszakban is az elsődleges cél a Bécsen keresztül történő európai vasúti kapcsolat felvétele volt. Mind az első esztendőik építkezéseit, mind az alkotmány nélküli időszakban történt beruházásokat a magyar termékek világpiacra juttatása siettette. Ezzel és az országon belüli fő exportálási körzetek és fogyasztói piacok elhelyezkedésével magyarázható, hogy az épülő vasutak elérték, de nem lépték át az erdélyi hágokat.

Vasutak Erdélyben

Az *Első erdélyi vasút* vonalát még az 1866. augusztus 18-án Bécsben kiadott engedélyokirat alapján kezdték el építeni, de az *első szerelvény* már az osztrák–magyar kiegyezés megkötése után, 1868. december 22-én haladt végig az Aradtól Gyulafehérvárig megnyitott pályán. A térség második vasútvonalát a Királyhágón át vezették, s az 1870-es évek elején több ütemben forgalomba helyezett *Keleti vasút* neve az óriási sápolási botránnyá miatt egész Európában ismertté vált. Harmadikként a régió északi peremén húzódo, Debrecen és Máramarosziget közötti *Magyar északkeleti vasút* forgalma indult meg 1872-ben.²

Az erdélyi fővonalak olyan nyomvonalakon készültek el, melyeket évtizedek óta mindenki javasolt. A Maros völgyében megnyitott 290 kilométer, a Királyhágón átvezetett 603 kilométer és a Tisza völgyében megnyitott 150 kilométer hosszú vasutat magántársaságok építették meg. Az ország leghosszabb vasútjai Erdélyben épültek, de ez a régió elhelyezkedéséből eredt. Mind a három esetben az állam hosszabb-rövidebb

---

¹Készült az OTKA T 024180. számú program támogatásával

²Az erdélyi vasútépítésekről lásd részletesebben:

- Majdán János: A vasútépítések, mint a modernizáció előfeltételei Erdélyben.
- In.: *Híd a századok felett*– Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára. Pécs, 1997. 255–267. o.
- Az utóbbi időben több fiatal kolléga írt tanulmányt a térség vasútépítéseiről. Jól sikerült összefoglalót adott közre Kánya József *A Székelyvasút Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda–Madéfalva–Csíkygyimes–országhatár vonalának építése és a társadalomra gyakorolt modernizációs hatása* címmel a Nyíregyháza 1999-ben megrendezett Erdély történeti földrajza című konferenciakötetében. Hasonló feldolgozást készített Gidó Csaba *A székelyföldi vasúthálózat kiépülése* címmel az Erdélytörténeti könyvek 3. kötetében (291–340. o.), amely Debrecenben jelent meg 2000-ban, amelyben a témakör eddigi legpontosabb bibliográfiája is megtalálható.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

ideig beavatkozott a vasútépítés menetébe, de a kivitelezést és a megnyitást idején a működtetést részvénytársaság végezte. A fővonalak az 1873. évi pénzügyi krach előtt elkészültek, s a régió nagyvárosait bekapcsolták az európai gazdasági vérkeringésbe.

Az erdélyi vasutak mellett természetesen az ország többi nagy táján is épültek fővonalak, s 1884-ben elkészült a budapesti központtal működő centrális hálózat, melyhez csatlakoztak az Alföld keleti és déli peremén, illetve az északi folyóvölgyekben átadott átlós vasutak (a Nagyvárad–Fiume és a Kassa–Oderberg Vasút). A magánvállalatok által megépült 18 fővonal közül kettő Erdélyben, egy a régió határán haladt. A 6200 kilométer hosszú magánvállalat által működtetett fővonalból körülbelül 1000 kilométer érintette Erdélyt. Az első fejlesztési ütemben elkészült fővonalak megteremtették a kapcsolatot az Erdélytől nyugatra eső térségek és a régió között. A távolsági szállítások jelezték a gazdasági átalakulás megindulását, s az új fogyasztási szokások kialakulását. Az erdélyi polgárok mindennapi életében és gazdálkodásában gyökeres változásokat az 1880-as években kibontakozott helyi érdekű vasutak építése hozott.

Már az 1860-as években lezajlott szakmai vitákon bemutatta és a magyar viszonyokhoz igazította Hollán Ernő a skót és francia tapasztalatokat, s megalkotta a *helyi érdekű vasút* fogalmát. Úgy képzelte el a vasúti hálózatot, mint az emberi test vérkeringését. A fővonalakhoz csatlakozva „*sorakoznak azután a mellékpályák, melyek a forgalom természetes irányában, a fontosabb termő vidékekre vezetnek, s élető erek gyanánt... a kiviteli forgalom, főfolyamába ömlenek*”.¹ A helyi érdekű vasutak legfontosabb elve: *Domestice építeni s domestice kezelni*. Ezen elveket vette át Mikó Imre, az 1867-ben megalakult magyar kormány szakminisztere, aki erdélyi származása miatt különösen az ottani vasútépítéseket akarta támogatni. A három erdélyi fővonal megépülése megteremtette a lehetőségét a kevésbé fontosnak tartott vicinálisok kiépítésére. Ezt a fejlesztést hátráltatta ugyan az 1873-ban kitört pénzügyi krach hatására Magyarországról időleges visszavonult európai pénzintézetek tőke kivonása, de az *olcsó vasút* éppen az Alföld keleti peremén, az erdélyi térséggel szoros kapcsolatot tartó városok között épült meg elsőként. Az Arad környékén jelentkező szállítási igények hatására komoly előkészületek történtek egy vicinális vonal megépítésére, s 1875-ben Magyarországon megszületett az *olcsó vasút* kiépítését engedélyező törvény.² Egy évvel az engedély megkapása után átadták a 62 kilométer hosszú vasutat, melynek költségei a tervezettnél megfelelően alakultak. A sikeres kezdeményezés arra ösztönözte a magyar kormányt, hogy törvény segítségével támogassa a helyi kezdeményezésekből épülő vasutakat. A parlament 1880-ban és 1888-ban hozott törvényt, melyekben leszögezték a helyi érdekű vasutak fogalmát: „*vagyis oly vasutak, melyeknek fő célja, hogy az illető vidék forgalmi és közgazdasági igényeinek megfeleljen*”.³

Az első törvény tárgyalásával egy időben Erdélyben is *Szamosvölgyi vasút*⁴ néven vállalat szerveződött másodrendű vonal építésére. A fővonalból Apahida állomáson kiágazó és egy év alatt elkészült 47 kilométeres vasutat *Erdély első mellékvonalaként* nyitották meg. Az ország keleti térségében más módon indult meg a helyi érdekű vasutak építkezése, mint a nyugati régiókban. A *nyugati térségben* a közeli osztrák nagyvárosok olyan piaci lehetőséget biztosítottak, amellyel minden érdekelt gazdaság gyorsan kívánt

¹ Hollán Ernő idézett művéből, 13. o.

² 1875. évi XLIV. törvénycikk. Magyar Törvénytár. Budapest, 1896.

³ 1880. évi XXXI. törvénycikk. Magyar Törvénytár. Budapest, 1896. 1888. évi IV. törvénycikk. Magyar Törvénytár. Budapest, 1896.

⁴ 1880. XXXIII. törvénycikk. Magyar Törvénytár. Budapest, 1896.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

élni.¹ A sűrű magánvasúti hálózat mellett ezért épültek a kisebb kereskedelmi központokat, közigazgatási székhelyeket összekapcsoló helyiérdekű vasutak.

Erdélyben öt évig nem készült új vicinális vonal. A következő jelentős vasútátadásra 1886-ban került sor, amikor a Szamos-völgyi HÉV folytatta a hálózat bővítését és megnyitotta 92 kilométer hosszúságú vonalát Nagykároly és Zilah között. A zilahi végállomásról 1890-ben továbbindulhattak a szerelvények Désig, amely pontosan 100 kilométer hosszúságú újabb pályát jelentett és Erdély északkeleti táját összekapcsolta az alföldi hálózattal. Az új társaságok beruházásai a térségben egy új építési hullám kialakulását mutatták, amely az 1880-as évek második felében indult és 1892-ig tartott. Ebben az időszakban minden évben hírt adtak az újságok egy jelentős erdélyi vasútavatásról. Ennek során elsősorban az Erdélyi-medencében épültek vonalak, s vasúton megközelíthetővé váltak a megyeszékhelyek és a nagyobb városok: Székelyudvarhely, Szászrégen, Sepsiszentgyörgy, Fogaras. A brassói, a nagyszebeni állomásokra a környező vidékek lakói ettől az időtől vonaton utazhattak. Erdélyben az 1890-es évtizedben nyitották meg a zalatnai bányavidékre vezetett keskenynyomtávú vasútvonalat, amely a természetföldrajzi adottságok mellett a kis tőkeigénye miatt vált népszerűvé.

Az 1895. évi adatok forrása

A magyar állam ezeréves fennállásának ünnepei zajlottak 1896-ban. Ehhez a különleges eseményhez kapcsolódva, az országban minden szakterület beszámolt a fejlődéséről, rögzítették a századvégi állapotokat. Ilyen összegzések készültek az országos kiállításához kapcsolódva és az egyes minisztériumok felügyelete alatt is. A világ elé lépő magyar gazdaság egyik sikeres vállalatának számított az Államvasutak, amelyet Baross Gábor minisztersége idején sikerült nyereséges állami vállalatá alakítani. „*A legutóbbi nagy államosítás befejezte után elérkezettnek látta a kereskedelemügyi m. kir. miniszter az időt arra, hogy a rég érzett hiány végre pótoltságát utasítsa a m. kir. államvasutak igazgatóságát a munkálatok megkezdésére*”² – írta az adatfelvételtől készült könyv előszava. A miniszter Edvi Illés Sándort bízták meg a munka szervezésével és a feldolgozás vezetésével. A statisztikában a MÁV és az üzletkezelésében lévő helyi érdekű vasutak egész évi forgalmát rögzítették. Minden vasútvonaltól készült egy összefoglalás, amelyet a korabeli egyéb adatfelvételek és tudományos feldolgozások segítségével állítottak össze.

Elsőként bemutatták azt a *földrajzi környezetet*, amelyen átvezették a pályát, majd a vasút mentén élő *lakosság anyanyelvi ismertetésére* került sor. A forgalomhoz közvetlenül kapcsolódott a III. fejezet, amelyben a *földművelés általános ismertetését* végezték el. Ebből az összegzésből kiderült, hogy a vonal mentén kik, hol és mekkora mezőgazdasági nagyüzemmel rendelkeznek? A tulajdonosok mellett a gazdaközösségek ugyanúgy bekerültek a feldolgozásba, mint a bérlők. Ebben a fejezetben rögzítették, hogy az érintett területeken milyen termésátlagokkal rendelkeztek az előző években a

---

¹ A nyugati térségben Szombathely és Kőszeg között nyitották meg az első helyi érdekű vasutat 1883. július elsején. Erről részletesebben: Majdán János: *Helyi érdekű vasutak és kiépülésük a Dunántúlon*. Budapest, 1998. 185. o.

² Edvi Illés Sándor: *A magyar királyi államvasutak és az üzemükben lévő helyi érdekű vasutak áruforgalmi viszonyai*. I–II. kötet. Budapest, 1896.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

gazdaságok. A gabonaféléket, az ipari növényeket, a kereskedelmi növényeket és a takarmányokat külön csoportosítva adta közre a felmérés, amelyben a vasúton elszállított termények nagy felhasználóit is megismerteti az összegzés. A negyedik fejezetben a *szőlőműveléssel* kapcsolatos adatokat rögzítették. A *gyümölcsstermelésről* szóló ötödik fejezetben időnként a fajtákat is feljegyezték a felhasználók mellett. Ugyanígy szempontok szerint rögzítették az érintett vonal melletti *zöldségtermelést*, amelyről esetenként akkor is beszámoltak, ha a gazdák nem vették igénybe a vasút szolgáltatásait. A VI. fejezetben a vasúti szállításba bekapcsolódott *állattenyésztő gazdaságok* adatait tették közzé. Külön közölték a szarvasmarha-, a ló-, a sertés- és a juhtenyésztők gazdaságait, illetve szerte az országban egyre fontosabb baromfitartókról szóló forgalmi adatokat. A szállítási irányok bemutatása és számszerű közlése mellett a statisztika készítői figyeltek arra is, hogy közreadják az állatok fajtafelsorolását ismertető adatokat, amivel jól érzékelhető, hogy a szállításba bekapcsolódott gazdaságokban a hagyományos, vagy az új fajták terjedtek el. A hetedik fejezetben az *állati termékek* nem nagy mennyiségű szállításait is feljegyezték, amely jól mutatta a gazdaságok piacra termelését. Az *erdőgazdaságok* fakitermelései és szállításai mellett külön feljegyezték az *erdei termékek* begyűjtését és forgalomba hozatalát, amely szintén a specializációt jelezte. Az *ásványok kitermeléséről* szóló IX. fejezetben a bányák termelési adatait, munkaslétszámát, technikai felszereltségét rögzítették. A vasút mellett működő *ipari létesítményekről* adtak átfogó képet a tizedik fejezetben. Közölték minden üzem és gyár alapítási évét, az ott megtalálható gépparkot, a dolgozói létszámot, a termelési mutatókat. Minden esetben megadták a vasúti szállítások szempontjából fontos nyersanyagbeszerzések és a késztermékek pontos súlyát, a célállomást és időnként név szerint a fogyasztót. Mindezeket ágazati bontásban közölték, ahol egységes elvek alapján csoportosították az ipari létesítményeket. A vonalak általános bemutatása és leírása a *kereskedelmi élet* részletezésével fejeződött be. A XI. fejezetben összesítve bemutatott minden fontosabb kereskedelmi központot, leírták az ottani híresebb vásárokat, melyek a vasút forgalmában szállítási növekedést okoztak. (Egyes vasút-vonalak esetében további részletezések történtek, melynek eredményeként a fejezeteken belüli kisebb alcsoportokat hoztak létre, illetve a különlegességeket bővebben tárgyalták.)

A leghosszabb és legrészletesebb adatsort a XII. fejezetben tették közzé, amelyben a vasút *állomásainak forgalmát* mutatták be. *Az egyes állomások forgalmának számszerű ismertetése* három csoportra bontva került rögzítésre. Először az állomás, s az odaszállítási okokból *vonzódó településeket* írták le. Kilométerben megadták az adatfelvétel évében az adott állomás vonzáskörzetébe került települések állomástól mért távolságát, az odavezető utak minőségét. Úgyszintén itt rögzítették az állomás vonzáskörzetében működő 1000 kataszterholdnál nagyobb mezőgazdasági, illetve erdészeti üzemeket, azok tulajdonosait és pontos nagyságukat.

Az állomáson *feladott áruk* részletezése található a *második* adatsorban. Az áruk részletes felsorolása mellett rögzítették a főbb rendeltetési helyeket is. A métermázsában, hektoliterben, illetve darabszámban megadott áru az egész évi forgalom összesítését jelezte. A célállomásokat aszerint csoportosították, hogy Magyarországon belül, az osztrák területen vagy a vámhatáron túl volt-e.

A *harmadik* nagy adatsort az állomásra *érkezett áruk* listája jelentette. Az árucikk megnevezése mellett föltüntették a mennyiségét és a származási helyét is.

A két kötetben rögzített áruforgalom minden hibája és hiányossága ellenére kiemelkedő adatfelvétele volt a magyar statisztikának. Olyan adatsor állt a kortársak és áll az

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

utókor rendelkezésére, amely a maga nemében egyedülálló, hiszen egy-egy vasúthoz igazodva részletes gazdasági teljesítőképességet mutatott be. Ilyen településekre és gazdaságokra lebontott adatfelvételt sem azelőtt, sem azután nem készítettek Magyarországon.¹

A hivatalos adatgyűjtés lezárása – 1895. december 31. – után öt hónappal Edvi Illés Sándor nyilvánosságra hozta az áruforgalmat, s az előszóban megköszönte ifj. Bellagh Imre hivatalnok társának a segítséget. Ketten gyűjtötték be, rendszereztek és dolgozták fel ezt a hatalmas adatsort, melynek segítségével átfogó kép rajzolható a korabeli erdélyi gazdálkodásról, áruforgalomról, fogyasztási szokásokról.

Az erdélyi vasútállomások körzetszervező hatása 1895-ben

Előljáróban ismételtelen tisztázni kell Erdély határait, melyet a szerző földrajzi okok és történeti előzmények alapján keleten és délen az országhatárnak számító Kárpátok láncában, északon és nyugaton az Alföldtől elválasztó hágók és folyóvölgyek sorában értelmezett.

Ugyancsak szót kell ejteni az összegzések címében is feltüntetett tényről, miszerint a forrás alapján áruforgalmi körzeteket lehet megállapítani, de ezek nem jelentettek sem akkor, sem ma gazdasági körzeteket. A vasutak által lebonyolított áruforgalom Erdélyben nem vonta be a régió valamennyi települését, mivel a korábban elemzett okok miatt a térségben nem épült ki sűrű szállítási háló. Mindezekben túl a vasúti forgalomba általában a felesleges áru került, a körzeteken belüli önellátó árucseréről ezek alapján nem szerezhet tudomást az utókor. A vasútállomások azért sem gazdasági körzeteket alakítottak ki, mivel létezett közúti forgalom is, ha a korabeli Erdélyben – a rossz utak miatt – nem is volt számottevő. Végezetül szót kell ejteni a rendkívüli külső tényezőkről – természeti csapások, a családi körülményekben beállt váratlan változásokról, a különféle adókról, melyek befolyásolhatták egy-egy családi gazdaság eladási és fogyasztási szokásait, áruba küldhettek vagy vásárolhattak olyan cikkeket is 1895-ben, amire más esztendőben nem volt szükség vagy példa.

---

¹A részletes áruforgalmi adatok egyfelől pontos képet adnak a vizsgált állomás éves forgalmáról, de egyúttal két hibalehetőségre fel kell hívni a figyelmet. Az első probléma abból adódik, ha az állomások vonzásába tartozó településeket vizsgáljuk. Ebben az esetben ugyanis nem rögzítették külön, hogy egy-egy árucikk honnan került feladásra. Így előfordulhat, hogy a vonzókörzetbe sorolt településről egy vagy néhány árut adtak föl vasúti továbbításra, s esetleg csak néhány mázsa súlyú volt az említett cikk, mégis ugyanúgy nyilvántartja a statisztikai adatfelvétel, mint azt a települést, ahonnan nagy tömegű termékeket fuvaroztak el a vasúti kocsik. Nem sikerül a vonzókörzetbe került települések között a forgalomnak megfelelő rangsort felállítani, nincs mód ebben az esetben súlypontozásra. Itt kell felhívni arra a gondra is a figyelmet, hogy voltak települések, melyek adottságaikból eredően egyszerre több vasútállomás szolgáltatásait is igénybe vehették. Sajnos a forrás nem teszi azt sem lehetővé, hogy kiderüljön: kik és milyen indokok alapján szállítottak erre vagy arra a vasútállomásra? Az áruforgalmi adatok másik pontatlansága az érkezett cikkek esetében tapasztalható, ahol feltüntetik ugyan a feladó állomást, de nincs rögzítve a összes mennyiségből az egyes feladó helyekre vonatkozó részadatok. Az összes érkezett árun belüli részletes bontás emiatt ismeretlen, bár ezt a gondot időnként megoldja, hogy az általános leírásban közlik egy-egy nagyobb feladó célállomásait, s az ottani adatok egybevetethők az érkezési adatokkal. A két adatsor összevetésével esetenként sikeres kísérletet lehet tenni az érkezett áru mennyiségének pontosítására.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Az adatfelvétel évében rögzítettek alapján az országban a következő nagy áruforgalmi körzetek állapíthatók meg: Budapest, Alföld, Dunántúl, Felvidék, Erdély, Horvátország. E nagy tájakon belül alközpontokhoz kötve körzetek alakultak ki: Budapest és száz kilométeres vonzáskörzete, Északnyugat-Dunántúl, Dél-Dunántúl, Délnyugat-Dunántúl, Északnyugat-Magyarország, Északkelet-Magyarország, az Alföld északi pereme, Észak-Tiszamente, Dél-Tiszántúl, az Alföld déli körzete, a Tisza–Maros szöge, Szlavónia, a Száva völgye és a tengerpart.

Az erdélyi vasutak adatait elemezve egyértelmű, hogy a Királyhágón túli körzet egy önálló egységet alkotott. Az önellátást is biztosító körzetben három belső központ emelkedett ki a vasúti forgalom alapján.

1. Kolozsvár, ahol 10 különféle típusú és nagyságú pénzüintézet szervezte a gazdasági életet. A városban működtek Erdély legnagyobb tárolóházai, amelybe az egész körzetből érkezett – később részletezésre kerülő – áru.

A vasútállomásról 35féle feladott árucikk közül a legnagyobb tétel a Mezőségből, a Maros és az Aranyos mentéről begyűjtött és itt tárolt gabonaneműek és a tengeri adta. A vasúti vágányokkal is összekötött tárházakat a Sigmund és a Back társaságok működtették, ahonnan a gabona nagyobb része belföldi (196 500 q), a kisebb (2300 q) a monarchiabeli és zabból egy kis tétel (200 q) a német fogyasztókhoz került. A betárolt tengeri nagy mennyiségben (13 460 q) főváros környéki és a nagyváradi hízaldákba került a vasút segítségével. A minőségi termelésre való áttérést jelezték a kisgazdaságokból felvásárolt repce (200 q), a lóheremag (250 q) németországi és a bab (1000 q) hazai szállítmányai. A város környékén termelt széna és szalma vámkülföldre került (6000 q). A tojást nagy mennyiségben gyűjtötték be a Szamos völgyében és Gyulaféhérvárig, illetve a hetipiacon vásárolták össze, vasúton kizárólag Bécsbe és az osztrák fogyasztókhoz szállították (6960 q). A város kereskedői közül többen foglalkoztak – szőlővidéki háttér nélkül is – bor forgalmazásával, amelyhez az alapanyagot a Maros és a Küküllő menti mustok felvásárlása adta. A filoxéra-vész miatt országos borhiány keletkezett, s a Kolozsvárról forgalomba hozott ital – karcossága ellenére – népszerű volt a magyarországi fogyasztóknál (2000 hl), de az osztrák (300 hl) és a vámtáron kívüli (100 hl) borivókhöz is került. A heti- és országos vásárokról felhajtott évi tízezer szarvasmarha majdnem felét (4290 db) vasúton továbbszállították, míg a nyolcezer ló nagy része helyben cserélt gazdát, vonattal mindössze 25 darabot vittek belföldi és 30 darabot monarchiabeli vásárlókhöz. Az erdélyi belső medencében a fehér, a kondorszörű, a báznai és balázsházi fajokat tenyésztették a sertéstartók. A medence északi részéről felvásárolt és Kolozsvárról felhizlalt sertésekből vasúti szállítással részben bécsi (2230 db), részben belföldi (8580 db) felhasználókhöz vittek állatokat vasúton. A belföldi fogyasztásra került állatokat Budapestre vitték, illetve másik részét Erdélyen belül, a nagyszabeni szalámigyárakban dolgozták fel. A feladott áruk forgalmából nagy százalékban részesült a liszt, melyet belföldre (13 200 q) és az osztrák állomásokra (6560 q) egyaránt feladtak Kolozsvárról.

A Sigmund-testvérek hengeralmában és Vécsei Samu üzemében egyúttal jól látszott az iparosodás átmeneti foka, mivel mind a két helyen a gőzgépek mellett vízi energiával hajtott hengerszékek is működtek. Ugyanakkor a továbblépés iránya is kirajzolódott, hiszen a Sigmund-testvérek a malmaikban őrlött gabona korpájával és a tulajdonukban lévő szeszgyár moslékjával egy 1200 darabos szarvasmarha-hizlaló telepet is működtettek, ahonnan Bécsbe szállították az állatokat. A szeszgyárunk magas technológiai színvonalat képviselt, mivel a forgalmi adatok szerint a kolozsvári állomásról

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

szárított moslékot is fuvaroztak belföldi felhasználókhoz 2000 q mennyiségben. A kiválóan összekapcsolt felvásárló, tároló és feldolgozó rendszer működése figyelhető meg a Sigmund-testvérek családi vállalkozásában, ugyanakkor a városban működött másik szeszgyár több tulajdonosa – Áron Mihály, Breunner Izsák, Weisz Mór és Wertheimer József – a helyi befektethető tőke alacsony voltát jelezte. Ez a kettősség nem akadályozta meg a szeszgyártást, s az ország finomítóiba évente 8600 hl, az osztrák piacra 14 500 hl szesz került vasúti kocsik segítségével. Az Erdélyi-medencéből és részben az Alföld keleti pereméről kapta a feldolgozásra szánt levelek nagyobbik részét (16 100 q) az állami dohánygyár, ahol a 90 férfi és az 1010 nő évente 12 690 q pipadohányt, 23 300 000 darab különböző szivart és 55,8 millió szivarkát készített. A belföldi dohányfelvásárlás mellett romániai és bulgáriai nyersanyagot is szállít a gyár számára a vasút 1730 mázsa mennyiségben. A késztermékeket belföldön forgalmazták (19 533 q), amelynek nagyobb része Erdélyben került fogyasztásra. A körzetben termelt mezőgazdasági termékek közül ipari feldolgozásra került a repce Kis Sándor olajgyárában. Az Erdélyben felvásárolt 3000 q repce és 4000 q lenmagból termelt olajat, kencét belföldön (250 q), de nagyobbbrészt a román és bolgár felhasználókhoz szállítják. A melléktermékként keletkezett olajpogácsát Porosz-Sziléziába viszik vasúton (800 q). A Sigmund-testvérek vállalatoként működött a kolozsmonostori sörfőzde, amelynek termékét a medence északi településeiben fogyasztották (1000 hl). Ez a mennyiség kevés volt az egyre növekvő igények ellátására, s Dréher György jó üzletet látott egy erdélyi lerakat és töltőállomás létesítésében. Mivel a medence déli részében, illetve a száz városokban saját igények ellátására helyi – általában kis kapacitású – főzdeket üzemeltettek, ezért Kolozsvárott nyitotta meg a lerakatát. Ennek forgalmát kitűnően mutatják a vasúti adatok, miszerint az erdélyi fogyasztókhöz elszállított sör a vizsgált évben 15 680 hl volt. A város fejlettségének kettős arculatát mutatta a két helyi téglagyár is, amelyből egyiket a Kolozsvári Hitelbank és zálogkölcön-társulat, a másikat a Szent-Györgyhegyi Rt. birtokolta. Az itt készült téglá és eszerép nagyobb részét a városban és környékén forgalmazták, vasúton csak évi hétszáz mázsa került forgalomba, s így ezzel a termékkel kicsiny vonzáskörzete alakult ki a városnak. A kályhakészítéssel foglalkozó Gál B. János, Frank-Kiss János és Fischer Vilmos cégei által előállított elemeket a vasút szállította el az erdélyi megrendelőkhoz (1000 q). Szintén az építkezésekhez készítettek cementlapokat és a díszítésekhez gipszöntvényeket a kolozsvári mesterek, akikről 4000 mázsa terméket fuvaroztak vasúton erdélyi megrendelőkhoz. Az erdélyi római katolikus egyház tulajdonában lévő mészkőbányából évente átlagosan 30 000 mázsa faragott követ fuvarozott Budapestre, Szalontára, Békéscsabára, Szabadka építkezéseire a vasút, s további 15 000 mázsa darabos követ Marosújvárra. A régióban zajló városiasodás fokát is mutatta a vasúton szállított fűrészeltfa és parketta, amelyet három helyi üzemben állítottak elő. Back Lajos 1869 óta termelő, s az adatfelvétel időszakában 34 munkás által kezelt két keret-, 1 szalag-, hét körfűrész, valamint három gyalugép, egy marógép segítségével bútorkhoz, épületasztalos-munkákhoz és parkettagyártáshoz készítettek termékeket. Az éves termelés (300 q) felét Budapestre, a másik felét az erdélyi állomásokra szállították vasúton. Az ország egyik legnagyobb fafeldolgozó cégének számító Neuschloss és fiai 1889-ben nyitott üzemet Kolozsvárott, ahol 80 munkást foglalkoztattak és a három fűrészkerettel 39 000 mázsa feldolgozott lécet, deszkát az Alföldre, 2100 mázstát Belgrádba küldtek. A harmadik vállalatot Frankel Simon és fia birtokolta, ahonnan évente 56 000 mázsa épületfát, zsindelet, bútorfát és parkettát adtak fel az ország különböző településeire, az osztrák állomásokra és Szerbiába. A sokoldalú ipar

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

kialakulását jelezték a fuvarlevelek, melyeken a felsorolt termékeken túl gépeket is gyártottak Kolozsvárott. Simonffy István mezőgazdasági gépgyára és Senn Ede gépgyára és vasöntődjé kisebb gépeket, alkatrészeket gyártott, és évente átlag 1200 mázsát az erdélyi felhasználókhoz küldött. Az erdélyi egyházak rendeléseit elégítette ki Adrásófszky Efraim és Adrásófszky János harangöntő, akikről 200 mázsa árut fuvarozott el a vasút. A medence északi részén élők számára készített és szállított 1000 mázsa szappant és gyertyát Henter Mihály üzeme. A városban működő vállalatok termékei közül egész Erdélyt ellátta csomagolópapírral és egyéb papíráruval Babos Sándor és Varga Dezső gyára, ahonnan 800 q került vasúton elszállításra. A hulladékokból és a rongyokból készített papír vasúti forgalma egyúttal jelezte a kistételű begyűjtés erdélyi jelenlétét. A házaló kereskedők által összegyűjtött ócskavasból 1200 mázsa a belföldi vasgyárakba, a rongyból 800 q hazai, 1700 q osztrák papírgyárakba, csontból 2500 q a bécsi feldolgozókhöz, nyersbőrből (900 q) a magyarországi, a többi (650 q) a Monarchián belüli felhasználókhöz indulva került a MÁV kocsijaiba. (Ezt a begyűjtőhálózatot a Weiss és a Mayer család mozgatta.) Külön meg kell említeni az erdőkben begyűjtött cserhéj vasúti fuvarozását, amelyet a Stein és Majer, a Schmiel és Ungar vezette cégek mellett Klemm Pál és Varga Dániel vásárolt fel és indított útnak a cseh (500 q), illetve a németországi bőrgyárak felé (26 000 q). A feldolgozó hálózat bizonyos területen jól kiépült rendszerét jelezte a hizlaldákból és vágóhidakról összeszedett 50 mázsa száraz marhabél vasúti feladása, melyet a bécsújhelyi hentesek számára küldtek Kolozsvárról.

A városi életmód terjedését mutatta a világítógázgyár működése, amely semmilyen árut nem adott vasútra, annál több szenet kapott a működéséhez Porosz-Sziléziából (13 400 q). Ezenfelül a városban szükséges kőszén Salgótarjánból és Petrozsényből érkezett (százezer mázsa felett), s ez tette ki a legnagyobb súlyt a Kolozsvárra szállított árukból. A 74 ezer mázsa feletti gabonanemű, a hasonló nagyságrendű tengeri (76 800 q) részben a tárházakba, részben a malmokba és hizlaldákba érkezett a medence északi településeiről. A felvásárolt borok, bőrök, dohánylevelek, tojás, bab és egyéb kerti növények a feldolgozásnál említett begyűjtés eredményeként került Kolozsvárra, s innen továbbították a felsorolt helyekre. 22 ezer hektoliter sör érkezett a vasútállomásra a Dréherek gyarából, palackozás és kimérés céljából. A Budapestről, Brassóból és Hermándról útnak indított néhány vagonnyi papír a helyben nem készült termékek mellé, választékbővítés céljából került a városba. Hasonló volt a helyzet a Székelyudvarhelyen és Hódmezővásárhelyen feladott téglákkal és cserepekkel is, melyek a nagyarányú építkezésekhez szolgáltak alapanyagként (8000 q). A korban egyre jobban elterjedő cementből nagy tétel érkezett Lábatlanból és Újvidékről (10 200 q). Az erdélyi állomásokról érkezett épületfa (23 300 q) és a Szamosvölgyi Vasút, illetve a Nagyvárad–Kolozsvár közötti állomásokról ideszállított mészsó mennyisége (7750 q) is jelezte a helyi építkezéseket. A Zólyom–Brezsnóból, Salgótarjánból, a Zalan–Zeykfalváról érkezett vas és acél (12 400 q), a Budapestről, Bécsből és Prerauból feladott acélárak (18 190 q) és a prágai, bubnai, bécsi s budapesti gyárakban termelt gépek (5000 q) a városban és az állomás vonzaskörzetében találtak vevőre. Az állati zsiradékokat Debrecenből, Budapestől, Grácból és Szegeдрől adták vasútra (3900 q), míg a gépekhez szükséges olajat Triesztből, a magyar fővárosból és Palota–Újpestről küldték (2500 q). Bár volt Erdélyben gabona és őrölték lisztet a városban, mégis érkezett ide őrlemény Debrecenből és Nagyváradról (8300 q), hogy a jó minőségű alföldi termékkel bővüljön a pékek és a családok felhasználási lehetősége. A városiasodást a fogyasztási cikkek sokszínűsége jól mutatta: gyufa Budapestről, Marosvásárhelyről,

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Gyuláról, vegyszerek a két főváros mellett Kisbocskóról, só Marosújvárról érkezett vasúton. Az élesdi cseresepes portékái mellett Csehországból porcelán- és üvegáru került vasúti kocsikkal a városba (4700 q). A Kőbányán feladott sör (22 900 hl) egy részét helyben, nagyobb mennyiséget az Erdélyi-medence fogyasztói számára hoztak vonaton. Az egész országból érkezett gyümölcs (500 q), kézmű- és rövidáru (7850 q), Fiuméből, Triesztből és Budapestről gyarmat- és fűszeráru (10 440 q). Románia irányába nagyon kevés közvetlen kapcsolata volt a kolozsvári állomásnak, egyedül a kőolaj és származékai érkeztek Budapest mellett Orsováról és Brassóból (12 000 q), ahonnan ploiești-i terméket hoztak vasúton. A város tűzifaigényét a Szamos völgyéből és a Nagyváradig húzódó vonal mentéről szerezték be (225 700 q), míg az ásványvizet (2600 hl) zömmel Erdélyből – Szászrégen, Földvár, Sepsiszentgyörgy, Beszterce állomásokról – rendelték. A Felvinc környékén termelt gyenge minőségű almából készült bort kolozsváriak fogyasztották el.

A kolozsvári áruforgalmi körzet beszállítói nagyrészt erdélyi állomásokon rakodták fel termékeiket, másrészt a városból vasúton útnak indított áru többsége is a régióban került felhasználásra. Néhány – a polgári életmód kialakulását jelző – termék esetében volt nagyobb tételű régió kívüli forgalom, amely a magyar és az osztrák fővárossal tette szorossá a kapcsolatokat. Vámkülföldi városok kereskedőivel nagyon kis-tételű forgalmat bonyolított le Kolozsvár.

II. A régió másik központjának számító Marosvásárhely vasútállomása a Mezőség középső és déli részét, illetve részben a székely településeket, részben az Érc-hegység keleti völgyeit vonzotta magához. Az innen feladott termékek közül a búza nagy részét erdélyi és nagyvárad malmokba (9000 q) adták fel, míg egy kis része osztrák fogyasztókhoz került (500 q). Hasonló volt a nagysága és a felhasználók aránya a tengeri esetében is. Az állomás vonzáskörzetéből felvásárolt és belföldre feladott bab nagysága (1600 q) jelezte, hogy a kiskereskedelmekben is megindult a termék-szerkezet váltása, s a vasúti szállítás adta lehetőséget sokan már kihasználták. A specializálódást mutatta a lóheremag termelése és forgalomba hozatala (800 q) is. Szénából a hazai fogyasztókön kívül (5 000 q) osztrák gazdákhöz (1000 q) szállítottak vasúton a környéken begyűjtött termékből. Az évente és hetente megrendezett országos és helyi vásárokra Marosvásárhelyre hajtják a körzet eladásra szánt szarvasmarháit – 60 000 darabot –, amelyek nagy részét belföldi és osztrák kereskedők vásárolták fel és fuvaroztatták el vasúton. A sertések hasonló módon kerültek a hazai (2000 db) és a Bécs környéki (1000 db) hizlaldákba. Bár az egész Erdélyben ismert állatvásárokra évente 3000 darab lovat is felhajtottak, ezek mind a környékbéli gazdaságokba kerültek, és emiatt nem jelentek meg a vasúti forgalomba – bizonyítva a forrás bemutatásakor jelzett problémát. A baromfityesztés Erdélyi-medencében történt növekedését jelezték a tojás fuvarozási adatai. A kiemelkedően nagy szállítmányokat az Auer Ignác által vezetett *Marosvásárhelyi tojáskiviteli társaság* néven tevékenykedő cég gyűjtötte be és adta vasútra a Monarchián belülről (8800 q), Londonba (4000 q) és hazai fogyasztókhoz (1700 q). A Farkas Gergely tulajdonában lévő szeszgyárban a környékbéli burgonya-pityóka feldolgozásából keletkezett termékből 2600 hektolitert további feldolgozásra belföldi gyárakba küldtek vasúton, míg a környéken begyűjtött nyersbőröket a budapesti és debreceni feldolgozókhöz küldték (2400 q). A Maroson idáig léusztatott fa nagy részéből fűrészelt épületfa készült, s a hazai fogyasztókhoz került (11 200 q), a kisebb részét a város üzemeiben további feldolgozás alá vették. A Mesticz Mihály vezette bútorgyárban az erdélyi vásárlók számára készítettek nagy

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

mennyiségű lakásberendezést, s ebből 750 mázsát vasúton továbbítottak a régió háztartásaiba. A ffeldolgozás teljesen új ága bontakozott ki az adatfelvétel évtizedében, amely egyúttal az állami oktatási formák közül az tanoncképzéssel is összekapcsolódott. Megalakult az államilag segélyezett gyermekjátékokat gyártó szakiskola, amelynek tanulói és tanárai a fahulladékokból készítették a termékeiket. A különleges játékok mellett fadíszműveket is forgalmaztak, melyeket a bécsi, budapesti nagykereskedők mellett Bukarestbe is szállítottak (450 q). A Parajdon működő gyufagyár a marosvásárhelyi állomásról adta fel az erdélyi térségben lakók számára készített 320 000 csomag gyufát. A Reiter József-féle budapesti gyár részeként dolgozó gyárból a készterméken túl a gyártás alapanyagának számító fadrótot is adtak el, és azt vasúton Bukarestbe szállították, s erre alapozták az ottani gyufagyártást (1000 q). A régió gyér romániai kapcsolatát jelezte az ottani kőolajmezőkről érkezett (7000 q) és a Baruch Adolf helyi finomítójában feldolgozott nyersolaj, amelyből zömmel petróleumot állítottak elő a helyi és az erdélyi háztartások számára. A régióban keletkezett igényeket kisebb tételekben közvetlenül a boltokon keresztül elégítették ki, de Besztercén és Szászrégenben kisebb tárolókapacitást is kiépítettek Erdély északi, illetve déli tájainak ellátására. A Maros mentén és a mellékfolyók partjain nőtt gyékényből készült háztartási sásfonatokat egy kereskedő cég vásárolta össze és 3000 mázsa mennyiséget zömmel a belföldi konyhákba, de osztrák és bukaresti gazdasszonyokhoz is adott el. A vasúti forgalomba került gyarmatárúk és fűszerek a vásárhelyi kereskedőktől indultak útnak a mezőségi árudák felé, amelyek ugyan kis tételt jelentettek (50 q), de e cikkek megjelenése jól jelezte a polgári életmód terjedését és a város körzetszervező szerepét a régióban. Az 1894-ben megnyitott marosvásárhelyi cukorgyár egy évvel később már jól kimutatható módon befolyásolta a vasúti forgalmat. A nyerscukor előállítására berendezkedett gyárból további finomításra adtak fel 32 000 mázsa árut Mezőhegyes, Szerencs és Fiume úticéllal. A gyártási folyamat melléktermékeként keletkezett szörplé Kolozsvár és Brassó szeszyáraiba került a vasút segítségével (1200 hl), míg a répaszeletből a termelők kapták vissza (40 000 q) a kisebb hányadot, a nagyobb részét a gyár mellett működő 400 férőhelyes marhahizlaldában hasznosították.

A cukorgyár nemcsak a legnagyobb feladók között szerepelt, hanem ide érkezett vasúton a legnagyobb mennyiségű nyersanyag is. A korabeli gazdasági módszereknek megfelelően egy pontosan körvonalazott és szerződésekből rögzített körzet alakult ki a gyár körül, amely Erdély középső és északi részéből 76 települést érintett. Már az első feldolgozó évben sikerült az ország más régióiban bevált termelhető rendszert kialakítani, s ennek eredményeként hatalmas mennyiségű (250 000 q) répa érkezett vasúton. (További százezer mázsa pedig a környékbeli gazdaságokból szekéren.) A gyár vonzaskörzete Balázsfalváig terjedt, s a termelési rendszerbe bekapcsolódott gazdák számára szállította visszaárúként a vasút a répaszeletet. A cukorgyártáshoz szükséges meszet (4800 q) az erdélyi bányákból szerezték be (Rév, Alsórákos, Nagydomda), a szenet Ágostonfalváról és Petrozsényből (7000 q) kapták. A cukorgyár ezáltal az erdélyi körzet egyik legfontosabb szervezőközpontjává vált és nagyban hozzájárult Marosvásárhely szerepkörének bővüléséhez. Mivel a gyár nyerscukrot termelt, ezért a városban és a környékén élők finomítottcukor-igényét a botfalusi gyár termékeivel elégítették ki. A polgári életmód meglétét jelezték a magyar fővárosból feladott fonalak (200 q) és bútorok (1700 q), a trieszti kikötőből érkezett (800 q) és itt raktározott fűszerek, a Budapestről, Bécsből és Kolozsvárról útnak indított kézmű- és rövidárúk (4800 q). A gyulafehérvári borok (650 hl), a brassói és szászrégeni szesz (2000 hl) a kolozsvári, nagyvárad, dési liszt (4000 q), a temesvári, kolozsvári, fiumei, kassai

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

gyárakból küldött dohány (2500 q) a helyi igények kielégítésére érkezett az állomásra. Ugyancsak a városban talált gazdára a két fővárosból, Kolozsvárról és Kézdivásárhelyről feladott gazdasági gépek és alkatrészek (360 q), a székelyudvarhelyi gyárból érkezett téglá, cserép (300 q), a földvári, ágostonfalvai ásványvíz (250 q). A marosújvári só (3600 q), a Prázsinarból érkezett papír (900 q), a budapesti és parádi üvegtermékek (350 q) az újvidéki cement (200 q), a klagenfurti minium (500 q) és a triezsti kén (400 q) jelezték a vásárhelyi gazdasági élet átalakulását, a helyi polgári igények meglétét, de a kis mennyiségek azt is jól mutatták, hogy ez a folyamat még csak megindult. Az érkezett áruk második legnagyobb tételét a már említett romániai nyers kőolaj jelentette (12 000 q). A Mezőségéből felvásárolt és begyűjtött gabonát, illetve hüvelyeseket (10 000 q) a helyi kereskedők továbbították osztrák és magyar fel dolgozókhöz.

A marosvásárhelyi állomás forgalmát összegezve elmondható, hogy kialakult a vonzáskörzete, amely döntően Erdély középső és északi településeire terjedt ki, s amelyet az új gyár tovább növelt. Az áruforgalomban látszanak az új polgári életmód megjelenésének apró jelei, a gazdaság átalakulásának megindulása, de döntően hagyományos kereskedelmi feladatokat látott el a város.

III. A régió déli térségében működött Erdély harmadik körzetszervező központja: Brassó. A XIX. század első évtizedeiben felújult levantei kereskedelmi útvonal mentén fekvő város hagyományosan a távolsági kereskedelem központjának számított és nem véletlenül szerepelt minden vasúti fejlesztési terv erdélyi végállomásaként. A megépült vasutak tovább növelték szerepét, mivel a kereskedelem mellett a gyáripar és az életmód változását elősegítő elosztóhálózat szervezését is megoldotta.

A vasútra feladott árucikkek listája a brassói állomáson volt a legváltozatosabb. Az éghajlati adottságoknak megfelelően a mezőgazdasági termelők jórészt árpat, rozstot vetnek a szántóföldeken, s ebből a brassói tárházakban nagy tételeket vásároltak össze. A város tíz pénzintézete biztosította a felvásárlás és tárolás pénzügyi hátterét. Közülük kettő – az *Első erdélyi bank* és az *Albina* – saját tárházrendszert épített, amely közvetlen vasúti összeköttetésben állt a MÁV vonalával. A raktárakban tárolt árpa belföldi (8500 q), osztrák (4500 q) és német (7000 q) fogyasztókhöz, a rozs osztrák, cseh (6000 q) és német (11 500 q) kereskedőkhöz került a vasúti szállítás segítségével. A környékről forgalomba hozott tengerit (5000 q) és burgonyát (13 500 q) az erdélyi bányavárosokban fogyasztják (Zalatna, Petrozsény, Abrudbánya, Brád, Puj, Verespatak, Offenbánya). A városban hat vízi energiával hajtott malom, két vízzel és gőzzel egyaránt működő és egy nagy teljesítményű gőzmalom működött. A vízimalmok közepes kapacitásúak voltak, 2–5 hengerjáráttal működtek, évi 10–12 000 mázsa liszt előállítására rendezkedtek be. Ilyen malmot működtetett Binder Frigyes, Fartler Márton, Schmied Júlia és további kettőt a Brassói Takarékpénztár. A városban lévő, illetve Alsótömösön található két banki tulajdonban lévő malom jelezte a pénzintézet tekeerejét is. Van a Takarékpénztárnak ipari befektetése, de kisebb befektetést igénylő vízimalmot tudott fenntartani. A kettős energiára berendezkedett malmokat Königes János és Szervald Rudolf birtokolta és a közepes üzemek kategóriájába tartoztak. Az *Első erdélyi bank* 1893-ban nyitotta meg a 14 hengerjáráttal őrölő, évi 20 000 mázsa végerméket előállító gőzmalomát, amely Dél-Erdély legnagyobb ilyen ipari vállalata volt. Brassó vonzáskörzetét mutatta, hogy a felsorolt közepes- és nagyteljesítményű malmok mellett a Bolgárszeg nevű külvárosban további négy, a környéken lévő településeken szintén négy vízimalom készített helyi fogyasztásra lisztet. A korabeli for

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

rások egyértelműen utaltak arra, hogy a városban kiépült gabonafeldolgozó-kapacitáshoz a gabona 30%-át a helyi termelőktől, 70%-át a Barcaságból, Háromszék, a Marosvidék és a Mezőség gazdáitól vásárolták fel. A berendezéseket megpróbálták ugyan újabb típusú gépekkel lecserélni, de a már említett tökehiány miatt erre nem került sor. További gondot jelentett, hogy a korszerűtlen hengerjáratok kapacitását sem tudták kihasználni, mert az aradi és nagyváradai korszerű malmok mintegy *kiszippantották* Erdélyből a gabonafelesleget. A vasútra adott liszt (39 760 q) a környékbeli településekre és Székelyföldre indult útnak.

A kisgazdaságok piacra termelését jelezte a nagy mennyiségű bab vasúti elszállítása, amelyet egész Erdély területéről gyűjtöttek be az itteni tárházakba és belföldön (7000 q), illetve Brăilán át Franciaországba szállították hajókkal. Az állam fenntartásában működő kolozsmonostori gazdasági intézet tangazdasága, a nagyenyedi gyümölcsészeti egyesület kertészei által nemesített és erdélyi éghajlati viszonyokhoz igazodó gyümölcsökből legnagyobb tételt a Brassó vonzásában lévő Barcaságból, Királyföldről küldték vasúton a belföldi fogyasztókhoz (5500 q). Ismertek a korabeli fajták is, mint a Ponyik, a Batul és a Gyógyi. A brassói piacon összevásárolt burgonya nagy része a dél-erdélyi fogyasztókhoz került (13 500 q). A vasútállomásról nagy tételben küldtek havasokon kaszált és szárított szénát (13 000 q) Franciaországba és Németországba. A környék nagyobb gazdaságaiban termelték a cseh településekre (100 q) és a Hamburgba, Porosz-Sziléziába (1400 q) útnak indított lucernamagot. A gazdálkodásbeli változásokat jól tükrözte ez az új termék is, de a kortársak feljegyezték, hogy a gazdák még nem fektettek kellő súlyt a jó minőségű vetőmag beszerzésére. Állatokból kevés juhot (1300 db) osztrák állomásokra és gypajút (3760 q) belföldi feldolgozókhöz fuvaroztak a vasúti kocsik. A háztartásokban keletkezett állati melléktermékeket a brassói kereskedők gyűjtötték be és a csontot (2200 q), az enyvbőrt (6000 q), a szarvat (1000 q) budapesti cégekhez továbbították. A dél-erdélyi körzetben sok településen működtek szalámit kisebb-nagyobb tételben gyártó hentesek, vállalkozók. Közülük Fleischer M. és társa a saját vágóhidján évente feldolgozott sertésképből hatszáz mázsa szalámit, négyszáz mázsa zsírt és kétszáz mázsa szalonnát küldött a két fővárosba és romániai fogyasztókhoz. A másik helyi feldolgozó cég – Mutzing és Staminek – kapacitása nagyjából fele a Fleischer vállalatáénak, ahonnan a szalámit romániai, a zsírt és a szalonnát morvaországi állomásokra adták fel. A város sokoldalú élelmiszeriparát mutatta a Vogt és Eitel tulajdonában működött ecetgyár, ahonnan az áru döntő többségét Romániában adták el (300 hl). Kenyeres Kálmán rum-, likőr- és konyakgyárában előállított évi áru tizede (200 hl) szintén vasúti kocsikban indult Bukarest felé. Az *Első erdélyi cukorkagyár* Thiess és Seidl tulajdonosai a szomszédos botfalui cukorgyárra alapozva rendezték be üzemüket, amelyből a termékek nagyobb része (350 q) a régió boltjaiba került. A térségben működő sörgyárak közül Habermann örökösei által működtetett főzdeből az éves termelés felét (5500 hl) vasúton viszik el Háromszékre és Tövisig. A környékbeli ásványvizből jutott a régión belülre is, de a nagy tételt (14 000 hl) a határon túli román fogyasztókhoz szállították. A városban működött üzemek közül a Schmidt-testvérek gőzüzemű, 16 körkemencés, ötven munkást foglalkoztató téglagyárából a termékek romániai építőkhöz kerültek (2500 q). A másik építőanyagot előállító céget négy vállalkozó alapította 1891-ben: Angele, Koch, Kugler és Paul. A cementgyár 55 000 mázsás évi termelésének nagyobb részét a helyi és környékbeli építkezéseken, kisebb részét (5000 q) Romániában használták fel. A brassói vasútállomáshoz vágánnyal csatlakozott az *Albina* bank fatelepe, ahová közel 90 000 mázsa alapanyag érkezett, s ahonnan feldolgozás

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

után hasonló nagyságban indult belföldi állomásokra épületfa, cserfa és dongafa. A Kárpátok erdőiből érkezett fa a Fink G. és társa cég fűrészüzemébe is, amely a város legrégebbi ipari létesítményei közé tartozott. Az 1887 óta üzemelő telepen fenyőt és tölgyet dolgoztak fel a gőzzel hajtott gatterek. A deszkából és durván kidolgozott termékekből 1300 mázsa került a romániai asztalosokhoz, s ennek háromszorosát a helyi bútorgyártók használták fel. A parketták, hajlított faszékek, asztalostermékek nagy többsége Romániába került. A városban működő iparvállalatok között három ágazatban magas műszaki fejlettséget mutató gépparkkal rendelkező cégek is működtek: a posztógyártásban, a gépgyártásban és a kőolajfinomításban. A hagyományosnak számító posztógyártásban Brassóban egymás mellett dolgoztak a kézműipari módszerekkel termelő mesterek – akik elsősorban lompos pokrócot (csergét) adtak vasútra évente átlag 15 000 darabot a Monarchián belüli és az olasz vásárlókhöz –, valamint a nagy létszámmal dolgozó vállalatok. Az utóbbiak közül négy nagyüzem működött a századvégen, melyek közül a legrégebbi az 1828-ban alakult és Scherg Lajos és társai tulajdonában volt. A kétszáz munkást foglalkoztató üzemben finom posztót, flanelt, divatszöveteket gyártottak szövőtvenezér méter hosszban a romániai üzletek számára. Ugyancsak régi üzemet működtetett a Lang család, akik 1847-től kezdve termeltek gyárukban, ahol hatvan dolgozó évente hatvanezer méter posztót és flanelt állított elő, amelyet zömmel Bulgáriában és Törökországban adtak el a vasút segítségével. Brossek Antal tulajdonában 1849 óta termelt egy kisebb gyár, ahonnan a posztót és a flanelt jórészt erdélyi városokba fuvarozták. A legmodernebb, ugyanakkor a tökehiányos térség miatt legjobb működési formát találták meg a Fellmann, Thalmayer és társaik cég tulajdonosai, mivel megalakították a *Brassói posztógyárak szövetségét* néven a társulásukat, amely 1887-től termelt belföldi fogyasztásra. A helyi és az erdélyi posztógyártók gépparkját a korábbi évtizedekben osztrák és cseh területeken működő üzemekből rendelték meg. A század végére érdemes volt a városban gépgyárakat működtetni, melyekből három is gyártott alkatrészeket és teljes berendezéseket. A Schiel-testvérek, Teutsch Gyula és a Wilmann-család vasöntődéekkel és gépgyárakkal rendelkeztek, ahol elsősorban gyapjúfonókat és gyapjúmintákat állítottak elő, de üzemekből kikerültek mezőgazdasági gépek, egyéni berendezések alkatrészei, tűzi fecskendő és tűzhelyek is. A posztógyártáshoz szükséges gépek Erdélyben találtak vevőkre, a többi terméket exportálták Romániába. A régió nyersvastermelését dolgozta fel a Bernhard Rezső és társa tulajdonában működő vasbútorgyár, ahol különféle berendezési tárgyakat és iskolapadokat készítettek, az erdélyi oktatási intézményeket innen szerelték fel. A harmadik nagy ipari kapacitás a kőolajfinomításban és a hozzá kapcsolódó termékek előállításában alakult ki. A brassói állomás üzleti körében négy feldolgozó működött, melyekben Romániából érkezett nyersanyagot dolgoztak fel. A legnagyobb kapacitású az Erdélyi Bank közraktárainak iparvágányaival összekötésben álló Kőolajfinomítógyár Rt. volt, ahol évente 42 000 q finomított petróleum készült, amelyből Dévág és Désig terjedően ellátták egész Erdélyt, de jutott belőle a szabadkai és a budapesti elosztóba is. A melléktermékként keletkezett parafint a magyar fővárosba, a vazelint és a gázolajat erdélyi felhasználóknak adták el. A Joanides tulajdonában lévő finomítóban évente előállított 8500 q világítóolaj nagy részét a Kolozsvárig terjedő körzetben adták el, míg a 400 q kátrányt Temesvárra fuvarozta a vasút. A harmadik feldolgozót Otrobán Nándor működtette, akinek üzemében 7500 q petróleumot termeltek évente, amelyet a Küküllő völgyében, a Székelyföldön, Kolozsvár és Beszterce környékén használtak fel, illetve jutott belőle Aradra és Temesvárra is. Grünfeld Sándor üzemében évente termelt

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

6500 q petróleumot szintén vasúton szállították a fogyasztókhöz és Kolozsvárig, illetve Aradig terjedt a gyár eladási körzete.

Brassó fejlett gazdasági életét mutatta az érkezett áruk sokasága is, melyből a legnagyobb tételeket – 200 ezer q feletti mennyiségben – a romániai nyerskőolaj és a feldolgozáshoz kötődő, Budapestről, Kisbocskórról és Gorlicéből érkezett vegyi anyagok tették ki. Elsősorban az ipari vállalatok számára érkezett a városba a gyártáshoz szükséges szén, melyet zömmel a régió belülről, Petrosényből szállították a vasúti kocsik.

A harmadik legnagyobb tételt a fa és faárúk fogalma jelentette, amelyek a Déli- és Keleti-Kárpátokból érkezett a városba további feldolgozásra. A vasárúk, a bőrök egy részét a magyar fővárosból adták vasútra, de a többség az erdélyi állomásokról indult útnak Brassó felé, a gyapjú- és a bőrfeldolgozóknak felhasznált festékeket Budapestről és német vegyi üzemekből szereztek be. A sör, a liszt, a cukor, a szörp, a só nagy tételű forgalma jól mutatja, hogy a város a dél-erdélyi körzet legfontosabb ellátó- és elosztóközpontja. A kőolajon túl a malmok számára szükséges gabona nagy része került be Romániából. A körzetben megtermelt küküllői borok mellett szekszárdi és villányi vörösbort is fogyasztottak a brassói polgárok. A környékről érkezett nagy mennyiségű kő (8500 q) a folyamatos városi építkezéseket és az utak javítását mutatja. Az Erdélyben kialakult három nagy kereskedelmi, ipari és ellátóközpont az egész régió életét megszervezte. Mellettük kistáji központok is működtek, amelyek segítettek a polgárosodás folyamatát. Ilyen volt Nagyszeben, Torda, Balázsfalva, Medgyes, Segesvár, melyek forgalmának elemzése külön feldolgozást igényel. A száz évvel ezelőtti forgalom részletes ismerete segíthet az újból helyreállt magángazdaságok termelésének megindulásában, a régi termékek ismételt előállításában, a helyi viszonyokhoz alkalmazkodó árukínálat kialakításában. Ritka történelmi pillanat, hogy Erdélyben és a Székelyföldön a múlt tapasztalatait közvetlenül felhasználhatják a jelen vállalkozói.

A székelyek kivándorlása a Román Királyságba a dualizmus korában

Bevezető

Jelen tanulmányban a székelyek kivándorlásának okait, méreteit, az elvándorlás visszahatásait szeretném bemutatni az adott korban a teljesség igénye nélkül. A tanulmány egyben egy fejezetét képezi eljövendő doktori disszertációmnak, melynek címe *A Székelyföld gazdasági kohéziója és közvetítő szerepe a Román Királyság felé a dualizmus korában*.

A doktori dolgozatom témájához szervesen kapcsolódik, talán egyik legfontosabb problémáját képezi a székelységnek a Román Királyságba való kivándorlása. A két térség között (Székelyföld, Román Királyság) a közvetítő szerepet leginkább a székelység töltötte be. A kivándorlást nagyrészt a gazdasági kényszer váltotta ki, amely érdekes módon 1867 után öltötte a legnagyobb méreteket, amikor a Magyar Királyság az Osztrák–Magyar Monarchián belül a virágkorát élte. A modernizáció jótékony hatása csak későn jutott el a Székelyföldre és nem olyan mértékben, hogy meg tudta volna oldani a gazdaság strukturális problémáit. A migráció 1886–1889-ig terjedő időszakban éri el a csúcspontját. Ebben a periódusban az Osztrák–Magyar Monarchia és a Román Királyság között vámháború zajlik, amely leginkább a román piacra termelő székelyföldi kisiparosokat sújtja. A székelyek számára ugyanakkor vonzó a romániai gazdasági helyzet, amely ebben az időszakban szintén felfelé ívelő szakaszában járt, szükség volt a viszonylag jól képzett munkaerőre. A kivándorlók az idegen földön való tartózkodás idejének függvényében több csoportra oszthatók.

A véglegesen letelepedők, a székely munkakultúrát, szokásokat közvetítették a románság felé. Az ideiglenesen letelepedők meg a két térség között folytonosan vándorlók a román kultúra sajátosságait juttatták el a Székelyföldre. A két régió közötti migráció eredményeként betudható különböző hatások máig hatóak, napjainkban is kimutathatók, amikor az egyes településeken az asszimiláció elvégezte a maga identitásromboló munkáját.

A magyarság moldvai jelenléte már a honfoglalástól datálható. A honfoglalás kori helyőrségektől, őrhelyektől kezdve napjainkig több hullámban történelmi események (tatárdúlások, Mátyás király uralkodása alatt a husziták üldözései, II. Ulászló uralkodása alatt Báthory István erdélyi vajda megtorlásainak eredményeképpen, Básta er-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

délyi hadjárata alatt, a Rákóczi-szabadságharc után, a napóleoni időkben 1811–1817 között, a madéfalvi veszedelem (1764), az 1886-os vámháború hatására érkeztek a térségbe. Számarányuk a beolvadás, a románosodás, majd a XIX. században a részleges visszatelepedés miatt folyamatosan csökkent. A Királyi Magyarország részéről is csekély volt az érdeklődés a Kárpátokon-túli magyarság iránt. Általában 100 évenként jelent meg a térségben egy-egy kutató, aki a probléma iránt érdeklődött. Ezek közül első Bandini Márkus moldvai püspökhelyettes, aki 1648-ban bejárta a moldvai katolikusokat. Jelentésében közli, hogy ekkoriban Galacon csak 70 magyart talált (Bandini püspök írásainak töredékét Gegő Elek közli).¹ Nagy csángó-magyar telepeket talált a bákói és a románvásári kerületben, különösen Tamásfalva és Szabófalva körül. Itt jegyzi meg Gegő páter „ezen magyar telepek két század alatt igen gyarapodtak”. A városokban azonban már Bandini is megfigyelte a magyarok fogyását Iaşiban, Bákóban és Románvásárban. „A katolikus magyar népszám, mely ezelőtt ezrekre ment, mostanában 3–400 lehet: vannak ugyan magyar katonák is, kiket úgymint ideiglenes lakosokat az említett számból kihagytuk.” (Itt 130 református katonáról van szó, akik a moldvai fejedelem szolgálatába álltak.)

A következő, aki Bandini látogatása után megjelent a térségben, Zöld Péter csikdelnei plébános. A Mária Terézia-féle határőrség megszervezésekor a madéfalvi veszedelem idején kivándorolt székelyekkel tart Moldovába, ahol öt éven át pasztorációs munkát végez a menekültek között. A plébános beszámol a moldvai székely telepekről: „az erdélyi székelyek, kik Moldovában takarodtak, rész szerint a Bakovi vármegyében Tatros vize mellett telepedtek le, rész szerint Szeret vizénél, harmadik falkájuk Román-vásár vármegyébe a Szeret és Moldava közé, negyedik Podolia Pruth vize mellé takarodott”. Misszionáriusunk kilenc magyar plébániát és hatvankét magyar falut számlált, Jászvásáron, Husszon és Bákóban magyar iparosokkal találkozott.² Zöld Péter moldvai vándorlásai során a magyarság nyúlványait megtalálja a Dnyeszter partján is, Besszarábiában. Csöböröcsökön egy falunyi magyart talált, ezt a települést állítólag a Magyarországról kiűzött husziták alapították.³ Nyolcvan évvel később, 1844-ben Jerney János szintén járt Csöböröcsökön, de itt már csak az emléküek élt: „Hajdan vengerek (oroszul magyarok) bírták a helységet, mely most a korona sajátja, sőt tizenöt évvel azelőtt élt még ott egy magános ember, már mintegy százéves öreg, ki fazekakat csinált borért, nevét nem tudták, mert mindig csak vengernek szólították”.⁴ Jerney a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából utazik a vidékre. Előtte pár évvel 1836-ban Gegő páter szintén az Akadémia megbízásából utazik a térségbe, Etelközbe a magyarok nyomait kutatni. Érdekes módon Óromániában ezeket az utazásokat úgy értékelték, mint a hódító Nagymagyarország politikai, nemzetiiségi törekvéseit, holott nyilvánvalóan, sajnálatos módon csak kizárólag tudományos érdeklődésről van szó.

Gegő Elek bejárta a csángó-magyar településeket Romántól, Bákóig, Jászvásárig. Statisztikája szerint 15 plébánián 7 magyar minorita atya felügyelete alatt 45–50 ezer magyar él. Állítása szerint ezek nemcsak a moldvai magyar telepekről költöztek be a városokba, hanem Erdélyből és Magyarországról is vándoroltak ki. Bákóban már csak néhány erdélyi örményt, magyart talált. A bákói monostor igumenje sem tagadta,

¹ Gegő Elek: *A moldvai magyar telepekről*. 1838. 131. o.

² Zöld Péter 1781. január 11-én gr. Batthyány Ignác erdélyi püspökhöz címzett levelében írja, melyet Kovács adott ki. 54. o.

³ Zöld Péter levelei Molnár János: *Magyar Könyv-házának III. Szakaszában* (1783) CXXXI. könyv. 414. o.

⁴ Jerney János: *Keleti utazása a magyarok őshazájának kinyomozása végett. 1844 és 1845*. 1. köt., 54. o.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

hogy régebb Bákót magyarok lakták. Jerney több temetőt is megásatott, régészeti emlékeket keresve, többek között a kotnarit (Cotnari) is. A faluban járva megtudja, hogy harminc házban 150 katolikus lakik, akiket még „unguroknak” hívtak, de magyarul már nem beszéltek.

Jerney után a következő kutatócsoport 1868-ban indult el Moldova irányába – a Szent László-társulat megbízásából – öt katolikus pap közöttük Imets Fülöp Jákó és Kovács Ferenc. Galacon ők még több magyart találtak, mint Jerney. Iași-ban 2000 körül számítják a katolikusok létszámát, ezeknek azonban nagy része lengyel: „katolikus lehet valami kétezer és egynéhány, jobbára lengyelek, mely faj itt a magyart váltja föl”.¹ Tulajdonképpen Galac és Iași városán le lehet mérni a magyarság Moldovába való áramlásának és asszimilációjának mértékét. Kovács naplójában a 800 mérföld moldovai területen a magyarok számát 60–65 000-re teszi, ugyanakkor megjegyzi: „nem egyidejű odaszármazás, vannak őslakók, az úgynevezett csángó magyarok és olyanok, kik későbben hol egyenkint, hol pedig kisebb-nagyobb csoportokba származtak oda, mások székelyek és egyéb magyar eredetűek”.

Kovács szerint a csángók többnyire a Szeret és a Beszterce mentén élnek. „A gyarmatosok részint a városokban található magyarság zömét képezik: orvosok, gyógyszerészek, mesteremberek és napszámosok Erdély és Moldova közti Kárpátok lejtőjén a Tazló és a Tatros vizek partján élnek.”

Kovács a kivándoroltakat két osztályba sorolja az alapján, hogy milyen alattvalónak tekintik magukat. Azok, akik az 1700-as években és még azelőtt érkeztek a térségbe, helyi identitással rendelkeznek, és a román állam alattvalóinak tekintik magukat (csángó-magyarok). Azok akik az 1800-as években érkeztek még osztrák-magyar alattvalónak vallják magukat. Ezek képezik a betelepedett városi magyarságot és az állandó lakhellyel rendelkező elemeket. A fenti kategóriák alapján Kovács a székelyek számát a 2500-as városi magyarsággal együtt 11 500–12 000 főben, míg a csángó-magyarok létszámát 65 000-ben állapítja meg. Kovács utazótársa Imets Fülöp Jákó említi, hogy Fűrészfalván és Gorzafalván, amelyek magyar települések 1854–1857-ig 2935 lélekről 2362-re fogyatkoztak a sematizmus szerint, a magyar pap olaszul beszél, a tanító pedig román. Kovácsék 1868-ban úgy találják, hogy Tázló vidéke magyarabb, mint az erdélyi magyar vármegyék, Kalugyerpataka, Klézse, Forrófalva, Nagypataka teljesen magyar. Adzsudtól lefelé a Szeret völgyén egészen Galacig nyomon lehet követni a székelységet.

Hegedűs Lóránt 1901-ben utazik Moldovába, ahogy elhagyja a Székelyföldet az első faluban, Sósmezőben már keveredik a magyar nyelv és a szokások a románokkal: „egy tekintélyes paraszti háznál magyar olvasókönyvet találtam, csakhogy az Janku Avrámot dicsőítő papirosba volt takargatva”. Slănic Moldova környékén is 20 falut a csángók magukénak vallanak, a katolikus ünnepeket megülték, de már román ruhában jártak. Volt arra is példa, hogy a román völegény „magyarrá” (katolikussá) vedlett és katolikus rítus szerint esküszik, de a gyermekek a román iskolában elfelejtik a magyar nyelvet. „El tudják mondani, hogy apáik apái jöttek ki s legrégebben az orgona Kézdi-Vásárhelyről.”

Hegedűs Lóránt a század elején áttanulmányozta az anyakönyveket is. Az itt talált adatok alapján a csángók nagy része a XVI. században érkezett, másik felük a napóleoni háborúk idején. A legújabb kitelepültek a vámháború miatt vándoroltak ki. Hajus, Szászút és Onești-re az 1800-as évek elején érkeztek jelentős számban székelyek.

---

¹ Kovács Ferenc úti naplója. 1868. 29. o.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Ezekbe a városokba is adómentességgel csalogatták be a székely mesterembereket, egy idő után azonban az általuk kinevelt román inaslegények versenyét nyögték. Iaşiban a század elején már csak egy-két ottragadt gyógyszerész meg Bukovinából átvándorolt csángót talált. Egy része a magyarságnak visszatelepült, a nagy részük azonban elrománosodott. A szereti kerületben Románvásár körül hat nagy anyaközséget talál a katolikus statisztika alapján. Halauceşti-en (Jerney Halasnak nevezte), a magyarság helyén már csak egy minorita szemináriumot talált, ahol románul képezték ki papnak a csángó gyermekeket. Tamásfalván Kovács 1868-ban azt jegyezte föl hogy: „A hívek nyelve oláh, csak egyes családoknál magyar”. Hegedűs már nem talált magyarul beszélőket. Annyit tudtak eredetükről, hogy őseik még Ştefan cel Mare (1457–1504-ig) vajda alatt jöttek ki. Egy-egy magyar családnév még megmaradt, de maguk sem tudják, hogy házaik építési módja és szöke karcúságuk miatt különböző a szomszéd románokétól.

A határszélen több település, Szabófalva, Forrófalva, Klézse, Pusztina, Dormánfalva, Csügés még többségében csángó-magyarok által lakott. Ebben a körzetben edemes megemlíteni Kománfalvát (Comăneşti), melynek szerepe a gyimesi-oknai vasúti összeköttetés megteremtésével megnövekedett. Vasúton már könnyebben jutott el a román hatás a csángók közé (román tanítók, szövetkezetek), mint korábban, de a székely is könnyebben tudott leutazni Galacra vagy Bukarestbe. A kománfalvi Silva fűrésztelepen is a 400 munkából 100 székely. A közeli lignitbányában is dolgoznak székelyek, de ott inkább az olaszok és a horvátok vannak többen (ez utóbbiak a Csíkszereda–Madéfalva–Gyimes vasútvonal építése után maradtak a térségben).

Mint az a fentiekből kiderül, mintegy hétszáz éve hullámokban ömlik át a Délkeleti-Kárpátok magyar népe Moldovába. A székelyek kivándorlása nem egy egyszeri hullámban történt, hanem itt egy történelmi folyamatról van szó. Sok esetben az értelmiség és a kézművesek vándoroltak ki, a Székelyföld legértékesebb eleme. Az egyes településeken megfigyelhető a kivándorlás különböző rétegeinek egymásraveződése, máshol pedig a teljes pusztulás. A magyarlakta telepek keleti szárnya a század elejére teljesen elpusztult, észak és Iaşi környékén is számottevő volt a fogyás, a Szeret mentén még úgy ahogy fellelhetők voltak a magyarság csoportjai. A század elején már eltűnik Bákó és Román magyarsága. A fenti folyamatok ellenére az iparosítás következtében Galacon, Brăilán, Constanţán és Bukarestben emelkedik a magyarok létszáma.

A kivándoroltak – annak ellenére, hogy elég nagy létszámot képeznek – gyengén vannak megszervezve. Ez nyilván elsősorban a helyi közösségek hibája, de az anyaország részéről is nagyfokú volt az érdektelenség. A térségben megjelent tíz utazó közül is kilenc lelkes volt. Az egyetlen világi kutató Jerney János volt (Bandini püspök, Zöld Péter, Gegő Elek, Weszely, Imets, Kovács katolikus papok, Ürmösy református tiszteletes). A század elején a legújabb cikkeket, tanulmányokat is egyházi emberek írták. A fentiekben láthattuk, hogy inkább az egyházi személyek érdeklődtek a romániai magyarság iránt. Nem véletlen, hisz a moldovai és havasalföldi magyarság egyetlen közösségi, társadalmi szervezőereje az egyház volt. Az más kérdés, hogy ez sem volt elég hatékony, sőt néha elenyésző volt. A magyar papok eltűnésével magyarázható a közösségek fellazulása, majd fokozatos beolvadásuk. Ahol a magyar papot nem tudták pótolni, ott a magyarság is egy emberöltő alatt eltűnt. Bandini püspök 1648-ban Bákóról még azt írja, hogy a ferences monostorban 12 magyar barát lakott. Jerney ugyanitt már hiába keresi a régi magyar püspökséget, a század elején pedig már magyarokat is alig lehet Bákóban fellelni. Gegő atya a csángók elrománosodását az olasz

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

papoknak tudja be, mert csak hét magyar minorita papot talál a falvakban.¹ Harminc évvel később Imetsék még kevesebb magyar pappal találkoznak, a magyar papok helyére küldött olasz papok közül pedig csak nagyon kevesen tanulták meg a magyar nyelvet.

Az első romániai magyar lapokat is egyházi emberek alapították. Az elsőt Bukarestben 1860-ban Koós Ferenc református lelkész adta ki *Bukaresti Magyar Közlöny* címen, de csak mintegy fél évig tudta fenntartani. 1899-ben ezt a lapot indítja újra Bartalus János református esperes. 1900-ban elindítja útjára a *Romániai Értesítőt*. Ezek a lapok is egy év után megszűntek működni. Mint láthatjuk, az összes lapalapítás egyházi oldalról indult. Ezek a lapok általában a helyi eseményekről és a közösség életéről írnak, sajnálatos módon legtöbbször a civódásokról. Még idegenben sem tudtak a magyarok összefogni a nagy egymásrautaltságban.²

A különböző ünnepeket rendező egyesületek is a román bírósághoz fordultak a szervezésből adódó nézeteltérések megoldására: „maholnap, úgy látszik, a bukaresti magyarság gyűlhelye a törvénykezési előszoba lesz, hiszen a Petőfi-ünnepet rendező magyar bizottság csak úgy a román bíró elé vitte magát”.³

Koós Ferenc (1855–1869) az *Életem és emlékeim* című könyvében leírja, hogyan szervezte meg a magyar dalárdát, a Hunnia olvasóegyletet, temetkezési egyletet, iparosok olvasókörét, a protestáns nőegyletet. A század elején Bálinth János római katolikus plébános *Emlékkönyvében* megírja, hogyan indította útjára a római katolikus gyermeksegélyező egyletet, a művelődési kört.

A történelmi magyar egyházak Bukarestben, Ploești-en, Brăilán, Galacon jelen voltak a múlt század végén, az utóbbi két helyen a század elején a katolikus pap már olasz. A katolikusoknak a jászvásári püspökségben, tehát egész Moldovában csak két magyar papjuk volt, Balla Lajos Dománfalván és Kárpáti Gráczian Klézsén. Galacon a század elején 10 000-re becsülik a magyarok számát, de magyar pap már egy sincs.

A bukaresti érsekség területén, tehát Havasalföldön 25 parókia volt, de magyar pap csak Bukarestben, Craiován és Gyurgyevóban volt. A paphiány az anyaországbeli történelmi egyházak gondatlanságával magyarázható. Nemhogy az utánpótlásról nem gondoskodtak, hanem még a meglévő pozícióikat is feladták. Pl. Bukarestben 1863-ban a magyar provincia telepeit átadta az olasz egyháznak. 1852-ben még hat magyar szerzetes lakott a kolostorban, „két magyar szerzetes tanító tanítja Bukarestben az 1848 után nagyszámban idejött magyarok gyermekeit”.⁴

A román történészek közül Nicolae Iorga foglalkozik a iași-i, a bukaresti egyházak, valamint néhány kolostor oklevélananyagával.⁵ Ezekből a latin, olasz, francia és német levelezésekből kiderül a moldvai magyar katolikus papok vesszőfutása. A római Congregatio de Propaganda Fideinek a moldovai (bákói) püspökkel a XVIII. század második és a XIX. első felében folytatott levelezéséből állapíthatjuk meg, hogy az ortodox egyház minden lehetőséget felhasznált arra, hogy a bákói magyar katolikus püspökséget elsorvassa, az olasz papok pedig sorozatosan rágalmazták a magyar papokat a Szentszék előtt. Ugyanakkor az is kitűnik, hogy ahányszor magyar részről érkezett jelentés a moldvai csángók helyzetéről, a Szentszék mindig lépéseket tett a ma-

¹ Gegő Elek id. m. 134. o.

² Bukaresti Magyar Közlöny, új évf. 3. sz.

³ Románia Magyar Néplap, I. 9. sz.

⁴ Bálinth: id. m. 156. o.

⁵ Nicolae Iorga: *Studii și documente cu privire la istoria Românilor. (1901) – II. Acte relative la istoria custului catolic in principate.* 54–461. o.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

gyar papok alkalmazása érdekében. Néha az olasz papok is kénytelenek voltak bevalani, hogy ezeket a parókiákat magyarul kell kiszolgálni.¹ A Szentszék a magyar papok alkalmazása érdekében többször is rendelkezett: 1670-ben Bandini látogatása után, 1792-ben Zöld Péter és 1845-ben Jerney útja után.² Ezek az időközi intézkedések nem voltak elegendők az általános és mindig megnyilvánuló szervezkedések ellen.

Nicolae Iorga kiadványa rendkívül fontos, hisz az osztrák konzul leveleiből is körül 92 okiratot 1789–1829-ig terjedően. Ezekből kitűnik, hogy Lengyelország felbomlása után a Habsburg-birodalom felelt a moldovai katolikusok sorsáért, a iasi-i konzulus azonban akadályozták a magyar papok küldését.³

A reformátusok bár számban kevesebben voltak, az ő létszámuk is fokozatosan csökkent a román törekvések és a belső ellentétek miatt. A reformátusok és katolikusok még egymástól a kölcsönös térítésektől is tartottak.⁴

A romániai magyarság egyházainak helyzetét érdemes összehasonlítani a romániai németekével. A század elején a Romániába kivándorolt németek létszáma 15 000-re tehető, jóval kisebb, mint a magyarság létszáma, mégis sokkal jobban vannak megszervezve, egyházi életük erősebb, a papjaik nagy része német anyanyelvű. Ebben az időben Bukarestben külön papi szeminárium van és egész Románia területén 14 evangélikus papot tartanak számon. A bukaresti egyházközséget kivéve, amelyet az 1700-as évek elején alapítottak, a többi német egyházközség mind a XIX. század második felében jött létre. Az összehasonlításból kiderült, hogy amíg a frissen alapított német egyházközségek fejlődnek, addig a több évszázados magyar közösségek elenyésznek.⁵ A romániai németek közösségeiket Berlin alá rendelték, papjaikat is innen kapták, az anyagi támogatást pedig a Gusztáv Adolf Alapítványtól. Meyer – aki Brailában és Bukarestben szolgált – írja, hogy a romániai németek nagy része azokból a munkáscsaládokból, szolgálókból, szolgaleányekből áll, akik Erdélyből, Bánáttól Romániába és Szerbiába mennek dolgozni, néhány év múlva pedig hazatérnek. A magyarországi németek (Osztrák–Magyar alattvalók) egyházközségei Berlinből kapták a támogatást, az iskoláikat viszont Ausztria–Magyarország támogatta.⁶

A német iskolahálózatához képest a magyar iskolák létszáma, támogatása elenyésző. Ez a tény tükrözi a mindenkori magyar állam szemléletét, hozzáállását a kivándorolt

¹Az 1814-i missziói jelentésben Tatrosról a következőket írják: „parochia difficile di servirsi da un missionario italiano, par essere assai gravoso limparare perfettamenteamente la lingua ungaro, che sola e strettissime parlamo la maggior parte dignei cattolici”. (CXXXIV. okmány) Szabófalvára nézve az olasz püspök el is rendeli 1817-ben felváltva a magyar nyelv használatát. (CLIV.)

²1670-ben a csíksomlyói ferencesek két leiratban bizonyítják, hogy a bákói klostrom az övék s a magyar barátoké volt (III. és IV. iasi-i oklevél). 1806-ban ugyanezt tanúsítják (XIV. okirat), azonban a kolostort a jezsuiták „non alio nisi lupi nomine dicti Poloni” foglalták le. 1792-ben Batthyány Ignác erdélyi püspök küld magyar papot, Pozsonyit (XCVII), ki ellen az olaszok szervezkednek. 1841-ben Szabó, a mickolci minorita rendházfőnök Arduini moldovai olasz püspökkel megegyezik, hogy magyar minoritákkal látja el a moldovai katolikusokat, de a szerződést a bécsi nuntius közbelépésnek köszönhetően felbontják. (CLXXXII.)

³A iasi-i osztrák konzul 1807. március 15-i feliratában Boecor magyar papot szidja, kijelenti, hogy „nichts weniger politisch und dem mir bekannten Staatssystem und Staatsinteresse des allerhöchsten Hofes mehr zuwider ware, als die Hereinsendung von ugarischen Priestern, weil hiedruch nichts als die Auswanderung befördert wurde”. (XIX. okl.) 1807. május 14-én Bécsben jelenti, hogy 21 319 magyar katolikus van Moldovában, de ismét tiltakozik a magyar papok küldése ellen, mert az előmozdítaná a kivándorlást.

⁴Bálinth János katolikus pap Emlékkönyvének 159. lapján azt említi, hogy működése következtében pár százan tértek vissza őseik hitére. Azt nem említi, hogy az ortodox vagy a református vallásról tértek-e vissza, de nagy valószínűséggel mondatjuk, hogy a reformátusról van szó.

⁵H. Meyer: Die Diaspora der deutschen evangelischen Kirche in Rumänien. (1901) 19. o.

⁶Meyer: id. m. 210. o.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

magyarság megtartásában. A magyar nyelvű oktatás a századfordulón a legerősebb Bukarestben. Ez talán azzal is magyarázható, hogy itt él a legnagyobb létszámú magyar közösség. Koós és Barthalus érdeme, hogy 1901-ben létezik egy nagyobb létszámú református magyar iskola 160 gyerekekkel és öt tanerővel. Az apácáknak is volt egy leányintézetük, ahová 150 magyar lány járt iskolába. Az apácák azonban németek voltak, a lányoknak magyarul nem szabadott gyönni, magyar nyelvet is csak azért tanítottak, hogy az intézet számára megszerezzék a magyar támogatásokat.

A korabeli romániai magyar nyelvű oktatásnak több problémája volt. Először is, mint láthattuk, a nemzetiségileg vegyes iskolák nem igazán szolgálták a magyar diákokat öntudatuk gyarapításában. Az új iskolák alapítását az anyagiak hiányán túl a román hatóság is akadályozta. A román hatóság ellenszenvét valamilyen mértékben elensúlyozhatná a 6 db – romániai osztrák–magyar – konzuli képviselő. Ezek működése, az osztrák–magyar állampolgárok érdekképviseletének ellátása nem igazán hatékony. Mindez a korabeli sajtóvitákból is kitűnik.¹ A legtöbb jogi visszasság nem is a konzulátusok munkájával, hozzáállásával magyarázható, hanem a korabeli állami rendelkezésekkel. A legnagyobb problémát egyes kivándorlók esetében a hazai adófizetés elhanyagolása, a Romániában születettek anyakönyvezésének elmulasztása és nem utolsósorban a lejárt útlevelek okozták. A fenti jogi akadályok elhárítására az állami szervek nem voltak hajlandók semmilyen átmeneti, kompromisszumos megoldást találni, ezért sok kivándorolt magyar kénytelen volt idegenben maradni. Ezzel szemben a román állam hajlandó volt különböző kedvezményekre. Pl. Magyarországnak a Marosig terjedő szakaszáig romániai belföldi bélyeggel lehetett levelezni.

Ha a magyar külképviselet hasonló módon támogatta volna a romániai magyar közösségeket és szervezeteket, mint a német a sajátját, nagyobb eredményeket lehetett volna elérni az elrománosodás megátolásában. A magyar kormány támogatásának elmaradása talán azzal is magyarázható, hogy a székelyek még a századfordulón sem voltak hajlandók a 48-as párton kívül más pártot támogatni (a Romániába kivándorlók jelentős hányada székelyföldi volt).

A fenti jelenségek tárgyalása után vizsgáljuk meg, hogy mekkora lehetett a Román Királyságban a kivándorolt magyarok létszáma a század elején. Barabás Endre a kivándorolt székelyek számát 100 000-re teszi, a csángók szintén 100 000-en vannak, tehát a magyarok összlétszáma 200 000 lehet. Bálinth pap a bukaresti magyarságot 40–50 000-re becsüli, ő is elfogadja a 200 000-es létszámot.

Imets és Kovács 1868-ban 60 000-ben állapítja meg a moldovai csángók számát, az ősi magyar nyelvet beszélőket 45–55 000-re teszi. Gegő Elek harminc évvel korábban 40–45 000-re teszi a moldovai magyar anyanyelvű lakosok számát. A csángók 1868-tól folyamatosan románosodnak. Rubinyi Mózes a század elején így nyilatkozik: „manapság körülbelül 20 000-en lehetnek, kik jól-rosszul még beszélnek magyarul. Talán még így is sokat mondtam, mert magyar Romániában körülbelül 100 000 lakik. Ezek nagyobbrészt székelyek”.² Hegedűs Lóránt szerint a század elején a csángók létszáma az 1868-i 44–45 000-es létszámon is alulmarad, talán még akkor is, ha ideszámítjuk a múlt század második felében kivándorolt székelyeket.

A pontos létszámot akkor is nehéz megállapítani, ha megvizsgáljuk az 1900-as romániai népszámlálás adatait. Az adatok alapján megállapítható, hogy a század elején

---

¹Barabás Endre: Magyar Szó. 1901. január 23. „A consuli hivatalokból kiáramló közömbösséget, sőt talán ellenszenvet is érezve, inkább eltűri a magyarság anyagi megkárosítását, minthogy esetleg oly hivatalokhoz forduljanak segítségért, aki a védelme alá helyezett magyarságot javíthatatlan züllött népek nézi.”

²Rubinyi Mózes: *Adalékok a moldvai csángók nyelvjárásához*. Magyar Nyelvtör. 1094., 58. o.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Romániának 5 912 520 lakosa volt, ebből külföldi állampolgár 172 063, valamint 272 420 semmilyen állami kötelékbe nem tartozott (itt valószínű, hogy nagyrészt a zsidókról van szó, ugyanis a korabeli Romániában nem voltak állampolgári jogaik). Romániának ebben az időben nincs nemzetiségi, ki- és bevándorlási statisztikája. Magyar részről nem lehet kimutatni a kivándoroltak hazaküldött pénzmenyiségét sem.

Az 1891-es népszámlálás alkalmával Romániában 30 000 magyar állampolgárt számláltak, a csángókon és a román állampolgárrá lett székelyeken kívül. 1894-re ez a szám 48 000-re emelkedett, a romániai katolikusok és protestánsok létszámát 168 236-ra tették. Ez utóbbiban nyilván benne vannak a csángók és más nemzetiségek is.

Nem utolsósorban megállapíthatjuk, hogy Brassó vármegyének és az öt székely széknek a lakosságából, ha 1890-ben és 1900-ban összehasonlítjuk a tényleges népességet a számmal amelyet az előző tíz év természetes szaporodása révén kellene kapjunk, nagy különbséget észlelünk. Ha a szaporodás százalékát vesszük alapul a hat megyéből 1891 és 1890 között eltűnt 34 162 lélek, a következő tíz évben 20 043. Az adatokba nyilván a más erdélyi vármegyébe vándoroltak is beletartoztak, valamint a Brassó környéki románok, akik szintén Romániába telepedtek.¹ Az adatokból kitűnik, hogy 1890-ben több magyar volt Romániában 30 000-nél, mint amit a hivatalos statisztika kimutatott. A másik következtetés pedig az, hogy ha csak az 1880–1900 időszakban tartott volna a kivándorlás, akkor is már 55 000 kitelepedett magyarral számolhatunk.

Mindent összevetve: a bukaresti (konzulilag számított) 25 000 főnyi székelységet, a ploiești-i, galaci, pitești-i, brăilai, giurgiui adatokat, valamint a moldovai magyarokat a század elején kb. 100 000-re tehető a még magyarul beszélő kitelepltek száma.

Brassó és az öt székely vármegye népességének létszámát a következő összeállítás mutatja:

Megye	Teljes lakosság			Szaporulat		Tényleges szaporodás	
	1880	1890	1900	1880–	1890–	1880–	1890–
Brassó	83 929	86 777	92 589	11,07%	9,38%	3,29%	6,7%
Csik	110 940	114 110	127 995	10,14%	14,15%	2,85%	12,17%
Háromszék	125 277	130 008	136 797	9,55%	9,40%	3,77%	5,22%
Maros	146 116	163 648	178 398	14,16%	12,48%	0,12%	9,01%
Torda	137 031	150 564	160 472	12,79%	8,50%	9,87%	6,58%
Udvarhely	105 520	110 232	117 850	10,28%	10,75%	4,37%	7,01%

¹1900-ban Brassó megyéből 446 magyar, 7 német, 732 román vándorolt ki. A magyar királyi kormány 1901 évi működéséről és az ország közállapotáról szóló jelentés és statisztikai évkönyv. (1901) 399. o.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Megye	Elvándorlás a megyékből	
	1880–1890	1890–1900
Brassó	6435	2328
Csik	8079	2258
Háromszék	7342	5427
Maros	3161	5676
Aranyos	2994	2885
Udvarhely	6151	4121
Összesen	34 162	22 693

A fenti statisztikák vizsgálata után mindenképpen érdemes azt elmondani, hogy a korabeli Magyarországon nemcsak székelyföldi jelenség a kivándorlás, ez általános jellegű, országos probléma, természetesen területenként eltérő intenzitású a gazdasági helyzettől függően. Mindenképpen érdemes megjegyezni, hogy a század elején Magyarország, Olaszországgal és Oroszországgal listavezető a *kivándorló* államok élén.¹

Ebben az időszakban Magyarországon helyesebben fogalmazva nincs kivándorlás, hanem inkább kivándorlások vannak. Az ország különböző égtájairól kivándorló emberek, népcsoportok problémáit nem lehet egy kalap alá venni. Az ország különböző régióiból történő elvándorlásnak egymástól eltérő okai vannak.

A múlt században a kivándorlásról, annak okairól általánosságokat állapítottak meg, a helyi okok és ezek hatásai nem lettek feltárva és ennek következtében nem is lettek orvosolva. A felvidéki–amerikai, dunántúli és a székelyföldi–romániai kivándorlást nem lehet összemosni, hisz földrajzilag is két különböző, egymással nem összefüggő területről van szó. A felvidéki lakosság kiáramlása ebben az időszakban nemzetiségileg igen vegyes, kisebb benne a magyarság részaránya és az egész Európára vonatkozó migráció egy részét képezi. Felvidékről inkább a szlovákok és a rutének telepednek ki, ezzel szemben a Királyi Magyarország keleti, délkeleti részéről szinte kizárólag magyarok vándorolnak ki. Az Erdélyből Románia felé tartó vándorlásra jellemző, hogy – egy-két száz csoportot leszámítva – szinte csak magyarok vándorolnak ki, a románság helyben marad. Az amerikai kivándorlás igazi kezdete majdnem pontosan datálható (1877) és okai kitapinthatók. A székely migrációnak azonban már a dualizmus korában történelmi múltja van, egy-egy hullám elindulása történelmi eseményekhez köthető, a régi és új okok összekeveredtek és újabbakat indukáltak. A felvidéki kivándorlókat egy távoli világ gazdaságilag, kulturálisan fejlett társadalma várta, míg a székelyt egy minden szempontból fejletlenebb határ menti Románia. Érdemes azt is megjegyezni, hogy Románia máshonnan szinte nem is kap ebben az időben bevándorlót, csak Erdély felől. A felvidéki kivándorlók egy távoli kontinensre telepednek, ezzel szemben a székelység egy szomszédos országba, melyet *Belföldnek*, Kis-Magyarországnak hív, hasonlóan ahogy a Királyhágón túli Magyarországot *Vármegyének*.

¹1900–1901-ben az észak-amerikai kivándorlási statisztika 143 000 osztrák és magyar, 136 000 olasz és 85 000 orosz kivándorlót jegyzett fel. Az európai kikötők kimutatása szerint pedig 1899-ben 43 394, 1900-ban 54 767 magyar kelt át az óceánon.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

A múlt század végén, jelen század elején a Keleti-Kárpátok bármely szorosán áthaladva, az utazó találkozott teljesen vagy részben magyar településekkel. Ha a korabeli Románia határ menti településeit, falvait vizsgáljuk, mindenhol megtalálható a székely. „Hogy Predeal, Bușteni, Sinaia tele vannak orosz ruhába bújt székely és szász kocsisokkal, itt vénült magyar cselédekkel, s hogy a vasúti munkások közt ékes káromkodásaik naphosszat hangzanak, ezeken még senki sem fog csodálkozni. Talán csak az üthet szeget fejünkbe, hogy a kivándorolt szász árusaink magyarul vallják itt magyarnak magukat, mihez otthon nem vagyunk szoktatva. Azon sincs mit sokat álmélnodni, hogy a határszélre büszkén kirakott gyárak Azugán még házhellyel is kötök az ideakadt székelyt.”¹ Sajnálatos módon azonban nemcsak a határ menti településeken, hanem a vasút mentén fekvő fontosabb városokban is jelentős számú magyar közösség élt. A Fekete-tenger partján a hajók berakodásánál is lehetett magyar szót hallani. A román-magyar határtól távol eső városokban is, mint Gyurgyevó több száz székely iparos él. Pl. Pitești-en csak a református közösség 180 fős, kikről az erdélyi superintendens így emlékezik: „lelkész-tanítói állás üresedésben van, az 1900. éven konfirmatio nem volt”.²

Érdekes módon sem a kisebb, sem pedig a nagyobb közösségek, mint Ploiești, Bukarest, Brăila, Galați, Constanța székelysége nem stabil, hanem egy változó közösség, 1843-ban Ürmössy Sándor Ploiești városában járt, a következőt írja az itt lakó magyarságról: „több mint háromszáz magyar lelkek lakják e közönséges kiterjedésű várost – mindennek mestersége ad életmódot, mely nekik kedvezően vagonol és házi szükségeken feljül is adódik”.³

Ha a ploiești-i magyar közösséget vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy több hullámban telepedtek le a székelyek: az első hullám talán már a napóleoni háborúk idején jöhetett, hisz mint láthattuk, Ürmössy 1843-ban itt már jelentős magyar közösséget talált, a következő hullám 1868 után, majd a következő a vámháború éveiben (1886–1889). A magyar cselédség időszakos kiáramlása folyamatos. Ezért mondja Tornay hogy: „ez a Ploiești az oláh Havasalföld felé szinte gyűlőhelye a hazáját hagyta magyarságnak. Ez a Ploiești a fiatal magyarság elzúllásának első stácziója. Mit látnak itt? Azt, hogy embereink, mintha megcsapolták volna vérüket, elhagyják magukat, s a helyett a mit magyarországi erélyességnek hív az erdélyi, rögtön erőt vesz rajtuk a román fatalizmus s valami keleti tetszelgés abban, hogy ők kívülről ne lássanak magyaroknak”.⁴ A korabeli adatokból kitűnik, hogy nemcsak az erdélyi gazdasági helyzet volt az oka a migrációnak, hisz a vagyonosabb szászok is jelen vannak Romániában elsősorban a szolgáltató szektorban: „Kivándorlót találunk vagyonosabb szászokat, a kik úgy látszik, egész Havasalföld és Moldova gyógyszerétárait kivették”. Érdekes módon a Romániában letelepedett szászok halálukkor az örökséget nem küldik haza a rokonságnak, hanem Ploiești-ben hagyják közösségi célokra, hogy megmaradjanak a románok emlékezetében.

Ploiești a század elején kb. 40 000 lakossal rendelkezett, ebből kb. 800–1000 lélek a katolikus és 500 a reformátusok száma. A jelentős magyar létszám ellenére nem volt megszervezve a társasági, közösségi élet. Sokan a kitelepültek közül román katonának állnak, hogy így állampolgári jogokat nyerjenek. Ebbéli igyekezetükben annyira

¹ Barabás Endre: A székely kivándorlás és a Romániában élő magyarok helyzete. Közgazdasági Szemle. 1901.433. o.

² 1900. évi jelentés. 93. o.

³ Ürmössy Sándor: Az elbujdosott magyarok Oláhországban. 1844. 31. o.

⁴ Tornay Ferenc: Száműzetésem ideje, vagy miért hagytam ott Oláhországot. (EMKE kiadása. 1899.) 15. o.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

buzgók voltak, hogy egy ellenőrzés alkalmával, amikor a magyar konzul egyet igazoltatott és hazaküldött, kiderült, hogy katonaságra alkalmatlan.

A székely-magyar betelepültek legjavát az iparosok teszik ki. Ezek közül is a legtöbb kovács és kerekes volt. Egy idő után azonban alábbhagyott a konjunktúra, hisz a székely mesterembereknek román segédjeik voltak, akikből egy idő után kinevelődött a konkurencia. Az iparosok nagy része a vámháború idején telepedik át Romániába. Pl. egy kalapokat gyártó mesterember egy egész üzemet alapított Ploiești-ben (a vámháború előtt Brassóban lakott), tízévi adómentességet kapott, melynek fejében húsz román munkásleányt kellett alkalmaznia, és folyamatosan csökkentenie kellett székely munkásai számát.

Ploiești-ben a jelentős létszámú magyar közösséget a külön katolikus és református templom megléte is bizonyítja. Mindkét templomnak volt saját iskolája, amelyben a század elején már vegyes volt a diákság összetétele (12 magyar, ugyanannyi német, négy olasz). A tanítás három nyelven folyt: románul, magyarul és németül. A katolikus templom az 1870-es évek elején épülhetett, 1900-ban került sor a tatarozására, melynek finanszírozására nehezen gyűlt össze a pénz. Nagyrészt csak hitelben tudtak dolgoztatni, mert a magyarországi püspökségek csak öt forintot adományoztak a felújításra. Ez az eset is ékeesen bizonyítja, hogy a történelmi egyházak már a meglévő templomaikat sem voltak hajlandók támogatni, nemhogy új kezdeményezésekbe fogjanak.

Prahova völgyén továbbhaladva, a következő és egyben a magyar emigránsok szempontjából legjelentősebb román település Bukarest. A bukaresti zsidó negyed mellett volt található az ún. *Baráczia*, a Ferenc-rendiek ősi kolostora, mely 1852-től 1863-ig a Magyar Kapisztrán Szerzet telepe volt. 1863-ban a magyar provincia lemondott róla, a század elején már csak egy magyar segédlelkésze volt.¹

A segédlelkész szerint a század elején kb. 20 000 magyar katolikus élt Bukarestben. A város másik részén épült Koós Ferenc (1855–1869) lelkészsége idején a református templom. A magyar reformátusok száma kb. 6000 lehetett.² A 20 000 magyar katolikus és a 6000 református az egyház által nyilvántartottak száma. A század eleji bukaresti magyarság létszáma lényegesen több volt. A fenti adatok alapján Bukarest nagyobb magyar város volt, mint Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy és Csíkszereda együttvéve.³

A Székelyföldön több köztisztviselő a fenti adatokkal ellentétben azt állította, hogy a kivándorlás nem jelentős, a kivándorlók nagy része visszatér, a Székelyföldön stagnáló jólét van.

Valójában itt arról van szó, hogy a kivándorlók, valamint a visszatelepülők létszámát lehetetlen teljes pontossággal megállapítani. A teljes létszámot azért is nehéz megállapítani, mert a kivándorlók nagy része napszámos és cseléd. Ez a két társadalmi kategória köztudottan a legmobilibb, nincs állandó lakhelyük, munkahelyköve-

---

¹ A Baráczia építését illetően két elmélet is létezik: Bálinth János bukaresti katolikus papnak „A bukaresti Szent István Király Egyesület alakulási *Emlékkönyvében* (1901) közzétett adatai értelmében, amely tulajdonképpen Tornay állításán alapul a kolostor a magyar Ferenc-rendiek és az adakozók pénzéből épült. A Nicolae Iorga által közzétett 1818. január 3-i osztrák konzuli jelentés szerint a Baráczia a bolgár Ferenc-rendiek alapították, de a havasalföldi fejedelmek chrisovjai az erdélyi ferencesek jelenlétéről írnak.

² Koós Ferenc: *Életem és emlékeim 1828–1890*. II. kötet (1890), 72. o.

³ Az 1900-i népszámlálás Marosvásárhelye 17 284, Csíkszeredában 2622 és Sepsiszentgyörgyön 8030 lakost számlált.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Beszámolóik bizonyítják, hogy a Bukarestbe vándorolt székely lányok közül sokan a legősibb foglalkozást űzik: „a Csizsmedzsú-kert itt a székely lányok sokramenendő dámáságának kivált vásár- és ünnepnapokon szokott mutatványozó tere lenni”.¹ Szintén a Csizsmedzsú-kert mellett volt a magyar Casino épülete, belül a Vérszerződés festményével és a magyar zászlóval. A század elején a Casinónak 600 tagja volt.

A század elejére az 1896–1899 között tartó vámháború idején kialakult konjunktúra lecsengőben volt, megfigyelhető a piac fokozatos beszűkülése, korábban vagyonos, befutott mesteremberek maradtak klientúra nélkül.

Sokak jogi státusa nem tisztázott, azon magyaroknak, akik vissza akarnak telepedni, lejárt az útlevelük és nem fizettek adót, a magyar konzulátus nem akart útlevelet adni, a román állam pedig nem adott állampolgárságot.

A szerencsésebb kisiparos családok mellett sokan laknak a város perifériáin, különböző nyomornegyedekben. Sokan közülük 7–26 éve telepedtek le, évi 10 frankkal törlesztik telkük árát, mely kb. 40 év múlva lesz a sajátjuk. A telespekulációnak is sokan áldozatául estek.

Annak ellenére, hogy a székelyek jelentősen hozzájárultak Bukarest gazdasági fejlődéséhez, hisz többnyire megbízható, minőségi munkát végző, egy magasabb munkakultúrát megtestesítő népcsoport voltak, a románság körében nem örvendtek nagy megbecsülésnek. Ez talán két okkal is magyarázható: a székelyek egyrészt konkurenciát jelentettek a helyi lakosságnak, másrészt a székely megélhetésének biztosítása érdekében hajlandó volt elviselni úgy a verbális, mint a fizikai megaláztatást.

Bukarest után a legnagyobb magyar közösséggel a századfordulón Brăila rendelkezett,

amely napjainkban is egy jelentős Duna menti kereskedőváros. A század elején 4–5000-re tehető a magyarság létszáma, ezek nagy része az Ojtozi-szoroson keresztül érkezett Brăilába. Az itteni magyar közösségnek is volt református temploma és iskolája (kb. 87 tanulója lehetett a század elején). A kivándorlók nagy része itt is – akárcsak Bukarestben – cseléd, akik már 14 éves koruktól fogva dolgoznak különböző lebuajokban. Közülük akik férjhez mennek, általában bolgár-görögöt választanak, függetlenül attól, hogy nem értik egymás nyelvét, de ez volt az egyetlen út a normálisabb élethez. Az itt dolgozók második legnépesebb kategóriáját az iparosok adják, akik a vám és kereskedelmi okok miatt vándoroltak ki. Ez az a réteg, amely többé-kevésbé tudta biztosítani egzisztenciáját, és ebből esetleg arra következtethetnénk, hogy magyarságukat is megőrizték. Ez azonban sajnálatos módon nem így volt: „kisebb lett azoknak a száma, akik régebben és közelebbről családjilag ide kiszármazva, vagy későbbben itt törvényes házasság élet viszonyaiba lépve, munkájuk, iparuk által tiszta polgári állást foglaltak el, s így saját, mint nemzetök becsülését vívták ki az itt nyüzsgő világ előtt”.² Nagyon ritka az a székely iparos, aki nyíltan vallja magyarságát, és magyar inasokkal dolgoztat. A jellemző a meghunyászkodás és a magyar mivolt letagadása, a nevek románosítása, még akkor is, ha csak törve beszéltek a románt. Az asszimiláció érdekes módon annak ellenére is működött, hogy a román állam nem várta tárt karokkal a bevándorlókat, sőt szervezett agitálást is folytattak ellenük. Erre jó példa egy csiki gazda esete. Három fiát besoroztatta a román katonaságba, hogy leszerelés után románok lehessenek. A szolgálati idejük letelte után nem kaptak hivatalos állást, sőt még nem is anyakönyvezték őket, így megházasodni sem tudtak törvényesen.

¹ Weszely, Imets és Kováts utazása Moldva-Olahországra, 1868. 163. o.

²Weszely: id. M. 145. o.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

A másik Duna menti kikötő, kereskedőváros, Galac magyar lakossága szintén jelentős. Az itt lakó közösség létszáma a század elején mintegy 20 000-re tehető. Egy református iskola biztosítja a képzést, de itt is tapasztalható az anyagiak és a tanerő hiánya. A magyar tanár saját költségén román segédtanítót tart. A galaci magyarság rétegződése nagyon hasonlít a bräilaihoz. Itt is fellelhetők voltak az elrománosított magyar nevek és a meghunyászkodás is. Putnik Béla cikkében 65–30% napszámosról, 20–25% cselédről, 5–10% kereskedőről meg iparosról beszél.¹

Galacon is találkozhatunk a bukaresti székely konzumhölgyek iparával, akik úgynevezett „baksákban” (magyar kocsmák) dolgoznak. Ez az iparág a leánykereskedésre épült, amely a Székelyföldről kelet felé irányult.² Szintén Galacon figyelhető meg egy székely falu, Kászon kivándorlóinak tömörülése. Jelen esetben több száz kászoni székelyről van szó, akik a *Bădălan* városrészben laktak és dolgoztak, ahol több gőzfűrésztelep volt található. Ezek a munkák időszakosak voltak, mert a román törvények szabályozták a különböző gyáraknak adott kedvezményeket. Pl. a *Bădălan* negyedi fűrésztelepnek 1903-ig volt meg az a kedvezménye, hogy munkásainak 1/3-át külföldről alkalmazhatta. A kedvezmény lejártakor az idegen munkások jó részét elbocsátották, akik vagy újabb munkahelyet találtak, vagy hazatoloncolták őket. Arra is volt példa, hogy egy éjszaka alatt negyven székelyt kellett a galaci konzulátusnak megmentenie a hazatoloncolástól.³

A székely kivándorlás szempontjából egyik legfontosabb román település *Constanța*, napjainkban is a legnagyobb román kikötő. A román tenger partjára nagy létszámban a vasút építésekor érkeztek a székelyek mint segédmunkások. Az építkezések befejezése után ezek közül sokan *Constanța*n maradtak. A munkások közül volt olyan is, aki 3000 frankot is hazavitt, de újra visszatért szerencsét próbálni. A *constanțai* cselédek és pincérek is nagyrészt székelyek. A cselédek ázsiója annyira fölment, hogy a vagyonosabbak presztízsből több székely cselédet is tartottak. Az eddig tárgyalt jelenségekhez képest *Constanța*n találkozunk egy jellegzetes iparággal, amely nyilván a település kikötő jellegéből adódott. Az ekkor már dinamikus fejlődő román kikötőben a század elején vállalkozás alakult a magyar kivándorlókra szervezve. Egy új hajóvonal alakult ki Észak-Amerika és Kanada irányába. Az ún. *Atlantica Romania* *Montreal*ba 150 lejért (70 Ft), *Winipeg*be pedig 214 lejért szállította ki az embereket.⁴ Farahó cikkében rávilágít arra, hogy amíg az angliai és németországi kivándorlás mértékét az illető ország konjunkturális szakasza, addig a magyarországi kivándorlását az amerikai bevándorlási kvóta határozza meg. Hasonlóan a fenti jelenséghez a romániai székely vendégmunkások sorsát sem Magyarországon döntötték el, mert az itteni gyárak munkásai addig dolgoztak, amíg a romániai munkástörvények megengedték. A cselédek esete abban különbözött a kisiparosokétól, hogy azok munkalehetőségeit a helyi szükséglet és nem pedig az állami törvények szabályozták.

A székely kivándorlásnak és az idegenben vállalt munkának számos negatív következménye volt, kezdve attól, hogy a székely iparos önmagának nevelt gyűlölő román

¹ Putnik Béla: *A magyar kivándorlók Galacon*. Közgazdasági Szemle. 1901. 826. o.

² Congress on the white slave Traffic. National Vigilance Association. (1899. London). A jelentés 83. o. A kérdést először az 1895-ös párizsi büntetőjog-kongresszuson tárgyalták, majd 1897-ben a londoni gyűlésen és nem utolsósorban a nemzetközi büntetőjog szövetség 1897. évi budapesti összejövetelén. A budapesti kongresszuson Gruber előadó referát *Die internationale Bekämpfung des Mädchenhandels* címmel, melyben kiemelte a székely leánykereskedést.

³ Vasárnapi Újság. 1901. október 27-i száma.

⁴ Farahó János: *A magyar kivándorlók Canadában*. Közgazdasági Szemle. 1901. 818. o.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

vetélytársat, a román kikötőkben nagy részük a legalantasabb munkákat végezték, identitásukat feladták. Talán a legkirívóbb példa a bukaresti telekspekuláció, amellyel a román hatalom a székely által Bukarestben megtermelt pénzt helyben tartotta. A román törvények szerint külföldi állampolgárok nem vásárolhattak földet, ingatlant, de néha a főváros peremvidékén szabaddá nyilvánítottak egy-egy területet, felparcellázták, a székelyek pedig egymásra rálicitálva verték föl az árakat. Tehát mint láhattuk, a székelyek hivatalos letelepedése a román törvények által támasztott akadályokba ütközött. Ennek ellenére illegálisan rengetegen éltek román területeken, vállalva a bizonytalanságot és a teljes kiszolgáltatottságot. A székelyt elsősorban a földnélküliség kergette Romániába, hisz köztudott, hogy Székelyföldön kevés volt a megművelhető földterület, és az is gyenge minőségű volt. Ezt a helyzetet még súlyosbította a tagosítás és arányosítás. A román kormány érezte annak veszélyét, hogy az idegenek földhözjutása a román tulajdonosok kiszorításával járna. A román földbirtokjog mögött tulajdonképpen az a gazdasági tényező állt, hogy a földbirtokokon óriási adósság volt fölhalmozva, amelyet csak külföldi befektetővel és korszerű hatékony gazdálkodással lehetett volna felszámolni. A román földbirtokjog megreformálását és a külföldiek földtulajdonszerzését először a Tache Ionescu-féle konzervatív párt foglalta a programjába. A korabeli román társadalomban nem volt egy produktív középosztály (úgy ahogy napjainkban sincs), sőt még annak az esélye sem, hogy kialakulhasson. Nyilvánvalóan a román földbirtokjog megreformálása, a külföldiek tulajdonszerzésének lehetővé tétele a román tulajdonosokat kiszoríthatta volna a versenyből. Ez a lehetőség egyáltalán nem szolgálta a román nemzeti ideálokat. A korabeli szakembereket, akik foglalkoztak a Székelyföld gazdasági helyzetével, szorgalmazták, hogy a székelység gazdasági gondjait addig kell megoldani, amíg a román földtörvényeket nem reformálják meg. Valószínű, hogy a székely kivándorlás még nagyobb méreteket öltött volna, ha a földtulajdon megszerzésének meg lett volna a törvényes kerete. A gazdasági problémák többek között a perifériális elhelyezkedésével, a közlekedési infrastruktúra csaknem teljes hiányával és a gazdasági szerkezet egyoldalúságával magyarázhatók. A gazdasági, szociális problémák megoldásának érdekében szervezték többek között az 1902-es Székely Kongresszust Tusnádfürdőn, ahol különböző akcióprogramokat dolgoztak ki. Ezek a programok el is indultak, egy részük sikeres is volt, azonban az első világháború kitörése miatt nem volt meg a kifutásuk, kellő eredményességük.

Az első világháborút lezáró trianoni béke újabb migrációs hullámot indított el a térségben, amelynek hatásai mind a mai napig érezhetők. A regáti magyarság sorsára vonatkozóan a két világháború közötti meg a második világháború utáni időszak szintén szolgál fájdalmas tanulságokkal.

Ezen időszak problémáinak megjelenítése egy másik tanulmány keretében esedékes, amely elképzeléseim szerint a közeljövőben megtörténik.

Városfejlődés a Székelyföldön az első világháború előtt

A székelyföldi városfejlődést egész történelme során nem elhanyagolható mértékben befolyásolta a központi hatalom. A székelyföldi városok egy részét Luxemburgi Zsigmond emelte városi rangra a XV. század első felében. A későbbiekben pedig az erdélyi fejedelmek tudatos városfejlesztő politikájának köszönhetően függetlenedtek a szék joghatósága alól és tettek szert jóval nagyobb politikai befolyásra és szélesebb kiváltságokra, mint ezt gazdasági erejük és lélekszámuk indokolta volna, többek között a török adó kivételével adómentességet élveztek, és nagy részük a diétán is képviseltette magát.¹ A székely városok egy külön színfoltot képviseltek a fejedelemség kori Erdélyben, fejlett önkormányzat, de nagyon szerény gazdasági potenciál jellemezte őket. Céhek is csak a három fejlettebb székelyföldi kézműves központban alakultak: Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen és Kézdivásárhelyen. Csíkszeredában is létrejött ugyan a XVII. század közepén a csizmadiák céh, de ez nem volt életképes. Néhány év múlva a diéta elrendelte: „Mivel a Csíkszeredában lakó csizmadiák a tartomány szükségleteit fedezni nem tudják, megengedtetik, hogy más idegen mesteremberek is Szeredába és a falukra települhessenek s mesterségüket folytathassák”.²

Erdély Habsburg-fennhatóság alá kerülése véget vetett ennek a kiváltságos helyzetnek. A Diploma Leopoldinum ugyan elvileg elismerte Erdély hagyományos jogrendjét, de a gyakorlatban egyre erősödött az állami beavatkozás. Ez részben az uniformizálásra való törekvést is jelentette; a központi hatalom megpróbálta felszámolni az önálló fejedelemség korában kialakult és különböző kiváltságokkal körülbástyázott autonómiák tarka összevisszaságát. A központosító és uniformizáló tendenciáknak a nagyobb városok több-kevesebb sikerrel álltak ellen, de a kisebb mezővárosok védte- lenek és kiszolgáltatottak voltak. Ez jól látszik Székelykeresztúr példáján, amelyet a széknek vetettek alá, de a taxás helyek is – bár megőrizték önkormányzatuk egy részét és a diétán való képviselői jogát – csak részben tudták biztosítani a széktől való függetlenségüket. Ráadásul e városok egy része 1763–64 után a katonai határőrvidék kötelékébe került, s ez még inkább hozzájárult önkormányzatuk elsorvadásához. Az

---

¹Erre nézve lásd Szádeczky Kardoss Lajos: *A székely nemzet története és alkotmánya*. Budapest 1927; Balogh Judit: *A székely város a 16–17. században*. In: *Város és társadalom a XVI–XVIII. században*. A Miskolci Egyetem történettudományi tanszékeinek konferenciáján elhangzott előadások anyaga. Mályi, 1992. december 15–16. (Studia Miskolcensia 1). 27–33. A legújabb összefoglalása a témának: Benkő Elek, Demeter István, Székely Attila: *Középkori mezőváros a Székelyföldön*. Kolozsvár 1997. (Erdélyi Tudományos Füzetek 223).

²Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népművészeti szempontból*. Pest, I–VI. köt. 1868–1873, II. köt. 24. o.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

1841–43-as országgyűlés sérelmi iratai közül több foglalkozik e városok katonai hatóságok elleni panaszaival. Így pl. Csíkszereda követeli az ellen tiltakoztak, hogy a tisztek megpróbálnak beavatkozni a közigazgatási ügyekbe és önkényesen megváltoztatják a tanács határozatait; megakadályozzák a fiatalokat, hogy mesterséget tanuljanak; a katonarendűeket pedig gyakran ingyen munkára kötelezik, „akár zsellérek volnának”. Egyedül Marosvásárhely, amelyet 1616-ban Bethlen Gábor szabad királyi városi rangra emelt, jelentett bizonyos fokig kivételt az általános hanyatlás alól.

A történetírás értékelése szerint a XVIII. századi fellendülést sem a magyarországi, sem az erdélyi városok nem követték. A város mint állami bevételi forrás rendkívül gyenge volt, a demográfiai stagnálás és a gazdasági pangás jellemezte őket. A látszólagos változatlanág leple alatt azonban itt is érezhető volt bizonyos mértékig a változás, ugyanakkor a megkésített fejlődés jelei is mutatkoztak. Így a XVIII. század végén és főképp a XIX. század elején ismét lendületet vett a kézművesség fejlődése. Új céhek alakultak Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen és Kézdivásárhelyen; Sepsiszentgyörgyön ekkor jöttek létre az első céhek. Ezzel egyidejűleg azonban fokozódott az állami beavatkozás az ipar szabályozásába, a céhek belső életébe. Az új idők szelei azonban lassan e területre is behatoltak. 1830-ban pl. egy marosvásárhelyi csizmadia legény a *l'Esprit de Loi de la Nature-re* hivatkozva kéri a felvételét a céhbe, és Angliával és Württemberggel példázódik, hogy bár ott nincs korlátozva a mesteremberek száma, ennek ellenére – sőt, éppen ennek következtében – az ipar virágzik, az iparosok pedig jólétben élnek.¹

1848 gyökeres változást hozott e városok életébe is, és megindította az átalakulások sorát. A kiegyezés nyomán aztán szükségessé vált a közigazgatás modernizálása is. A székelyföldi kiváltságos mezővárosok kezdetben mind önálló törvényhatóságokká alakultak. Csíkszereda a maga 1247 vagy Illyefalva az 1416 lakosával ugyanolyan törvényhatóság volt, mint bármelyik megye vagy nagyváros, és ugyanúgy követet küldött az országgyűlésre – akárcsak az angliai *rotten borough-k* – mint amazok.² Nemcsak közigazgatásilag volt ez abszurd, de némelyik helység anyagilag sem bírta ezt a terhet. 1876-ban többségük rendezett tanácsú várossá alakult át, a megszűntettek egy része pedig egyenesen nagyközséggé fejlődött vissza, mint Bereck, Illyefalva, Oláhfalva. Jellemző, hogy Illyefalva maga kérte a nagyközséggé való visszaminősítést, tekintettel a csekély népességre és a város gyenge anyagi erejére. A háromszéki főispán is támogatta a határozatot, részben mert véleménye szerint sem elég Illyefalva évi jövedelme (4660 Ft) a rendezett tanácsú városi ranggal járó költségek fedezésére, egyedül csak a tisztviselők fizetése felemésztené a teljes jövedelmet, másrészt pedig a főispán szerint a helység „nem rendelkezik a szükséges szellemi képességekkel, hogy a közigazgatás és főleg az árvászéki teendőket megnyugvással intézhessen”.³ Bereck egy ideig még viselte a terheket, de 1888-tól szintén Illyefalva sorsára jutott, nagyközséggé minősítették vissza.

A 15. században kialakult és a fejedelemség korában megszilárdult erdélyi, és ezen belül székelyföldi városhálózat – a második világháború utáni állapotokat nem számítva – ekkor szenvedte a leggyökeresebb átalakulást. Azok a helységek, amelyeknek városi rangja pusztán csak jogi kiváltságaikon alapult, kirostálódtak, és csak a tényle-

¹MOL (Magyar Országos Levéltár), Gubernium Transylvanicum, F 46 Általános iratok, 11911/1830.

²E kisvárosok – különösen Illyefalva – kényelmes és problémamentes választási körzeteknek számítottak a visszaminősítést megelőző évtizedben, így pl. jutalmul” olyan neves írók jutottak itt képviselői mandátumhoz, mint Jókai és Mikszáth.

³MOL. K 150 Belügyminisztérium iratai. 1876. V–12.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

ges közigazgatási, gazdasági vagy kulturális funkciót ellátó települések maradtak meg a városok sorában. Székelykeresztúr esetében nem ennyire egyszerű a helyzet, itt inkább a döntő tényező az lehetett, hogy a helység egyszerű mezőváros volt, nem pedig kiváltságos *taxás hely*. Gyergyószentmiklós pedig, amely az örmények betelepődése nyomán indult igazán fejlődésnek, és a 18. század közepétől egyre gyakrabban említették mezővárosként a források, bár hivatalosan nem kapott soha kiváltságokat, városias voltának elismeréseként 1907-ben hivatalosan is városi rangra emelkedett.

Ha összehasonlítjuk tehát a 19. század első felének és a dualizmus korának székelyföldi városhálózatát, a század első felében egy szabad királyi várost (Marosvásárhely), hét kiváltságos, ún. taxás helyet (Sepsiszentgyörgy, Illyefalva, Kézdivásárhely, Bereck, Csíkszereda, Székelyudvarhely és Szentegyházasaláhfalú), valamint négy egyszerű mezővárost (Felvinc, Nyárádszereda, Székelykeresztúr és Gyergyószentmiklós) találunk, összesen tizenkét várost, míg 1876 után egy törvényhatósági jogú város (Marosvásárhely) és négy rendezett tanácsú város (Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Csíkszereda és Székelyudvarhely, 1907-től Gyergyószentmiklós is) maradt. A városok száma tehát felére csökkent, az egykori Aranyosszék és Keresztúr fiúszék teljesen város nélkül maradt, az egykori Maros, Kézdi és Sepsi székekben pedig csak egy-egy település tartotta meg városi rangját. 1850-ben Erdélyben a székelyföldi települések 2,47%-át tették ki a városok, a vármegyékben 2,11%-át, míg a szász székekben a helységek 8,47%-a volt város, ez az arány tehát 1876 után tovább romlott a Székelyföld hátrányára.¹ Az 1890–1910 közötti két évtized gyors urbanizációja sem tudta eltüntetni a regionális különbségeket, 1910-ben Erdély lakosságának 12,7% lakott városokban, az egykori szász székekben ez az arány 22,1%, míg a Székelyföldön mindössze 7,3%.²

A városok számának csökkenését bizonyos mértékig ellensúlyozta a városi népesség számának növekedése. 1850-ben a fent említett hat városnak összesen 24 930 lakosa volt, 1870-re ez 23,75%-kal nőtt (Erdély összes népessége ugyanakkor csak 7,41%-kal). A következő két évtizedre a stagnálás jellemző, ehhez többek között az 1873-as nagy kolerajárvány, a gazdasági válság, valamint a Romániával kitört vámháború is hozzájárultak. Az általános magyarországi trendbe illeszkedik a következő két évtized gyors fejlődése, 1890–1900 között a növekedési ütem 27,96%-os, 1900–1910 között pedig 20,49%-os, 1870 és 1910 között az éves növekedési ráta 2,09%, Erdélyben átlag 0,65%.³

A lakosság foglalkozási struktúrája a városiasodottság fokának egyik alapvető mutatója. A korszak elején, az 1870-es népszámlálás adatai szerint, a hat székelyföldi város népességének 8,38% értelmiségi, 34,69% az iparban, 5,38% pedig a kereskedelemben foglalkoztatottak aránya, foglalkozási struktúrájuk tehát urbánusnak mondható. Az értelmiségiek magas arányszáma részben a városok közigazgatási központi szerepkörével, részben pedig iskolavárosi mivoltukkal magyarázható. Az iparban és kereskedelemben foglalkoztatottak aránya alapján Kézdivásárhely a harmadik helyet foglalja el a magyarországi városok sorában, Temesvár és Kassa mögött, Marosvásár-

¹ Pál Judit: *Importanța factorului demografic în procesul de urbanizare în scaunele secuiești*. In: Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane. II (1995). 37–59. o.

² Kurze Geschichte Siebenbürgens, Hrsg. Köpeczi Béla. Bp., 1990. 555. o.

³ Uo. A számításokat az alábbi népszámlálások alapján végeztem: Az 1850. évi népszámlálás. Bp. 1983; Erdély 1857. évi népszámlálása, szerk. Dányi Dezső. Bp. 1992; A Magyar Korona Országában az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos házi állatok kimutatásával együtt. Pest 1871; A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 1–2. köt. Bp. 1902, 1904. A továbbiakban városokon csak az 1876 után rangjukat megtartott településeket értem. Gyergyószentmiklóst, bár hivatalosan csak 1907-ben emelkedik városi rangra, végig a városok közé számítottam, lévén, hogy ténylegesen városi funkciókat látott el.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

hely a hatodik, Udvarhely pedig a nyolcadik helyen áll. Az 1900-as adatok jóval részletesebbek, ezért csak a legfontosabbakat ragadjuk ki közülük. Az aktív lakosság 22,18%-a a mezőgazdaságban, 31,34%-a az iparban (Kézdivásárhely és Székelyudvarhely továbbra is az élen), 4,96%-a a kereskedelemben, 8,36%-a a közszolgáltatásban dolgozott, valamint szabadfoglalkozású volt, a szolgák aránya 15,04% volt.¹

Ha a számok mögött a valós tartalmat is látni szeretnénk, érdemes közelebbről megvizsgálni a két *legiparosodottabb* város helyzetét. Kézdivásárhely és Székelyudvarhely székelyföldi viszonylatban jelentős céhes iparral rendelkezett már a fejedelemség korában. A 19. században, amikor máshol már a céheket rég felszámolták, a céhes ipar itt kései virágzásnak indult, Sepsiszentgyörgyön például a 19. század elején alakultak az első céhek. A megkésett fejlődés következtében Kézdivásárhelyen vagy Udvarhelyen az ipar hosszú ideig képtelen volt elszakadni a céhes keretektől, és amikor a vásározó kisiparos életformának Erdélyben végképp beakonyult, Románia még mindig jelentős felvevőpiacot biztosított áruiknak. A céhek felszámolása sem hozott nagyobb változást, inkább csak annyi történt, hogy a céhek most az újonnan szervezett ipartársulatok fedőneve alatt működtek tovább. A fent vázolt okok miatt érintette annyira érzékenyen e városok iparát az Osztrák–Magyar Monarchia és Románia között 1886-ban kitört vámháború. Erre nézve a marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara 1891. évi jelentéséből idézek: „Székelyudvarhely és Kézdivásárhely városokban, melyeknek iparára Románia elzárkózása végzetes volt, az iparos-osztály helyzete valósággal kétségbeejtő. A tömeges nyomornak oly megrázó képét, mint aminőt e két kis vidéki városkában kisiparosaink szánadó helyzete nyújt, csak a világvárosok külső részeiben lehet, válságos időkben, föltalálni. De a kamarai kerület többi városaiban sem sokkal kedvezőbb a kisiparosok helyzete”.² A jelentés még tovább árnyalja a sötét helyzetképet, több iparág kihálófelben van, a mesterek tanoncokat már nem tartanak, új nemzedéket tehát nem képeznek ki, mint a kézdivásárhelyi kalaposok, az udvarhelyi és marosvásárhelyi fazekasok, pedig az udvarhelyi fazekasok azelőtt évente 15–20 000 cserépedényt is szállítottak Moldvába. „Sepsiszentgyörgyön oly számosan vannak a kovács- és kerekemesterek, hogy négyszer annyi lakóval bíró városnak is eleget tudnának tenni. Ez iparosok a román vámháború előtt készítették évenként kb. 1200 szekeret és azt Romániába szállították, de a vámháború következtében keresetüktől elestek.”³

A gazdasági bajok között is az egyik legnagyobbnak a székely városok lassú emelkedését tekintették. Az okok között az elzártságot, a tőkehiányt, az osztrák vámuniót, a szakoktatás hiányát említik. A közlekedési viszonyok mostohasága, a gazdasági elmaradottság egyik oka éppen 1890 tájékán kezdett enyhülni. 1888-ig a Szászrégen–Marosvásárhely–Székelykocsárd II. osztályú szárnyvonal az egyetlen, amelyik érintette a Székelyföldet. 1888-ban adták át a Héjjasfalva–Székelyudvarhely helyi érdekű vasutat, 1891-ben pedig a Brassó–Sepsiszentgyörgy–Kézdivásárhely vonalat, 1897-ben a Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda, és ugyanebben az évben a Csíksze-

¹Lásd az előző lábjegyzetet.

² A marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara jelentése kerületének közgazdasági viszonyairól az 1891 -ik évben. Marosvásárhely, 1892. 31. o.

³Uo. 175. o.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.
reda–Gyimes-völgye vasútvonalat.¹

1890 után – részben a hivatalos közbelépésnek, sokkal inkább azonban a kedvezőbb gazdasági légkör következtében – a változás szerény jelei mutatkoztak. A kisipar mellett egyre több nagyobb vállalat is megjelent. 1911-ben a legalább 10 munkást foglalkoztató jelentékenyebb ipari vállalatok közül 35-öt találunk Marosvásárhelyen, 17-et Kézdivásárhelyen, kilencet Sepsiszentgyörgyön, ötöt Udvarhelyen, kettőt Csíkszeredában és szintén kettőt Gyergyószentmiklóson. A legkiegyensúlyozottabb a helyzet Marosvásárhelyen, itt ugyanis a városi villamostelep, téglagyár, Erdély első modern téglavetővel felszerelt gyára és a gázgyár mellett találunk sörgyárat, cukor- és kenyérgyárat, hét építési vállalatot, bútorgyárat, de kőolajfinomítót, vasöntödét és gépgyárat is. Sepsiszentgyörgyön beindult az állami dohánygyár és az 1900-ban alapított székely szövőgyár egy évtized múlva már 350 munkást foglalkoztatott.²

Az elmaradott hitelélet modern formái is csak a dualizmus idején jelentek meg a Székelyföldön. 1873-ban még csak 20 bank és takarékpénztár működött egész Erdélyben, ez is nagyjából a szász vidékeken, 1909-ben már 223-ra nőtt a számuk, nem számítva a 497 hitelszövetkezetet.³ Marosvásárhelyen ekkor a bankok és hitelintézetek száma 4 volt, több mint 25 millió korona tőkével, Gyergyószentmiklóson 3, Csíkszeredában és Kézdivásárhelyen 2–2, míg Sepsiszentgyörgyön egy, ugyanakkor mindenhol működött egy hitelszövetkezet is, Marosvásárhelyen éppenséggel négy.⁴

A gyors népességyarapodás és a meglévő központi szerepkör – különösen ami a közigazgatást illeti – ellenére e városok legtöbbje még igen falusias volt, mind építészeti, mind a modern élet civilizációs vívmányait illetően. A századfordulón kezdődött meg a közművesítés. Ekkor Magyarországon a rendezett tanácsú városok közül 20-ban volt vízvezeték (köztük Sepsiszentgyörgyön) és mindössze 3-ban csatornázás.⁵ A köztisztaságra is egyre nagyobb gondot fordítanak, igaz, századunk elején az utca- és járdatisztítás legtöbb helyen még házilag történik (Udvarhely kivételével), de a szemét elfuvarozását már Udvarhely mellett Sepsiszentgyörgyön és Marosvásárhelyen is vállalat végzi. Csatornázás és vízmű is csak Marosvásárhelyen volt, máshol 1910-ben még csak a terv készült el. Az első világháború előtt villanytelep és közvágóhíd volt mind a hat városban, posta és távíró szintén, telefon Gyergyószentmiklós és Kézdivásárhely kivételével.⁶

A városkép is eléggé falusias, a házak többsége még mindig fából épült, emeletes házat alig találunk. Míg 1870-ben Magyarországon a városi házak 10%-a emeletes, a Székelyföldön 5% alatt van az arány, és ezek nagy része is Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen és Kézdivásárhelyen összpontosul.⁷ A korszak végén is, 1908-ban Marosvásárhelyen még az újonnan épült lakások közül 186 földszintes és csak 15 emeletes, de Gyergyószentmiklóson a 48-ból 2, a többi városban pedig elvéve találunk egy-egy emeletes házat; 1900-ban is még csak Udvarhelyen haladja meg a 10%-ot az emeletes házak száma.⁸ A burkolt utcák száma Sepsiszentgyörgyön és Udvarhelyen a

¹ Egyed Ákos: A vasúthálózat kiépülése Erdélyben és hatása a gazdasági életre. A vasutak kultúrtörténetének egyes kérdései. In: Falu, város, civilizáció. Bukarest 1981. 155–158. o.

²Uo.

³ Erdély története. 1509.

⁴Thirring Gusztáv: *A magyar városok statisztikai évkönyve*. A magyar városok országos kongresszusának iratai. II. Bp., 1912.

⁵Éhen Gyula: *A városok*. I–II. Bp., 1903.

⁶Thirring Gusztáv: i. m. 346–354. o.

⁷Kozma Ferenc: A Székelyföld közigazgatási és közművelődési állapota. Bp., 1879. 108. o.

⁸Thirring Gusztáv: i. m.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

legnagyobb, Csíkszeredában azonban még csak egyes járdákat köveztek ki. A városzépítésre azonban egyre nagyobb hangsúlyt fektettek, ismét csak Csíkszereda kivételével mindegyik városban van legalább egy nyilvános park, megkezdődik az utcák és közterek fásítása is, és a nyilvános fürdők és kirándulóhelyek kialakítása, szépítése. Ekkor épül ki többek között Szejkefürdő Székelyudvarhely, Sugásfürdő pedig Sepsiszentgyörgy mellett.

És minden elmaradottság mellett ekkor alakul ki a mai városkép, ekkor épülnek a reprezentatív középületek, eklektikus vagy éppen a legújabb divatot képviselő szecessziós stílusban, ez utóbbira példa a marosvásárhelyi Kultúrpalota vagy a székelyudvarhelyi Katolikus Gimnázium és a Református Kollégium épületei.

A városi civilizációhoz már a középkortól fogva hozzátartozott a szegény- és beteg gondozás. A Székelyföldön azonban, részben Marosvásárhely kivételével, ezek újkori vívmányok. Gyógyszertárakat ugyan már a múlt század elején is találunk majd mindegyik városkában, nagyobb kórházak azonban csak a század második felében alakulnak. Századunk elején Marosvásárhelyen két kórház működött 7 orvossal, Csíkszeredában, Sepsiszentgyörgyön és Udvarhelyen egy-egy kórház két orvossal, Gyergyószentmiklóson pedig egyetlen orvossal.¹

Az oktatás terén is pozitív változásokat hozott a dualizmus időszaka. Marosvásárhely és Székelyudvarhely ugyan már a fejedelemség kora óta iskolavárosoknak számítottak, de az iskolák túlnyomó többsége – köztük az összes polgári fiú- és leányiskola, valamint a szakiskolák – mind ekkor alakult. A felső-, közép- és szakiskolák száma az 1907/1908-as tanévben Marosvásárhelyen 10, Székelyudvarhelyen 5, Sepsiszentgyörgyön 5, Kézdivásárhelyen 4, Csíkszeredában és Gyergyószentmiklóson pedig 2–2 volt, ezenkívül tovább működtek a különböző elemi- és tanonciskolák, valamint óvodák Udvarhelyen, Sepsiszentgyörgyön és Marosvásárhelyen a lakosság létszámához viszonyítva igen tekintélyes tanulólétszámmal.² Itt említjük meg a könyvtárak számának örvendetes gyarapodását is, mindegyik városban több iskolai, egyesületi és közkönyvtár is működött. Szintén erre az időszakra esik a múzeumok tömeges alapítása is. A legjelentősebb közülük a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum, amelyet 1879-ben alapított Csereyné Zathureczki Emilia, és amely alapítónőjének kívánsága szerint közadakozásból a székely vármegyék egyik reprezentatív intézményévé nőtte ki magát.

A városi élet elengedhetetlen tartozékai voltak a különböző egyletek, egyesületek. 1849–1914 között olyan kisvárosokban is, mint Udvarhely, 30 egyesület alakult; Sepsiszentgyörgyön 1908-ban 27, Marosvásárhelyen 41 egylet működött.³ Általában elmondhatjuk, hogy mindegyik városban működött olvasókör, kaszinó, nőegylet és önkéntes tűzoltó egylet, ez aztán kiegészült különféle más egyesületekkel, a Vöröskereszt egyesülettől a műkedvelő szintársulatig és a gazdasági egyesülettől a korcsolyázó egyletig.

Általában a kiegyezés után jelennek meg a nyomdák is, a század végére pedig mindegyik városban volt két-három nyomda, sőt Udvarhelyen 4, Marosvásárhelyen pedig 6. A lapkiadás is ekkor kezdődött, de az ádáz pártpolitikai küzdelmek következtében a lapok rövid életűek, főképp a kezdeti időszakban. A század elején mindenhol jelent meg legalább két magyar hetilap, Marosvásárhelyen 7 hetilap, 4 szaklap, egy művészeti folyóirat, a hi-

¹ Egyed Ákos: Iparosodás és városfejlődés a XIX. század második felében és a XX. század elején. A városi civilizáció elterjedése Erdélyben. In: Falu, város, civilizáció. Bukarest 1981. 293.

² Thirring Gusztáv: i. m.

³Uo.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

vatalos lappal együtt 13 sajtótermék. A lapok túlburjánzása odáig fajult, hogy Erdélyben 1907-ben minden 2500 lélekre jutott egy politikai napilap, Marosvásárhelyen ebben az évben a megjelenő 19 sajtótermék közül 7 politikai napilap volt, de Csíkszeredában is a maga alig harmadfél ezer lakosával 7 hírlap (közte 4 politikai) és egy szaklap jelent meg egyidejűleg.¹

Vándor színtársulatok már a reformkorban is eljutottak a Székelyföldre, de a színházi élet felvirágzása is erre az időszakra esik. A kisvárosok életéhez hozzátartoztak a műkedvelő előadások és a különböző társulatok rendszeres vendégszereplései. A század elején már állandó színháztermek is készen álltak befogadásukra, Marosvásárhelyen 7–8 hónapot tartott a színházi évad, Csíkszeredában 12 hetet, Udvarhelyen két hónapot, Sepsiszentgyörgyön pedig 8 hetet.²

A városok fejlődését kedvezően befolyásolta, hogy Kézdivásárhely és Gyergyószentmiklós kivételével, megyeszékhelyek lévén, az összes fontos hivatal itt összpontosult: a vármegye törvényhatósága, a kir. törvényszék és ügyészség, a telekkönyvi hatóság, az állami építészeti és erdészeti hivatal, az adóhivatal, a tanfelügyelőség, a pénzügyigazgatóság, a számvétség, a csendőrpáncsnokság, a posta, a telefon- és távírdahivatal stb.

Felmerül a kérdés, hogy milyen támogatásra számíthattak ezek a városok a kormányzat részéről. Ennek korlátokat szabott a kor uralkodó liberalizmusa, de a kormány aktív gazdaságpolitikájának megnyilvánulásai voltak a századfordulón indított akciók egyes súlyos válsággal küzdő, a hagyományos gazdálkodás keretei között megrekedt régiók megsegítésére, többek között a Székelyföldön. 1890-ben létrehozták a marosvásárhelyi Kereskedelmi- és Iparkamarát abból a célból, hogy a Székelyföld elmaradottságán, hátrányos helyzetén enyhítsenek, a székelyek tömeges méretű kivándorlását próbálják megfékezni. Ez politikai szempontból is jelképes tettnek számított, hiszen a csaknem színmagyar székely vármegyékben, a „magyar állam előretolt bástyaiban” is szükség volt „gazdag és művelt városokra, ahol az ipar és kereskedelem megsokszorozza a föld kincseinek értékét. Városokra, melyekben összpontosuljon a jólét és műveltség, hogy a magyar szellem hatalmas fejlődése a központokból sugározza ki éltető fényét és meleget. Mert egyedül a városokból kiáramló műveltség ébresztheti föl a föld népében a szunnyadozó tehetségeket, ragadhatja ki a végpusztulás örvényéből, edzheti meg a változott idő küzdelmeire. Az új kor gazdasági fegyvereit kell a szívós és ügyes népek a kezébe adni, s biztosra vehetjük, hogy a reá váró nagy hivatást a jövőben éppoly fényesen fogja betölteni, mint az elmúlt századok viharai közepett”.³ A szép frázisok azonban papíron maradtak, és a gyakorlatban nagyon kevés konkrét lépés történt a helyzet javítására. Jellemző erre az a mondas, amelyet a kor egyik vezető politikusa, Khuen-Héderváry Károly szájába adtak: „Olyan messze vannak innét a jó székelyek, hogy mire óhajtásuk idáig eljut és azokat átértve a kormányok értük valamit tenni akarnak, akkorra meg is buknak”.⁴

A Kereskedelemügyi Minisztérium a századvégen beindított egy ún. *székely ipari akciót*, de ez kimerült a háziipar és a kisipar szerény mértékű támogatásában, valamint székely fiúk különböző állami üzemekben, vasúti műhelyekben való kiképzésében. A

¹ Kristóf György: Az erdélyi időszaki sajtó a kiegyezéstől a közhatalom változásáig (1867–1919). In: Magyar Könyvszemle. LXII (1938) 1 sz. 51–55. o.

²Thirring Gusztáv: i. m.

³Uo. 3.

⁴Idézi: Szász Zoltán: *Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában (1867–1918)*. In: Erdély története. Főszerk: Kópeczi Béla. III. 1640. o.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

székely kérdés megoldására 1902-ben összehívták a tusnádi Székely Kongresszust, amelyen kimondták, hogy a bajokat az állam közbelépése nélkül nem lehet orvosolni, és a négy székely megye fejlesztésére segélyakciót indítottak, ennek az eredményei is felemásak voltak azonban, és főképp a mezőgazdaságban érvényesültek.¹

A fentiekben csak néhány aspektusát sikerült felvillantani e felemás urbanizációnak, mely egyrészt a *boldog békeidők* gyarapodását, fejlődését jelentette, másrészt pedig a megkésett fejlődés minden nehézségét, egyes anakronisztikus vonások továbbélését, de amely korszak máig meghatározóan rányomta bélyegét ezekre a városokra.

---

¹Szász Zoltán: *Gazdaság és társadalom a kapitalista átalakulás korában*. In: Erdély története. III. 1524–1526. o.

Erdély történetileg változó államföldrajzi problematikája: közigazgatási régió, részállam, önálló állam, államrész?¹

1. Bevezetés

Erdély (Ardeal, Siebenbürgen) mind földrajzi, néprajzi, mind pedig történeti szempontból a Kárpát-medence és Közép-Európa egyik sajátos, történetileg gyakran változó képződménye. Erdélyhez – a térségben jelen lévő és már jelen nem lévő – népeknek, etnikumoknak sajátos történeti élményei, nosztalgiái, részben mítoszai, aspirációi fűződnek. Erdély több nép számára jelent történeti kötődést, megélt történelmi-hatalmi élményt. Ezek a történeti szerepek időben zökkenő módon jelentek meg, minden érintett nép így megtalálja Erdélyben *saját nagyságának és dicsőségének korát*.

Erdély történetének kialakult a sajátos magyar és román szemlélete, s ezek mellett joggal beszélhetünk egyfajta szász történeti szemléletről is. A *nemzeti Erdély szemlélete és története*, s azon belül egy-egy nemzeti közösség viszonyulásrendszere permanens vitákhoz vezetett.

Az elemzésünkben a történetileg változó Erdély mint egész jelenik meg, szükség-szerűen részletesebben foglalkozunk a mindenkori államjogi-közigazgatási státusának problematikájával, hiszen a politikai tér legitimációja sohasem csak önálló belső erdélyi döntés kérdése volt, hanem a mindenkori együtt élő hatalmak erőviszonyán alapuló kompromisszumoké.

A tanulmány alapkérdése az, hogy egy viszonylag zárt, környezetétől természeti-földrajzi tekintetben jól elkülönülő táj a hosszú távú államosodási, birodalomképződési történeti folyamatokba hogyan illeszkedett be, milyen módon alakult politikai hovatartozása, hogyan alakult Erdély sorsa a hosszú távú térdinamikai folyamatokban.

---

¹ A tanulmány elkészültét az OTKA támogatta.

2. Erdély a Kárpát-medencében: táji egység – táji elkülönülés

A Kárpát-medencén belül elhelyezkedő földrajzi Erdély nagyságának, határainak pontos meghatározása gondot okozott mind a magyar, mind pedig a nemzetközi földrajztudomány számára. Bulla Béla 82 ezer km² nagyságának tétélezte Erdély területét (Bulla B., 1943), mások kisebbnek, illetve nagyobbak tekintették (Hajdú-Moharas J., 1988; Pinczés Z., 2000; Vofkori L., 1994, 1996; Tövissy J., 1993). A mindenkori földrajzi Erdély meghatározást jelentősen befolyásolta Erdély politikai hovatartozása, illetve a szomszédos területek államföldrajzi tagoltsága.

A földrajzi térmeghatározáshoz többször politikai hivatásértékek kapcsolódtak: „...Erdély a tulajdonképpeni Európának természetes erődje, lényegében, jellegében idegenebb külső peremvidékeivel szemben”. (Teleki P., 1940. 12. o.) Erdély a földrajzi értelemben vett Közép- és Kelet-Európa között elhelyezkedő, alapvetően közép-európai jellegű táj, sőt kelet felé az utolsó igazán ilyen jellegű földrajzi egység. A földrajzi Erdély ugyanakkor egyfajta kapcsolatot is jelent a kelet-európai tábla felé.

A magyar földrajzi irodalomban általános jellegűnek tekinthető Erdély Kárpát-medencén belüli földrajzi helyzetének megfogalmazása: „Erdély a Kárpát-medence peremtája”. (Bulla B., 1943. 3. o.) Erdély a medencének szerkezeti és alaktani egységéből ki nem szakítható része, s egyben a legönállóbb, legzártabb része. Erdély részben viszonylagos földrajzi elkülönültségének és zártságának köszönhetően tehetett szert először relatív belső önállóságra, majd állami különállásra.

Erdély sok tekintetben *egy kis mikrokozmosz, egy kis teljesség*. Erdély bonyolult geológiai szerkezetű és felépítésű nagytáj. Magterülete az Erdélyi-medence, mely a maga viszonylagos zártága mellett leginkább az Alföld felé nyitott, jelentősebb folyóinak nagyobb része az Alföld felé hagyja el a nagytáj területét, s csak kisebb részük tör utat más irányba.

Erdély zárt medence jellege mellett belsőleg differenciált struktúrát mutat. Erdély négy sajátos tájegységre (Erdélyi-medence, Keleti-Kárpátok, Déli-Kárpátok, Erdélyi-szigethegység) tagolódik. A négy táj egymásba fonódása jelenti a földrajzi Erdély fogalmát. A földrajzi Erdély valóságos individuumpént jelent meg a legtöbb kutatásban.

A román földrajzi irodalom természetesen más szemléleti és fogalmi keretek között fogalmazta meg Erdély természetföldrajzi helyzetét, illetve helyzetének sajátosságait. A román földrajztudományban az a felfogás vált meghatározóvá, hogy Románia földrajzi magterülete a Kárpátok, amely így nem elválasztja Erdélyt Románia többi részétől, hanem összeköti azokkal. A román földrajztudományban a történeti-földrajzi nagyrégiók (Erdély, Havasalföld, Moldva) egyfajta természetes kiegészítő jellegű területi egységként jelentek és jelennek meg.

3. Erdély történeti-politikai térfejlődésének sajátosságai és változásai

A társadalmi, gazdasági, politikai folyamatok, az egyéni emberi történeti mértékkel mérve, kisebb mértékben változó természeti térben játszódtak le. Hosszú távon a társadalmi-gazdasági aktivitás fokozódásával megnőtt a társadalom természethasználata-nak hatása, illetve a természetföldrajzi környezet egyes elemei jelentősen átalakultak. Erdély a politikai földrajzi államfelfogásban – természeti földrajzi sajátosságainál fogva – államalkotó, államképző tájként jelent meg nagyon sok esetben. A táj-állam-tájállam, illetve az állam-táj-államtáj elméleti kategóriák rendkívül sajátosan jelentek meg Erdély folyamataiban. (Hajdú Z., 1995)

3.1. Erdély politikai tértörténeti kérdései a magyar honfoglalás előtt

Erdély területének politikai-tértörténeti folyamata rendkívül bonyolult a magyar honfoglalás előtt is, de lényegében ugyanazok a strukturális alapkérdések vetődnek fel: önálló állam magterülete (Dacia), közigazgatási régió (a Római Birodalom provinciája), avagy valamely nagyobb politikai képződmény egyfajta részállama (a népvándorlás kori birodalmak).

A régészeti leletek és görög források alapján történetileg feltételelesen megragadható térfolyamatok szerint a trák eredetű dák-géták az Al-Dunától a Dnyeszterig terjedő széles térségben éltek. A politikai értelemben szervezett államok a Kr. e. III. században jöttek létre a térségben. A centralizált Dák Királyság (Burebista, Kr. e. 70–44) már körülhatárolt territoriális alakulat volt, a Kárpát-medencétől a Fekete-tengerig húzódnó területeket ölelte fel. Kr. u. 80 körül Decebal újra egyesítette a dák törzseket, melyek elsődleges szállásterülete és politikai hatalmának központja jelentős részben Erdély volt. A dák szállásterület a Maros völgyében és az Erdélyi-medencében volt a legsűrűbb. A Déli-Kárpátok északi lejtőin jött létre a Dák Királyság uralmi központja Sarmizegethusa Regia.

Kr. u. 101–106 között a Római Birodalom fokozatosan felszámolta a dákok uralmát, s létrehozta Dacia provinciát. Erdély így a Római Birodalom egyik közigazgatási egységévé vált. A római berendezkedés egyszerre katonai és gazdasági jellegű volt. A gazdasági tevékenységben meghatározó szerepet játszott az arany- és a sóbányászat. A rómaiak nem tudták megtartani a népvándorlás hullámaival szemben Dáciát, ezért 271 -ben kiűrtették.

274-től különböző nomád vagy félnomád birodalmak uralták a földrajzi értelemben vett Erdély területét. A gótok, hunok, gepidák, avarok esetében Erdély egyfajta közigazgatási régió, egyes időszakokban egyfajta részállam volt. A nomád birodalmak a mindenkori erőviszonyoknak megfelelően pulzáltak, de földrajzi sajátosságainál fogva Erdély nem vált egyiknek sem meghatározó magterületévé.

A magyar honfoglalás időszakában Erdély szláv lakossággal rendelkezett, nagyobb része a bolgárok formális uralma, így Erdély egy Kárpátokon kívüli hatalom ellenőrzése alatt állott.

3.2. ***Erdély történeti-politikai földrajzi sajátosságai
a honfoglalástól 1526-ig***

Erdély története a magyar időszakban is hordoz bizonytalan elemeket, sajátos közjogi vonásokat. (Molnár K., 1929) Azt mondhatjuk, hogy nincs Erdély történetének olyan korszaka, amelynek lényegi kérdései ne lennének bizonyos mértékben vagy értelemben vitatottak.

A honfoglalás történeti felfogásától függően került meghatározásra Erdély korai történetének alapvető sajátossága. A honfoglalás hagyományos felfogása szerint a Vereckén át bejött magyar törzsek először az Alföld területét vették birtokba, majd később szállták meg Erdély területét.

Más felfogás szerint Erdélyt nagy valószínűséggel az Al-Duna felől érkező, a bolgároktól vereséget szenvedő Levente vezette magyar sereg érte el először, majd a Keleti-Kárpátok hágóin bejövő magyarok vették legalább egy részét birtokba. Az Alföld területeinek megszállása jelentős részben Erdélyből történt.

A magyar Erdély történetének egyik kérdőjele Gyula törzsi állama. Egyes történeti adatok szerint az erdélyi Gyula önálló törzsi államát Szent István 1003-ban győzte le, s „csatolta annak gazdag országát saját országához”. Ebben a felfogásban Erdély mint hódítással szerzett terület illeszkedett be a magyar államfejlődés keretei közé.

Erdély földrajzi-topográfiai, egyházigazgatási térfogalomként jelent meg a magyar térszemléletben, majd fokozatosan világi közigazgatási kategóriává alakult át. Az erdélyi egyházmegye megalapítása valószínűleg Szent István uralkodásának első felére esik. Sajátossága, hogy nem az egyházmegye székhelyéről, hanem a területről nevezték el. (Erdély területén feltehetően már korábban is működött egy görög rítusú püspökség.)

Erdély korai belső közigazgatási térszervezési folyamatai alig rekonstruálhatók. (Kristó GY., 1988) A különböző értelmezések és megközelítések alapján megfogalmazhatjuk, hogy eltérő folyamatok bontakoztak ki Észak-Erdély és Dél-Erdély területén.

Az erdélyi különleges közigazgatás kérdése a magyar és a román történetírás két évszázados vitája. Az álláspontoktól függően Szent Istvántól a XII. század végéig eredeztetik az erdélyi vajdai intézmény hiteles megjelenését. Az erdélyi vajda intézménye közjogi tartalmát tekintve a király mindenkori személyes képviselőjeként, s nem önálló hatalmi tényezőként definiálható. Az erdélyi vajdák egy része kísérletet tett saját hatalmának kiterjesztésére már a korai időszakokban is.

Az erdélyi etnikai, rendi közigazgatási különállások (székely, szász székek, magyar megyék) kialakulása hosszú időre meghatározta Erdély belső közigazgatási struktúráját. Mindegyik rendi-közigazgatási terület egyedi sajátosságokkal rendelkezett, a legösszetettebb a szászok dél-erdélyi megjelenése, a szebeni szászok területi autonómiájának kialakulása, majd királyi kiszélesítése és intézményesülése. (Andreanum, 1224)

II. Endre a Német Lovagrend erdélyi betelepítésével határvédelmi feladatokat kívánt megoldani, de rövid idő alatt kiderült, hogy a lovagrend felismerte Erdély állam-táji lehetőségeit, s önálló államot kívánt létrehozni, ezért Endre fegyveresen kiverte őket az országból (1225).

Az 1437-es jobbágyfelkelés leverése után létrejött három nemzet (magyar, székely, szász) uniója egyrészt legitímálta a három egymástól sok tekintetben elütő társadalmi,

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

gazdasági, politikai territoriális közösség egyenjogúságát, másrészt megerősítette a tartomány belső fejlődésének eltérő sajátosságait, vonalait. (Vofkori L., 1996) A három nemzet uniója a külső védelmet szolgálta elsősorban, de megfogalmazódtak a megszerzett kiváltságok királlyal szembeni megvédésére irányuló törekvések is. Az unió révén Erdély bizonyos értelemben közjogi egységgé vált. A három nemzet közös tartományi gyűlései (Tordán) elsősorban az igazságszolgáltatás területére kiterjedően hoztak végrehajtható határozatokat, de fokozatosan a nemzetek közötti kompromisszumkeresések, együttműködési fórumaivá váltak.

Erdély már 1526 előtt elindult a sajátos belső autonómia és térfejlődés irányába, de ennek elsősorban csak belső társadalmi, részben területi megosztottsági alapjai fejlődtek ki. Az erdélyi vajda nem vált közjogilag tartományúrrá, a király kinevezett tiszviselője maradt, sőt a sajátos erdélyi autonómiák miatt a századok számára csak katonai-védelmi tekintetben jelent meg „előljáróként”, közigazgatási és igazságszolgáltatási tekintetben nem. Erdély szellemisége 1526 előtt úgy fogalmazható meg, hogy meghatározó eleme a partikularizmus és a különböző kiváltságok alapján élő és szerveződő népek és csoportok rendi különállása, önkormányzatiságának eszméje.

3.3. *Az önálló erdélyi fejedelemség politikai földrajzi kérdései*

Az 1526-os mohácsi csatavesztéssel, illetve annak következményeiként előbb megroggyant a középkori magyar királyság, majd később a kettős királyválasztás, s végül az ország három részre szakadásával nem egyszerűen politikai, hanem államtörténeti válságba került.

Az erdélyi fejedelemség kialakulásában (Barta G., 1979) így meghatározó szerepet játszott a töröktől elszenvedett katonai vereség, a belső társadalmi válság, a kettős királyválasztás (Habsburg Ferdinánd – Szapolyai János), az orientációs, külpolitikai törekvések és a belső megoldások konfliktusa, valamint az osztrák és a török hatalom között kibontakozó térverseney a stratégiai pozíciók megszerzéséért.

Szapolyai János királlyá választásában (1526. november) elsősorban nem az játszotta a meghatározó szerepet, hogy az erdélyi vajda tiszttét betöltötte, hanem az, hogy az ország egyik leggazdagabb földesura jelentős katonai erővel rendelkezett, a magyar nemesség egy része számára elfogadható uralkodónak tűnt. A magyar nemesség egy része az idegen uralkodóban látta a mohácsi tragédia legfőbb okát, ezért az 1505-ös rákosi országgyűlési határozatokra hivatkozva, nemzeti királyt választott. Szapolyait Szekesfehérvárott Szent István koronájával törvényesen meg is koronázták. Szapolyai teljes értékű uralkodónak, s nem részország-uralkodónak tekintette magát. Szapolyai mint törvényes magyar király uralkodott Erdélyben is.

Habsburg Ferdinánd kezdetben a korábbi örökösödési szerződések alapján kívánta birtokba venni Magyarországot, majd főként a nyugat-dunántúli nemesség megválasztotta (1526. december) királynak, melyben elsősorban külpolitikai orientációs megfontolások játszottak szerepet. Ferdinánd is egész Magyarország urának tekintette magát. A két megválasztott uralkodó hatalmi tekintetben eltérő lehetőségekkel rendelkezett, Szapolyai János lehetőségei erősen korlátozottá váltak. Előbb a Habsburgok nyugat-európai ellenfeleitől várta hatalma támogatását, majd rövid időn belül rákényszerült (1528. február) a törökkel való együttműködésre. Szapolyai csak török hűbéresként tarthatta magát a hatalomban.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Az 1528–1571 közötti csaknem fél évtized a nemzetközi erők (Habsburgok, törökök) és a belső erők változó küzdelmének forgatagaként fogalmazható meg. A hosszabb távú, stratégiai kérdés az volt, hogy mely fél tudja kiterjeszteni és legitímálatni uralmát az egész országban, avagy az ország egy keleti és nyugati királyságra tagolódik hosszabb távon, s a keleti királyság török hűbéres területként egyfajta belső önállóságot él. Az 1538-as váradi béke a fennálló területi és hatalmi viszonyoknak megfelelően felosztotta az országot Ferdinánd és Szapolyai János között, azzal a kikötéssel, hogy Szapolyai halála után Ferdinánd maradjon az egyedüli legitim uralkodó.

A török 1541-ben már nemcsak elfoglalta Budát, de meg is kívánta tartani. Szapolyai halála után egyéves fiának Erdélyt és a Tiszától keletre fekvő területeket engedték át, ezzel bekövetkezett az ország három részre szakadása. 1542-ben János Zsigmond udvara Gyulafehérvárra költözött, az 1544-es tordai országgyűlésen már részt vettek a kelet-magyarországi megyék küldöttei is. Az önálló Erdély megteremtésében meghatározó szerepet játszott Fráter György, aki a rendi keretek között rövid időn belül jelentős és erős központi hatalmat épített ki.

1551-ben sor került az országegyesítésre (Fráter György átadta a keleti területeket a Habsburgoknak), de rövid időn belül kiderült, hogy mind a Habsburgok, mind pedig az elkülönült keleti magyar területek gyengék a törökkel szemben. A török számára elfogadhatatlan volt a Habsburg-területek és Erdély egyesítése. 1556-ban Erdély a török nyomásra és fenyegetésre való tekintettel ismét különvált, s választó fejedelemséggé nyilvánította magát, amely 1571-től vált valósággá. Csak területileg és politikailag elkülönülve, a török fennhatóságot formálisan elismerve, adót fizetve őrizhette meg Erdély viszonylagos épségét, alakíthatta ki belső életét.

Erdély a korabeli Európában a vallási türelem példájává vált, 1557-ben a luteránus, 1564-ben a kálvinista, 1571-ben pedig az unitárius vallás szabad gyakorlását iktatta törvénybe az erdélyi országgyűlés. A nemzetek vallási szempontból abszolút módon nem homogenizálódtak de az erdélyi magyarok nagyobb része református, a szászság luteránus lett, a székelyek nagyobb része katolikus maradt, kisebb részük unitáriussá vált. A románok megőrizhették ortodox vallásukat.

János Zsigmond a speyeri szerződésben (1570/71) lemondott a „*választott magyar király*” címről, s felvette az „*Erdélynek és a Magyarország részeinek fejedelme*” címet. Magyarország részein az Erdélyhez került – változó nagyságú – területeket értették, a szerződés megkötésekor Máramaros, Kraszna, Közép-Szolnok és Bihar megyéket. A változó térbeli keretek között meghatározott Partium a közigazgatási sajátosságait megtartotta Erdélyen belül is. János Zsigmond kinyilvánította, hogy Erdély a Magyar Királyság „*igaz és elválaszthatatlan tagja*”, s elismerte a Habsburgok öröklési jogát a fejedelmi címre, ha fiúutód nélkül halna meg. A speyeri egyezmény így közjogilag mintegy befejezte az ország három részre válásának politikai-hatalmi folyamatát, úgy, hogy a formális államegység gondolatát a magyarság nem adta fel.

A speyeri szerződés ratifikálása után néhány nappal elhunyt János Zsigmond. A Habsburg-ház nem kívánta Erdély azonnali és formális átadását, mert az egyet jelentett volna egy új török háborúval, hanem csak a fennhatóság formális kinyilvánítását követelte. Az erdélyi rendek a speyeri szerződés egyes rendelkezéseit elfogadva, Magyarország egységének jegyében – de török jóváhagyással – Báthory Istvánt Erdély vajdájának, s nem fejedelmének választották. (Báthory a lengyel királyi cím Habsburgokkal szembeni megszerzésével erőteljesen megerősítette önmaga és Erdély pozícióit. Ismét felvette az Erdély fejedelme címet, s erdélyi vajdának testvérét választotta meg az erdélyi országgyűlésen.)

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

A 15 éves háború alatt Erdély sorsa ismét létkérdéssé vált. Erdélynek döntenie kellett, hogy a török oldalán kapcsolódik-e be az eseményekbe, avagy a Habsburgok szövetségében a török kiverésére törekszik. Báthory Zsigmond végül is a törökkel szemben lépett fel a Rudolffal kötött 1595-ös prágai szerződés megállapodása szerint. Báthory – nemcsak Magyarország területén, hanem Moldvában és a Havasalföldön is – szembekerült a törökkel, Báthory szövetséges viszonyt létesített a két román területtel, melyek elismerték az erdélyi fejedelem formális fennhatóságát.

1598-ban Báthory ténylegesen átadta Erdélyt a Habsburgoknak, így az ország legnagyobb része Habsburg uralom alá került. Báthory kihátrált a megoldás alól, ezért Mihály havasalföldi vajda a császár meghatalmazása alapján megtámadta Erdélyt, s önmagát a császár erdélyi helytartójának tekintette. Mihály vajda hozta létre a két román fejedelemség és Erdély szövetségét – a román felfogás szerint először egyesítette a három román fejedelemséget. Mihály uralmát sem az erdélyi nemzetek, sem pedig a császár nem fogadta el, ezért Basta császári generális leverte katonai erőit, így Mihály vajda egy hónap leforgása alatt elveszítette mindhárom országát.

A XVII. század elejétől kezdve fokozatosan kialakulnak az „öncélú erdélyi politika” társadalmi és politikai bázisai. Az uralkodó elitek egy része a függetlenség fenntartásában válik érdekeltté, kisebb fenyegetettséget lát az önálló Erdélyt illetően.

1604-től ismét az önálló Erdély erősítése került előtérbe. Bocskai – saját korábbi politikai életművét részben megtagadva – szembefordult a Habsburgokkal. Bocskai fejedelemsége nem volt zavarmentes, de hozzájárult Erdély önállóságának kiépítéséhez. A bécsi békében helyreállították Erdély függetlenségét, s Erdély léte egyszerre lett a Habsburg centralizációs törekvések ellensúlya, a vallásszabadság védelmezője, a magyar államiság jelenének és jövőjének hordozója. Az ellenreformáció időszakában új helyzet alakult ki, az ellenreformáció a protestánsokat nemcsak vallási tekintetben bírálta élesen, hanem Erdélyben a török kiszolgálójának is tekintette őket. A „török”, a „törökös Erdély” pejoratív politikai és ideológiai kategóriává vált, a vallási türelem erdélyi hagyományait az ellenreformáció élharcosai megtagadták.

Bethlen Gábor erdélyi fejedelemsége (1613–1629) egyszerre hozott belső megnyugvást, gazdasági felemelkedést, külpolitikai érdekérvényesítést, a hét vármegye megszerzésével ideiglenes területi gyarapodást. Az 1618–1648 közötti európai polgár- és vallásháborúban Erdély nemzetközi jelentőségre tett szert. Az Erdélyi Fejedelemség török függésben élő, belső viszonyaiban önállóan cselekvő rendi monarchiaként fogalmazható meg, de a mindenkori fejedelem személyisége, akarata, tudatossága erőteljesen befolyásolta a folyamatokat.

Az 1648-as vesztfáliai béke után a nemzetközi feltételek erőteljesen megváltoztak Erdély európai politikája tekintetében. Erdély sok tekintetben a török érdekek és törekvések rendszerébe került ismét. Bécs 1683-as sikertelen török ostroma után megindul a török kiűzése Magyarországról.

3.4. *A Habsburg-igazgatású Erdély*

A török elleni felszabadító háború során Erdély a Habsburgok kezére került (1687). Az 1699-es karlócai békével a történelmi Magyarország területének döntő része felszabadult a török megszállás alól. A Habsburgok nem kívánták az ország területi egységét helyreállítani, hanem Erdély korábban kiépült önállóságát megtartották, részben

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

fokozni kívánták. A Habsburgok lettek az új *transzszilvanizmus* legfőbb támogatói, tudatosan és sikeresen tartották fenn 1848-ig Magyarország és Erdély birodalmon belüli elkülönültségét. A megosztottság fenntartása erősen politikai tartalmú, mesterséges jellegű volt.

A felvilágosult abszolutizmus (Mária Terézia, II. József) tudatosan fokozta az erdélyi különállást, s ez nemcsak a nagyfejedelmi cím felvételében nyilvánult meg, hanem a belső viszonyok központi akarat szerinti irányításában, részben átformálásában. II. József 1786-os közigazgatási reformja Erdély különállásának megszilárdítása mellett a belső területi racionalizálást és a megyei területbeosztás jelentős újrarendezését hozta.

Az 1791. III. erdélyi törvénycikk szabatosan meghatározta, hogy Erdély a magyar szent korona része, s Magyarország törvényes királyai ugyanazon uralkodási és utódlási joggal tartják hatalmukban, mint magát Magyarországot. Erdély ennek ellenére a birodalmon belül önálló politikai képződmény maradt, Magyarországgal csak perszonális uniót képezett a korabeli közjogi felfogás szerint.

3.5. *A rövid forradalmi unió*

A magyar reformkor egyik megoldandó nemzeti problémájaként fogalmazódott meg Magyarország és Erdély uniója. Az 1848 tavaszán kirobbant forradalmi események során úgyszintén nemzeti követelésként vetették fel.

Az uniót kimondó 1848. évi VII. magyar és az 1848. évi I. erdélyi törvény abból a szempontból fontos, hogy elvileg fenn kívánta tartani Erdély azon kiváltságait és törvényeit, amelyek az egyesülést nem akadályozták és a nemzeti szabadsággal és jogegyenlőséggel nem ellenkeztek.

A centristák és municipalisták vitája Erdélyt, illetve az Erdélyen belüli rendi-feudális területi különállásokat is érintette. A centristák által szorgalmazott jogállam a partikuláris előjogokat felszámolta volna. A centristák a közigazgatás egyik jelentős struktúráját a szabad községekben kívánták létrehozni.

Az Országgyűlés az egyesítés konkrét folyamatának kidolgozására Erdélyi Unióbizottságot küldött ki. A testület sokoldalúan áttekintette az egyesítési folyamat problematikáját. Az elfogadott erdélyi törvények általában a magyar közigazgatás kiterjesztését jelentették, Erdélyt a minisztériumok alá rendelték, megszüntették a Habsburgok által fenntartott erdélyi főkormányzókat, a guberniumot.

3.6. *Az önkényuralom Erdélye*

Az 1849-es szabadságharc leverése után a korábbi államegységet felszámolta a Habsburg központi hatalom, Erdély önálló koronatartomány lett a Habsburg Birodalmon belül, tehát egyfajta közjogi-közigazgatási nagyrégióként szerepelt. (Fényes E., 1857) A koronatartományban kiépítették a teljes közigazgatási struktúrát. 1860-ban Erdély 26 képviselőt küldött a birodalmi Reichsratba. Az önkényuralmi berendezkedés feszültségekkel járt Erdélyben, az új struktúra nem tudott elfogadottá válni. Az 1865-ben összehívott erdélyi országgyűlés az unió alapjaira helyezkedett, az uralkodó kénytelen volt az erdélyi képviselőket a magyar országgyűlésre meghívni, s ezzel létrejött az unió, már csak a megformulázása maradt hátra.

**3.7. Erdély történeti különállásának megtörése
a modern magyar közigazgatásban**

Az 1867-es kiegyezéssel létrejött Osztrák–Magyar Monarchia magyar részén rendezni kellett a történeti-területi struktúrákat is. Az 1868. évi XLIII. törvény alapján Erdély ismét egyesült az anyaországgal, megszűnt területi politikai autonómiájának lehetősége. Az egyesülési törvény kimondta, hogy Erdélyre nézve is a törvényes magyar király és az országgyűlés gyakorolja a törvényhozást, a kormányzati feladatokat Erdélyben is „*a magyar minisztérium gyakorolja*”, az egyesítés előtti, érvényes magyar törvényeket – ha szükséges – a törvényhozás kiterjeszti Erdélyre.

Az új polgári központi hatalom a centralizációs törekvések szellemében felszámolta a feudális közjogi különállásokat, 1870–1876 között mind a székely, mind pedig a szász területeken kialakította az egységes megyerendszert. A szászok tekintetében ez azzal a következménnyel járt, hogy a történeti szász Univerzitás is átalakult, az Univerzitást 1867 után közművelődési képzőmennyé szervezték át.

Erdély a modern magyar önkormányzati közigazgatásban elveszítette területi önállóságát és feudális-rendi különállását, de az állami szakigazgatás több ágazatában „*szakigazgatási regionális egységként*” jelent meg. A politikai elméletben és gyakorlatban történeti térkategóriává vált, de pl. az ország statisztikai térszemléletében és felosztásában, valamint az egyházigazgatásban megőrizte történetileg kialakult különállását.

Erdély lakossága megőrizte az önálló fejedelemség történeti élményének sok sajátosságát és emlékét. Az erdélyiség gondolata és cselekvő gyakorlata a társadalom mentalitásában tovább élt, Erdély a történeti Magyarország keretei között egy sajátos földrajzi, történeti, soknemzetiségű néprajzi nagyrégióként megőrizte egyfajta identitását.

A háború végén, a kiéleződő nemzeti és politikai körülmények között a Károlyi-kormány kísérleteket tett a történeti Magyarország integritásának megőrzésére, az etnikai alapú föderalizmus megteremtésére. Jászi Oszkár tervezeteket dolgozott ki a területi és intézményi struktúrákra, de a nemzetiségi követelések már túlfutottak a kormányon.

3.8. Erdély a királyi Romániában

Az I. világháború katonai veresége megrendítette nemcsak az Osztrák–Magyar Monarchiát, de azon belül a történeti Magyarországot is. A katonai vereség hatására felgyorsultak a korábban is élő, lappangó vagy elnyomott nemzetiségi szeparatiztikus törekvések. Az erdélyi románok az ortodox naptár szerint 1918. november 18-i (a magyar és európai naptár szerint december 1-jei) gyulafehérvári nemzetgyűlésükön kimondták: „... *a románoknak s az általuk lakott területeknek egyesülését Romániával*”. A határozatban nem szerepel az „Erdély” megnevezés, ellenben: „*A nemzetgyűlés külön is kijelenti a román nemzet elidegeníthetetlen jogát a Maros, Tisza és Duna között elterülő egész Bánátra*”.

A nemzetgyűlés az általános választójog alapján választandó alkotmányozó gyűlés összehűléséig ideiglenesen autonómia fenntartását határozta el „*e területek lakosai számára*”. A népek önrendelkezési joga így sajátosan érvényesült. Erdély többségi

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

román lakossága felhatalmazva érezte magát arra, hogy az egész nagyrégió lakossága nevében döntsön. Nem tartották szükségesnek a terület teljes lakosságának szabad állásfoglalását.

A megrogyant, ki-, illetve átalakuló magyar állam képtelen volt sikeresen felvenni a harcot a korszellemmel és szeparatizmussal szemben. Sem a Károlyi-kormány, sem pedig a rövid életű tanácskormány nem tudta érdemben és magyar szempontból sikeresen befolyásolni a folyamatokat.

A trianoni békeszerződéssel nemcsak a földrajzi és történeti Erdély került román uralom alá, hanem az Alföld keleti területei is. A történeti Magyarországból 103 093 km² (a történeti Magyarország 31,7%-a) terület és 5,257 millió fő (a történeti Magyarország lakosságának 25,2%-a) került román uralom alá. A Romániához került magyarság száma 1,662 millió főt tett ki.

Az új Romániában sem a gyulafehérvári határozatok, sem a győztes hatalmakkal kötött 1919. december 9-i kisebbségvédelmi egyezmény, sem pedig a békeszerződések előírásai nem valósultak meg. A két világháború közötti román politika egyértelműen kisebbségellenyomó, homogenizációs politikaként fogalmazható meg.

Az 1925-ös közigazgatási reform jelentős részben a magyar történeti felosztás módosítását célozta, az új megyéken belül a nemzetiségi arányokat tudatosan manipulálták. A kialakított tíz, megyék feletti tartományból három Erdélyben került megszervezésre. A határok meghúzásakor tiszteletben tartották a kárpátoki határt. Erdély Romániában sem jelent így meg közigazgatási egységként, legfeljebb történeti és „politikai problémaegységként” határozhatjuk meg Erdély két világháború közötti szerepét és helyzetét Romániában.

A két világháború közötti időszakban alakult ki a román politikai és szellemi elitben az a fajta *Erdély-pszichózis*, amely a megszerzett területek megtartásának társadalmi és politikai görccseként definiálható.

3.9. Észak-Erdély problémája (1940–1947)

A német és olasz döntőbíráskodás Erdély megosztását határozta el a két, számukra fontos szövetséges állam között. A döntés sem Magyarországot, sem pedig Romániát nem elégítette ki teljesen, de lehetővé tette mindkét érdekelt politikai elit számára, hogy *befelé* részleges sikerként könyvelje el Erdély felének megszerzését, illetve megtartását.

Az 1940. augusztusi bécsi döntések értelmében Észak-Erdély (43 104 km², 2,185 millió fő) visszakerült Magyarországhoz. A döntés alapvetően az etnikailag magyar többségű területek visszacsatolását jelentette, de jelentős román kisebbség került az új határok között át, s a Dél-Erdélyben maradt magyar szórványokban élő népesség száma is jelentős volt, mintegy 750 ezer fő.

A II. bécsi döntést nagyon sokféle szempontból értékelték. Az elemzők között sajátos történeti-politikai földrajzi szempontot fogalmazott meg Fodor Ferenc: „Erdéllyel ugyanis a belvederei második döntésben olyan különös valami történt, ami addig sohasem, még tervezetben sem, hogy ti. belső területén keletkezett az államhatár”.

(Fodor F., 1941. 28. o.)

Fodor észrevette, hogy olyan salamoni döntés született, amely egyik érintett felet sem elégíti ki. Voltak Erdélynek természetes, földrajzi határai, voltak hatalmi-birtok-

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

viszony határai, de sohasem voltak Erdélynek államhatár jelleggel belső néprajzi határai. A néprajzi határ Erdély történetileg kialakult, meghatározó sajátosságát számolta fel. Fodor úgy látta, hogy az új határoknak semmiféle tudományos bírálata sem volna ésszerű és célszerű, a magyar társadalomnak és geográfiának egyszerűen tudomásul kell vennie az új helyzetet.

A korszak magyar politikai elitje – Teleki Pált leszámítva – nem mérte fel igazán a megnagyobbodott Magyarország új nemzetiségi összetételéből fakadó szükségleteket. Teleki volt az, aki a Szent István-i állameszme jegyében a régi-új nemzetiségi népesség számára nagyvonalú és nagylelkű nemzetiségi politikát tervezett, sőt a Kárpátalja tekintetében eljutott a területi autonómia kialakításának tervéig.

A román közvélemény és iskolai oktatás még ma is úgy ítéli meg, hogy „a Horthy-fasizmus és a Szovjetunió közösen darabolta szét Nagy-Romániát”, holott a magyar területi revíziós politikának alapkövetése volt, hogy a Szovjetunióval még a területi gyarapodások érdekében sem hajlandó együttműködni.

A szovjetellenes háborúból való román katonai és politikai kiugrással 1944. augusztus 23. után Észak-Erdély számára új katonai és politikai feltételrendszer alakult ki. (Az 1944. szeptember 12-én aláírt román fegyverszüneti egyezmény már lényegében kilátásba helyezte Észak-Erdély visszajuttatását Romániának.) Észak-Erdély katonailag tarthatatlan volt Dél-Erdély felől. A szovjet és román csapatok 1944 őszén fokozatosan elfoglalták Észak-Erdély területét.

Az Észak-Erdélybe bevonuló román katonai alakulatok, s különösen a félkatonai szervezetek olyan vérengzésbe kezdtek a magyar lakosság körében, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság már 1944 novemberében úgy döntött, hogy a román közigazgatásnak el kell hagynia a területet, s az szovjet katonai közigazgatás alá került. (A szovjet katonai közigazgatás a Groza-kormány megalakulása után szűnt meg 1945. április 9-én.)

Az 1945. január 21-én Moszkvában aláírt magyar fegyverszüneti szerződés már lényegében intézkedett az államhatárok jövőjét illetően, amikor elrendelte az országgyarapodások előtti állapot visszaállítását, de abszolút kategorikus módon nem zárta ki a békeszerződés keretében való módosítás lehetőségét. A magyar reményeket ideiglenesen ébren tartotta, hogy Észak-Erdély területén a szovjet katonai közigazgatás fennmaradt.

Az 1947. február 10-i párizsi békeszerződés véget vetett a magyar reményeknek, s egyértelműen a trianoni államhatárok fenntartása mellett döntött a román–magyar relációban. (Románia határait az 1941. január 1-jei állapotoknak megfelelően állították vissza, kivéve tehát a magyar–román határt, melyre az 1938. január 1-jei állapot volt az irányadó.)

3.10. Erdély a szocialista Romániában

Az új politikai viszonyok között szó sem lehetett Észak-Erdély vagy egész Erdély autonómiájának kialakításáról. Ugyanakkor a lenini nemzetiségi politika formális *teljesítése* felvetette a Románián belül az egy tömbben élő magyarság közigazgatási szervezésének különleges kérdéseit. Az alkotmány 1952-es módosítása teremtette meg a magyar nemzetiség számára az autonóm tartomány létrehozását. 1953-ban a Székelyföld nagy részén létrejött a Magyar Autonóm Tartomány (13,5 ezer km², 757

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

ezer fő). A tartomány lakosságának 76%-a volt magyar nemzetiségű 1956-ban. (Miklós GY., 1961)

A tartomány létrehozását eltérően értékelték fennállása alatt. Formálisan megteremtette a magyar kisebbség autonómiáját, de az államszocialista Romániában ez az autonómia meglehetősen korlátozott lehetett csak. Másrészt a tartomány kialakítása bizonyos értelemben az erdélyi magyarság „Trianonjaként” is felfogható, hiszen a tömbmagyarság nagy részét leválasztotta a szórványmagyarságról, azzal mintegy felszámolásra ítélve azokat. Román számítások szerint is mintegy 650 ezer magyar nemzetiségű lakos rekedt kívül.

Az 1955–1959 közötti II. ötéves tervben kitüntetett célként fogalmazták meg a tartomány iparosításának programját. (A közigazgatás újabb reformjaként három rajont a Magyar Autonóm Tartományhoz csatoltak, két székely többségű rajont pedig Brassó Tartományhoz. A területi reform következtében a magyar etnikum részaránya 62%-ra csökkent a most már Maros–Magyar Autonóm Tartománynak nevezett területen.) Ez a program részben az új rendszer lényegéből fakadt (a román agrárterületek kiemelt iparosítása is ekkor kapott hangsúlyt), részben pedig nemzetiségpolitikai célokat is hordozott, nevezetesen, hogy az iparosítással együtt növeljék a románság arányát az autonóm tartomány területén.

1967 decemberében a Román Kommunista Párt országos konferenciája elfogadta a közigazgatási területrendezésről szóló előterjesztést, s ennek keretében megszüntették a nagyobb területű tartományokat, s velük együtt a formális önkormányzattal rendelkező társadalmi, politikai és térdinamikai folyamatok határozták meg Erdély sorsát is, mindenkori hovatarozását, politikai státusát, s nem az erdélyi belső fejlődés sajátosságai vagy belső politikai erők.

Az államszocialista időszak közigazgatási reformjai során is tiszteletben tartották a kárpátoki határt. Erdély egészében csak a politikai célok tekintetében jelent meg, a működő közigazgatásban csak részeiben élt tovább.

4. Összegzés

A természetföldrajzi értelemben viszonylag zárt Erdély tértörténeti-politikai fejlődése meghatározó szakaszaiban nagyobb politikai térképződmény részállami avagy közigazgatási részeként jelent meg, csak rövid időre vált – az erdélyi Gyula törzsi állama, az Erdélyi Fejedelemség – viszonylag önálló politikai képződménnyé.

A független Erdélyi Fejedelemség történeti szerepének, nemzeti jelentőségének, területi hatásainak megítélése összetett feladat. Erdély – török függésben – megőrizhette a magyar államiság történeti folyamatosságát, a magyar állameszme és államegység letéteményesévé vált. A közép- és kelet-európai térség egészét lényegileg meghatározó társadalmi, politikai és térdinamikai folyamatok határozták meg Erdély sorsát is, mindenkori hovatarozását, politikai státusát, s nem az erdélyi belső fejlődés sajátosságai vagy belső politikai erők.

A megélt történeti folyamatok (hosszú távú együttélés, uralomváltások, területi átrendeződések) mind az erdélyi magyarságban, mind pedig a románságban, valamint a nagytáj többi nemzetiségében is kialakítottak egyfajta erdélyiségi tudatot. A *közös erdélyiség tudatát* szinte lehetetlen pontosan definiálni (mindenki számára részben természetes módon más élményanyagot jelent), de ez a territorális közösségi tudat lehet az alapja egy új nagytájon belüli és kifelé irányuló együttműködésnek.

Irodalom

- Barát T.: Az országépítés filozófiája a Kárpát-medencében. Kolozsvár, 1943, Nagy Jenő és Fia.
- Barta G.: *Az erdélyi fejedelemség születése*. Budapest, 1979, Gondolat. Magyar História.
- Boros L. (szerk.): *Erdély természeti és történeti földrajza*. Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv, 8. Nyiregyháza, 2000, BGYTF.
- Bulla B.: *Erdély*. Budapest, 1943, Magyar Szemle Társaság. Kincsestár, 119.
- Bulla B. – Mendolt T.: *A Kárpát-medence földrajza*. Budapest, 1947, Egyetemi Nyomda. Nevelők Könyvtára, 2.
- Csatári D.: Forgószélben. Magyar–román viszony, 1940–1945. Budapest, 1968, Akadémiai Kiadó.
- Duradin, C.: *A román nép története*. Budapest, 1998, Maecenas.
- Edelényi – Szabó D.: Magyarország közjogi alkotászeinek és törvényhatóságainak területváltozásai. Statisztikai Szemle, 6. sz., 648–714. o.
- Erdély. 1940*. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Budapest.
- Fényes E.: Az Ausztriai Birodalom statisztikája és földrajzi leírása. Pest, 1857, Heckenast Gusztáv.
- Fodor F.: *Erdélyi államhatárok*. In: Földrajzi Zsebkönyv, 1941. Budapest, 1941, Magyar Földrajzi Társaság, 27–35. o.
- Frisnyák S.: *Magyarország történeti földrajza*. Budapest, 1990, Tankönyvkiadó.
- Gáldi L.: *Erdély hivatása Délkelet-Európa művelődésében*. Budapest, 1941, Danubia Könyvkiadó. Minerva Könyvtár 58.
- Hajdú Z.: A magyar államtér változásainak történeti és politikai földrajzi szemlélete a magyar földrajztudományban 1948-ig. Tér és Társadalom, 3–4. sz., 111–132. o.
- Hajdú-Moharas J.: Történeti-gazdasági területegységek Európa országaiban. Budapest, 1988, Tankönyvkiadó. ELTE TTK. Egyetemi jegyzet.
- Köpeczi B. (főszerk.): *Erdély története I–III*. Budapest, 1986, Akadémiai Kiadó.
- Kristó Gy.: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest, 1988, Magvető Könyvkiadó. Nemzet és emlékezet.
- Mályusz E. (szerk.): *Erdély és népei*. Budapest, 1941, Budapesti Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Magyarságtudományi Intézete, Franklin-társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda.
- Miklós Gy.: A Román Népköztársaságban 1950 óta végrehajtott közigazgatási-gazdasági körzetbeosztások néhány tapasztalata. Földrajzi Közlemények, 4. sz., 307–327. o.
- Molnár J.: Területi-közigazgatási felosztás Erdélyben (1876–1968). Korunk, 9. sz., 1992. 88–97. o.
- Molnár K.: *Magyar közjog*. Pécs, 1929, Danubia. Tudományos Gyűjtemény, 103. o.
- Nagy L.: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Kolozsvár, 1944, Erdélyi Tudományos Intézet.
- Ochescu, M. – Oane, S.: *Istoria românilor*. Manual pentru clasa a IV-a. Bukarest, 1998, Teora.
- Pinczés Z.: *Erdély gazdasági életének természetföldrajzi alapjai*. In: Boros L. szerk., 2000. 9–85. o.
- Radisics E.: A Dunatáj. Történelmi, gazdasági és földrajzi adatok a Dunatáj államainak életéből. I. kötet. Budapest, 1946, Gergely R. Rt.
- Raffay E.: *Erdély 1918–1919-ben*. Budapest, 1987, Magvető Kiadó.
- Rónai A.: *Erdély gazdasági élete Romániában*. In: Erdély. Budapest, 1940, Magyar Történeti Társulat. 239–254. o.
- Rónai A.: *Hazánk*. Budapest, 1942, Országos Közoktatási Tanács.
- Rónai A.: *Területi problémák Közép-Európában*. In: Magyar Földrajzi Társaság Zsebkönyve, 1947. Budapest, Magyar Földrajzi Intézet Rt., 65–95. o.
- Szász Zs.: *Erdély Romániában*. Népkisebbségi tanulmány. Budapest, 1927, Grill-féle udv. Könyvkereskedés kiadása.
- Teleki P.: Erdély helyzete Magyarországon és Európában. In: Erdély. Budapest, 1940,

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Magyar Történelmi Társulat. 2–20. o.

Tövissi J.: *Erdély természetföldrajza*. Nyíregyháza, 1993, Bessenyei György Tanárképző Főiskola. Főiskolai jegyzet.

Trócsányi Zs.: *Erdély központi kormányzata, 1540–1690*. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet, 3. Budapest, 1980, Akadémiai Kiadó.

Vofkori L.: *Erdély társadalom- és gazdasági földrajza*. Nyíregyháza, 1994, Stúdium Kiadó.

Vofkori L.: *Erdély közigazgatási és etikai földrajza*. Vörösberény, 1996, Balaton Akadémia.

A székely autonómia kérdése 1945–46-ban

A székely autonómia kérdésének az első világháború végén történő megjelenése nem választható el az *erőszakos impériumváltástól*. A román uralom alá kényszerített székelységnek ugyanis *identitása védelmében* vált szükségessé az autonómia gondolatának felelevenítése. Hogy mennyire a román katonai hódításra történő *válaszreakcióval* van dolgunk, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy az *első tervezet* ez ügyben 1919. január elején készült el Székelyudvarhelyen, pár héttel a Székelyföld román katonai megszállása után.¹

A két világháború közt kidolgozott tervezetek² közös jellemzője az volt, hogy a történelmi hagyományokra, valamint két dokumentumra hivatkoztak a szerzők. Az első az 1918. december 1-jei gyulafehérvári nemzetgyűlés határozata volt, amelyben „teljes nemzeti szabadságot” *ígértek* az együtt lakó nemzetek számára: „Mindenkinek joga van a maga neveléséhez és kormányzásához saját anyanyelvén, saját közigazgatással, saját kebeléből választott egyének által” – olvashatjuk a rezolúció III/1. pontjában.³ A másik pedig a Bukarest által 1919. december 9-én – csak vonakodva – aláírt párizsi kisebbségi szerződés volt, amelynek 11. cikkelyében⁴ a *székelyeknek* (és a szászoknak) „vallási és tanügyi kérdésekben *helyi önkormányzatot*” helyeztek kilátásba. Míg a gyulafehérvári határozatok – ha általánosságban is – az *egész* erdélyi magyarságnak ígértek kulturális autonómiát, a kisebbségi szerződés *kimondottan csak a székelyekre* korlátozta

¹Paál Árpád: *Emlékirat a semleges, független székely államról*. (Székelyudvarhely, 1919. január 13.) A székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum Paál Árpád-hagyatékában lévő eredeti kézirat, PÁH, Ms. 7651/153, f. 19. Egyébként emlékiratában azt írja Paál, hogy a román politikusok a székelyek „édesgetésén dolgoznak”, ezért önkormányzatot ígérgetnek nekik. Mint majd később szó lesz róla, ugyanez történt 1945–46-ban is... Az udvarhelyi impériumváltásról lásd Bárdi Nándor: *Impériumváltás Udvarhelyen 1918–1920. AETAS*, 1993. 3. sz. 76–118. o.

²A fontosabb tervezetek: Paál Árpád: *Emlékirat a semleges, független székely államról*, 1918. (PÁH, Ms. 7651/153); Kozmosz: *A székelység tanügyi önkormányzatához*. Magyar Kisebbség, 1927. 7. sz. 259–261., 8. sz. 293–295. o.; Tusa Gábor: *A székely vallási és tanügyi autonómia*. Minerva Rt., Kolozsvár, 1930.; Paál Árpád: *Törvény a székely községek közművelődési önkormányzatáról*, a Párizsban 1919. december 19-én kötött nemzetközi szerződés 11. cikke alapján. Kolozsvár, 1931. november 8. (korrektúrapéldány).

A dokumentum egy fénymásolt példánya a SZTE Társadalomelméleti és Kortörténeti Gyűjteményében található 4470. sz. alatt.; Papp József: *Az erdélyi székelyek vallási és tanügyi önkormányzata*. *Magyar Kisebbség*, 1931. 8. sz. 283–289. o., 9. sz. 324–332. o., 10. sz. 364–369. o.; Balogh Arthur: *A székely vallási és tanügyi önkormányzat*. Erdélyi Múzeum, 1931. 10–12. sz. 341–354. o.; Mikó Imre: *A székely közületi kulturális önkormányzat*. Kolozsvár, 1934. (Az erdélyi kérdés megoldására a két világháború közt született tervezeteket, javaslatokat Bárdi Nándor gyűjtötte össze.)

³Közl.: Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Minerva Rt., Kolozsvár, 1944. 209. o. A gyulafehérvári határozatot egyébként a iași-i román kormány *egyenest utasítására hozták*, pillanatnyi taktikai megfontolásból! (A két világháború közötti vitákról ugyancsak Nagy Lajos számol be.)

⁴Közl.: *Nagy*, i. m. 219.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

azt. A fő probléma azonban nem is ez, hanem az, hogy a két világháború közötti kormányok egyik dokumentumot sem voltak hajlandók *törvényerőre emelni*– kiváltképp végrehajtani.

A székely autonómia problematikájával a magyar kisebbségpolitikusok, jogászok, főleg a húszas évek végén, a harmincas évek elején foglalkoztak intenzíven, amikor úgy tűnt, hogy Romániában is megtörténik egyfajta közigazgatási decentralizáció és lesz *némi esélye* legalább a kulturális autonómiának. (Csak egyetérthetünk a kolozsvári Balázs Sándorral, aki a két világháború közti autonómia-tervezetések kapcsán megállapította: „az ábrándozások ebben a zónában sem hiányoztak, neves kisebbségpolitikusok, főleg jogászok szebbnél-szebb álm-terveket szövögettek...”¹)

A harmincas évek vége felé azonban, amikor a nemzetközi helyzet alakulása folytán ismét *előtérbe került a határrevízió lehetősége*, a székely autonómiával kapcsolatos tervezés korszaka is véget ért.

***

A második világháború alatt, illetve azt követően nemcsak az erdélyi magyarság hivatalos és nemhivatalos képviselőit, valamint a magyarországi szakértőket foglalkoztatta a székelykérdés, hanem egyes nyugati szakembereket, politikusokat is.

Ami az utóbbiakat illeti, a brit és az amerikai szakértők különböző tervezetei² – ha a magyar–román határ kérdésben bizonyos mértékig el is tértek egymástól – abban megegyeztek, hogy „a Székelyföld és a határ menti magyar többségű sáv problémáját külön kell választani, s más megoldást kell találni az egyikre és másra másokra.”³ Ennek megfelelően a szakértők egyfelől az ún. partiumos területmódosításnak több variációját is elkészítették, emellett pedig a *Székelyföldnek mindnyájan autonómiát adtak*.⁴ (A legújabbban publikált dokumentumok alapján nyilvánvaló, hogy a szovjet béke-előkészítést *nem foglalkoztatta* a székelykérdés. Eleinte az önálló Erdély létrehozását fontolgatták, majd 1944-től Erdélynek teljes egészében román fennhatóság alá történő adását támogatták.⁵)

Mielőtt a budapesti elképzeléseket bemutatnánk, ki kell térnünk arra is, miként látták a székelykérdés megoldásának lehetőségeit az 1945–46-os esztendőben magában *Erdélyben*? Ez már csak azért is érdekes kérdés, mert eddigi kutatásaink alapján úgy látjuk, hogy a székelység problémája még 1945 nyarán – jóval azelőtt, hogy a magyarországi szakértők alaposabban tanulmányozni kezdték volna a kérdést – az erdélyi magyarság egy csoportját is foglalkoztatta. 1945. szeptemberében a Miniszterelnökségre és a Külügyminisztériumba eljutott egy igen fontos feljegyzés, amelyből először értesülhettek Budapesten arról, hogy az erdélyi magyarság *egy része* miként látja az erdélyi kérdés megoldásának lehetőségeit. Ebben Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspök⁶ – miután eseteli az erdélyi magyarság helyzetét, a román nacionalista meg-

¹Erdélyi [Balázs] Sándor: *Az autonómia eszméje a magyar kisebbség körében a királyi Romániában*. H. é. n., gépelt kézirat, 2. SZTE Társadalomelméleti és Kortörténeti Gyűjteménye, Ms. 2405.

²Amerikai béketerv a háború utáni Magyarországról. Az Egyesült Államok Külügyminisztériumának titkos iratai 1942–1944. (Szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Romsics Ignác.) Typovent, Gödöllő, 1992. és Pax Britannica. Brit külügyi iratok a második világháború utáni Kelet-Közép-Európáról 1942–1943. (Az iratokat közli, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Bán D. András.) Osiris, Bp., 1996.

³Romsics, i. m. 27.

⁴Romsics, i. m. 187., 189., 206., és Bán, i. m. 160–163.

⁵Lásd: Transzilvanskij voprosz. Vengero–rumünszkij territorialntj szpor i SzSzSZR 1940–1946. Dokumenti. (Red.: T. V. Volokimina, T. M. Iszlamov.) Rosszija, Moszkva, 2000.

⁶A feljegyzést – a Külügyminisztérium Béke-előkészítő Osztálya iratanyagában fellelhető másolat alapján Fülöp Mihállyal közösen adtuk közre a *Revízió, vagy autonómia? Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről (1945–1947)* c. kötetünkben. (Teleki László Alapítvány, Budapest, 1998., 61–62. o.) Az, hogy a doku-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

nyilvánulásokat – azt javasolja, hogy a Partiumot a magyar kormány „minden erővel törekedjék” visszaszerezni, a történelmi Erdélyt pedig helyeztessék nemzetközi ellenőrzés alá. Megjegyzi azonban, hogy e javaslattal szemben „a magyarság egy másik része” szerint ketté kellene osztani Erdélyt, és ez utóbbi csoport „helyszínen gyűjtött tapasztalatai szerint még a székely nép jó része is beletörődne abba, hogy végre átrendeződjön Románia és Magyarország tiszta nemzeti állammá”, vagyis hajlandó lenne egy *lakosságcserevel áttelepíteni* magyar fennhatóság alá kerülő területre. Végül megjegyzi, hogy „a székely nép annyira eldöntötte magában a román uralomtól való elszakadást, hogy inkább *hajlandó szovjet tagozat-állam lenni*, mint a románsággal együtt állami életet élni.”¹

A székelyek végtelen elkeseredésével, illetve azzal a hangulattal, hogy semmiképp sem szeretnék ismét román fennhatóság alá kerülni, természetesen a román hatóságok, illetve a bukaresti kormány is tisztában lehetett. Petru Groza miniszterelnök, akit a korabeli magyar sajtó magyarbarát politikusként állított be (és aki ezt a képet nagy tehetséggel éltette is), ezért számos alkalommal kijelentette, hogy számára a magyar–román kérdés nem határkérdés (amivel implicite elutasította azokat a törekvéseket, amelyek határrevíziót szorgalmaztak), hanem a „határok légiesítésének” kérdése. Beszédeiben, és a vele készült interjúkban olyan jövőképet vázolt fel, melynek lényege abban foglalható össze, hogy az erdélyi magyarságnak érdemes román uralom alatt élni, mert vége a megalázó, kisebbségi helyzetnek, hamarosan megvalósul a „teljes nemzeti jogegyenlőség”. A verbális ígérek mellett azonban – legalábbis bizonyos momentumokból úgy tűnik – a román kormányzat 1945–46-ban *elhúzta a székelyek előtt az autonómia mézesmadzagját* is. Legalábbis erre következtethetünk abból az elaborátumból,² amely 1945 novemberében jutott ki ismeretlen csatornán („romániai bizalmi embertől”) a budapesti miniszterelnökséghez. A *Székely Tartomány* vázlatát tartalmazó dokumentumhoz csatolt belső feljegyzésben Kertész István, a Béke-előkészítő Osztály vezetője azt írta, hogy a tervezet „állítólag *román sugalmazásra* készült, hogy a székelyeket a Romániához való tartozásnak megnyerje”. (Eredeti kiemelés – V. G.) Ezt a véleményyt egyébként az is valószínűvé teszi, hogy az ismeretlen szerző(k) nem a székelység identitásának megőrzésére, erősítésére helyezték a hangsúlyt, hanem ehelyett „a magyar nép erős és végleges lojalitását” hangoztatták a román állam iránt...

Azt a korabeli budapesti feltételezést, miszerint a román kormány 1945–46 folyamán csupán *taktikai okokból* vette elő az autonómia tervét, szerintünk egy másik mozzanat is alátámasztja. Egyfelől egy 1946 május elején Bányai Lászlóval, a Magyar Népi Szövetség alelnökével folytatott beszélgetésről beszámoló diplomáciai jelentésben³ az olvasható, hogy a román kormányhoz és az RKP-hoz hiperlojális, szélsőbalos politikus annak a véleményének adott hangot, miszerint „esetleg elérhető volna Románián

mentum szerzője Márton Áron, csak akkor vált bizonyossá, amikor a Miniszterelnökség III., Kisebbségi és Nemzetiségi Osztálya (a továbbiakban: Me KNO) iratanyaga is kutathatóvá vált, és ennek köszönhetően rábukkantam a jelentés eredeti példányára, amelynek tetején kézzel az alábbi feljegyzés olvasható: „Márton Áron püspök Pakots helytartón keresztül küldött javaslata, illetve jelentése”. Lásd: Magyar Országos Levéltár Jelenkori Gyűjtemény (a továbbiakban: MOL) XIX-A-1-n, 1. doboz, „Z” 643, 1945. IX. 26.

¹Mai szemmel nézve talán érthetetlen ez az elkeseredés, azonban nem egyedülálló. A Bihar megyei Szalárd község lakosai, nagyjából a fenti jelentés megírásával egy időben a San Franciscóban üléselő nemzetközi konferenciától azt kérték, hogy Erdély ne tartozzon Romániához, inkább legyen „a Szovjetunió független tagja”. Lásd: Domány András könyvismertetőjét: „A Szovjetunióknak nem érdeke egy erős Magyarország”. Titkos szovjet dokumentumok az erdélyi kérdésről. *Mozgó Világ*, 2000. 8. sz., 14. o.

²MOL, a Külügyminisztérium Béke-előkészítő Osztálya iratai (a továbbiakban: Küm BÉO), XIX-J-1-a, 61. doboz, IV-136. csomó, 40.945/Be.-1945.

³*Fülöp-Vincze*, i. m. 199.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

belül egy *közigazgatási autonómiával felruházott*, teljesen magyar jellegű Székelyföld megteremtése”. Bányai ekkor a magyar béke-előkészítés *sürgős feladatának jelölte meg a székely autonómia-tervezet kidolgozását*. (Néhány héttel korábban, egy ugyan-csak vele folytatott beszélgetésben Bányai még csupán azt vetette fel, hogy a román hadseregen belül valamiféle *külön székely seregetestet* kellene felállítani, valamint gazdasági téren figyelembe kellene venni a székelység különleges szempontjait...¹) Mivel Bányairól köztudott volt, hogy mindig igazodik a „pártvonalhoz”, nem tartjuk valószínűnek, hogy csupán a „köszö ötletet” ismertette volna a magyar diplomatákkal.

Mi vezethette a Groza-kormányt akkor, amikor elővette a székely autonómia tervét? Feltételezésünk szerint egyrészt Budapestnek akart „üzenni”: jobb, ha a fenti kérdéssel foglalkoznak, semmint hogy „a régi, letűnt Horthy-fasizmus szellemiségét idézve”, határrevíziós terveket melengetnek. Másrészt talán hatni akartak a romániai magyar politikai elit egy részére is. (A *nyilvánosság előtt* azonban az autonómia tervét nem hangoztatták, arról a székely közvélemény – amelynek jó része a békeszerződés aláírásáig reménykedett abban, hogy visszakerülhet magyar fennhatóság alá – nem szerezhett tudomást...)

Megjegyzendő azonban, hogy az 1944 utáni erdélyi magyar politikai elit egy része ugyanúgy *elutasította* a székely autonómia tervét, mint a két világháború közt. Az ok is hasonló volt: a „székely gettó”-tól való félelem. Attól tartottak ugyanis, hogy azok a kisebbségi jogok, melyek egyébként az *egész* erdélyi magyarságot megilletnék, *csak a székelysége*re fognak korlátozódni. (Ez a dilemma Tusa Gábornál 1930-ban a következő formában jelenik meg: „...vajjon a székelyek biztosított autonómiájának elismerése és elismertetése, annak gyakorlatba vezetése, jelent-e *jogfeladást* a többségben lévő nem székely magyarság terhére és jelenti-e a magyar kisebbség politikai, vallási, s egyszóval kulturális gyengítését?”²)

***

A székely autonómia kérdése nemcsak az erdélyi magyar vezetőket osztotta, meg, hanem a budapesti kisebbségi/jogi szakértőket is. Amikor 1945. június 1-jén – Magyarország teljes nemzetközi elszigeteltsége idején – Kertész István vezetésével létrejött a Külügyminisztérium mellett működő Béke-előkészítő Osztály és elkezdődtek az intenzív béke-előkészítési munkálatok, az első tanulmányok, javaslatok *nem foglalkoztak* a székely autonómiával.³

A székelykérdés azért szorult háttérbe, mert a magyar külügyi vezetés 1946 tavaszáig *elsődlegesen a magyar–román határ revíziójában* gondolkodott. Akkorra azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a határrevízióknak igen kicsi az esélye, ugyanis 1946. május 7-én a Külügyminiszterek Tanácsa párizsi ülészakán a nyugati nagyhatalmak képviselői elfogadták a Szovjetunió álláspontját, és a magyar, valamint a román békeszerződés-tervezetbe belevették, hogy a két ország viszonylatában *visszaáll az 1937-es határ*. Ezek után ugyan még magyar részről a békekonferencián próbálkoztak azzal, hogy legalább egy kisebb határkiigazítást elérjenek, azonban ezek a törekvések is mind zátonyra futottak.⁴

¹ MOL Küm BÉO XIX-J-1-a, 61. doboz, IV-136. (Erdélyi Magyar Népi Szövetség-csomó), 1062/Bé.-1946. (Gyallay-Pap Domokos 1946. április 13-i jelentése.)

²Tusa Gábor: *A székely vallási és tanügyi autonómia*. Minerva Rt., Kolozsvár. 1930. 16. o.

³1945 nyarán és őszén két figyelemre méltó dolgozat készült: Bodor György: *Az önálló Erdély*, és Rónai András: *Erdély (Memorandum)* című munkái. Mindkettő lelőhelye: Hadtörténeti Intézet Levéltára, a Hadügyminisztérium Béke-előkészítő Bizottsága iratai (a továbbiakban: HIL Hm BÉB) A/XIV/14., 7. doboz, 362–366., és MOL Küm BÉO XIX-J-1-a, 63. doboz, IV-149 csomó, 40.978/Bé.-1945

⁴A magyar határtervezetokről bővebben lásd: *Fülöp–Vincze* i. m., valamint Vincze Gábor: *Álmodozások kora. Tervek, javaslatok az „erdélyi kérdés” megoldására 1945–46-ban*. Limes, 1997. 2. sz. 59–81. o.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Az 1946. május 7-i párizsi értekezlet után a magyar béke-előkészítés átértékelte korábbi álláspontját, és ettől kezdve nagyobb súlyt helyeztek egyéb, alternatív megoldások kidolgozására is. 1946. május elején összeült az a kisebbségi jogi szakértői értekezlet, amely július elejére kidolgozott egy *kisebbségvédelmi szerződéstervezetet*.¹ A budapesti kormány azonban ezen túlmenően – tekintettel Erdély, kiváltképp pedig a Székelyföld speciális helyzetére – szükségesnek látta azt is, hogy a békekonferencián felvesse az autonómiák kérdését is. Ezért május végére összehívtak egy értekezletet azzal a céllal, hogy a szakértők dolgozzák ki Erdély, valamint a *Székelyföld autonómiájának* tervezetét.

***

1946. május 28-án az Országházban tartotta első ülését az a szakértői csoport, mely megvitatta a neves kisebbségjogász, Flachbart Ernő által akkorra elkészített *székely autonómia tárgyalási tervezetét*.² Az értekezleten azonban kiderült, hogy míg (a székely származású) Balás Gábor, valamint (a nagyváradai) Hegedűs Nándor szükségesnek tartották a végleges változat kidolgozását, más szakértők (Rónai András, Gajzágó László, Bernalák Jenő) „veszedelmes vállalkozásnak” minősítették a tervezetet. Világossá vált mindenki előtt, hogy *koránt sincs egyetértés a székely autonómia kérdésében*. Például gr. Teleki Géza egyetemi tanár (aki hangsúlyozta, hogy „az erdélyiek nevében szólal fel”³), kijelentette: „igen veszélyesnek tartja egy külön székely autonómia felvetését”.⁴ Érvélese szerint a román uralom alatt a székely autonómia annyit jelentene, hogy „kettéhasítja az erdélyi magyarságot”, emellett pedig „ha a székelyeknek autonómiát adunk, úgy a románok azt mondják, hogy más nemzetiség a székely, és más az erdélyi magyar”. A volt kolozsvári lapszerkesztő, Demeter Béla, aki akkor már Nagy Ferenc miniszterelnök erdélyi szaktanácsadója és a Béke-előkészítő Osztály referense volt, arra is felhívta a figyelmet, hogy az elmúlt év nyarán a román kormány is kidolgoztattott egy székely autonómia-tervezetet, amit nyilvánosságra is hozott.⁵

Az értekezleten a továbbiakban arról folyt a vita, hogy mi a helyesebb: *egész Erdély autonómiájával* kellene-e foglalkozni (Albrecht Ferenc ekkorra kidolgozott egy erdélyi autonómia-tervezetet⁶), vagy csak a Székelyföldével. Mivel nem tudtak dűlőre jutni, június 3-án folytatták tovább a tanácskozást. Ekkor Rónai András, a Teleki Intézet vezetője ismertette elkészített tervezetét az erdélyi autonómiákról. Elgondolása szerint Erdélyben 7 tartományt kellene kialakítani (úgynevezett táji autonómiákat), ezen belül pedig az *egyik tartomány* (kanton) lenne a Székelyföld. Ezt ugyan többen jónak tartották, azonban a székely autonómia szükségessége kérdésében sem 5-én, sem 6-án nem tudtak megegyezni, ezért az értekezletet elnapolták. A június 14-i és 21-i értekezleteken aztán végül legalább

¹A „Szerződés a nemzetiségekhez tartozók jogairól” című tervezetet Flachbart Ernő és Gajzágó Ferenc készítették el. Lelőhelye: MOL Me KNO XIX-A-1-n, 5. doboz, „Z” 2556/1946. A tervezet hátterét Fülöp Mihály vázolta fel: A kisebbségi kódex. *Külpolitika* 1989. 2. sz. 106. o.

²A tárgyalási tervezetet közli: *Fülöp-Vince*, i. m. 454–458. o.

³Véleményünk szerint Teleki Géza tulajdonképpen a Márton Áron-csoport nevében szólalt fel, annak állás pontját képviselte. (A gyulafehérvári püspök és társai bízták meg azzal, hogy Gyöngyösi János külügyi miniszter helyett ő képviselje „a nagyhatalmak illetékes képviselői előtt” az erdélyi magyarság érdekeit.)

⁴MOL Me KNO XIX-A-1-n, 7. doboz, „Z” 2101–1946.

⁵A korabeli lapokban nincs nyoma ennek, de valószínű, hogy Demeter arra az elaborátumra utalt, melyet fontosabb már ismertettünk.

⁶Albrecht Ferencnek két változatban maradt fenn a tervezete. A rövidebb változat *Az önálló Erdély. Az önálló erdélyi állam vázlatos elképzelései, mint az erdélyi kérdés egyik megoldási módja* címet viseli. Egy-egy példánya megtalálható a Me KNO és a Küm B&O iratanyagában. (XIX-A-1-n, 7. doboz, „Z” 2101–1946 és XIX-J-1-a, 63. doboz, IV-149, 1463/Bé. Ez utóbbit közölte: *Fülöp-Vince*, i. m. 442–443. o.) Egy, az előzőnél bővebb változatra, amely *Erdély autonómiája* címet viseli, ismeretlen személy ráírta: „A megbeszélést képező tanulmány. Gyenge!” Lelőhelye: HIL Hm BeB, A/XIV/15, 7. doboz, 374–382., valamint A/1/26., 2. doboz, 363–370. (Ez utóbbi példányon ismeretlen kéztől származó javítások találhatók.)

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

a székely autonómia elvi alapjaiban sikerült megegyezésre jutni, a továbblépéshez azonban az kellett, hogy az egyes tárcák közöljék, szeretünk melyek azok a kérdések, amelyeket az autonómia hatáskörébe kellene vonni, valamint – az 1940–44 közti évek kiadásait szem előtt tartva – igyekezzenek megbecsülni azt is, hogy a hatáskörbe vonandó ügyek milyen költségkihatással járnának.¹ (Miközben a budapesti szakértők a kialakítandó autonómia részleteiről vitatkoztak, a Nagy Ferenc vezette kormánydelegáció 1946. június 21-én Londonban felvetette a székely autonómia kérdését Noel-Baker külügyi államtitkár előtt, aki azonban arra érdemben nem reagált.)

1946. július 2-án került sor arra az értekezletre, amelyen a különböző szakminisztériumok béke-előkészítő osztályai által kiküldött szakértők² már kimondottan a *Székelyföld autonómiájának részletkérdését* tárgyalták meg. Az igazságügy-minisztérium képviselői által készített feljegyzésből³ meg tudhatjuk, hogy a Székelyföld területi autonómiájára vonatkozó jogszabályozást a szakértők a *Romániával kötendő békeszerződésbe vagy egy kétoldalú magyar–román szerződésbe* akarták belefoglalni. Abban is egyetértettek a tárcák szakértői, hogy az autonómia hatáskörébe kell tartozzon a belső közigazgatás, az igazságügy, az egyházügy, a közoktatás- és közművelődésügy, a földművelődésügy és általában mindazok az ügyek, amelyek nem tartoznak az autonómia hatásköréből kivett, ún. „közös” ügyekhez. (Mivel kiindulópontnak az 1867-es osztrák–magyar kiegyezést tartották, a közös ügyekhez csupán a külügy-, hadügy- és pénzügyeket sorolták.) A hozzászólások jól mutatják, hogy melyek voltak azok a – reális vagy éppenséggel irreálisnak tűnő – problémák, amelyek a szaktárcák képviselőit foglalkoztatták. Így fölmerült, hogy kérdéses a Székelyföld gazdasági-pénzügyi önállósága, különös tekintettel arra, hogy ez a terület gazdaságilag Erdély egyik legelmaradottabb térsége, és ezért kicsi a népességmegtartó ereje. A hadügyet képviselő Szemes István ezredes felvetette egy *önálló székely sereget*⁴ felállításának lehetőségét. Gajzágó László egyetemi tanár azt az elképzelését ismertette, miszerint abban a régióban, ahol a kisebbség eléri a 300 ezer főt vagy legalább az 50%-os számarányt, *személyi autonómiát*, míg ott, ahol egy tömbben legalább 500 000-en vannak vagy arányuk eléri a 75%-ot (tehát a Székelyföldön), *területi autonómiát* kellene biztosítani. Ő ennek a *két autonómia-formának az összehangolását* tartotta volna helyesnek – annak ellenére, hogy tényként szögezte le: „az erdélyi magyarság a székelyföldi autonómiát nem kívánja”.⁴

Az értekezlet végén végre fölmerült az autonóm terület *határának* kérdése is, hiszen ezt a Flachbart-féle munkatervezet nyitva hagyta. Trajánovits Lajos, a pénzügyminisztérium képviselőjében ezzel kapcsolatban fölhívta a figyelmet arra, hogy szükség volna esetleges más *idegen vidéknek a Székelyföldhöz való csatolására* is, mert „átlagosan 10 évenként 35 000 ember hagyja el a Székelyföld területét, és világos, hogy arra kell törekednünk, hogy ezek lehetőleg nekünk kedvező területek, és nem a Regát felé törekedjenek”. (Ezzel a kérdéssel részletesen csupán Némethy-Benisch Arthur július 12-i tervezete foglalkozik. A minisztériumi osztályfőnök munkája *jobban igazodik az etnikai határokhoz*, mint a székely autonómia-tervezet végleges változata, annak ellenére,

¹ MOL, a Belügyminisztérium Törvényelőkészítő Osztálya iratai (a továbbiakban: Büm TeO), XIX-B-1-c 15. doboz, 85. tétel, Feljegyzés a béke-előkészítő osztályok számára, 1946. június 22. 70.127/1946.

² Az ismertebb jogi, kisebbségi-nemzetiségi szakértők közül hadd említsük meg Demeter Bélát, Albrecht Ferencet, Balás Gábort, Bibó Istvánt, Bodor Györgyöt, Flachbart Ernőt, Gajzágó Lászlót, Hegedűs Nándort, Mester Miklóst, Mikó Tibort, Pásint Ödönt, Rónai Andrást, Takácsy Miklóst.

³ MOL Küm BéO, XIX-J-1-a, 63. doboz IV-148. tétel, 41.365/1945.I.M.VII.

⁴HIL Hm BeB, A/XIV/15,7. doboz, 19–21.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

hogy a történelmi Székelyföld határához tapadó magyar községeket, valamint a hétfalusi csángók településeit is az autonóm területhez csatolta. Számításai szerint az így körvonalazott területen – az 1930-as népszámlálást véve figyelembe – a lakosság 83%-a lenne magyar.¹⁾

Az ülést végül azzal zárták le, hogy felállítottak egy szövegező bizottságot, melynek Flachbart Ernő, Gajzágó László, Balás Gábor és Hegedűs Nándor lettek a tagjai. A szövegező bizottság először elkészített egy teljesebb változatot, amelyet aztán betekintés végett megküldtek az egyes tárcák képviselőinek, akik véleményezték azt. A július 8-i és 9-i értekezleteken tovább folyt a vita arról, hogy *milyen kompetenciával* rendelkezhetnek az autonómia szervei. (A 9-i értekezleten a belügyminisztérium képviselője már nem vett részt, mert a kommunista főnökének, Rajk Lászlónak az volt a véleménye, hogy „a jelenlegi külpolitikai szituáció és esélyeink mellett kár e kérdéssel foglalkozni...”²⁾

Július második felében sorra érkeztek be a szövegező bizottsághoz a különböző kiegészítések, megjegyzések. Például a belügyminisztérium szakértője szerint a 3. szakaszt lényegesen át kellene fogalmazni (ez azonban nem történt meg), és hiányolták az 5. cikk második bekezdésében a helyi önkormányzatok szervezetének megállapítását.³ Az igazságügy-minisztérium részéről Csánk Béla javasolta, hogy a bevezetésben hagyják ki a részletekbe menő politikai, szociológiai megállapításokat, mert az „heves ellenállásba ütökzik”, és hiányolta, hogy a 31. cikkben nem kötelezik Romániát az autonómiát biztosító szerződéssel ellenkező, még hatályban lévő rendelkezések hatályon kívül helyezésére, illetve módosítására.⁴ Mester Miklós azt kifogásolta, hogy a 6. cikkben lényegében az anyanyelvvel egyenlő jogú tantárgyként kezelnék a román.⁵ Szentkirályi Miklós, a Magyar Gazdaságkutató Intézet részéről azt helytelenítette, hogy egy-egy községet csak azért csatolnának át másik, szomszédos megyéhez, mert román többségű.⁶ A Magyar Nemzeti Bank igazgatója, Judik János Pásint Ödönnek írott módosító javaslatai⁷ közül néhány vagy szó szerint, vagy kisebb változtatással bekerült a végleges változatba (20., 21., 22. cikkek). A Hadügyminisztérium Béke-előkészítő Bizottsága által készített, *A magyarság érdekeinek védelme a Székelyföldi autonómia biztosítása esetén a román hadseregben belül* címet viselő feljegyzés⁸ azonban már olyan részletekbe is belement, mint a székely hadosztály felszerelése, ruházata és összekötöttség a felsőbb vezetéssel. Érthető, hogy mindezek már nem kerültek be a végső szövegbe...

Bár július második felében lázas munka folyt a székely autonómia-tervezet elkészítése ügyében, de Flachbart Ernő, a szövegező bizottság tagja a külügyminisztérium „vezető személyiségeitől” olyan megjegyzéseket hallott, amelyekből arra következtetett, hogy „a székelyföldi autonómia problémáját ott *nem látják a békekonferencián felvethetőnek*”, ezért július 24-én személyesen Nagy Ferenctől kért kihallgatást. A kisdzdapárti miniszterelnök a kihallgatáson határozottan kijelentette: 1) „A székelyföldi területi autonómiára *a Párisban megállapítandó lehetőségekhez képest* természetesen törekedni kell”; 2) Csak Párisban lehet megállapítani, hogy „a székelyföldi autonómia

¹ MOL BümTeO, XIX-B-1-c 15. doboz, 85. tétel, „Az autonóm Székelyföld területe”.

² MOL BümTeO, XIX-B-1-c 15. doboz, 85. tétel, Mikó Tibor 1946. július 9-i feljegyzése.

³ MOL Büm TeO, XIX-B-1-c 15. doboz, 85. tétel, 1946/II. BM.

⁴ MOL Me KNO, XIX-A-1-n, 5. doboz, „Z” 2675/1946., 46.558-1946.I.M.VII.

⁵ MOL Me KNO, XIX-A-1-n, 5. doboz, „Z” 2675/1946.

⁸ HIL Hm BeB, A/I/1-14, 1. doboz, 190.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

kiterjedése tekintetében meddig mehetünk el”; 3) Végül pedig a lehetőségekhez képest „törekedni kell arra, hogy a székelyföldi magyarok és az egyéb erdélyi magyarok közti jogkülönbséget csökkentsük”.¹

Mindezen megnyugtató szavak után a bizottság befejezte a munkát, a szöveget véglegesítették, majd július végén lefordították franciára.² A magyar béke delegáció augusztus elején kivitte magával Párizsba, ám *elő sem terjesztették* – annak ellenére, hogy az 1946. július 2-i szakértői értekezleten megnyitó beszédében Nagy Ferenc miniszterelnök kijelentette: „munkánknak csak akkor lesz eredménye, ha az értekezlet által elkészített autonómia-tervezetet a békeértekezleten el tudjuk fogadtatni”.³

Ezek után joggal mondható, hogy a budapesti szakértők *főlöszlegesen dolgoztak* két hónapon át. Figyelembe kell azonban venni két dolgot: egyfelől azt, hogy a magyar kormány *hibát követett el* akkor, amikor 1946 tavaszáig kizárólag a határrevíziót erőltette, és az alternatív megoldásokkal nem foglalkoztak. Másfelől a nagyhatalmak sem támogatták már 1946 nyarán az autonómia-tervezetet – valószínűleg ezt ismerte fel a magyar béke delegáció, amikor elfektette a kész anyagot.

***

Bár a szakértők munkája – látszólag – kárba veszett, úgy érezzük, mégsem volt főlöszleges, ugyanis a dokumentum *ma is alapja lehetne* egy, a jelenlegi körülményekhez alkalmazkodó tervezet elkészítésének. Az 1989 óta eltelt évtized fejleményei ugyanis bebizonyították, hogy a Székelyföld fejlődése, a székelység boldogulása nem képzelhető el az autonómia nélkül.

Jegyzet

A tervezet eredeti példánya a Magyar Országos Levéltár Jelenkori Gyűjteményében található, a Belügyminisztérium Törvényelőkészítő Osztálya iratai között.

Jelzete: XIX-B-1-c, 15. doboz, 85. tétel, 70.127/1946.

---

¹MOL Me KNO, XIX-A-1-n, 5. doboz, „Z” 2695/1946.

²MOL Me KNO XIX-A-1-n, 5. doboz, „Z” 2708.

³MOL Me KNO XIX-A-1-n, 7. doboz, „Z” 2101–1946.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

KULTÚRA, OKTATÁS

A romániai magyar közoktatás helyzete az ezredfordulón

Az oktatás minden területére kiterjedő, átfogó változtatás igénye már közvetlenül a fordulat után megfogalmazódott. Nyilvánvalóvá vált, hogy a megcélzott, politikai pluralizmuson alapuló demokratikus társadalmi berendezkedés inkompatibilis az akkori, erősen centralizált, korszerűtlenné vált műveltségeszményt közvetítő, szerkezetében és eszköztárszerében is devalválódott oktatási-nevelési rendszerrel. Ezért kiindulópontként a román társadalom és az oktatási rendszer fejlesztése közötti összhang megteremtése szerepelt, az oktatás minden területére kiterjedő, globális reform kiteljesítése révén.

Ezzel összhangban fogalmazódott meg a romániai magyar közösség oktatással kapcsolatos általános, oktatáspolitikai célkitűzése: *a képzés minden területére, formájára és szintjére kiterjedő, teljes értékű működési és tartalmi autonómiával rendelkező anyanyelvű oktatási-nevelési rendszer feltételeinek kiépítése az európai integráció szellemében átalakított országos rendszer keretében.* Az országos oktatási rendszerbe való integrálódás szükségességét egyrészt az állami rendszer által nyújtott lehetőségek kiaknázhatósága indokolja, másrészt az a követelmény, hogy az iskoláinkban szerzett tudással fiataljaink be tudjanak illeszkedni közvetlen és tágabb környezetükbe, annak követelményrendszerébe, és egyenlő eséllyel boldogulhassanak a jövő Romániájában, Európájában.

Hogy a kisebbségi, és ezen belül a magyar tannyelvű oktatás gyakorlatában miképpen, milyen mértékben bontakozik ki, teljesebben ki tényleges megújulást jelentő változás az országos átalakulás kínálta keretek között, azt éppen a saját kezdeményezések érvényesítésének mértéke, hatékonysága fogja behatárolni.

A hatékonyságot egyrészt a törvények által kínált lehetőségek alapos ismerete szavatolhatja, másrészt az, hogy a minden szintű oktatással kapcsolatos igények, elvárások megfogalmazása történjék az illető közösség anyagi és humán erőforrásainak, fogaadóképeségének pontos és naprakész ismerete alapján.

A román oktatáspolitikát az 1989-es fordulat után közvetlenül ugyanaz a túlzott centralizmus érvényesítése jellemezte, amely lehetetlenné tett minden, a rendszer megújítását célzó törekvést. Ugyanakkor a kisebbségi oktatás vonatkozásában a törvénykezés és a jogalkalmazás sajátos gyakorlata folytatódik: a szakmai, oktatási-nevelési érdekek alárendelése a nemzetállam romantikus doktrínája által meghatározott politikai céloknak. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a törvények szövege kerüli az egyértelmű, állító megfogalmazásokat, különösképpen a kisebbségi oktatásra vonatkozó megengedő paragrafusok esetében, s ezáltal lehetővé teszi a *sajátos céloknak* megfe-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

elő, eltérő értelmezések érvényesítését. Másrészt: bármilyen törvény meglete nem jelent Romániában garanciát annak végrehajtására is.

1995-ig kevés említésre méltó kísérlet nevezhető meg a pozitív kibontakozás irányában. Ez év októberében jelent meg *Az oktatás reformjának fehér könyve*¹ címen egy részletes, a kiindulás és az ún. átmeneti időszak állapotát számszerűségében is bemutató, elemző stratégiai elképzelés. Ennek alapján készült el *A romániai reform stratégiája 1997 és 2000 között*² című, az addigi esztendőik eredményeit is értékelő tanulmány, amely szerint az 1994–1996-os időszak reformfolyamatai nem minősültek kellőképpen gyorsaknak, áthatóknak és átfogóknak. Ezért a stratégia kidolgozói a főkéző tényezők megszüntetése, a reform áthatóbbá, hatékonyabbá tétele céljából neveléspolitikai paradigmaváltást hordozó megoldásokat javasoltak.

Az új határozatok és intézkedések az 1998–1999-es tanévtől kezdődően az addig csak kibontakozást ígérő, a változás és a változtatás kihívásait elének vetítő reformtervezetet kilendítették a holtpontról, s ma már teljes dinamizmusában tetten érhető a maga előnyeivel és hátrányaival együtt. Mindenképp pozitív eredményként értékelhető, hogy alapjaiban már körvonalazódtak a törvényhozás és a végrehajtás szintjén az európai normáknak megfelelő oktatás feltételei.

Szerkezeti változások

A közoktatás reformja, a román és az európai közoktatási rendszerek kompatibilitásának biztosítása érdekében, a nemzetközi gyakorlatnak megfelelő ún. ISCED³-rendszert vezeti be az oktatás szerkezetébe. Az átállás jogi alapjait az 1999/151-es törvény nyel módosított új tanügyi törvény teremtette meg. Eszerint a közoktatás terén három szint különíthető el (2. és 3. melléklet): alapfok (elemi), alsó-középfokú és felső-középfokú oktatás szintje (4+5+3/4; távlatilag 6+3+3/4). Az alap- és az alsó középfokú oktatás egységes intézményi szerkezetre, egységes tartalmi (tantervi) szabályozásra épül (időtartam szempontjából ez a két oktatási szint megfelel a kötelező oktatás európai gyakorlatának – 9 év). A felső-középfokú oktatás évfolyamainak száma 3 és 4 év között váltakozhat, a középiskola típusától⁴ és profiljától, valamint a szintet lezáró állami vizsga (érettségi, szakvizsga) követelményrendszerétől függően.⁵

¹Cartea albă a reformei din România. Institutul de Științe ale Educației, București, 1995.

²Strategia reformei învățământului din România, Neveléstudományi Kutatóintézet, Bukarest, 1997

³Az ISCED (International Standard Classification of Education) az oktatási szinteknek az UNESCO által kidolgozott és általánosan használt nemzetközi jelölési rendszere.

⁴A román középiskolai oktatás a Nemzeti Alaptanterv alapján három intézménytípus szerint szerveződik: elméleti, vokációnális és műszaki (technológiai) középiskola.

⁵Ennél a helyzet a valóságban bonyolultabb: megjelentek olyan középiskolák, amelyek a közoktatás minden oktatási szintjét magukban foglalják, olyanok, amelyek a középfokú oktatás két szintjének megfelelő évfolyamokkal működnek, és gyakori a vegyes profilú középfokú intézmények száma is (elméleti és szakközépiskolai profilok egy intézmény keretei között – iskolaközpontok).

A ROMÁNIAI ISKOLARENDSZER JELENLEG

K	Posztliceális oktatás	20–21	Egyetem	PI3	⇒5	3	⇒6
	Posztliceális oktatás	19–20		PI.2	⇒5	M.2	⇒6
	Posztliceális oktatás	18–19		PI. 1	⇒5	M.1	⇒6
F	Ö	Líceumi oktatás (tanító k.)	18–19	L.XIII.o	↑↑*	↑↑*	
E	Z	Líceumi oktatás/Szakoktatás	17–18	Líceum XII. o.	⇒4*	4	⇒2
L	É	Líceumi okt./Szakokt./Inasoktatás	16–17	Líceum XI. o.		Sz 3	⇒2
S	P	Líceumi okt./Szakokt./Inasoktatás	15–16	Líceum X. o.		Sz 2	⇒2
Ö		Líceumi okt./Szakokt./Inasoktatás	14–15	Líceum IX. o.		Sz 1	⇒3
				↑↑		↑↑*	↑↑*
A	F	Gimnáziumi oktatás	13–14	VIII. osztály			⇒
L	O	Gimnáziumi oktatás	12–13	VII. osztály			
S	K	Gimnáziumi oktatás	11–12	VI. osztály			
Ó		Gimnáziumi oktatás	10–11	V. osztály			
				↑↑			
A		Elemi oktatás	9–10	IV. osztály			
L		Elemi oktatás	8–9	III. osztály			
A		Elemi oktatás	7–8	II. osztály			
P		Elemi oktatás	6–7	I. osztály			
				↑↑			
F		Óvodai oktatás	5–6	Iskolaelőkészítő csoport (nagy cs.)			
O			4–5	↑↑	Közép csoport		
K			3–4	↑↑	Kezdő cs.		
		Oktatási szint	Életkor	↑↑			

↑↑ – a különböző szintek közötti átmenet (belépés/kilépés)

⇒ – a rendszerből való kilépés

Az oktatási szintek közötti zökkenőmentes átmenetet a különböző korosztályok pszichikai sajátosságai alapján kialakított, a tantervi követelményeket (követelmény-rendszereket) figyelembe vevő pedagógiai szakaszok bevezetésével oldják meg. Alkalmazásuk az oktatás tartalmi szabályozásában válik gyakorlattá, ezt tükrözi a román

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

megnevezés is –cicluri curriculare. A bevezetésre kerülő pedagógiai szakaszok a következők: alapozó, az alapképességek kialakításának szakasza (az óvoda iskolára való felkészítő csoportja, az I. és II. osztály); fejlesztő szakasz (III–VI. osztály); a pályaorientáció szakasza (VII–IX. osztály); elmélyítő (de aprofundare) szakasz (X–XI. osztály) és a szakosodás szakasza (XII./XIII. osztály).

Változott a tanév szerkezete is. Az évharmadok helyett 2 féléves tanév szerkezet került bevezetésre, melyeknek utolsó három hete kizárólag az értékelésre fordított időszak.

A román közoktatás minőségének javítását célzó reformintézkedések

A reform kulcskérdése, alapvető célkitűzése: a közoktatás minőségének javítása. Területei: a tantervi szabályozás és az ismerethordozók (tantervek, tankönyvek, taneszközök) reformja, a tanárképzés és továbbképzés reformja, az értékelési és vizsgarendszer átalakítása, a középfokú szakképzés átszervezése, a finanszírozás és az iskola vezetés hatékonyságának növelése.

A tantervi szabályozás

A román Nemzeti Alaptanterv (Nemzeti Curriculum) bevezetése a tartalmi szabályozás rendszerének átalakítását jelentette, azaz egy háromszintű szabályozás létrejöttét. A három szintnek az alaptanterv, a hozzá tartozó, a különböző szinteknek és típusoknak megfelelő kerettantervek és a helyi (intézményi) tantervek felelnek meg.

A képzési folyamatban közvetített műveltséganyagot az új román tantervi szabályozás hét, egymással dinamikus egyensúlyban álló műveltségi területre bontja. A műveltségi területeken belül részterületekként jelennek meg a többnyire hagyományos felépítésű, tudományközpontú tantárgyak. A 7 műveltségi terület a következő: nyelv és kommunikáció, matematika és természettudományok, ember és társadalom, művészetek, testnevelés és sport, technika és gyakorlati ismeretek, valamint pályaorientáció és pedagógiai tanácsadás. A műveltségi területeken belül a tantárgyak részterületenként való besorolása két szempont szerint történik: a tantervi státusuk (kötelező, választható és fakultatív), valamint a tudománylogika és didaktikai logika újszerű összefüggéseinek alaposabb vizsgálata alapján. Ez utóbbi szempont szerint különíthető el a multi-, pluri- és transzdiszciplináris elve alapján kidolgozott interdiszciplináris tantárgyak rendszere, amelyen belül az alábbi fontosabb változatok említhetők: izolált tantárgyak, összetett tantárgyak, tantárgyblokkok, integráló tantárgyak és integrált tantárgyak.

A második szabályozási szintet az egyes iskolatípusok intézményei számára javasolt közös értékeket és követelményeket összegező kerettantervek képezik. A tanítandó anyagot csak fő vonalaiban körvonalazzák, javaslatokat téve a műveltségi területekbe sorolt, kötelező és választható tantárgycsoportok összetételére és a hozzájuk rendelhető óraszámkeretekre.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Az Alaptanterv fontos összetevői a helyi (intézményi) tantervek, tulajdonképpen az oktatási intézmények átfogó oktatási terve. Pontosán meghatározza, a kerettanterv által javasolt műveltségi területeken belül, az adott iskola egyes évfolyamain tanított kötelező és választható tantárgyakat és azok óraszámait. Tágabb jelentésébe beletartoznak a tantárgyi (foglalkozási) programok is.

A Nemzeti Alaptanterv bevezetésének tapasztalatai továbbra is központosító törekvésekről árulkodnak. Habár a róla szóló dokumentumok fennhangoztatják a decentralizáció szükségességét, az „intézményi önállóság” mindössze a meglehetősen zsúfolt és terjedelmes kötelező törzsanyag néhány tantárgya óraszámának a rögzített keretek közötti meghatározásában, illetve a tantárgyszerkezetnek a szintén központi-lag meghatározott választható tantárgyakkal való kiegészítésében érvényesülhet. Minden más kezdeményezéshez legalább a tanfelügyelőségek jóváhagyása szükséges.

Tankönyvek, taneszközök reformja

Az ismerethordozók (tankönyvek, oktatási segédletek) reformját kezdetben az alternatív tankönyvek megjelenése jelentette (1995). A Román Állam és a Világbank közös finanszírozásában, az Országos Tanterv Tanács által át-, illetve kidolgozott új tantárgyi programok alapján kerültek fokozatosan bevezetésre (kettő, három, esetenként négy is tantárgyanként).¹ Az I–VIII. osztályban a tankönyvellátás költségeit az állam finanszírozza, a IX–XII. osztályban a szabadpiac elvei érvényesülnek.

Az alternatív tankönyvek megjelenése számos problémát okozott és okoz a kisebbségi nyelveken folyó oktatásban. Csak akadozva és nagy nehézségek árán sikerül rávenni a kiadókat arra, hogy lefordítsák és pár ezres példányszámban kiadják tankönyveiket (ami elenyészően kevés a több százszoros román tankönyvpiachoz képest). Ugyanakkor az értékesítésük is bizonytalan a példányszámból következtethető magas ár miatt.² Ilyen körülmények között egy önálló, erdélyi magyar tankönyvkiadó létrehozása jelentheti a megoldást. Az elmúlt év őszén megtörtént az RMPSZ által, az Erdélyi Tankönyvtanács és a Kisebbségi Államtitkárság segítségével alapított Ábel Tankönyvkiadó bejegyzése, kiírták az első pályázatokat (IX. és X. osztályok számára). Remélhetően ez a kezdeményezés, amely akár román, akár magyar állami szubvencióval, eredeti és lefordított tankönyveket adhat ki, aktivizálni fogja a romániai magyar tanárokat tankönyvek írására, új szakmai műhelyek kialakítására.

Az értékelés és osztályozás reformja

Az 1998–1999 tanévtől kezdődően az iskolai előmenetel mérésére külön szakaszt jelöltek ki a tanterv szerkezeti keretében (három hét, félévenként). Az I–IV. osztályban áttértek a jegyek általi osztályozásról a minősítésre. Bevezetésre került a kötelező oktatást lezáró képességvizsga³, módosult az érettségi⁴ is.

A román társadalom szerkezetében zajló folyamatok egyik meghatározó érvényű

---

¹A kisebbségi oktatásban ezen a téren két-, esetenként hároméves elmaradás tapasztalható.

²Kötő József: Reform és megújulás a román közoktatásban, annak kisebbségi vetületei; Kézirat, 2000. április

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

alapvonása a polarizálódás, a társadalmi egyenlőtlenségek növekedése, a társadalmi előnyök és hátrányok szerves egybekapcsolódása és halmozódása, azok iskolai intézményesülése.

A piaci elv térhódítása az oktatásban egyre inkább ezeket az egyenlőtlenségeket konzerválja, sőt növeli (például a szelekciós küszöbök számának növelésével). Az igényesebb oktatás elérése egyre inkább az emberek anyagi teherbíró képességétől függ (elit iskolák, magánórák, felkészítők stb.).

Társadalmi igény, hogy az oktatásunk jövőjéről gondoskodók kezeljék ezt a kérdést. Ez olyan pedagógiai és szociális kompenzációs rendszer kidolgozását feltételezi, amely lehetővé tenné a lemaradó és önerőből felemelkedni képtelen társadalmi csoportok gyermekei számára a tanulási esélyegyenlőséget.

Az esélyegyenlőtlenség, annak káros hatása jellemző az egész román oktatási rendszerre. Fokozottabb mértékben sújtja azonban a magyar közösséget. Sajátos „pluszként” jelentkezik a mindenkori román hatalomban és a román társadalomban fellelhető, időszakonként változó hevesességű intolerancia, az anyanyelvű oktatás minden eszékkel való visszaszorításának, elsovasztásának szándéka, az egységes nemzetállam megteremtése érdekében.

A romániai magyar közoktatás

A romániai magyar oktatás jelenének bemutatása során, annak érdekében, hogy érdemben megállapításokat fogalmazhassunk meg, elengedhetetlenül szükséges az oktatási rendszert jellemző tényeknek pontos számadatokkal, statisztikai eszközökkel való szemléltetése. Minél pontosabb, lehetőleg az oktatás minden területét átfogó, időben is tagolható adatokhoz tudunk hozzájutni, annál relevánsabb, az összefüggéseket és okokat is feltáró megállapításokhoz juthatunk el, kiindulási alapot teremtve a rendszer bizonyos tendenciáinak előrejelzésére.

A romániai közoktatás szerkezete

A romániai közoktatás szerkezete évek óta átalakulóban van. Az 1990 után elindult kezdeményezések és az ezeket részben szentesítő, az oktatást szabályozni próbáló kormányrendeletek, a 84/1995. tanügyi törvény és annak 1999. júliusi véglegesítése nyomán módosult az alap- és középfokú oktatás meghatározása.

A már lezajlott és a még várható változások miatt nem egyszerű vizuálisan ábrázol-

---

³ Képesség(felmérő) vizsga – a kötelező oktatás végén (VIII., távlatilag a IX. osztály után) szervezett, az alapoktatásban elért általános műveltségi szintet felmérő vizsga. Magyar megfelelői: *alpműveltségi vizsga, alapvizsga*. Ettől a tartalmi meghatározástól sok tekintetben eltér az 1999-ben szervezett képességfelmérő vizsga rendszere és módszertana, amely a korábbi formális, a politikától sem mentes gyakorlatot próbálta, próbálja bebetonozni.

⁴ A középiskolai tanulmányok a középiskola típusa, profiljai és szakjai, illetve a tanuló opciója szerint alakítható összetételű, típusú érettségi vizsgával zárulnak. Profiltól függően a nemzeti érettségi lehet A és B típusú (elméleti középiskolák, humán és reál profil), C a műszaki, D, E, F típusú a vokacionális középiskola profiljai szerint.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

ni a román iskolaszervezetet (2. és 3. mellékletek). Egyre gyakoribbak az olyan iskolák, amelyek egy intézményen belül többféle profilt és különböző hosszúságú képzési formákat nyújtanak. Másrészt a felnőttképzés és a posztliceális¹ képzés különböző formái egyre elterjedtebbek, és ezek tovább színesítik a képet. Még bonyolultabbá teszi a közoktatási rendszer bemutatását a pedagógiai ciklusok, illetve a pedagógiai szakaszok fogalmának megjelenése, valamint az, hogy e szakaszok nem feltétlenül esnek egybe az iskolatípusokkal.

Az 1998-ban bevezetett oktatási reform módosította az oktatási rendszer szerkezetét, összhangban a nemzetközi gyakorlattal, az ún. ISCED²-rendszernek megfelelően. Eszerint az iskolai oktatást megelőzi az ún. 0 fokozat, az iskola előtti nevelés szintje. A közoktatás terén három szint különíthető el: elemi (alap-), alsóközép és felsőközép-fokú oktatás szintje (4+5+3/4; távlatilag 6+3+3/4). Az alap- és az alsó középfokú oktatás egységes intézményi szervezetre, egységes tartalmi (tantervi) szabályozásra épül (időtartam szempontjából ez a két oktatási szint megfelel a kötelező oktatás európai gyakorlatának – 9 év). A felső középfokú oktatás évfolyamainak száma 3 és 4 év között váltakozhat, a középiskola típusától és profiljától, valamint a szintet lezáró állami vizsga (érettségi, szakvizsga) követelményrendszerétől függően.

Az ISCED-rendszer bevezetése is bizonyos kérdéseket vet fel. Az egyik megoldásra váró probléma az, hogy az új típusú képzések, így az érettségi utáni posztliceális szakképzés nem helyezhetőek el egyértelműen a rendszerben.

A 2. és 3. mellékletek az elmúlt években lejárt változásoknak megfelelően mutatják be a közoktatási rendszer vertikális szerkezetét, egyben azokat a szinteket is, amelyeket a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően meg szoktak nevezni.

Iskolahálózat az 1998–1999-es tanév adatai alapján

Intézményeink megoszlása oktatási szintek szerint az előző évek megfelelő adataihoz hasonlítva.

A rendelkezésünkre álló adatok szerint az 1998–99-es tanévben összesen 2419 iskolai intézményben folyt magyar tannyelven oktatás. Ezek közül 1322 önálló magyar intézményként, 1097 pedig tagozat formájában működött. Szintek szerinti bontásban, 1142 óvodában, 473 elemi, 617 általános iskolában, valamint 128 középiskolában és 59 szak-, mester- és posztliceális iskolában folyt magyarul az oktatás.³ A tanév végén a 2419 iskolai intézmény az országos hálózat 8,26%-át jelentette.⁴ Látszólag kielégítőnek tűnik ez az érték, hiszen messzi meghaladja a közoktatásban beiskolázott iskoláskorú magyar népesség részarányát (Az 1992-es népszámlálási adatok szerint 5,95%). Más értelmet kap ez az adat, ha a magyar tannyelvű iskolahálózat számszerű adatait.

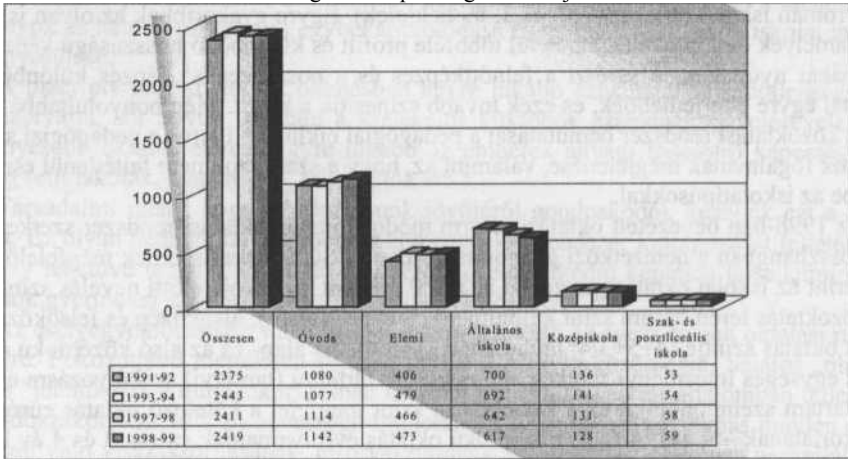
¹A posztliceális iskola a középfokú szakképzésnél magasabb szintű, a műszaki és tehetséfejlesztés területe már megalapozott tudás elmélyítését biztosító oktatási forma. A műszaki és a más típusú középiskolák abszolvensze számára kínál képzési és továbbképzési lehetőséget (a nem műszaki középiskolák számára, egy felzárkóztató, az illető profilnak megfelelő elméleti és gyakorlati előképzést nyújtó tanfolyam elvégzése után biztosítja). Az európai szakmai rendszerekkel kompatibilis csúcstechnológiák ismeretén alapuló, harmadik kategóriájú technikusokat képez.

²Az ISCED (International Standard Classification of Education) az oktatási szinteknek az UNESCO által kidolgozott és általánosan használt nemzetközi jelölési rendszere.

³A román szakminisztérium adatai. Configurația actuală a învățământului pentru minoritățile naționale din România. 1999. București

⁴A román szakminisztérium adatai szerint az országos közoktatási hálózat 29 298 tanintézetet foglalt magába a jelzett tanévben. Ebből 2799-ben folyt az oktatás a kisebbségek nyelvén, többségében (2419) magyarul.

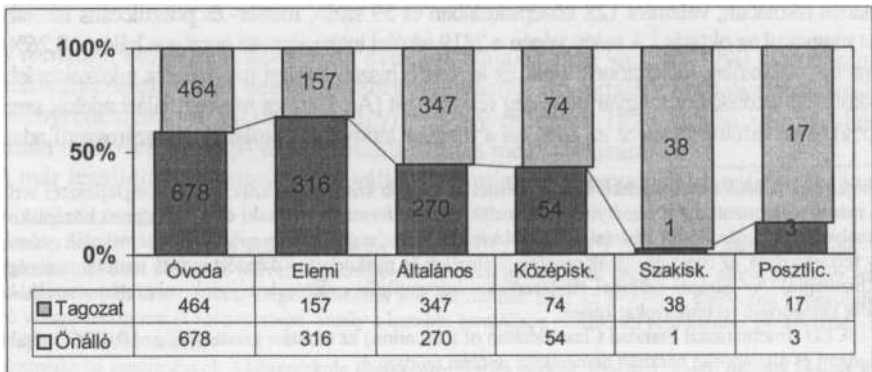
A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

összevetjük az osztályok számával és a beiskolázási adatokkal. Így válik láthatóvá, hogy nagyon sok oktatási intézményünk a megszűnés határához közelít amiatt, hogy a tanulók számának csökkenése következtében megnő az osztatlan osztályok száma. A közölt adatokban önálló magyar tannyelvű intézményként jelennek meg az egy-két tanerővel és minimális gyereklétszámmal működő falusi elemi iskolák is.

Hogy iskolahálózatunkban az ilyen intézmények vannak túlsúlyban, bizonyítják például Bihar megye adatai: a 38 elemi iskolából már csak egy működik osztott osztályokkal. Két összevont osztállyal (I–III. és II–IV.) 12 (31,6%), egy összevont osztállyal (I–IV) 25 (65,8%) rendelkezik. Hasonló képet mutat az általános iskolák nagyságrendje az osztályok számának arányában. A 63 intézményből nagy iskolának tekinthető 29. Ebben a kategóriában 2 működik 31 osztállyal, a Bihar megyei gimnáziumok (I–VIII.) 3, 3%-a, 16–20 osztállyal 6 (10,0%), 9–15 osztállyal 16 (25,0%), egy sor osztállyal 10 (15,0%) és egy vagy két összevont osztállyal a gimnáziumoknak csaknem fele, 29 (46,7%).

Intézményeink megoszlása oktatási szintenként és önállósági fokuk szerint:

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Beiskolázási adatok (1998–1999 tanév)

Oktatási fokozat	Romániában összesen		Magyarnyelven tanul		
	Szám	% ¹	szám	% ²	% ³
Óvodai oktatás	624 778	14,79	40 397	20,47	6,46
Elemi oktatás (I–IV. o.)*	1 284 507	30,41	64 938	32,92	5,05
Gimnáziumi okt. (V–VIII.)*	1 272 423	30,12	57 447	29,12	4,51
Líceumi oktatás (IX–XIII.)	718 017	17,00	27 274	13,82	3,79
Szakoktatás, inasképzés	227 585	5,39	5876	2,98	2,58
Posztliceális oktatás	96 134	2,28	1347	0,68	1,40
Összesen	4 223 444	100	196 158	100	4,5

* Ezen a két szinten az adatok tartalmazzák a kísérítő oktatásban beiskolázott tanulók számát is.

%1 – az oktatási fokozaton tanulók százalékos aránya (országosan), a Romániában beiskolázott tanulók összlétszámához viszonyítva;

%2 – az oktatási fokozaton magyarul tanulók százalékos aránya a magyar tannyelven tanulók iskolások összlétszámához viszonyítva;

%3 – az oktatási fokozaton, magyar tannyelven tanulók százalékos aránya az országos adatokhoz viszonyítva.

A táblázat adatai a következőképpen értékelhetők:

A magyar tanítási nyelvet választó gyerekek részaránya az országosan nyilvántartott tanulók létszámának 4,67 százaléka. Ez az arányszám 1,28 százalékkal kisebb, mint a magyarság hivatalosan számon tartott országos részaránya az iskolás korcsoportban (5,95%). Abszolút számokban ez közel 260 000 iskoláskorú gyereket jelent. Románul tanul vagy beiskolázatlan különböző oktatási szinteken több mint 62 000 tanuló. (A román tanítási nyelvet választó tanulók számát 50 000–55 000-re becsüljük.) A magyar nyelven tanulók arányszáma az óvodától a középiskoláig 6,46 százalékról 3,79 százalékra csökken, míg a szak- és a posztliceális oktatás viszonylatában ez az érték csak 2,58, illetve 1,4%.

A számok esélyegyenlőtlenséget tükröznek: az oktatás felső szintjei felé haladva, megtörik az anyanyelvű képzés folyamatossága. Ezt a törést szemlélteti a középiskolákban és a szakképzést biztosító intézményekben magyarul tanuló diákok számának jelentékeny csökkenése az általános iskolát végzett tanulók számához képest. Igaz ugyan, hogy ez a csökkenés a többségi nyelven történő oktatás megfelelő adataiban is jelentkezik, de a mi esetünkben jóval nagyobb mértékű. Míg országosan a továbbtanulási arány 81,87%, addig a magyar nyelvű oktatás esetében 58,81%. A különbségként jelentkező 23,06% esélyegyenlőtlenségünk mértékét jelzi. Ez azzal magyarázható, hogy elsősorban a szakképzés területén még mindig hiányos az intézményi hálózat, nincsenek megfelelő magyar intézmények. De az anyagi okok is közrejátszanak abban, hogy egyre több tanuló nem tudja vállalni a középszintű képzés költségeit

A romániai beiskolázási adatok vizsgálata az elmúlt évekhez viszonyítva, általános, az egész országos rendszert érintő regresszióról tanúskodnak. A csökkenés mértéke az 1996–97-es tanévben 1991-hez képest 13,3%, abszolút értékben 666 452 tanuló. Magyar vonatkozásban a csökkenés 16,8%, ami abszolút értékben 39 754 tanulót jelent (Amindennapi gyakorlat nyelvére lefor-

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

dítva a számokat: ez 1590 osztály, s ezzel együtt több mint 900 oktatói állás megszűnését eredményezte.) Az adatokból látható, hogy a magyar tannyelvű oktatás vonatkozásában a regresszió 3,5%-ban nagyobb mértékű. Ha ezt a folyamatot nem sikerül feltartóztatni, akkor könnyen kiszámítható, hogy a romániai magyar tannyelvű oktatás a jelenleg még rendszernek tekinthető állapotából mikor válik oktatási rezervátummá.

Növekvő tendenciát mutat a román tannyelvű iskolát választó magyar tanulók száma: míg az 1990–91-es tanévben a magyar nemzetiségű tanulók 20,1 százaléka tanult román nyelven, addig az 1998–99-es iskolai évben ez az érték 26 százalék körülire emelkedett. Oktatási szintenként: a magyar óvodások 10 százaléka, az elemisták 13 százaléka, az általános iskolások 18 százaléka, a középiskolások 31 százaléka, a szakmai és posztliceális oktatásban részt vevők 64 százaléka jár román tannyelvű iskolába. Átlagos értékekről van szó, nyilvánvaló, hogy azokban a megyékben, ahol a magyar lakosság száma nem számottevő, magasabbak, míg a tömbmagyarság esetében alacsonyabbak.

Ennek a tendenciának kiváltó okai: az anyanyelvű oktatási intézmények hiánya egyes megyékben, a középszintű oktatási hálózatban fellelhető hiányok (szakoktatás), a szülők által a gyerek „érékére” való hivatkozás, valamint az oktatásunk minőségében mutatkozó hiányosságok (elsősorban a szakképesítés nélküli oktatók magas száma). De közrejátszanak a magyar lakosság alacsonyabb demográfiai jellemzői, az elvándorlás továbbra is ható folyamata, a képzés különböző szintjein jelentkező esélyegyenlőtlenség.

A 17, magyarok által is lakott megye beiskolázási adatainak vizsgálata révén a magyar oktatási rendszer földrajzi meghatározottságáról alkothatunk képet. Ennek megfelelően különböztettünk meg három régiót: Hargita, Kovászna és Maros megye tartozik az elsőbe – tömbmagyarság –, itt a magyarság részaránya 50 százalék körüli, vagy annál több. Szatmár, Bihar, Szilágy és Kolozs megye magyarságának részaránya 20 és 50 százalék között van, közepes értékeivel átmenetet képezve az első és a szórványban élő magyarság régiója között, amelyben a részarányunk 20 százalék alatt van. Ide tartozik Arad, Máramaros, Brassó, Temes, Beszterce, Fehér, Hunyad, Szeben, Krassó-Szörény és Bákó megye.

Hasonló tagolódás tapasztalható egyes megyéken belül is. Például Biharban jelen van a tömb, az Érmellék vidéke, Nagyvárad és környéke az átmeneti értékek régiójába tartozik, míg a Fekete-Körös völgye a szórvány magyarság régiójának jellegét viseli.

Az adatokból következik, hogy a tömbmagyarságban a beiskolázási arányszámok viszonylag megnyugtatók, az anyanyelvű képzés intézményi keretei – a szakoktatástól eltekintve – megfelelnek az elvárásoknak. Viszonylag kis ráfordítással javítható lenne az átmeneti megyék lakosságának anyanyelvű oktatási esélye. A teljes felszámolás veszélye azonban a szórványmagyarság magyar iskolahálózatát. Ebben a régióban a legszembetűnőbb, az előbbieken már tárgyalt törés az oktatás alsó- és középső szintje között, amely idővel az alsó szintek megszűnését eredményezheti.

Különösen nagyfokú esélyegyenlőtlenséget jeleznek az adatok a líceumi- és a szakoktatás minden szintjén. Míg az anyanyelvű oktatás alacsonyabb szintjein és részben az elméleti líceumokban 1989 után történt egy és más pozitív irányban, addig az oktatást szervező minisztertanácsi határozatok segítségével sikerült ellehetetleníteni a magyar nyelvű szakoktatást, messze az 1989-es helyzet alá süllyeszteni.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

A szakközépiskolai oktatásban beiskolázottak megoszlása profilokként (1996–1997-es tanév¹)					
Iskolatípus	Romániában összesen		Magyar nyelven tanul*		
	szám	%1	szám	%1	%2
(profil)					
Elméleti	316 700	40	15 082	50,18	4,90
Ipari	239 800	30,2	5 529	18,43	2,30
Mezőgazdasági–erdészeti	52 100	6,6	1 092	3,63	2,09
Közgazdasági	67 700	8,5	1545	5,14	2,28
Informatika	59 000	7,4	1696	5,64	2,87
Képzőművészet, zene	9056	1,14	633	2,1	6,98
Sport	12 606	1,59	178	0,59	1,41
Óvónő- és tanítóképző	17 900	2,3	1969	6,55	11,0
Teológiai szeminárium	10 735	1,35	2331	7,76	21,71
Egyéb	7203	0,90	–	–	–
Összesen	792 800	100	30 055	100	3,96

¹– a különböző profilokon tanulók százalékos aránya az országos adatokhoz, illetve a magyar tannyelven tanuló iskolások összlétszámához viszonyítva;

²–a különböző profilokon magyarul tanulók százalékos aránya az országos adatokhoz viszonyítva.

A líceumi szinten egyenlő esélyről akkor beszélhetnénk, ha a különböző profilokon részarányunk megegyezne az országos arányszámmal. Az elmélet profilú osztályaink magas, az országos adatot meghaladó értékeit sem értékelhetjük biztató jelként, a választási lehetőségek korlátozott voltának tudható be. A 10%-nál nagyobb különbség a mi „javunkra” még hangsúlyozottabbá válik, ha hozzászámítjuk, a gyakorlatilag elméleti profilú, ún. teológiai szemináriumokat.

Messze elmarad a magyarul tanulók részaránya az ipari, mezőgazdasági–erdészet, közgazdasági, informatika és sport szakokon, míg metrológiai, koreográfiai, katonai profilok egyáltalán nem működnek magyar nyelven. Megoldást jelentene a profilválaszték bővítése, a számarányok növelése legalább az országos adatokat megközelítő mértékben. Meg kellene találni annak is a lehetőségét, hogy az elméleti líceumok profilválasztékát bővítsük, egyes infrastruktúrát nem igénylő szakokkal (közgazdasági).

Pontos képet a szakoktatási hálózatról a rendelkezésünkre álló adatokban és a rendszerben jelentkező átfedések okán nem áll módunkban szerkeszteni (elméleti líceum – matematika–informatika profilú osztály; elméleti líceum – közgazdasági profillal; iskolaközpontok besorolása vagy inasképzéssel is foglalkozó általános iskola). Ami

¹Murvai László: A magyar nyelvű oktatás Romániában, Romániai Magyar Szó, 1997. szeptember 30.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

biztosra vehető: 79 magyar tannyelvű önálló vagy tagozatos iskolában folyik valamilyen fokon szakképzés. Ez a magyar oktatás szempontjából érdekelt 18 megyéből 15-öt érint. A Nemzeti Statisztikai Hivatal adatai szerint az országban működő összes liceum 6,22%-a magyar tanítási nyelvű. Szakmunkás-, inas- és mesterképzés magyar nyelven 54 iskolai intézményben folyik, ebből 4 önálló, 50 pedig tagozat. Ilyen típusú oktatás magyar nyelven csak 8 megyében van (Arad, Bihar Hargita, Kolozs, Kovászna, Maros, Szatmár, Temes).

Magyar nyelvű posztliceális oktatás összesen 7 megyében működik (Bihar, Hargita, Hunyad, Kolozs, Kovászna, Maros, Szatmár), különböző profilokkal többnyire szakliceumok keretében.

A romániai magyar intézményrendszer infrastruktúrája

Az 1989-es változás óta eltelt időszak, ahelyett, hogy az oktatási intézmények infrastruktúrájának az egész országra jellemző elmaradottságát csökkentette volna, tovább növelte azt; jelenleg az európai színhez viszonyított elmaradás negyed évszázadokban mérhető. Szép számmal találunk olyan iskolákat, amelyekben az oktatás két, sőt három váltásban zajlik, rogyadozó, a századfordulón emelt épületekben. Hiányoznak a legszükségesebb oktatási eszközök, technológiák, laboratóriumi felszerelések, oktatási segédanyagok stb.

Ilyen körülmények között a fejlesztésre szánt alapok, az esetleges külföldi segítyek, támogatások¹, az épületek állagának a szinten tartását és nem az oktatás minőségének javítását szolgálják. Az intézményi infrastruktúra terén, ha szívesebben is, de példamutató értékkel történtek változások: jól menedzseltek iskolák is megjelentek, amelyek alapítványi pénz felhasználásával, önerőből próbálják ellátni magukat.

Az oktatási rendszer hasznélvezői adófizető polgárok, ezért az infrastruktúra finanszírozását az államnak kellene biztosítania, szavatolnia. A jelenlegi gazdasági körülmények között azonban az állam egyre kevésbé képes, vagy akar eleget tenni ez irányú kötelezettségének.

A romániai magyar közoktatás szakember-ellátottsága

Az iskoláinkban folyó oktató-nevelői tevékenység minősége, hatékonysága szorosan összefügg pedagógusaink² szakmai felkészültségével, elképzelhetetlen megfelelő képesítésű és tudású nevelők nélkül. Ezért létfontosságú feladat a szakképesítés nélküli tanerők számának csökkentése, a pályán lévők szakmai kompetenciájának folyamatos kiegészítése.

---

¹A romániai magyar tannyelvű oktatás anyaországi támogatása több csatornán keresztül történik. A magyar szakminisztérium jelentős összegekkel támogatja az oktatásunkkal foglalkozó civil és szakmai szerveződések intézményes kereteit, rendezvényeit: időszakos és folyamatos továbbképzések, módszertani központok, tankönyv- és oktatási segédletek szerkesztése és kiadása, vendégtanár-programok, tehetségápoló-, tanulmányi- és anyanyelvápoló táborok szervezése, a Magyarországon és a szülőföldön tanuló diákok támogatására szolgáló ösztöndíjak biztosítása stb. Az infrastrukturális támogatások legnagyobb része az Illyés és az Apáczai Közalapítvány pályázati rendszerén keresztül valósul meg.

²Az 1998–99-es tanévben magyar tanítási nyelven 13461 pedagógus oktatott, 2498 óvónő, 3373 tanító és 7590 tanár. A Romániában dolgozó 27 7309 pedagógus 4,85%-a.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Ezen a téren jelentkezik azonban oktatásunk talán legsúlyosabb problémája: a minimális követelményeknek megfelelő, pedagógiai végzettséggel rendelkező szakemberek hiánya.

A kérdés indokoltságát bizonyítja, hogy míg a romániai oktatási rendszerben a képzés nélküli oktatók aránya 16,6%, addig ugyanez az arányszám magyar vonatkozásban 20,2%. Szintenként megjelenítve: az 1997–98-es tanévben képzés nélkül oktató az óvónők 29,9%-a, az I–VIII. osztályban oktató tanítók és tanárok 18,4%-a, a középiskolai tanárok 12,3%-a¹. Különösen nagy az anyanyelvű oktatás sajátos területein (ének, rajz, nemzeti történelem), illetve a humán jellegű tantárgyak esetében (román nyelv és irodalom, idegen nyelvek, földrajz, történelem) a képzés nélkül oktató tanárok száma.² Ennek következménye az a gyakorlat, hogy sok intézményünkben a magyar nyelvet nem ismerő, román anyanyelvű oktatók tanítják ezeket a tantárgyakat, sajátos „kétnyelvű” oktatási formává alakítva az anyanyelvű képzést.

A szakképzés nélküli tanárok számának csökkentése feltételezi a felsőoktatási hálózat expanzióját, mennyiségi fejlesztését. Ennek alapját a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem pedagógusképző karainak fejlesztése, majd az önálló státus visszaállítása kell hogy képezze. Jelentős szerepet tölthetnek be ezen a téren az alakulóban lévő Erdélyi Alapítványi Egyetem tanárképző szakjai, valamint más egyetemi kezdeményezések, például a Partium Keresztény Egyetem is.

Szükségesnek tartjuk a pedagógusképzés azonnali reformját, mind tartalmilag, a változó társadalmi elvárásoknak megfelelően, mind szerkezetileg: alkalmazhatóbb szakpárosítások, a telített szakokon a beiskolázási számoknak a hiányszakok javára való csökkentése révén (történelem, földrajz, ének–zene, rajz, román nyelv és irodalom, élő idegen nyelv és irodalom tanárok stb.).

A Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége 1991 óta az évközi továbbképzések és a Bolyai Nyári Akadémia rendszeres megszervezésével támogatja a magyar nyelvű közoktatás minőségi fejlesztését. Négy területi oktatási központunk permanens lehetőséget biztosít az érdeklődő pedagógusoknak a szükséges információk és didaktikai anyagok megszerzésében.

Felhasznált forrásanyag

Kisebbségi oktatáspolitikai Romániában – az RMDSZ Ügyvezető Elnöksége kiadványa, Nagy F. István alelnök tanulmánya.

---

¹ Murvai László: *A magyar nyelvű oktatás Romániában*. Romániai Magyar Szó, 1998. szeptember 10.

² Az RMDSZ Oktatási Főosztálya 1999-ben összesítette a megyei tanfelügyelőségek által megfogalmazott igényeket. Tapasztalataink szerint ezek az adatok csak elenyésző hányadát jelentik az üres vagy szakképzés nélküli pedagógusokkal betöltött állásoknak. Összesítésünk alapján: 356 üres tanári állást jeleztek, szakonkénti megosztásban: 79 élő idegen nyelv, 61 román nyelv és irodalom, 47 ének–zene, 45 történelem, 29 magyar nyelv és irodalom tanár...

A székelyföldi vallási felekezetek szerepe a társadalmi béke konszolidálásában

Először is szeretném megköszönni mindannyiuknak, hogy részvételükkel megtisztelik előadásomat. Mindjárt előadásom kezdetén kísérletet teszek arra, hogy meghatározom és körülírjam a címben szereplő fogalmakat. Továbbá alpontonként kitérnék néhány olyan összefüggésre, amelyekben nézetem szerint az egyházaknak, vallási felekezeteknek jelentős szerep jut vagy amelyekben szerepet vállalhatnak, olyan összefüggésekre, amelyek befolyásolják a társadalmi béke konszolidálását. Záróakkordként pedig néhány mondatban összefoglalom a témával kapcsolatos álláspontomat. Néhány cselekvési opciót is fölvezetek szíves engedelmükkel, és hangsúlyt szeretnék fektetni arra, hogy kérdéseket fogalmazzak meg a témával kapcsolatban.

Rátérnék tehát a címben szereplő fogalmakra. Úgy tűnik, hogy a legkevesebb hozzáfűznievaló a *székelyföld* címszóhoz kívánczok. Egy régióról van szó, amely a történelem folyamán egy olyan jogrendszer talaján fejlődött egy jól körülhatárolható egységgé, amely csak erre a régióra és társadalmára volt jellemző, és amelyen belül specifikus társadalmi viszonyok és kulturális hagyományok alakultak ki. Mindezek a tényezők sokat veszítettek fontosságukból, összetartó erejükből, a kívülről ráerőltetett változások által, és amiatt is, mert nem sikerült még eléggé az alapoktól táplálkozó megújulást szorgalmazni és biztosítani számára a fejlődés útját. Így egyes vidékeken – amelyek a történelmi Székelyföldhöz tartoznak – gyengült vagy majdnem teljesen kihalt a regionális identitástudat. A jellemző viszont még mindig az, hogy székelynek érzi magát a legtöbb székelyföldi magyar kultúrán felnőtt személy és székelynek nevezik a vidék emberét a kolozsvári vagy bukaresti magyarok, az ország más nemzetiségeihez tartozó személyek és a magyarországiak is. Összességében tekintve tehát még mindig van annyira erős az együvé tartozás érzése, hogy egy jól kidolgozott fejlesztési stratégia alapján megalapozott reménnyel tevékenykedhetünk egy dinamikus fejlődő régió megvalósításáért.

Egy másik címszó a *vallási felekezetek* – a Révai Lexikon szerint „*valamely közös elvet, azonos hitet valló vallási közösség, csoport tagjai*”. Olyan intézmények, amelyek küldetésüket és működési rendszerüket vallási fogalmakkal magyarázzák. A Székelyföldön elsősorban a történelmi egyházakat kell említenünk. A régiókban élő személyek nagy többsége megjelölt valamilyen opciót a vallási hovatartozást vizsgáló népszámlálási felmérés alkalmával és nagy részük valamelyik keresztyén/keresztyén egyház tagjának vallotta magát. Továbbá léteznek régiókban olyan vallási csoportok, amelyek a közelmúltban honosodtak meg vidékünkön és léteznek, habár kevés taggal, nem Krisztus-hívó vallási felekezetek is.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Vitathatatlan, hogy a történelmi egyházak jelentős szerepet játszanak a jelen társadalomban. Nincs azonban tudomásom arról, hogy a közelmúltban végeztek volna olyan széles körű, szakszerű kutatást, amely a vallásos életet és az intézményrendszerket mélyrehatóan és sokszínűségében a Székelyföldre kiterjedően tanulmányozta volna, így nem tudhatom, hogy melyik vallási felekezet társadalomra való befolyása mutat emelkedő és melyik csökkenő tendenciát.

A vallási felekezetek vezetőinek gyakorta világi problémákkal kapcsolatban is kikéri a véleményét, ők nemcsak egyházi vezetők, hanem annak a nemzetiségnek a vezetői, ahová anyanyelvük, illetve kultúrájuk szerint tartoznak. Valószínű tehát, hogy véleményük, megfogalmazott álláspontjuk nemcsak a liturgiákon részt vevő személyekre van hatással. Ez a hatás fokozódik akkor, ha több felekezet vezetője közös állásponton van, és ilyen értelemben nyilvános közleményekben hallatják hangjukat. Lehetőség nyílik tehát arra, hogy az egyházak és a különböző vallási csoportok állást foglaljanak a társadalom napi problémáival kapcsolatban, és hogy kivegyék részüket a hosszú távú fejlődési irányvonalak kialakításában, ezen folyamatok befolyásolásában.

A következő címszó a *társadalmi béke*, ami több mint közbiztonság. A közbiztonság arra utal, hogy az állam vagy valamilyen hatalommal felruházott intézmény védelmet nyújt, hogy idegen személyek ne árthassanak az egyénnek, bizonyos társadalmi csoportoknak, ne veszélyeztessék a magántulajdon vagy a közvagyon épségét. A társadalmi béke fogalma ahhoz áll közelebb, hogy minimális védettség mellett sem kell biztonságunkat veszélyben éreznünk, mert a társadalom tagjai nem viseltetnek elenségesen egymás és a köz iránt. Ehhez szükséges, hogy minél nagyobb mértékben biztosítva legyen minden egyén számára az élethez és fejlődéshez szükséges tartalékok elérése – itt hangsúlyozni szeretném, hogy nemcsak anyagi, hanem szellemi értékekre is gondolok –, olyan értékrendet valljanak a társadalom tagjai magukénak, mely a toleranciára és a másik ember tiszteletére épül, továbbá szükséges, hogy a közhatalom intézményei a köz és az egyén érdekeit szolgálják.

A társadalmi béke fogalma szorosan kötődik az egyenlőség, az igazságosság és a teremtett világ épsége és sokszínűsége megőrzésének fogalmaihoz, amint az a „zsinati folyamat” néven, a II. Vatikáni Zsinat után a Krisztus-hívő egyházak szókincsében használatos. Ilyen értelemben az egyenlőség azonban inkább jelent esélyegyenlőséget, mint uniformitást, az igazságosság közelebb áll az egyenlő jogok és kötelezettségek szelleméhez, mint pusztán a törvény igazságszolgáltatásához, a teremtett világ megőrzésének fogalma pedig túlmutat a környezetvédelem szükségességén.

A címben szereplő *konzolidálás* szóval arra szeretnék utalni, hogy – habár társadalmunkban nem látom közvetlen veszélyét a társadalmi béke felbomlásának – mégis szükségesnek tartom, hogy a rendelkezésünkre álló eszközökkel erősítsük azt. Ilyen eszközökkel rendelkeznek az egyházak, felekezetek is, és ebből következik, hogy felelősséggel is tartoznak a lehetőségek gyümölcsöztetésében.

Majd minden terület, amelyről szólni fogok, az állam hatáskörébe is tartozik. Minden alkalommal egy külön kérdés lenne tisztázni azt, hogy az állam felelőssége mellett, milyen mértékben és milyen formában kell a vallási felekezeteknek szerepet vállalniuk. Ezekre a kérdésekre azonban jelen előadás alatt nem térek ki részletesen.

Szubszidiaritás a felekezetek intézményes szerkezetében

Egy intézmény céljai közé tartozik, hogy fenntartsa magát, saját működését biztosítsa és képes legyen megújulni, a környezetében történő változásokat leereagálni, oly módon, hogy az új helyzet ne veszélyeztesse alapjaiban az intézmény létét és épségét.

A tolerancia légköre kedvezően hat a fejlődésre, viszont egy olyan intézmény vagy társadalom, amely fejlődésre képes, hozzájárul a tolerancia légkörének megteremtéséhez. Tehát a fejlődés és a tolerancia kölcsönösen hatnak egymásra, a társadalom sokszínűsége alapja lehet a megújulásnak és a fejlődésnek. A jól ismert Szent István-i idézet szerint az „*egynyelvű és egyszokású ország gyenge*”. A megújulást, amint már említettem, elősegíti a különbözőségekre toleráns közhangulat, amelyben szabad másnak lenni, szabad új, eddig nem járt utakat keresni. Viszont az sem szabad elmarasztalva érezze magát, és nem kell társadalmi szankcióval sújtani, aki a változatlanul vagy kevés változtatással megőrzött régiben érzi otthon magát.

A fenntartható fejlődés az alapoktól kell elinduljon. Ezért szükséges, akárcsak más intézményekben, a vallási felekezetek esetén is, hogy az alapokhoz közel levő intézményes szintek széles körű döntéshozói és cselekvési szabadsággal rendelkezzenek.

Az egyházközséget például az aktívan működő csoportok éltetik. Az egyházmegyét pedig az életerős plébániák. És ugyanez érvényes bármilyen felekezetre. A központi irányításnak is megvan a szerepe, elsősorban koordinálásra, kapcsolatteremtésre, információs központra gondolok, de a helyi csoportok, plébániák és a regionális szintű intézmények – mint például az esperességek – széles hatáskörrel kell rendelkezzenek ahhoz, hogy a rövid- és középtávú fejlődés útját elő tudják segíteni, és az esetleges konfliktusokat jobban tudják kezelni. Fontos, hogy a felekezetek intézményes központja ott legyen, ahol a bizonyos felekezethez tartozó hívők többsége lakik. *Ilyen értelemben hasznos lenne több szempontból is, ha a katolikus egyháznak a Székelyföldön széles körű hatalommal felvértezett központja lenne. Ez esetben Csíkszereda, Csíksomlyó lenne a megfelelő székhely.* De azok a felekezetek is, amelyek nem rendelkeznek a Székelyföld egyik mikrorégiójában sem nagyszámú hívővel, el kell érjék, hogy vidékükön döntéshozatallal felruházott központjuk legyen, amely közelebbről látva, ott élve, jobban megértené a hívőket, sikeresebben kezelné a napi teendőket és a központi döntéshozókat jól megalapozott véleménnyel látnák el, olyan személyek, akik a jelenségeket melységükben ismerik.

Gondolom, ennek szükségességét ismerte fel a görögkeleti egyház és ezzel a céllal is alapította a csíkszeredai püspökségét. A Székelyföldön élő görögkeleti felekezetű hívők bizonyára más lehetőségekkel élhetnek és más gondokkal küzdenek, mint felekezeti testvéreik azokban a régiókban, ahol ők vannak többségben. Ezért egy helyben székelő püspök vezetése alatt sikeresebben járhatnak el gondjaik rendezésében és céljaik elérésében.

A szeretetszolgálat gyakorlata

A szeretetszolgálat az a terület, amelyben a leginkább lehetséges, hogy különböző felekezetek konfliktusmentesen együttműködjenek. A II. Vatikáni Zsinat óta, a római katolikus egyház intézményesen is kapcsolódott az ökuméne szellemének szolgálatához. A Zsinat testülete felhívta az egyház tagjait az ökumenikus mozgalomban való fáradhatatlan működésre, a saját igazsághoz való hűségre és felszólít a reményre. Ugyanúgy, az egyház hivatalos kapcsolatban van nem keresztény vallásokkal is, elismeri, hogy más vallásban is van „igaz” és „szent”. A katolikus egyházban tehát az együttműködésnek intézményesített alapja is van.

Amint azt a címszavak körülírásánál említettem, a társadalmi béke fogalmához szorosan hozzátartozik az élethez és fejlődéshez szükséges tartalékokhoz való hozzáférés. A szeretetszolgálat nagy mértékben hozzájárulhat ahhoz, hogy egyenlőtlenségeket kiigazítson, az egyén és csoportok számára hozzáférhetővé tegye a testi és szellemi fejlődéshez szükséges táplálékot. A Krisztus-hívő egyházak tagjainak ez elsődrendű feladatai közé tartozik. Úgy az egyén, mint a vallási intézmény fel kell ismerje a környezetében élő szűkölködőt, az embertársát, aki éhezik és szomjazik, aki ruhátlan, aki beteg, akit bebörtönöztek és ugyanakkor azokat is, akik éhezik és szomjaznak az igazságot, akiknek szellemi táplálékra vagy vizsgáztatásra, bátorításra van szükségük.

Kézenfekvő, hogy a szakszerűen kidolgozott és lebonnyoltított karitatív cselekedetek hozzájárulnak a társadalmi béke konszolidálásához. Ha viszont a különböző felekezetek együtt lépnek fel, úgy tetteikben, mint szavaikkal a nélkülözők, az elesettek mellett, akkor társadalmi feszültségeket vezetnek le és a békésebb együttélést formálják. A közös érdek és a közösen végzett munka segít abban, hogy felismerjük: a különbözőségek nem hordják eleve magukban a konfliktushelyzetet. Ha megismerjük a körülöttünk lévők másságát, közelebb kerülünk egymáshoz. Ettől még nem szűnnek meg a konfliktusos helyzetek, de demisztifikálódnak, nem lesznek teljesen teljesen irányításunk alatt, de jobban tudjuk kezelni őket. Egyén és közösség felteheti magának a kérdést, elfogadható-e az a tény, hogy a falvainkban, városainkban éhezniük kelljen gyerekeknek, nézhetjük-e tétlenül, hogy hittestvéreink vagy polgártársaink közül többen nem rendelkeznek a minimális normáknak megfelelő szálláshellyel, hogy nem biztosított vagy meg van vonva a tanulási lehetőség gyerekektől, akiktől évek múlva számon kérjük a képzettséget, az általunk meghatározott társadalmi normák szerint való életvitelt. Ezek a problémák hétköznapiak, olyan értelemben, hogy naponta találkozunk velük. Felelőségünk tudatában fölül kell vizsgálnunk álláspontunkat és cselekedeteinket, a felekezeteknek pedig hivatásukból és küldetésükből adódóan is részt kell vállalniuk a párbeszéd szorgalmazásában és a szeretet cselekedeteinek gyakorlásában is, egyénenként, felekezetenként, más felekezetekkel és szervezetekkel együttműködve.

A szellemi értékek megőrzése és előmozdítása

Bármilyen súlyos anyagi gondokkal küszködünk is, akár javuló, akár rosszabbodó tendenciát mutat gazdasági helyzetünk, nem kétséges, hogy a szellemi értékek megőrzése és előmozdítása nem lehet csak fényűzés, privilégium. Fontosnak tartom megie-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

gyezni, hogy a hagyományos kulturális értékek összetartanak egy közösséget, sokszínűségük hozzájárul az életminőség növekedéséhez, új kulturális értékek megteremtése pedig a közösség életképességéről tesz tanúbizonyságot, erősíti azt. Úgy a fenntartható fejlődésre, mint a társadalmi békére pozitív hatással van, ha a közösség minden tagja részesül abban a lehetőségben, hogy megismerje a hagyományokat, fogyasztója és termelője lehessen a szellemi értékeknek.

Szükséges, hogy a történelmi egyházak, visszatekintve hagyományaikra, alkotó módon járuljanak hozzá – hogy csak néhány területet soroljak fel – a zene, a színjátás, a vallásos témájú képzőművészetek fejlesztéséhez, illetve meghonosításához.

Megengedhetik-e maguknak a székelyföldi felekezetek, hogy anyagi nehézségekre hivatkozva, elhalni hagyják hagyományait, elfogadható-e egy olyan világkép, mely szerint természetes, hogy a szellemi értékekhez való hozzájutás csak a társadalom egy részének előjoga, élhetünk-e együtt azzal a gondolattal, hogy bizonyos előítéletek és az anyagi értékek igazságtalan elosztása miatt parlagon heverjen honfitársaink kreativitása, alkotóvágya és képessége.

Európai integráció

Az Európai Unióhoz országok csatlakoznak, de nagy valószínűséggel Európa a régiók Európája lesz. Ezért fontos, hogy minden lehetőséget kihasználva – belülről épülve – erősödjön a székelyföldi regionális identitástudat, legyenek jól működő – vallási és világi – regionális intézményeink. (Ilyen kell legyen például egy székelyföldi egyetem, melynek keretében világi pályára készülő diákok is tanulhassanak – a szakok és tantárgyak teljes palettájában – teológiát és diakóniát is.)

A székelyföldi régió megerősödése, az európai integrációra való felkészülése nem utolsósorban az itt élő és működő felekezetek feladata is. Ennek érdekében meg kell vizsgálni a lehetőségeket, mit jelent egy bizonyos felekezet számára az európai integráció, milyen reményekkel és milyen aggályokkal néznek a különböző felekezetek az integrációs folyamat elébe. Melyek azok a lehetőségek, amelyek a felekezetet előmozdítják, melyek azok a változási folyamatok, amelyeket ki akarnak védeni az integráció folyamatának beindultával.

Zárószavak

Székelyföld – a régió, ahol otthon vagyunk. A vidék, amely azáltal lesz egyre inkább meghatározható, ha a fejlődés vonalának dinamikája erősségében különbözteti meg a szomszéd régióktól. Ennek a célnak az elérésében fontos, hogy itt élve, otthon és biztonságban érezzük magunkat, lehetőségünk legyen a szellemi növekedésre, nyitottsággal és tisztelettel fogadjuk a vendéget, az idegent. Könnyebb lesz így viselkednünk, ha nem kell a mindennapi kenyér megteremtéséért aggódnunk. Ha a mindennapi kenyér mindenkinek kijut – legyen az egy tányér leves, egy hajlék vagy a gyerekek tudásszomját kielégítő nevelés és oktatás –, ha ezeket és az ehhez hasonló alapvető

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

szükségeket senkinek sem kell nélkülöznie, könnyebb lesz toleránsnak lenni és a fejlesztésre, növekedésre összpontosítani figyelmünket.

Széles körű befolyásuk miatt a székelyföldi egyházaknak vezető szerep jut abban a törekvésben, mely a régiókat egy prosperáló vidéknek szeretné tudni. A vallási felekezeteknek megvan az erkölcsi értékrendjük, amely alapot jelenthet a továbblépéshez és rendelkeznek egy olyan infrastruktúrával, amely hozzájárulhat jelen társadalmunkat érintő kérdések és a lehetséges válaszok megfogalmazásához, cselekedetek véghezviteléhez, az anyagi és szellemi értékek hozzáférhetőségének és igazságosabb elosztásának biztosításához. Támogatásra méltó tehát minden olyan felekezet és minden működő csoport felekezeteken belül, mely hasonló értékeket vall magáénak és azok megvalósításáért tevékenykedik a településen, ahol élnek a csoport tagjai, együttműködve más felekezetekkel és civil szervezetekkel, akikkel az együttműködés sikeres, áldásos.

A jövő megméréstetése Európa mércéjével történik majd és a székelyföldi felekezeteknek fontos szerep jut abban, hogy Európa népei ne fölfordulást, hanem a rendtartó székely falu hagyományára épülő településeket találjanak nálunk, ne a szegénykonyha látogatói gyarapodjanak általunk, hanem kezük és értelmük munkájával kenyert kereső nőkkel és férfiakkal, egy olyan társadalommal bővüljön az Unió, amelynek szellemi értékei jóval a politikai döntések előtt európaivá teszik szűkebb pátriánkat.

Vidékünk képzőművészetének szubjektív megközelítése

Minden különösebb tisztánlátás nélkül fel/be lehet ismerni, vidékünk (Hargita megye) kultúráját két alapvető összetevő – a népművészet és a képzőművészet – határozza meg. Ha csupán a *magas* kultúra kibontakozását vizsgáljuk, akkor leginkább a képzőművészek teljesítményeiről adhatnánk hírt. Ez a ténymegállapítás, nyilván, nem kisebbíti az irodalom, a zene vagy a színművészet terén elért eredményeket; vitathatatlan azonban, hogy vidékünk huszadik századi csúcseredményeit leginkább a képzőművészet eredményezte (érvényes mindez a közelmúlta, akár jelenünkre is).

Mióta a kultúra modern intézményrendszerei kialakultak, megszilárdultak, a galéria és a festő (s így a színház és a színész, a kiadó és az író stb.) lépéseket tett a róluk író személy megnyerésére, anyagi és erkölcsi értelemben egyaránt. De mindennek egyik legfőbb ellenhatásaként, mióta a kultúra modern intézményrendszerei kialakultak, megszilárdultak, a róluk író személy – a kritikus – állandóan a számára felállított csapdákat igyekszik valahogy elkerülni. S nem (csak) azért, mert felesleges érezte, más-képp veszélybe kerül: elveszti erejét, hitelét, szuverenitását, sőt – ami legrosszabb – piacképességét. A kritikus akkor szület(he)tett, amikor a megrendelő immár nem a fő-úri mecénás volt, hanem az arctalan közönség, és amikor a művész immár nem udvari alkalmazott volt vagy a mánásoknak hajbókoló vándorpiktor, hanem magányos termelő az átláthatatlan piacon. Valamikor akkor vált nélkülözhetetlenné a kritikus, amikor a piac és művészi magány között föl kellett (és föl is lehetett) oldani a kibékíthetetlennek tűnő ellentéteket. A pártatlan közvetítés szándéka ekkor jelentkezett igényként, s ez a szándék mindaddig termést is fog hozni, míg a művészeti élet szerkezete őrzi a benne szereplők státusát, presztízsét.

Mégis úgy tűnik, e kívánt és elvárt magatartásforma alól kifutott a mai valóság. A tehetségével függetlenségét és függetlenségével tehetségét védelmező kritikus egyszerűen szinte fölösleges emberré vált, s tehetetlenül keresi a válaszokat (történelmünk során már hányadszorra?) a benne megfogalmazódott kérdésekre. Honnan közvetítsen hová? Mi ellenében védjen mit? Kit népszerűsítsen kinek? A liberalizálás jegyében felszabadult az *elnyomott* bővli és szabadversenyezni kezdett a kultúrával, a közönség nyilván a legkifizetődőbb befektetési tippet keresi egyfolytában, a művészeti intézmények és a művészek pedig meg akarnak élni. Ki akarják fizetni a terembékeket és több színnyomású katalógusokhoz keresnek szponzorokat. S el lehet ítélni őket azért, mert hírverést várnak tárlatukhoz és *pozitív szakértői véleményt!* A zabolázhatatlan kritikus, a sanyarú idők szavát nem értő kritikus, a műgond, a minőség, az

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

esztétikum mellett handabandázó kritikus immár nem illik ebbe struktúrába. Homok a gépezetben, mondhatnánk. Nincs funkciója itt. Mert minél hatékonyabb, annál több kárt okoz. Annál inkább szűkül a kulturális nyilvánosság, annál több művész támogatása lesz megkérdőjelezhető (s manapság, az emlékszobrok és domborművek újabb reneszánszában ez egyáltalán nem lényegtelen dolog), de annál inkább előretör a művészet feketegazdasága is, a soha, sehol, senkitől kritikailag nem ellenőrzött pótkultúra. Tehát kritikus legyen a talpán az, aki e szorítások között is nyugodt lelkiismerettel hű tud maradni valódi szerepköréhez.

Megmaradt az ágaskodó kérdés: mit tehet a tehetségével függetlenségét és függetlenségével tehetségét védelmező kritikus egy olyan világban, amelyben a különböző összefonódások a kapcsolatok természetes létformájává váltak? Közvetítsék a magas kulturális teljesítményeket, ha hozzájutnak, és sújtsanak le a silány tömegkultúrára, ha útjukba kerül? A lecsúszástól való félelemben, önvédelmi kényszertől hajtva behódolni (maradéktalanul vagy látszólagos feltételekkel) különböző intézményrendszerek politikájának, prominens személyek véleményének? Közéget teremteni mindenáron a különbejárati véleménynek?

Az elmúlt évtized bizony minőségi változásokat eredményezett régióink képzőművészeti életében. Persze nem mindig pozitív irányban. Az országos szövetség keretei, finoman fogalmazva, meglazultak; a központosított kulturális intézményrendszer pénzhiánya miatt a képzőművészeti élet irányítását (még ha részlegesen és esetlegesen is) más intézmények, szervezetek vették át. Mások is jogot formáltak (hiszen a préri szabad!) kiállítások szervezésére, s jól-rosszul működtették is azt, amit a hivatalos érdekvédelmi szervezet elmulasztott vagy kevés figyelemre méltatott. Példaként elég felemlíteni csak az olyan hagyományos kezdeményezéseket, mint az erdélyi magyar folyóiratok szerkesztőségei által szervezett tárlatok (melyek közül a mai napig is rangot adó a *Korunk Galéria* vagy újabban a *Művelődés Galéria*), a gyergyószárhegyi, homoródmonti, fortyogó-fürdői, Szent Anna-tói, szalontai, torockói, nagyenyedi, zsoboki, dési stb. alkotótáborokat, az Erdély-szerte létesült (magán- vagy különböző civil szervezetek, éppenséggel egyházak által működtetett) galériákat, múzeumokat (a kolozsvári Gy. Szabó Béla Galéria, a Heltai Kávéház pincegalériája, a Szervátiusz-múzeum, a Györkös Mányi Albert Emlékház, a nagyváradi Tibor Ernő Galéria, a Csíkszeredai Golden Gallery, a Tilos Kávéház, a Kriterion Alapítvány galériája, a torockói Tóbiás Éva Galéria, a zilahi és dicsőszentmártoni Magyar Ház, a csík-szentmártoni Falumúzeum Mátyás József-terme, a homoródszentmártoni Képtár stb.). Építő szándékok megtestesítői mind (még ha tevékenységüket aligha lehet kifogásolhatatlannak tartani), de mindez nyilván nem mentesíti a Képzőművészeti Szövetséget vagy akár a nagy sajtóviszszhanggal (újra)alakított Barabás Miklós Céhet, melyeknek elsődleges célja a szakma védelme. S az nem vitás, erre igazán szükségünk lenne, alkotónak, közösségnek egyaránt, hiszen életünk színpadát hovatovább a művészet tetszetős köntösébe bújtatott sorozattermékek, bővlik árasztják el. Ami önmagában még nem lenézésre kárhoztatott tény, hiszen a sorozatban termelt (tömeg)árut nem mennyisége teszi azzá, ami, hanem az előállítás mikéntje és módja. A tömegigény kielégítése szükségszerű folyamat. A művészet fogalma azonban nem társítható a tucattermék (bármilyen tetszetős formába legyen is öltöztetve) fogalmával.

Bármelyik kor művészete tükre (akár az alkotó deklarált szándéka ellenére is) a világnak, a természeti-tárgyi valóságnak. Szükségszerű-e, hogy a művészet jelenkorunk gazdasági-társadalmi kötöttségei miatt a tömegizlés kiszolgálására alacsonyodjék? Nyilvánvalóan: nem. S ha nem, a művészet terén akkor várhatunk minőségi változást,

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

ha az őket működtető szférákban is előre tudunk lépni. Ebből persze korántsem következik, hogy ebben a folyamatban passzív szerepre vannak kárhivatva az alkotók. Dehogyan. Éppen a művészek kellene a leginkább sürgessék a megváltó folyamatokat. Létfonosságú szerepük ma is az (vagy legalábbis annak kellene lennie), hogy a természetes és mesterséges energiát kultúrává, az anyagot eleven, hosszú távon is tartalmas művészi jelképekké alakítsák át. Amilyen környezetbe építik be magukat, olyan emberré válnak és olyan szellemi-fizikai mozgáslehetőségeket teremtenek maguknak – holnap. Amilyen mértékben válik harmonikussá kapcsolatuk szűkebb-tágabb környezetükkel, oly mértékben és akképp kötődnek egymáshoz erkölcsileg-etikailag.

Szinte közhelyszerűvé vált a megállapítás: az erdélyi képzőművészet jelentősége a romániai magyarság tudatának, önismeretének, műveltségének alakításában az irodalom szerepével vetekszik, értékei viszont nehezebben hatolnak be közművelődésünk mindennapjaiba. A székelyföldi képzőművészek egyéni és közös munkálkodásai ilyen szempontból (is) rengeteg tanulsággal szolgálhatnak. Banner Zoltán gyűjtőfogalmával élve, a *Hargita-műhely* (értve alatta mindazon művészt, aki valós vagy válsztott szűkebb hazájában – az „utolsó Szent Hegy”: a Hargita körül – él és alkot) az *európai művészeti tapasztalatoknak a helyi életetényezőknél és érzéseken való átszűrésével, átgyúrásával, az élő hagyományokkal való egyeztetéssel céltudatos emberi-táji művészeti vonásainak meghatározása felé gravitál.*

Az újonnan felvetődött önmeghatározás kérdése elsősorban a fiatalok számára sarkalló kényszer. A hagyományos, látszólag problémamentes, az elnyomás kijátszására titkos nyelven írt alkotások helyett, ők a továbblépés lehetőségeit kutatják. Gesztusuk így módon fontosabb, akár a tartalom, s a haladás szükségének, mi több elkerülhetlenségének hirdetése előrelébb számukra, mint az elért eredmények. Számító józansággal igyekeznek helytállni, pótolni az elmulasztott vagy eleve elfojtott lehetőségeket, s miközben a jelen helyzet nehézségeiből és esetlegességeiből kiutat keresnek, vállalják a menetközben történő tanulás kudarcait. Erdély-szerte is észlelhető, a piktúrát egyre inkább kiszorítják az ún. médiumok: az obiect, az assemblage, a performance, az installáció, illetve a videóművészet. Bár a médiumok jelenléte szűkebb hazánk művészetben nem teljesen új; visszaszorításuk után szélesebb körű elterjedésük valójában csak mostanság észlelhető (lásd az AnnArt osztatlan népszerűségét). Térhódításuk természetesen nem mentes a külföldi hatásoktól, mégis többről van itt szó, mint nemzetközi modellek egyszerű átvételéről. Az egyéni megfogalmazások értékén és hitelességén túl, létezik néhány olyan tényező, melyek elősegítik e médiumok helybeli létjogosultságát: célszerű kifejezési eszközökké válnak abban a helyzetben, amelyben az elemzés, a józan, logikus gondolkodás, fontosabbnak tűnik a szárnyaló érzelmi megnyilvánulásoknál. E modellek lehetőséget teremtenek a különböző jelentésrétegek egymás mellé helyezésére és ütköztetésére, alkalmasnak bizonyulnak egy destruált és zavaró kontrasztokkal teli valóság megragadására és felmutatására.

Bár a Hargita-műhely fogalmat jelenünkben egyre inkább vitatják (főleg a közelmúlt esztendőiben ideköltözött más-más észjárástól, elképzelésektől hajtott képzőművészek), az kétségtelen, hogy a '60-as évek fordulójától kezdődően egyre több képzőművész választotta szűkebb pátriájának e vidéket. Persze nem beszélhetünk kizárólag egy városban szerveződött telepről: bár javarészt a megyeszékhely, Csíkszereda adott otthont és foglalkoztatást a képzőművészeknek, az összkép csakis a Székelyudvarhelyen, Gyergyószentmiklóson, Székelykeresztúron, de Korondon, Gyergyóalfaluban, Szentegyházán, Gyimesközéplekon működőkkel teljes. A nagyarányú és évtizedekig tartó művészeti kolonizálás ebben a térségben bizonyos értelemben *őrségváltásnak* is

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

számított, hiszen az önkéntes telepalatítók művészetileg nem vákuumot, de mestereket találtak itt, s a nagynevű elődök életműveinek ösztönző hangulatát. Elsősorban Nagy Imre munkássága, természetszemlélete, magattartása nyomta rá bélyegét az e vidék művészeti rangjának általános elismertetéséért folytatott kezdeti munkára és a Csíksomlyón élő műgyűjtő Gál Ferenc patronátusa, de az itt született Nagy István, Márton Ferenc és Szopos Sándor művei is tiszteletet parancsolóan, mércét jelentve magaslódtak a pályakezdő művészek előtt. Gaál András, majd Márton Árpád feltűnéssel kezdett aztán fokozatosan körvonalazódni e régió művészeti élete, a Csíkszeredai régi múzeum kiállításoknak adott helyet, majd 1968-tól a Romániai Képzőművészeti Szövetség új megyei fiókjának megalakítása is segítette a képzőművészeti értékek köztudatba való emelését, elismerését. Ráadásul 1972-ben – Nagy Imre pártolásának és Fazakas János akkori kereskedelmi miniszter segítségének köszönhetően – a Csíkszeredai városvezetőség a régi Művelődési Ház hátsó traktusát műtermékké alakíttatta át. A szemhatár – közönségé, művészeké egyaránt – fokozatosan tárgult, a kiállítás-sorozatok közelebb hozták egymáshoz a művészeket, bővült a kapcsolatszer. S fokozatosan kikristályosodott egy művésztelep alapításának szándéka.

A gondolat nem volt újkeletű. Nagybánya, Gödöllő, Kecskemét példájára hivatkozva, már 1912-ben javaslat hangozott el a csíki sajtóban egy festőiskola és művésztelep fölállítására. A vasút és korszerű műút kiépítésével megszűnt a vidék elzártsága, s az elképzelés pártolói (köztük dr. Újfalusi Jenő Csíkszeredai polgármester) a pompás természeti táj előnyeit kívánták városuk javára felhasználni. „Hogy művészetünknek honi gyökereit megerősítsük és a székely népművészet az őt méltán megillető helyét elfoglalja, fel kell állítanunk a *Csíki székely festőiskolát*” – nyomatékolja a Csíki Lapok 1912. június 26-i lapszáma. A vármegye addig is ösztöndíjjal segítette művészi hajlandóságú fiait. Nagy István, Siklódy Lőrinc, Szopos Sándor és Márton Ferenc vették igénybe ösztöndíjait. (S tegyük hozzá, Csíkban egyetlen segély- és ösztöndíjforrásból támogatták ez idő tájt a tanulni vágyó fiatalokat; ez a forrás pedig a csíki magánjavak vagonkomplexuma volt, az egykori havasi határőrirtok jövedelme. Évente 4–5000 forintot pénzalapot biztosítottak a tehetséges székely ifjak számára, s ez az alap sok tehetséges ifjú pályakezdését biztosította gazdasági, műszaki vagy humán pályán. Ha csak a csíki származású festőket, szobrászokat vesszük számba, alig van olyan tehetséget mutató fiatal, aki ne élt volna ezzel a lehetőséggel; az 1895–1900 közötti időszakban, az említettekén kívül például Jánosi József, Kolombán Ferenc, Marthy Pál kapott ilyen segílyt.) A Csíki Lapok a terv kivitelezésére is tanácsot adott: „Építsen a vármegye négy-öt családi házat. Telepítsen ide festőművészeket, kik ingyen lakást és minden tanítvány után bizonyos járadékot kapnak. Ezek felkeresik festői szépségű helyeinket, a Hargita, a Szent Anna-tó, Gyilkos-tó, Békás-szoros szépségeit és széles körben ismertté teszik”. A nagyszámú rokonszenvező, pártoló ellenére a művésztelepből nem lett semmi, az alapítás gondolata csupán három évtized múlva merült ismét fel. A mintagazdaságot berendező Nagy Imre kívánt festőtelepet alapítani, ezúttal Csíkszereda szomszédságában, Zsögödön. Ezért hívta magához a művészbáratokat s a fiatalokat, hogy ismerjék és szeressék meg a tájat. Móricz Zsigmond is két hetet töltött Nagy Imre zsögödi házában; sokat beszélhettek a művésztelepről, annak hasznosságáról, valószínűleg ennek hatására írhatta 1942-ben a Kelet Népében, hogy „festőiskolát kellene itt csinálni, újjászületne a magyar festészet. Olyan új színeket kap itt az ember, nem ismer rá az életre: mintha tiszta ózonba kerülne minden élet”. Elképzelésének támogatására Nagy Imre az akkori miniszterelnököt, Teleki Pált is rávette, aki egymillió pengőt irányzott elő a zsögödi művésztelep részére. Mégsem sikerült. A há-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

ború szele nagyon közeledett – ismerhetjük meg a kudarc okát Nagy Imre *Följegyzéseiből*. „Minden meglassult. Az egymillió pengőből Csíkszereda városa megvásárolta Zsögödfürdőt, ahová a művésztelepet szántam. Az épületeket, fürdőt rendbe tettük, de annál több már nem történhetett: jött a háború.” De amint sejteni lehet, az egyház sem pártolta az ügyet, későbbi naplójában olvashatjuk: „mindenki meg volt győződve, hogy én kommunista vagyok, főleg pedig a papok. Ennek köszönhettem annak idején, hogy a művésztelepem nem sikerült”. Aminek alapítására történt egy harmadik kísérlet is. Gaál András a hajdúböszörményi alkotótábor példáján fellelkesülve, 1972-ben János Pál múzeumigazgatóval vállaltva próbálta megvalósítani a régóta dédelgetett tervet. Ugyancsak Zsögödön kívántak alkotóházat építeni, melyben a meghívott képzőművészeket látnák vendégül. „Még épületfát is vittünk a kiszemelt helyre – emlékezik vissza Gaál András a kezdetben megvalósíthatónak tűnő elképzelésről –, de rövid idő alatt mindent elsepertek onnan, bulldózerrel nyomták el, s csak hallom egyszer: a tervünknek vége, nem lesz itt műterem, a Szekuritáté épít ide üdülőt.” A tervről mégsem mondtak le: előbb a csíksomyói, Kos Károly tervei szerint emelt Kalot épületében próbáltak berendezni nyári művésztelepet. Egy újabb kudarc után, Zöld Lajos újságíró lelkes munkavállalásának köszönhetően lett végül a művésztelep színhelye a gyergyószárhegyi ferences kolostor. Ennek a választásnak (s természetesen a konok építőmunkának) lett aztán eredménye az 1974-ben alakult *Barátság* képzőművészeti, s az 1978-ban alakult *Szépiertető Kaláka* népművészeti alkotótábor, melyek – nemzetközi elismerést kiérdemelve – a mai napig is működnek.

Művésztelep? Alkotótelep? Alkotótábor? – az évek során minden fogalmat használták már a meghívott képzőművészek néhány hetes gyergyószárhegyi tartózkodásának megnevezésére. Újraindulásakor – 1990-ben – a tábor nagy visszhangot kapott a magyar nyelvű sajtóban, kiváló alkalom volt többször is feleleveníteni a közös élményeket, a kezdeti célokat, alapításának körülményeit, a hatalom ellenkezését kijátszó furfangokat, s az együttműködés valós szellemiségének különböző vetületeit. De senki sem firtatta különösebben, melyik fogalom fedi igazi jelentését, márpedig e fogalomponosítás nem felesleges, az alkotók ittlétének talán éppen egyik lényegi kérdése ez. A pontosítás újra és újra elvégzendő, mivel a felsoroltak nem rokonértelmű szavak, noha használatuk (s minden bizonnyal a sajtónyelv árnyalatokat, nemegyszer lényegi különbségeket is összemosó hatására is) azt sejteti.

A művésztelep a művészettörténeti hagyományokból leginkább a festőkolóniákkal mutat rokon jelleget: egy helyben dolgozás, az ösztönző, ihletet adó motívum, témaegyüttes közelében. Az alkotás jelenségeivel foglalkozó szakemberek szerint ennek ma már kizárólag a művészettörténetben van létjoga, hiszen – ahogy mondani szokás – a posztindusztriális társadalomban (útban az informatikai közösség szervezete felé) a településábrázolás, a táj valamiféle elvonatkoztatása a bűvös két dimenzióra idejét múlta. Persze, hivatásos képzőművészek üzik ezt is, némi megkésettiséggel, termelve helyi érdekű festménygyűjteményeket a fenntartóknak, támogatóknak. Az alkotótelep, alkotótábor egymástól nem túl messze eső fogalmak: bizonyos körülmények közötti együtt dolgozást jelent. Közös művészeti célok is előfordulhatnak, egy-egy csoport által elvégezhető-megvalósítható művészi programok, dominálhat a műhelyjelleg (valamely technika, művészeti ág alapszintű, s az évről évre visszatérőnek mind bonyolultabb fokú megtanítása-elsajátítása is cél lehet). Így létrejöhet – miként a nevezetes művésztelepek múltjából ismeretes főleg – a mester-tanítvány viszony, ami nyilván elképzelhetetlen a résztvevők mellérendeltségi viszonyaira alapuló, jobb híján nevezük szimpóziumoknak, a szűk körben való, párhuzamos, de az elképzeléseket, eredményeket folyamatosan megbeszélő alkotói munka esetében.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Talán itt leltünk rá a legmegfelelőbb meghatározásra: a gyergyószárhegyi tábor közös eszmecserére, diskurzusokra lehetőséget adó találkozóhely. A romániai alkotótelepi mozgalmat is meghatározó *közösségteremtő fórum* művészek barátkozását, együtt gondolkodását, együtt dolgozását elősegítő lehetőség, alkotási keret (akár egy konkrét feladaton vagy közösen választott tematikán, közös művön; lásd éppen a Lovag-terem kazettáinak tervezését, megvalósítását – Deák Ferenc, Kántor József, Kiss László, Gaál András együttes művét). A hiánypótló tábornak, a vonzaskörébe kerülőknek köszönhető az a gazdag gyűjtemény, ami az évek során egyre nagyobb régió kortárs képzőművészeti múzeumává vált, s közben látványos eredmények, csöndesebb, háttérben zajló bukások, tévutak is felrajzolódtak a most már negyedszázados időtérképre. Ez idő alatt rangos alkotótelepek haltak el vagy silányodtak el, újak jöttek létre, régebbiek módosultak, alakultak át, de a szárhegyi tábor mindenkori szervezői a gyűjtemény további gazdagítására törekedtek. Persze, számolni kell(ett) a tábor legádázabb ellenségével is, a lemerevedéssel, az automatizmusok elhatalmasodásával is, hiszen az élet a kihasználatlan és fel nem ismert lehetőségekkel együtt lép tovább, s a babérok is megfakul(hat)nak. Gyorsan elavulttá válhat a tegnapi újdonság, s éppen ezért szükséges az állandó megújulás, a mindig-mozgás, a körülmények szüntelen változásához alakítása alkotótábornak, telepnek egyaránt.

1999 nyarán ünnepeltük a gyergyószárhegyi alkotótábor fennállásának 25. évfordulóját; az eltelt negyed század alatt a művészta-
bor szerkezete is átalakulásokon ment keresztül; pontosabban szólva, az eredeti keretek kibővültek, újabb és újabb tartalommal telítődtek. A megyei költségvetésből fenntartott szárhegyi Kulturális Központ valójában a Zöld Lajos-féle alkotótáborok *jogutódjaként* kezelhető, viszont szerepét tekintve – a művészta-
borok további megszervezése mellett – jóval többet vállal. Talán nem tévedünk, ha ezt a „többletet” *egy nagyközösség autonóm kultúrpolitikájaként* fogalmazzuk meg. A nagybányai fogantatású festészet nyomdokain haladó szárhegyi művészta-
bor „kapui” a másképp gondolkodó alkotók számára is megnyíltak; Szárhegyhez immár nem csupán a *barátság*, de a *másság* fogalma is társul, hiszen 1998-ban a Tülső P’Art csoportosulás szervezett itt nemzetközi tábor, majd a zömmel jászberényi vonzaskörű alkotók.

Az a tény, hogy a szárhegyi tábor megmaradt, és most már negyedszázada működik, pompásan bizonyítja, hogy nem az ország (vagy valamely kormány) kultúrpolitikai szándékának kinyilvánításaként jött létre, de egy valódi, *belső igényből* teremtődött meg. Ráadásul, az alkotótelepi mozgalom lanygulásának (éppenséggel bukásának) időszakában Hargita megyében, Szárhegyen kívül Homoródszentmártonban is több mint két évtizede működik egy művészta-
bor; s 1997-ben Csíkszögön is kísérletet tettek egy szobrászati alkotótábor rendszeresítésére. (A Szent Anna-tónál nyaranta megrendezett AnnArt inkább a szomszédos Kovászna megye felé gravitál.)

A homoródmonti művészta-
bor alapvetően festészet-súlypontú, s a résztvevők csaknem egybehangzó véleménye szerint a táj egyedi szépsége és változatossága alkalmas arra. (De azt is mondhatjuk, szinte kényszeríti a művészeket a látvány befogadására, ami nem egy esetben anakronisztikus impresszionizmust eredményez.) „A 20. év küszöbén önkéntelenül is felmerül a kérdés: hogyan tovább?” – kérdi felelősségteljesen Nagy Attila, a Homoródmonti Művészetért Alapítvány kuratóriumának elnöke. (Kiállításkatalógus, 1996) „A második évtized, a huszadik összesereglés már nem lehet olyan, mint a többi. Mindenik táborozásnak megvoltak a jellegzetességei, de most már eljött annak is az ideje, hogy kilépjen a szűk provinciából. A gyergyószárhegyi Lázár-kastélyban megyei fenntartással létrejött egy állandó művészta-
bor. Mi meg min-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

den évben újra kell szervezzük a szponzorokat és a művészeket. Ezért lenne kívánatos egy élő formára alapozni az udvarhelyszéki tábor. Létrehozni egy olyan tábor, amelynek fenntartója Udvarhelyszék közönsége, minden kulturális intézménye lenne, Parajdtól Oklándig mindenki magáénak érezhetné.” Mostanában egyre gyakrabban kerül szóba a művészek generációváltása, annak a bizonyos stafétabotnak a kérdése. A tábor múltja mérlegkészítésre is sarkallja a szervezőket, eddigi résztvevőket; a humorómenti alkotótáborban is tapasztalható egy fiatalító, frissítő törekvés.

Csikszeredában, de Székelyudvarhelyen is valóságos művészkolóniáról lehetne beszélni; még jelenlegi állapotában is, mert hát a ’89-es rendszerváltás felgyorsította az amúgy is tapasztalható kívándorlást. (Hogy csak Adorjáni Endrét, Beczassy Antalt, Bogáti Kispál Lajost, Eröss Istvánt, Ferencz Ernőt, Kántor Józsefet, Kiss Lászlót, Márkos Andrást, Salló Istvánt, Szabó Bélát, Vinczei Sándort, Ughy Istvánt, Xántus Gézát emlísem.) A közelmúlt csoportos kiállításainak megnyitóiokor azonban már-már sztereotip szöveggént szokott elhangzani, hogy az éppen aktuális seregszemle korántsem tud hiteles, átfogó keresztmetszetet adni valódi erőviszonyokról – s legtöbbször azért, mert a jelentősebb alkotók közül feltűnően sokan hiányoznak. Igaz, a csikszeredai Kriterion Alapítvány Galériájában, a Tilos Kávéházban, a Golden Galleryben és a Virág utcai galériában az elmúlt esztendőkből volt néhány olyan kollektív tárlat is, ahol nem a hiánylista, de a jelenlévők, a meghívásra válaszolók névsora volt a jellemző. Ezek a kiváltott csoportos gesztusok talán a legértékesebb megvalósításai az említett galériáknak. Remélhetőleg, a generációk, értékredek, magatartásmódozatok közötti kapocs-szerepüket továbbra is meg tudják őrizni.

Visszatérő megállapítás továbbá, hogy az elmúlt évek jelentős változásokat eredményeztek régióink képzőművészeti életében. Bizonyos tartalékok kimerülésének, utak összeszűkülésének vagy éppen járhatatlanságának, az egykori művészeti infrastruktúra megomlásának lehetünk (gyakran szenvedő) tanúi. A megmentő és felüldítő konszolidációra, a biztos, szilárd alapokra épülő viszonyokra várva, jelenleg is átmeneti időket élünk. Érdekes ilyen szempontból a Tilos Kávéházban, egy Artaud-szövegészlet köré (...*új testet kellett találnom, amely ellenáll a teljes és végtelen fájdalomnak*) visszatérődt 1997-es csoportos tárlat, melynek figurális kompozíciói is mindössze a jelen és közelmúlt töredékeiként lettek kiállítva. S bár töredékként még nem viselhették magukon az idő, a történelem átformáló, átszellemítő nyomait, sokatmondóan szemléltették korunk és vidékünk tranzit-állapotát. A töredék, a *tranzit* ma is hiányérzetet jelent, az egész megragadásának lehetetlenségéről beszél, és arról a vágyról, hogy ezt a lehetetlent mégis megkísértsük: ha mégoly aprócska részlet(ek) megragadásával is, de megpróbáljuk megjelölni azt a helyet, ahol otthonosan érezzük magunkat most és az elkövetkezendőkben. Az akkori harminchárom kiállító művész – kezdők és elismertek – számára ez a hely a Tilos Kávéház volt. Ahol az egyes, esetleg egymásnak idegen vagy egymástól távoli műalkotások között megteremtődhetett a valódi kontextus és konszenzus, a korábbi évek – a műveket fétisszerűen, egymástól elszigetelten bemutató – gyakorlatától eltérően.

Pótcselekvés lett volna, hogy eleve mesterséges töredékeket bocsátottak a közönség elé? Vagy az emberben és a művészetben lejátszódó folyamatok természetes következménye? E töredékek mindenike is tovább elemezhető, lefejtethető róluk, ha nem ötvöződik tökéletesen, az idegen anyag – ez nem kevéssé nehezíti a néző, ítélező dolgát, hiszen jó néhány művön keresztül időben-térben igen távoli szellemi-érzelmi világokkal szembesülhettünk. A kiállítók egyfajta szelíd, meditáló, esztétizáló magatartást képviseltek avagy kortársi valóságokra figyeltek, miként zajlanak körülöttük

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

a nyíltabb vagy burkoltabb emberi és tárgyi konfliktusok. Újszerű, aktuális motívumok és tartalmak is jelen voltak. És egy-egy korszak művészetéről végső soron az árulkodik a legjobban: a környező valóság adottságaiból mi és hogyan kerül át a művészetek birodalmába. Az efféle felfedezéseknek és megfogalmazásoknak természetesen megannyi formai, esztétikai buktatója lehet. Felül kell vizsgálni a megszokott eszközrendszert, elevenebb érzelmi, szellemi kapcsolatot kell létesíteni a környező világgal. Hogy ez nehéz, kockázatos dolog? Persze, hogy az. Enélkül azonban sem a gazdasági, sem a művészeti életben nemigen remélhetünk változást.

Nyilván nem arról van szó, hogy az alkotók többségének nincs véleménye a kortársi valóságokról. Hiszen csak körül kell nézni munkáik között. Mert abban is ítéletek rejlenek, ha a képfelületekre nosztalgikus látomások, személyes töltetű emlékképek kerülnek. Lehet, a közelmúlt csoportos tárlatainak volt valami félhomályval telített érzéki atmoszférája, amelyben kitüntetett szerepet kaptak az esték, a kábulatok, a búcsúzások és kulturális reflexiók. De az agresszív művészi magatartásra, a nyers szókimondásra is találhattunk bőven példákat. A többszörösen felidézett emlékképek a fakulás veszélyét is magukban hordják, és itt nemcsak a tematikára, motívumokra, de a formák és kifejezési eszközök elszürkülésére is gondolhatunk. Nyilván, a művészetet nem tekintjük folyamatos gátugrásnak, egyfajta sportversenynek, ahol naponta újabb eredményeket kell produkálni (igaz, üdülő- vagy elfekvőhelynek sem). Végeredményben már az is egyfajta etikai, művészi tartásról árulkodik, ha valaki frissen, tisztán tudja tartani művészi eszközrendszerét, bár továbbra is a megszokott témákat ragozza, boncolgatja. Minderre találhatunk jellemző példát.

Az erdélyi magyar művészet legújabb kori történetében a festészet és grafika, egy-egy iparművészeti ágazat váltakozó tündöklésének, látványos, időszakos áttörésének árnyékában a szobrászat a lassú, csendes változások terepe volt. Nem volt ez másként viékünkön sem, csupán néhány kiemelkedő alkotás jelzi, bizony, szobrászok is működtek itt. Gondoljunk csak a Szervátiuszék farkaslaki Tamási-emlékműjére, Kulesár Béla (és Hunyadi László meg Kiss Levente) agyagfalvi szoboregyüttesére, Márkos András székelykeresztúri Petőfijére..., s egy közelebbi korban a szárhegyi szoborpark néhány ténylegesen kiemelkedő alkotására, vagy jelenünkben Hunyadi László, Bodó Levente, Székely József, Burján Gál Emil munkáira. A megyeszékhely, Csíkszereda pedig egyáltalán nem foglal el tekintélyes helyet a köztéri szobrok lelőhelyeinek lajstromán, s ez újabb korban is a közület kísérletei egy Ady Endre-mellszobor, majd egy Márton Áron egészalakos szobor felállítására rendre kudarcba fulladtak. (Elkészült viszont Nagy Ödön alkotása, a tavaly felavatott Gál Sándor honvédezéses mellszobor; és ugyancsak az elmúlt esztendőben állították fel Vetró Andrásnak Zsögödi Nagy Imrét mintázó szobrát, s a közelmúltban a Nagy Ödön és Ercei Ferenc közös műve, Petőfi Sándor mellszobra.) És milyen köztéri szobrok vannak még Csíkszeredában? Egy Felszabadító román katona-emlékszobor (Marius Butunoiu alkotása), a Mikó-vár előtt az örökös viccelődésre alkalmas Petőfi- (Szobotka András műve) és Bálcescu-szobor (Doru Popovici műve), a Jéppalota előtti Hokizók (Törös Gábor alkotása), Bodó Levente Márton Áron-mellszobor, Nagy Ödön térszobor.

Minden bizonnyal az általános jólét hiányával vagy a helyi és megyei kulturális intézmények közelmúltbeli vezetőinek közömbösségével, éppenséggel felületes képzőművészeti, művelzési ismereteikkel (s az ebből fakadó megrendelések hiányával) magyarázható, hogy elég kevés nyoma volt tétélesen Csíkszeredába az *igazi* és egyben *jó* szobrászatnak. Ha most óhatatlanul előbukkan a művészet általános fogalma is; mi is az *igazi*, a *jó* művészet? A modern művészetfilozófusok ma már – úgy tűnik

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

– megegyeznek abban, hogy a művészet (elsősorban) nem gyönyörködtető eszköz, nem ez a fő rendeltetése; a vizuális öröm, amit kiváló művészeti alkotások szemléleténél érezhetünk, csak eszköz, közvetítés. S ha nem hangzik túl elcsépeltnek: igazi célja a művészetnek az emberi lélek felemelése magasabb régiókba, az élet megszépítése; egyfajta nemes idealizmus felé vezető úton fontos kalauz. Nos, ez az út egyre görögnyöbbebb lett az elmúlt évtizedekben; mondhatnánk azt is, a köztéri szobrászat megakadt valahol negyven-ötven évvel ezelőtt. Szobrokat erdélyi magyar művészek-től alig (vagy egyáltalán nem) rendelt a közület, s ha 1990-től a tiltás oka megszűnt, a közigazgatási intézmények vagy az ún. civil szférához tartozó közületek, egyesületek, alapítványok stb. elsősorban emléksobrokat rendelnek a szobrászoktól, ezeket is hagyományos formában, akadémista modorban kívánják. Természetes módon, tisztelni kell a magyar földben és múltban, a magyar lélekben gyökerező művészet igaz hagyományait, a múlt és jövő vagy jelen a szobrászatban is nagyon szépen megállhat egymás mellett, de hol van az előrelépés?

Fel kell tennünk a kérdést, mi a közigazgatás szerepe és feladata a művészettel, a nagyobb igényű művészettel szemben és miképpen jut az kapcsolatba a szociális gondolattal? Először azáltal, hogy a művészek is szociális lények, ők is élni és megélni akarnak, hogy alkothassanak; másrészt a közület lehet mecénás, megrendelő is. A közigazgatás a mai gazdasági helyzetben felelősségteljes tisztséget tölt(het) be a művészettel, a kultúrával szemben: egyáltalán alkalmat kínálhat a művészi munkára.

Mihez kezdhetnek ilyen körülmények között a szobrászok? Vagy kizárólag kiplasztikákkal foglalkoznak, vagy megrendeléseket vadászva, úton-útfélen panaszkodnak, vagy (még ha időlegesen is) átlóvagolnak valamely más műfajra. S mert a szobrászoknak is állandó rajzolási gyakorlatokat kell végezniük, vázlatokat, tanulmányokat kell készíteniük (ráadásul sokan úgy tartják, hogy minden művészi tevékenységnek – így a szobrászatnak is – a rajz az alapja), természetszerűen a grafika, a festészet felé irányulnak.

Íme, nagyvonalakban az említett tényezők határozzák meg jelenleg e vidék (Hargita megye) művészeti életének erővonalait, az alkotók stílári frissességét, sokszólamúságát, amelyben a drámai és lírai expresszivitásnak, a szerkesztett képépítésnek ugyanúgy helye van, mint a játékos, groteszk tükrözésnek vagy a szürrealisztikus tolmácsolásnak. Lényegében egyféle „urbánus” szellemiség, valamiféle európai orientálódás (is) jellemzi műveiket, ami már művészettörténetileg is fontos, szembetűnő dolog, hiszen nem mindenikük munkássága sorolható be egyértelműen a *Hargita-műhely* hagyományos vonulatába. Ha feledni tudjuk az ismert motívumok és for makészletek ráolvasásterű ismétlését, a technika árnyékába való menekülést, látnunk kell, hogy a művészi gesztusok gyakran indulatos kitorései arról szólnak: valaminek a vége következik. S valaminek a vége egy új kezdetét is jelenti – más éleateszményt. Mert fel-felfigyelhetünk már utolsó rándulásokra, esztétizáló mellébeszélésekre, kulturált utalásokra, elegáns felületekre; igaz, a profi gesztusával, biztonságosan, könnyű kézzel (és szívvel) odavetett *semmi* nem mondható általánosnak.

A közelmúlt egyéni és csoportos kiállításai a szakma vitathatatlanul szükséges koncentráltabb helyzetfelméréseit szolgálta (de a közönség is igényt tart a szélesebb ívű tájékoztatásra). Az sem mellékes, miként vélekedünk egy-egy település, vidék, régió művészeti viszonyairól, eredményeiről; annál is inkább, mivel kulturális közgondolkodásunkban, ha nem is temérdek (derülátónak is kell lenni!), de egy-két felületes ismeret, előítélet vígan burjanzik. Mert miért ne mondhatnánk ki: esetenként (vagy többnyire?) csak az egyéni nagyteljesítményeket vesszük észre, s a többi értéket egy-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

szerűen alárendeljük ezeknek. Vagyis alkalmakként hiányzik a gondos differenciálás, egyszerűs mind a rejtettebb, ám ugyancsak számottevő teljesítmények felkarolása.

A legvégtetsebb individualizmus kora azon összefüggések kutatására is készített ad, amelyek az egyéniségeket közösen meghatározó társadalmi foglalatra mutatnak, hiszen a legkülönbözőbb művészi nyelvek és valóságok között is kiirthatatlanul léteznek ezek az összefüggések és az eredeti fordulatoktól függetlenül érvényesülnek. Rámutatásukkal végre testközelbe kerülhetünk egy-egy vidék művészi karakterének, aptendenciáinak jellegéhez.

Tudjuk, a *sokoldalúan fejlett szocialista társadalom* kultúrpolitikája nem kedvelte (adott esetben éppen tiltotta) a hivatalosként elfogadott stílustól való eltérést, a *különutas* meglátásokat. (A formalizmus vádjával így bélyegezték meg, s fosztották meg a kiállítási lehetőségektől egy időben Nagy Albertét, Incze Ferencet, Mohy Sándort, Fülöp Antal Andort, Ferenczy Júliát – hogy csupán néhány jeles képzőművészt említsék.) Az irodalmi alkotások közvetítésére – még a sanyarú körülmények között is! – folyóiratok és kiadók sora állt az alkotó és olvasó rendelkezésére; a kortárs képzőművészeti értékek bemutatására, népszerűsítésére viszont sokkal szűkebb lehetőségek voltak adottak. Gondolunk most a *Kriterion Galéria*-sorozatra, a népszerű kismonográfia-sorozatra, a kolozsvári Dacia Kiadó által felvállalt, Banner Zoltán szerkesztette memoársorozatra; amelyeket a hatalom rendre megszüntetett. (Rendkívül hasznos kezdeményezés volt a *Képzőművészeti íráskönyvek* c. tanulmánykötet; ennek csupán első, egyben utolsó kötete jelent Vántor Lajos szerkesztésében 1984-ben.)

A helyzet különösebben nem változott az 1989-es fordulat után sem: a megszüntetett sorozatokat nem indították újra... Igaz, megjelent néhány kötet, amelyek az erdélyi képzőművészet múltjával és jelenével foglalkozik, és tudunk néhány biztató kezdeményezésről (s most leginkább a Mentor Kiadó képzőművészeti sorozat-tervére, a Kriterion Alapítvány és a Pallas-Akadémia Kiadó által felvállalt *Műterem*-sorozatra gondolunk, melynek kötetei Botár László, Gaál András, Kusztos Endre, Márton Árpád alkotói világába engednek betekintést és előkészítést alatt van a Hunyadi László, Antal Imre és Páll Lajos művészetét ismertető könyv), de mindezen – előállítási költségeik miatt kisszámú – kiadványok egyelőre nem tudják pótolni a nagyközönség képzőművészeti/művészettörténeti ismereteinek vitathatatlan hiányosságait.

Ilyen körülmények között, a döntő jelentőségű nevelésben, a művészettörténeti, esztétikai műveltség széles körű terjesztésében, a vázolt feladatok teljesítésében felelősségteljes szerepük van – szaklap híján – a folyóiratoknak, heti- és napilapoknak. A szerkesztőségek többsége, nyilván, igyekszik megfelelni ennek a kihívásnak is; ha úgy tetszik, kulturális missziója fontos részeként tekinti azt, hogy rendszeresen beszámoljon régiója képzőművészeti eseményeiről. A megjelent íráskönyvek mennyisége szerint természetesen a napilapok járnak az élen (ezek közül is a Bihari Napló, a Hargita Népe és a Szabadság), teret nyújtanak a képzőművészeti tárgyú kritikáknak és elemzéseknek, interjúknak, riportoknak, amelyek nagyfokú hiánypótlása beigazolódott. (S hogy a mennyiség ezúttal nem megy a minőség kárára, bizonyítja az is, hogy éppen ezek az íráskönyvek jelenthetnek stílusbeli mércét egy-egy szerkesztőségben belül.) Ráadásul a Csíkszeredában szerkesztett napilap még ezen is túllícitált, s a népszerű kritikai orgánus szerepkörét, az 1996-os Hargita Kalendáriumában közölt *Képzőművészeti Körképpel* még inkább tágitotta. Ez a lexikális összeállítás Hargita megye képzőművészeti életének sokszínűségéről, az itt élő művészek életútjairól, eredményeiről, egyéni és csoportos kiállításairól igyekezett hírt adni (a terjedelmi korlátok közepette is 38 festő, szobrász, grafikus, textiles, fotós tevékenységébe nyерhetett betekintést az

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Olvasó). Remélhetőleg, a jó fogadtatású adattár a többi napilapnak is késztetést ad majd, saját vidékük képzőművészeti „minilexikonjának” elkészítésére. (Ennek jelentőségét nem kell külön hangsúlyoznunk: egy majdani képzőművészeti lexikon alapjai lehetnének.)

Ebbe a sorba állt be a közelmúltban néhány újabb intézmény, *elektronikus* lap (pl. a Netcomp honlapján megjelenő CSIKIGALéria) és más közületi és egyéni honlapok. A hazai magyar sajtóban egyhangú elismerést vívott ki a Székelyföld c. kulturális folyóirat; a havonta megjelenő lap önálló rovatban –*Műteremtés*– foglalkozik térségünk alkotóival, munkásságukkal, a képzőművészeti élet jelenségeivel.

Az erdélyi (vagy: székelyföldi) magyar művészeti életről elmondhatjuk: most már valójában létezik ez; lehet, nem olyan, mint amilyennek kellene lennie vagy amilyennek elképzelnénk. Írhatjuk ezt az idő rovására is, a viszonylag kevés ideje működő „szabad” világot kárhözathatjuk miatta. Sokan mondják, szakmabeliek is, az erdélyi magyar képzőművészeket csoportosítani igyekvő Barabás Miklós Céh egy régmúlt dicsőség felelevenítésén fáradozik; a szervezet nem egy *alulról szerveződött* érdekvédelmi, szakmai egyesület. A Barabás Miklós Céhen kívül, Erdélyben jelenleg csupán néhány hivatalos formában működő, bejegyzett művészcsoportosulás létezik: a székelyudvarhelyi Udvar, amely Bíró Gábor festőművész kezdeményezésére jött létre két esztendeje, a Csíkszeredában bejegyzett művészeti alapítvány, a Grund 2000 Művészeti Alapítvány és a legutóbb megalakított Hargita Visual Art egyesület. 1999. november 3-án alakult meg Hargita Visual Art névvel a Csíkszeredában és Hargita megyében élő, tevékenykedő képző- és iparművészek egyesülete. Az alapító tagok többsége tagja az Romániai Képzőművészek Országos Szövetségének (Asociația Artiștilor Plastici din România – UAP); megbecsült, elismert nevet, tiszteletet szerezve Csíkszeredának és Hargita megyének évtizedek óta jelentős erkölcsi és művelődési eredményt mutattak fel. Az egyesületbe tömörült alkotók alapszabályzatba foglalt szándéka szerint, a művelődési élet kiteljesítéséből rájuk háruló megfelelő nivó biztosítása mellett, evvel egyenértékű fontosságúnak tartja a szakmai érdekvédelmet is. Szándékai között szerepel a középfokú művészeti oktatás támogatása, a szakmai kapcsolat-tartás a romániai, anyaországi és külföldi egyesületekkel, megyei jellegű, illetve időszakos csoportos, egyéni és vendégtárlatok rendezése és vándoroltatása, kortárs képzőművészeti gyűjtemény létrehozása. Az alkotók közszolgálati tevékenységének további biztosítása érdekében, vidékünk hírnevének további öregbítése céljából Csíkszereda Városi Tanácsa a Hargita Visual Art egyesület használatára engedte át a közösségi tulajdonban lévő csíkszeredai Virág utcai Galériát, melyet az egyesület rangot adó kiállítóterként, alkotóházi rendszerben történő közös műtermekként vállalt működtetni. Az egyesület vállalja a szakmai zsűrizéssel egybekötött évi és időszakos csoportos, illetve egyéni tárlatok megszervezését, lebonyolítását és szakmai háttérnek biztosítását, hiszen meggyőződésük szerint ezek a hiteles bemutatkozások és megméretkezések a városi (s ezen is túlmutató!) kulturális élet színvonalának emelését szolgálják. Szintén az elmúlt esztendőben példaadónak számító kiállítás-sorozat vette kezdetét a csíkszeredai Városi Művelődési Házban. Miért mondom, hogy példaadó? Mert ezek a kiállítások végre megfelelő háttérrel szerveződtek; többszínnyomású plakátok, színes levelezőlap-meghívók és a kiállítás anyagát bemutató katalógusok készültek mindenikre. S rögtön kiderült, mindez nem is kerül rengeteg pénzbe...

Ha ki kellene emelnem még egy példamutató kezdeményezést, akkor egy fiatal grafikus munkásságát említeném meg, a Siklódy Ferencét, aki a székelyföldi képzőművészeti múltnak kíván méltó emléket állítani. A székelyföldi képzőművészeti múlt

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

közismert és kevésbé (vagy egyáltalán nem) ismert úttörőinek és követőinek hiteles (rajzolt és írott) portréival valójában egy majdani erdélyi képzőművészeti lexikon alapjait veti meg; hiszen ez a munka lehetőséget ad az alkalmakként hiányzó gondos differenciálásra, egyszersmind a rejtettebb, ám ugyancsak számottevő teljesítmények bemutatására, lereagálására, népszerűsítésére. A Siklódy Ferenc által rézbe karcolt portrékhoz egy-egy rövid életrajzi vázlat mellékelődött (adott esetben annak megindokolását is tartalmazza, hogy miért került be az illető művész az összeállításba). A névsor összeírásánál egyik alapvető szempont a születési hely volt, ám azokról a művészekről sem kívánt megfelekedni, akik Székelyföldön maradándót alkottak vagy ezen a vidéken telepedtek le. Természetesen, a közelmúlt képzőművészeti teljesítményeit is figyelembe vette, továbbá a közelmúltban elhunytakat is felvette a listára. A közel 300 nevet felölelő listából száz portré el is készült. Terve szerint év végére elkészül az arcképcsarnok jelentős része, mely reményeink szerint egy díszes kötet törzsanyagaként is megjelenhet. Addig is vándorkiállítások rendezésével kívánja „letesztelni” a rajzolt/írott anyag fogadtatását, közönségsikerét. A háttéranyagok (fotók, ön-arcképek és hiteles portrék reprodukciói, életrajzok, bibliográfiák) összegyűjtésében a magyar művészettörténet-írás jeles szakembereinek segítségét élvezzi. Ime, egy-két ember is nagyot tehet, ha akarat és szándék van.

Az értékrendek sokat emlegetett „válsága” – talán – nem valamiféle művészettörténeti kérdés, sokkal inkább világrzés: olyan *fin de siècle*-érzés, századvégi érzés, amelyet most talán még valami *fin de millenaire*-érzés is felfűt. Ami várható volt: minden nagyobb kerek szám közelében előbb-utóbb előkerül az eszkatológia világa; a világ sorsának és elmúlásának problémái; vajon mi lesz az emberekkel haláluk után?, s a hasonló kérdéskörökhöz tartozó, majd minden kultúrában meglévő képzetekkel, kimérákkal, bajsejtelmekkel együtt.

Hajdani elődeink vajon miként várhatták az első ezredfordulót? – fogalmazódik meg a kérdés. Áhitattal, reménykedve? Vagy inkább szorongva, félelmekkel? Nem tudhatjuk, legfeljebb csak annyit: ők még keveset törődtek az idővel. Mi viszont annál többet. Különösen azóta, mióta belátható közeibe került a harmadik évezred eleje, másfelől a 20. század vége. Persze minden okunk megvan az idő tüzetesebb firtatására, hiszen bármerre tekintünk, jóformán mindenfelé válságokkal, bizonytalanságokkal és beletörődéssel, hiú közömbösséggel (hogy ne mondjam csömörrel) találkozunk. Szomorú századvég – mondhatnánk lehangolóan. Pedig egészében miccsoda változatos, dinamikus és eredményekben dúskáló évszázad áll mögöttünk. Lesz amivel elszámolnunk! A művészet szférájában is. S ehhez a józanabb számvetéshez akár a napjainkban is hozzáfoghatunk.

A kulturális intézmények szerepe a regionális identitás erősítésében

Dávid Gyula professzor talán élete legigazibb vallomását jegyezte egy nemrég megjelent tanulmányában. Egy 73 éves öregember vallomása ez, kegyetlenül őszinte. A védekező kollektivitás után – mint írja – a '89-es fordulat következtében alapvető ontológiai változások következtek be, mégis e változással nem járt együtt a generációs váltás. A muribundusok sokaságát a 30-asok nemzedéke még mindig nem váltotta fel, 10 év nem volt elegendő, hogy a mai erdélyi vagy akár a székelyföldi magyar értelmiség „korfáját” valaki végre elkészítse (bár kísérletek történtek...).

Péntek János szerint ennek a fáziskésésnek az a legfőbb oka, hogy a negatív trendek nem változnak, továbbra is hatnak. A kisebbségben élő székelyföldi magyar társadalom számára jövőbetekintésre van szükség, jövőt építő dinamizmust kellene indukálni. Ha az RMDSZ – igazából nem létező – kultúrprogramjára gondolok mint koncepcióra, akkor szomorúság tölt el. Ugyanezt érzem akkor is, amikor naponta tapasztalom, hogy a pártapparátusság jól ismert kliséi mögé rejtőzve már 10 éve utasítják el néhány kitűnő közéleti személyiség imponálóan világos jövőépítő elképzelését.

Az eredmény tehát azóta is várat magára. A probléma eklatáns példái megtekinthetők, az 1. számú függelék demonstratív igazolja, hol is állunk igazából. A hibák sorjázását bármely kiindulópontból elkezdhetjük. Dávid Gyula szavaival élve: „Még mindig nincs olyan „káderpolitika” – kivéve a politikai szlogenek szintjét, illetve az „elszigetelt” jelenségként ugyan, de nem létező „fejvadász” modellt, amely biztosítaná a mai harmincévesek számára az őrségváltás szakmai feltételeit:

1. a meglévő humán erőforrás nincs megfizetve (alacsony fizetési rácsok), a kultúrában dolgozók számára társadalmi megbecsültségük minimális, a zérus pont felé közelít;

2. az elmúlt 10 év azt igazolta, hogy nemhogy egységes székelyföldi, de még egységes helyi kulturális koncepció sem létezett sok magyar településen;

3. máig érvényben van az erőteljes Kolozsvár-centrikusság, annak ellenére, hogy a székelyföldi civil szféra mozgolódása egyre intenzívebb, határozottabban több NGO tevékenykedik. Éppen ezért elérkezettnek látom az időt az erőegyensúly megvalósítására, Székelyföld direkt bekapcsolását a régiókon átnyúló melléktámogatási finanszírozás politikai tárgyalási folyamatokba;

4. Maros megye szórványosodása arra figyelmeztet, hogy mielőbb ki kell dolgozni egy reális Székelyföld-koncepciót a kultúrát illetően. Előbb említett igen tiszteletreméltó professzor urak megírták már, hogy ehhez többek között politikai mentalitásváltásra van szükség, olyan koncepcióra, amely a fejlesztést a régiót meghatározó sajátos kultúrával összhangban, általa meghatározottan képzelel el. A térség földrajzi le-

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

hetőségeit a tettek szintjén működő expanzív gazdasági és kulturális jelenléttel kell kihasználni. *Értékeket felmutató és terjesztő magatartásra kell tehát átváltani.*

Ebben az igazi alternatívát képező koncepcióban az egyik alappillér, az erős pont a régió kulturális identitását fenntartó, autonóm intézményrendszer kialakítása és annak összekapcsolása a gazdasággal és a közigazgatással.

Hargita Megye Tanácsa igen jelentős lépéseket tett e koncepció megvalósítása terén, követendő modellt kínálva ezáltal legalább Kovászna megye számára, ugyanis ami Maros megyét illeti, ez a megye egyértelműen védekező, ún. „követőstratégiára” váltott át – kényszerűségből, nyilván – a folyamatos magyarajkúság-csökkenés miatt.

Ez tehát újabb etikai érv amellet, hogy ideje jözanul, felelősséggel, tárgyyszerűen szembenézni a jelen helyzettel, együttgondolkodva pozitív jövőképet rajzolni, az értelmes cselekvés talaján állva megpróbálni gyakorlatba ültetni a fejlesztési stratégiát.

De mindenekeelőtt lássuk a realitást:

1. 2000 április 13-át írunk és jó szokásunkhoz híven, még mindig az egyre szkeptikusabb Nyugat malmára hajtjuk a vizet azzal, hogy nem készült el a 2000. év költségvetése;

2. a 69-es törvény anomáliái, a kettős mércével mérő hatalom „jóvoltából” a megyei tanácsok csak a kulturális intézményekkel járó feladatrendszert kapták ajándékba decentralizálásként, jogositványt édeskeveset. A törvények értelmezési lehetőségei miatt a jogásztársadalom nem mer „merészebb” lépéseket föl vállalni. Ugyanakkor maradtak továbbra is a művelődési felügyelőségek mint „vigyázó szemek”. Igaz, hogy jobbára intézmény, pénz és szakember hiányában működnek, de ennél lényegesebb az a feladatuk, hogy „istápolják”, „jó szóval is oktassák” a helyi művelődési házak vezetőit (kinevezés, jótanácsok) stb.

3. 10 év óta nem volt képes a Művelődési Minisztérium olyan irányba hatni, hogy az arra érdemes vezetőket, civil szerveződések vezetőit legalább népművelésre, marketingre, pénzügyekre és legfőképp kulturális menedzsmentre oktassa.

Hogy volt néhány égetően komoly projekt a francia barátok jóvoltából? Mondhatni, „nagy öröm” hisz édeskevesek jussa volt ezeken a képzéseken részt venni (ha ugyan magyar ajkú egyáltalán megfelelt a „minőségi elvárásoknak”).

4. A megyei önkormányzat, illetve a helyi önkormányzatok kultúrára szánt pénzügyösszegei nagyrészt messze az Európa fejlett államaiban gyakorlattá vált éves költségvetési hányados, a kultúrafinanszírozási trend 10–14%-os minimumhatár alatt mozogtak 1999-ben.

5. A kultúrában létező humán erőforrás igen alacsony szintű. Vagy azért, mert nagyszámú a csak érettségivel rendelkező munkaerő – például a helyi kulturális intézményvezetők –, vagy azért, mert ami a kompetenciákat illeti igen nagy lemaradások, hiányok érzékelhetők, a modern kultúrmenedzsmenti alapismeretekkel sem rendelkeznek.

A jelenlegi rangosabb kulturális intézmények vezetői sem folytattak semmilyen szakmai továbbképzést, a mai gazdasági helyzet ugyanakkor kitűnően felkészült menedzsment, pénzügyi-könyveleti ismeretekkel rendelkező szakértőt kíván.

Ami Hargita megyét illeti, Székelyudvarhely önkormányzata tört legelőbbre, az 59.02-es költségvetési pont keretösszegei itt a legnagyobbak.

Ugyanakkor Hargita Megye Tanácsának és Gyergyószentmiklós önkormányzatának a legrosszabbak a mutatói, habár ez is relatív megállapítás, ugyanis Balánbánya mutatói még említett minősítésnél is rosszabbak.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Ami Maros megyét illeti, a megyei önkormányzat hídszerepet vállal fel az értékőrzésben, ezt teljes egészében eddigelé őrzött szellemi potenciáljának köszönheti. De ez a tény nem mentesíti Marosvásárhely város önkormányzatát, ama felelősség alól, hogy új, minőségi intézményrendszereket hozzon létre. Szováta város pedig a maga 284 millió lejével egyenesen a negatív lista élén foglal helyet.

A Kovászna megyei önkormányzat esetében is pozitíve szólhatunk, bár Sepsiszentgyörgy város 5,89 milliárdos költségvetése kevés ahhoz képest, hogy a feleannyi Székelyudvarhely egymaga 5,1 milliárdot szavazott meg a kulturális intézmények, események finanszírozására.

A meglévő fontosabb kulturális intézmények összegző táblázatát a 2. számú függelék tartalmazza, bár igazából akkor lett volna nagy haszna eme táblázatnak, ha reálisan vázolva lennének benne a humán erőforrás-mutatók is. Mégis abból a szempontból releváns, hogy szám szerinti, intézményenkénti költségvetést tartalmaz, illetve megtudhatjuk az ezen intézményekben foglalkoztatott személyzet számarányát.

A következő függelék pedig végképp lerántja a valóságot eltakaró leplet, a problémák erőteljesen megjelentődnek:

a) *Könyvtárak*: A fogadófelületek kevésbé adekvátak, sok helyütt zsúfolt, nedves szobák fogadják a még megmaradt olvasni vágyókat. Ebből a szempontból Hargita megye és új névkreációjú könyvtára áll a legrosszabbul. Igaz, hogy soha, semmiféle széles körű kutatás nem folyt annak érdekében, hogy a megyei könyvtár elveszítette-e vonzerejét, mivel viszonylag nagy anyagi tehertől szabadult meg a megye – átadta intézményét a városnak –, de a „megyei jelleget” (könyvtárfejlesztés, metodológia) anyagilag finanszírozza (a törvény kötelezi erre!!!).

A magyarországi negatív példák ellenére (pl. közös felügyelet, kettős finanszírozás) a könyvtár még él, bár az állományt lehetetlen megfelelően bővíteni azzal a kevés pénzzel, ami állománygyarapításra rendelkezésre áll. Ezért néhány év alatt lehetséges, hogy önmaga szünteti meg így is folyamatosan fakuló fogadóképességét (olvasószámokat produkálni még lehet!).

b) *Színház*: Egyszerre felfogható politikai közjátékként és ragyogó önkormányzati szándékként is az a tény, hogy Hargita megye 3 „köszínházzal” bír. Igaz, a három színház költségvetése együttvéve sem közelíti meg azt az összeget, amit a Sepsiszentgyörgyi Tamási Áron színház kap, éppen ezért komoly aggodalom járja be a színészelkeket (és nem csupán a félházas, negyedházas előadások miatt), hogy: Qui prodest?, kinek jó és kinek kell a három színház?

Másik oldalról megközelítve, gyakran eléggé gyenge színvonalú menedzsmenttel találkozunk, a rossz PR-kapcsolatok, a számbajövő mecenatúra távolmaradása mind-mind értéksökkent, zavaros és főként „nézőhíjas” előadásokat szülnek.

A Népi Alkotások Háza, ha „tavalyi formájukat hozzák”, illetve ha minőségi megújulás, pénzügyi megerősítés nem követi, akkor anakronisztikussá válnak jelenlegi formájukban. A művészeti népiszólak helyét és szerepét újra ki kell jelölni, legszerencsésebb az lenne, ha ezen intézmények népfőiskolákká alakulnának át, ahol verebes értékörzés és értékkeremtés egyszerre folyik, a harmadik év végén nem amiatt kell rettegni majd, hogy melyik könnyű slágert játssza el a végzős a vizsgán, ahhoz, hogy egy tanúsítványt kézbe kaphasson. Félreértés ne essen, nem az amatőr zeneművészet művelését ellenzem, csupán csak azt kifogásolom, hogy a kimenet is nagyon fontos.

A meglévő kulturális intézmények egyikében sem létezik közép- és hosszú távú koncepció. Olyan művészeti ágak, területek vannak sorsukra hagyva, amelyek teljesen más bánásmódot igényelnének. Felsorolásunkat folytathatjuk azzal, hogy a poten-

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

ciális fogadó intézmények nem léteznek, illetve híjával vannak, nagyon kevés olyan önkormányzat van, amelyik inkubálni tudná, föl tudná vállalni a létrejövő tudományos műhelyeket, szakmai kisintézményeket, tudományos munkacsoportokat, szakmai műhelyeket.

Ami az épületeket illeti, talán itt a legáldatlanabb a helyzet. Hargita Megye Tanácsának eddig csupán egy saját intézményi épülete van, itt zsúfolódik össze 2 fontos kulturális intézménye, a Hargita Megyei Kulturális Központ és a Művészeti Népiskola, az esetlegesen újonnan alapítandó szakmai műhelyek számára fogadófelületek egyelőre még nem léteznek.

Kovászna megye elveszítette Árkost, és még más felületeket is, bár... ha jól körülnézünk, talán épp ez a megye az, amelyik a legtöbb patinás épülettel rendelkezik. Kérdés: ez a megye kíván-e status quo-t tisztázni, kíván-e megújult intézményrendszert telepíteni megfelelő helyekre?

A negatív trendek ellenére a három megye intézményeit sorralátogatva, felelős vezetőkkel elbeszélgetve, óvatos optimizmusra feljogosító következtetések is levonhatók.

Mára, úgy tűnik, végre világossá vált sokak számára, hogy nem az elzárkózás, nem a harácsolás politikája, hanem a nyitás, a sokszínűség, a kulturális régió elvei és szempontjai a meghatározók. Éppen ezért előadásom második részében főlvázolnék önöknek egy konkrét modellt, amely képes választ nyújtani a jelen kihívásnak.

A '90-es évek tulajdonképpen a harc évei voltak, a múzsák leginkább hallgatásra ítéltettek, zajlott a szerkezeti átalakulás, a kultúra már nem volt elsődleges szempont. De lassan a kultúrára kezd ismét fókuszálni a figyelem és ha régiókban gondolkodunk, le kell vonnunk az elmúlt évek történései alapján azt a végkövetkeztetést, hogy: *a kultúra visszahelyezése korábbi pozíciójába elsődleges feladat, csupán a kultúra képes egyedül azt az erjesztő feladatot elvégezni, amelyre egyébként is predestinált.*

A kulturális struktúrákat illetően, Hargita Megye Tanácsa néhány éve új, azóta bizonyossá válóan tartalmas stratégiát dolgozott ki. A flexibilitás volt ennek a stratégiának az egyik erős pontja, ennek köszönhetően a Megyei Tanács hatáskörébe tartozó intézményrendszer, pontosabban 4 kulturális intézmény komoly átalakuláson ment végig.

Az alapelvek megfelelően olyan kulturális intézményekre van szükség, amelyek:

- messzemenően jó kompetenciákkal bírnak;
- kitűnő humán erőforrás-anyaggal rendelkeznek;
- adekvát fogadófelülettel bírnak;
- inkubációs feladatokat látnak el;
- tudományos igényű, komoly tartalmi hozadékokkal bíró szellemi műhelyé alakulnak át;
- jó infrastruktúrával rendelkeznek;
- folyamatosan bővülő kapcsolatrendszerükre építik stratégiájukat;
- fontosabb elveik: esztétikum, sokszínűség, pluralista kultúramodellek gyakorlatba átültetése, régiókban gondolkodni tudó stratégiák;
- megfelelő marketing, PR és menedzsment jellemzi ezen intézményeket.

A megvalósítás érdekében jó 2 évvel ezelőtt aztán elkezdődtek az erjesztő folyamatok. A kihívásokra válaszolni kellett. A „közegellenállás” folyamatosan csökkent, a kompetenciákkal bíró intézményvezetők elképzelések egyre jobb, egyre eladhatóbb stratégiákat alkottak.

Természetesen ok-okozati relációk vannak az intézmények között, mint ahogy gazdaság-társadalmi fejlődés–polgárosodás–kultúra, turizmus stb. között is. Dönteni kel-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

lett tehát az elsődleges feladatokat illetően, és érzésem szerint Hargita Megye Tanácsa jól döntött, amikor kulturális intézményei számára nem csupán a „túlélést” biztosította, hanem a fejlődéshez szükséges anyagi forrásokat is.

Így jött létre a Hargita Kiadó, amely nem csupán a rangos helyet elfoglaló *Székelyföld* c. folyóirat munkaközösségét, munkájukat fogja egybe, hanem értékörzéssel, értékmentéssel is foglalkozik, ugyanakkor időszerű könyvsorozatokat is kiad.

A második intézmény a Szárhegyi Megyei Kulturális Központ volt, amely az alapkoncepció alapján igazi központtá kellett volna váljon. Menetközben stratégiamódosítás révén részfeladatokat megőrizve, új névvel (Megyei Alkotóközpont – Szárhegy) valódi kompetenciákkal a képzőművészeti–népművészeti és talán idővel más művészeti ágak campusává válhat. Szárhegy több évtizedes magasművészeteket és széptelést egyaránt felvállaló táborelete erre kötelez.

A harmadik intézmény a volt Népi Alkotások Házának átalakítása Megyei Kulturális Központtá, egy olyan típusú kultúrműhellyé, amely az előbb említett modell összes pontját bírja. Minden remény szerint ezen intézmény folyamatos kiteljesedése „sikerstoriaként” jegyezhető, valódi alternatívát, követendő modellt jelent. Legkönnyebben Kovászna megye önkormányzata vehetné át ezt a koncepciót, de be kell vallanom, már 4–5 román megye kulturális előljárói is megkerestek, hogy „kölcsönkérjék” és alkalmazzák ezt a típusú modellt.

A struktúraátalakítás mégsem lehet teljes, ha a művészeti népiskolák nem újulnak meg, nem alakulnak át kompatibilis intézményekké. Véleményem szerint erre a legnagyobb esély akkor adott, ha ezen intézmény népfőiskolává alakul át, egy olyan komprehenzív struktúrabontja ki szárnyait, amely az élethosszig tanulás jegyében a kultúra–művelődés–tudományhármasságának égisze alatt képes radikálisan újat felmutatni.

És itt szeretném megragadni az alkalmat, hogy őszinte elismerésemet tolmácsoljam a Sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum vezetőinek, azért, hogy olyan reális alternatívát mutattak fel a Délkeleti Intézet néven futó projektsorozattal, amely képes választ adni Székelyföld tudományos életének, tudományos műhelyeinek létrehozásában érdekelt egyének számára. Regionális tudomány szervezési és kutatási keretprogramjuk meggyőződésem szerint igen jó folyamatokat fog generálni.

Ami a csíkszeredai székhelyű Megyei Kulturális Központot illeti, két munkacsoport állt fel ebben az intézetben. Az egyik megyei, országos, nemzetközi, régiókon átívelő tudományos konferenciákat, szakmai értekezleteket, továbbképzéseket bonyolít le, emellett szervezi a megye kulturális élete számára fontos, revelatív erővel bíró rendezvényeket: farsangbúcsúztatót, néptáncosok, hagyományörzők seregszemléje, csángó-táncfesztivál, Nárcisz-, Szejke-fesztiválok, kórustalálkozók, a román hagyomány őrző táncosportok találkozóit. A második munkacsoport folyamatban lévő felállása után, irodalmár, történész, néprajzos, művészettörténész, zeneművész, képzőművész, kulturális antropológus, 2–3 szociológus összetételű lesz, feladata az, hogy tudományos bázisműhellyé válva, felkért külső szakemberek közreműködésével feltérképezze a megye helységeit, kulturális adatbázist, értékatasztereket készítsen, ezeket az egyetemeknek és más szakmai műhelyeknek megküldje. Az intézmény foglalkozik azzal a gondolattal, hogy 3–4 éven belül megírja a megye monográfiáját, illetve kiemelten kezeli a cigányság kulturális integrálódását is. A kollégák terepmunkát végeznek, szaktanulmányokat tesznek közzé, folyamatosan továbbképzik magukat, lehetőség szerint zömmel doktorálnak.

Véleményem szerint, ha egy ilyen erjesztő folyamat beindul majd Kovászna megyében is, és a szakmai kompetenciák növekedni fognak, akkor akár újabb tudomá-

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

nyos műhelyek, modellintézmények jöhetnek létre, olyanok, amelyek valóban képesek lesznek ellátni azt a feladatot amely a regionális identitás erősítése kapcsán ezekre az intézményekre hárul.

Tehát minél előbb meg kell újítani a kulturális intézményrendszert, anyagilag lehetővé téve a prosperálást, kompetenciákkal kell ellátni, élő hálózatot kell kialakítani Székelyföldön.

A feladatok adottak:

- el kell készíteni a felsőfokú végzettséggel rendelkezők kataszterét, korfáját;
- Székelyföld településrendszerét tüzetesen meg kell vizsgálni abból a célból, hogy kiválaszthassuk a potenciális innovációs központokat ahol:
  - a) jelentős szellemi erőforrás;
  - b) jelentős vállalkozói készség;
  - c) fejlett műszaki és intézményi infrastruktúra létezik.

A tudásigényes ágazatok és a magas szintű szolgáltatások fejlődését elsősorban ezektől várhatjuk, ezek lehetnek a jövő regionális fejlődés hordozói:

- nagyfokú adaptivitásban és kifinomultságban megjelenő emberi tudásra van szükség;
- a meglévő tudáskészletet minél előbb mobilizálni kell;
- külön figyelmet kell szentelni a fiatal értelmiségekre, bevonásuk a stratégiákba döntően fontos;
- az alulról építkező innovációk, a kistérségi kulturális szervezetek támogatása elsőrendű feladat;
- törekedni kell a differenciált kulturális intézményrendszer kialakítására, hogy minél szélesebb néprétegeket lehessen lefedni, lehessen számukra átadni a kultúrát;
- közművelődési intézményeket kell létrehozni, ahol a kultúrában dolgozó szakemberek folyamatos továbbképzése biztosított;
- világosan tisztázni kell, hogy a társadalmon belül kinek milyen szerepe, kötelessége van a kultúrát illetően, annak közvetítésrendszerében, fenntartásában, működtetésében ki az érdekelt;
- a család kulturális szerepét újra kell értékelni;
- a civil szerveződések kezdeményezéseire komoly vevőképességet kell felállítani.

Bánlaky Pál szavaival élve, egy új társadalmi szerződésre van szükség. Mindenekelőtt, azonban egy más típusú párbeszédre is. Ha ez a kettő megvalósul, reális esélyek vannak, léteznek arra nézve, hogy ez a megújult kulturális intézményrendszer képes lesz vezetős szerepre, képes lesz feladatát legjobban ellátva minőségi mutatókat produkálni, képes lesz a regionális identitást erősíteni, kiteljesíteni.

Az alternatíva adott, csupán a jobbik részt kell választani!

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

**Székelyföld megyei és helyi önkormányzatainak 1999. évi költségvetéséből
finanszírozott fontosabb kulturális intézmények**

Önkormányzat	Kulturális intézmények	Személyek száma	Költségvetés (millió lej)
Megyei Tanács 59.02. Kultúra: 2,95 milliárd Személyzet: 53	Megyei és Városi Könyvtár	4	387
	Hargita Kiadó	13	377
	Művészeti Népiskola	26	515
	Népi Alkotások Háza	11	363
	Megyei Kulturális Központ - Szárhegy	18	900
	Kulturális projektek	–	kb. 400
Csikszereida város (59.02) Kultúra: 6,275 milliárd Személyzet: 102	Megyei és Városi Könyvtár	21	745,93
	Csíki Székely Múzeum	17	1130
	Csíki Játékszín	5	800
	Székely Népi Együttes	46	1700
	Városi Művelődési Ház	13	1200
	Egyéb kulturális, vallási, sport-, ifjúsági rendezvények	–	700
Gyergyószentmiklós város (59.02) Kultúra: 1, 461 milliárd Személyzet: 45	Figura Stúdió Színház	26	700
	Tarisznyás Márton Múzeum	5	250
	Városi Könyvtár	12	348,189
	Rendezvények (Ifítéka)	2	43,249
	Rendezvények (sport, egyebek)	–	120
Székelyudvarhely város 59.02. Kultúra: 5,1 milliárd Személyzet: 89,5	Városi Könyvtár	16	2700
	Haáz Rezső Múzeum	16,5	700
	Tomcsa Sándor Művelődési Ház		
	Tomcsa Sándor Színház	55	1300
	Udvarhelyi Táncműhely		
	BIT + Tourinfo	2	400

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

**Hargita megye és néhány városi önkormányzatának 2000. évi költségvetéséből
finanszírozott fontosabb kulturális intézmények**

Önkormányzat	Kulturális intézmények	Személyek száma	Költségvetés (millió lej)
Megyei Tanács 59.02. Kultúra: 4,5 milliárd Személyzet: 53	Megyei és Városi Könyvtár	4	350
	Hargita Kiadó	13	700
	Művészeti Népiskola	26	964
	Megyei Kulturális Központ	11	1650
	Megyei Kulturális Központ – Szárhegy	18	1150
	Kulturális projektek	–	500
Csíkyszereda város (59.02) Kultúra: 9,4 milliárd Személyzet: 102	Megyei és Városi Könyvtár	21	1400
	Csíki Székely Múzeum	17	1650
	Csíki Játékszín	5	1500
	Székely Népi Együttes	46	2500
	Városi Művelődési Ház	13	1350
	Egyéb kulturális, vallási, sport-, ifjúsági rendezvények	–	1000
Gyergyószentmiklós város (59.02) Kultúra: 2,03 milliárd Személyzet: 45	Figura Stúdió Színház	26	900
	Tarisznyás Márton Múzeum	5	410
	Városi Könyvtár	12	490
	Rendezvények (Ifitéka)	2	70
	Rendezvények (sport, egyebek)	–	160
Székelyudvarhely város 59.02. Kultúra: 8,4 milliárd Személyzet: 91,5	Városi Könyvtár	16	2500
	Haáz Rezső Múzeum	16,5	1400
	Tomcsa Sándor Művelődési Ház		
	Tomcsa Sándor Színház	55	3000
	Udvarhelyi Táncműhely		
	Tourinfo	2	520
	Szinfő	2	420
	Sport	–	200

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Székelyföld megyei és helyi önkormányzatainak 1999. évi költségvetéséből
finanszírozott fontosabb kulturális intézmények

Megye	Önkormányzat	Kulturális intézmények	Személyek száma	Költségvetés (millió lej)
<i>Hargita megye</i>	<i>Megyei Tanács</i> 59.02. Kultúra: 2,95 milliárd Személyzet: 53	Megyei és Városi Könyvtár	4	387
		Hargita Kiadó	13	377
		Művészeti Népiskola	26	515
		Népi Alkotások Háza	11	363
		Megyei Kulturális Központ – Szárhegy	18	900
		Kulturális projektek	–	kb. 400
	<i>CsíkSZereda város</i> (59.02) Kultúra: 6,275 milliárd Személyzet: 102	Megyei és Városi Könyvtár	21	745,93
		Csíki Székely Múzeum	17	1130
		Csíki Játékszín	5	800
		Székely Népi Együttes	46	1700
		Városi Művelődési Ház	13	1200
		Egyéb kulturális, vallási, sport-, ifjúsági rendezvények	–	700
	<i>Gyergyószentmiklós város</i> (59.02) Kultúra: 1,461 milliárd Személyzet: 45	Figura Stúdió Színház	26	700
		Tarisznyás Márton Múzeum	5	250
		Városi Könyvtár	12	348,189
		Rendezvények (Ifitéka)	2	43,249
		Rendezvények (sport, egyebek)	–	120
	<i>Székelyudvarhely város</i> 59.02. Kultúra: 5,1 milliárd Személyzet: 89.5	Városi Könyvtár	16	2700
		Haáz Rezső Múzeum	16.5	700
		Tomcsa Sándor Művelődési Ház		
		Tomcsa Sándor Színház	55	1300
Udvarhelyi Táncműhely				
BIT + Tourinfo		2	400	

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Megye	Önkormányzat	Kulturális intézmények	Személyek száma	Költségvetés (millió lej)
Kovácsn a megye	<i>Megyei Tanács</i> 59.02. Kultúra: 5,453 milliárd Személyzet: 378,5	Népi Alkotások Háza	8	240
		Székely Nemzeti Múzeum	61	2570
		Megyei Könyvtár	32,5	900
		Művészeti Népiskola	34	460
		Tamási Áron Színház	123	688
		Andrei Mureşanu Színház	64	330
	<i>Sepsiszentgyörgy</i> város (59.02) Kultúra: 5,84 milliárd Személyzet: 253	Háromszék Népi Együttes	56	265
		Városi Művelődési Ház	10	760
		Andrei Mureşanu Színház	64	1120
		Tamási Áron Színház	123	2890
	<i>Kézdivásárhely</i> (59.02) Kultúra: 713 millió Személyzet: 10	Háromszék Népi Együttes	56	1070
		Városi Művelődési Ház	5	492
		Városi Könyvtár	5	180
	<i>Megyei Tanács</i> (59.02) Kultúra: 17,384 milliárd Személyzet: 466,5	Kulturális rendezvények	–	41
		Megyei Könyvtár	67	2870
		Népi Alkotások Háza	9	389
Állami Filharmónia + Nemzeti Színház		115	4410	
Maros megye	<i>Marosvásárhely</i> (59.02) Kultúra: 2,067 milliárd Személyzet: 19	Ariel Bábszínház	55	2360
		Megyei Múzeum	68	2710
		Maros Népi Együttes	82	2520
		Művészeti Népiskola	30,5	411
		Kultúrpalota adminisztrációja	19	1000
		Látó folyóirat	9	335
		Vatra folyóirat	12	379
		Mihai Eminescu Művelődési Ház	7	400
	Népfőiskola	12	420	
	Kulturális rendezvények	–	1247	
<i>Szováta város</i> (59.02) Kultúra: 284 millió Személyzet: 5	Városi Könyvtár	4	260	
	Városi Művelődési Otthon	1	24	

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Főbb kulturális intézményeink összehasonlító-összegző táblázata

Megye	Könyvtár	Személyek száma	Költségvetés (millió lej)
<i>Hargita megye</i>	Megyei és Városi Könyvtár (Csíkszereda)	25	1132,93
	Városi Könyvtár – Gyergyószentmiklós	12	348,189
<i>Kovászna megye</i>	Városi Könyvtár – Székelyudvarhely	16	2700
	Megyei Könyvtár (Sepsiszentgyörgy)	32,5	900
	Városi Könyvtár (Kézdivásárhely)	5	180
<i>Maros megye</i>	Megyei Könyvtár (Marosvásárhely)	67	2870
	Városi Könyvtár (Szováta)	4	260

Megye	Színházak	Személyek száma	Költségvetés (millió lej)
<i>Hargita megye</i>	Csíki Játékszín	5	800
	Figura Stúdió Színház – Gyergyószentmiklós	26	700
	Tomcsa Sándor Színház – Székelyudvarhely	55	1300
<i>Kovászna megye</i>	Tamási Áron Színház – Sepsiszentgyörgy (M+V)	123	3578
	Andrei Mureşanu Színház – Sepsiszentgyörgy (M+V)	64	1450
	Ariel Bábszínház – Marosvásárhely	55	2360
<i>Maros megye</i>	Állami Filharmónia + Nemzeti Színház – Marosvásárhely	115	4410

Megye	Művelődési házak	Személyek száma	Költségvetés (millió lej)
<i>Hargita megye</i>	Városi Művelődési Ház – Csíkszereda	13	1200
	Tomcsa Sándor Művelődési Ház – Udvarhely	55	1300
<i>Kovászna megye</i>	Városi Művelődési Ház – Sepsiszentgyörgy	10	760
	Város Művelődési Ház – Kézdivásárhely	5	492
<i>Maros megye</i>	Mihai Eminescu Művelődési Ház – Marosvásárhely	7	400
	Városi Művelődési Otthon – Szováta	1	24

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Megye	Népi Alkotások Háza	Személyek száma	Költségvetés (millió lej)
<i>Hargita megye</i>	Népi Alkotások Háza – Csíkszereda	11	363
<i>Kovászna megye</i>	Népi Alkotások Háza	8	240
<i>Maros megye</i>	Népi Alkotások Háza	9	389

Megye	Művészeti Népiskola	Személyek száma	Költségvetés (millió lej)
<i>Hargita megye</i>	Művészeti Népiskola – Csíkszereda	26	515
<i>Kovászna megye</i>	Művészeti Népiskola	34	460
<i>Maros megye</i>	Művészeti Népiskola	30.5	411
	Népfőiskola – Marosvásárhely	12	420

Megye	Táncműhelyek	Személyek száma	Költségvetés (millió lej)
<i>Hargita megye</i>	Székely Népi Együttes – Csíkszereda	46	1700
	Udvarhelyi Táncműhely	55	1300
<i>Kovászna megye</i>	Háromszék Népi Együttes – Sepsiszentgyörgy (M+V)	56	1335
<i>Maros megye</i>	Maros Népi Együttes	82	2520

Iskolázottsági egyenlőtlenségek Székelyföldön

Bevezető

Tanulmányom, amint azt a cím is sugallja, Székelyföld iskolázottsági egyenlőtlenségeiről szól. Kérdéses és sokat vitatott probléma, hogy miként lehetséges Székelyföldet meghatározni: mint kulturális entitást, mint területi egységet vagy mint régiót? Jelen tanulmányban nem célom az e fogalom definíciója körül kialakult vitákat bemutatni és egymással szembeállítani az eltérő nézőpontokat.

Az általam használt kifejezés három megye, Hargita, Kovászna és Maros megyék adminisztratív tartományát jelenti.

Tanulmányomban a székelyföldi iskolázottsági egyenlőtlenségek nemi és területi megoszlását vizsgálom az 1992-es népszámlálás alapján, összehasonlítva az országos számadatokkal.

Az iskolai végzettségek besorolása az 1992-es népszámlálás alapján a következő volt:

Felsőoktatás:

- műszaki felsőoktatás;
- ipar;
- tervezés és építészet;
- mezőgazdaság;
- erdészet;
- szállítás és távközlés;
- nem ágazatokra bontott műszaki felsőoktatás;
- egyetemi felsőoktatás;
- gazdasági felsőoktatás;
- jogi felsőoktatás;
- orvosi-gyógyszerészeti felsőoktatás;
- művészeti felsőoktatás;
- testnevelési és sport felsőoktatás;
- pedagógiai felsőoktatás;
- teológiai felsőoktatás;
- más felsőoktatási intézmények.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Középfokú oktatás

- A. Liceum utáni szakképzés (posztliceális szakképzés) műszaki mesterképzés
– műszaki szakképesítést biztosító posztliceális (liceum utáni) és műszaki mesterképző iskolák;
– ipar;
– tervezés és építészet;
– mezőgazdaság;
– erdészet;
– szállítás és távközlés;
– más műszaki posztliceális iskolák.

B. liceumi oktatás

Általános műveltségi liceumi oktatás

- elméleti liceum;
– reál-humán liceum;
– más általános műveltségi liceumok (közéiskolák).

Szakliceumi képzés

- ipar;
– tervezés és építészet;
– mezőgazdaság;
– erdészet;
– halászat;
– szállítás és távközlés;
– más (középfokú) szakliceumok;
– informatika liceum;
– gazdasági liceum;
– pedagógiai liceum;
– egészségügyi liceum;
– művészeti liceum;
– testnevelési és sport liceum;
– teológiai szeminárium;
– más szakliceumok.

C. Szakmai kiegészítő és inasképzés

Műszaki jellegű mesterségi és szakiskolák (beleértve a munkahelyen történő inasképzést is)

- ipar;
– tervezés és építészet;
– mezőgazdaság;
– erdészet;
– szállítás és távközlés;
– gazdasági szakképzés;
– egészségügyi szakképzés;
– művészeti szakképzés;
– más szakképzési képzések.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

D. Reál–humán vagy szakképző liceumok első szakasza (IX–X)

E. Gimnáziumi képzés (V–VIII. osztály)

- elemi oktatás;
- iskolai végzettség nélkül;
- bejelentett iskolai végzettség nélkül.

Felsőfokú végzettek

A felsőfokú végzettségű népességet illetően megállapítható, hogy területi szempontból a Székelyföld egységes képet mutat, abban az értelemben, hogy mindhárom székelyföldi megyében a felsőfokú végzettek aránya jóval az országos átlag alatt marad. A legalacsonyabb a felsőfokú végzettek aránya Hargita megyében. A nemek közötti iskolázottságbeli eltérés is szemléletes, országos viszonylatban 2%-kal kevesebb a felsőfokú végzettséggel rendelkező nők aránya a férfiakhoz képest. Ebből a szempontból Székelyföld női lakossága valamivel jobb képet mutat, mint az országos arányszám, mert körülbelül 1,5%-kal kevesebb a felsőfokú végzettséggel rendelkező nők aránya a férfiakhoz képest. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők területtípusok szerinti megoszlása köztudottan egyenlőtlen, a városokban lényegesen nagyobb számban vannak felsőfokú végzettségűek, úgy a székelyföldi városok esetében, mint az országban. A három megye közül Hargita megyében a legmagasabb a falvakban élő felsőfokú végzettek aránya, mely arány az országos átlag felett van. Ugyanakkor megállapítható, hogy úgy a falvakban, mint a városokban több a felsőfokú végzettséggel rendelkező férfi, mint nő.

	Felsőfokú végzettséggel rendelkezők	Felsőfokú végzettségűek aránya a 12 éven felüli népességhez viszonyítva összesen (%)	Felsőfokú végzettségűek aránya a 12 éven felüli népességben a városokban (%)	Felsőfokú végzettségűek aránya a 12 éven felüli népességben a falvakban (%)
Románia				
MF	967 570	5,146	4,66	0,49
M	566 482	6,179	5,56	0,62
F	401 088	4,163	3,80	0,36
Hargita megye				
MF	8214	2,888	2,35	0,54
M	5112	3,616	2,93	0,69
F	3102	2,169	1,78	0,39
Kovácszna megye				
MF	6181	3,278	2,88	0,40

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

	Felsőfokú végzettséggel rendelkezők	Felsőfokú végzettségűek aránya a 12 éven felüli népességhez viszonyítva összesen (%)	Felsőfokú végzettségűek aránya a 12 éven felüli népességben a városokban (%)	Felsőfokú végzettségűek aránya a 12 éven felüli népességben a falvakban (%)
M	3755	4,055	3,55	0,51
F	2426	2,528	2,23	0,30
Maros megye				
MF	19 676	3,886	3,39	0,50
M	11 691	4,709	4,06	0,64
F	7985	3,095	2,74	0,36

Mindezek alapján megállapítható, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkező népesség nagy többsége városban él. Székelyföldön az országos átlagnál lényegesen kevesebb a felsőfokú végzettek száma. Ha tekintetbe vesszük a három megye nemzeti-ségi megoszlását is (lásd táblázat), akkor elmondhatjuk, hogy a felsőfokú végzettségűek alacsony száma és a nemzetiség között összefüggés lehet, amit azonban a rendelkezésre álló népszámlálási adatokkal nem lehet egyértelműen bizonyítani.

	Románia		Kovászna		Hargita		Maros	
	román	magyar	román	magyar	román	magyar	román	magyar
városok	89,7	7,4	25	73,8	19,6	79,5	54,9	41
falvak	89,2	6,8	21,6	76,8	9,4	89,1	49,1	41,9
összesen	89,50	7,1	23,4	75,2	14,1	84,7	52,1	41,4

A különböző szakokat végzett felsőfokú diplomások eltérő számarányban vannak jelen a különböző székelyföldi megyékben.

Hargita megyében

Legmagasabb a felsőfokú műszaki diplomások számaránya, ezután jönnek sorrendben a felsőfokú egyetemi végzettségűek, majd az orvosi vagy gyógyszerészeti diplomával rendelkezők, a pedagógiai, gazdasági, jogi diplomások. Hargita megyében csak a pedagógiai és teológiai diplomával rendelkezők aránya magasabb az országos átlagnál. Más diplomások tekintetében Hargita megye az országos átlag alatt van, sőt a másik két székelyföldi megyéhez képest is hátrányban van.

Kovácsna megyében

Hargita megyéhez hasonló a helyzet, abban az értelemben, hogy az országos átlaghoz képest alacsonyabb arányban vannak a műszaki, egyetemi, gazdasági, jogi, orvosi, gyógyszerészeti, művészeti végzettségűek. A pedagógiai és a teológiai végzettségűek aránya magasabb az országos átlagnál. A testnevelési és sport felsőfokú végzettségűek aránya az országos aránnyal megközelítőleg egyenlő, de nagyobb, mint a másik két megyében.

Maros megyében

A másik két megyéhez képest változatosabb képet mutat. Az országos átlaghoz képest kevesebb a műszaki, felsőfokú egyetemi, gazdasági, jogi, valamint testnevelési és sport végzettségűek aránya, viszont a másik két székelyföldi megyéhez képest magasabb. Orvosi–gyógyszerészeti, művészeti, pedagógiai és teológiai végzettségűek tekintetében azt mondhatjuk, hogy Maros megye az országos átlaghoz képest kedvezőbb helyzetben van.

Felsőfok-összefoglalás

A székelyföldi megyékről tehát elmondható, hogy általában csak a pedagógiai és teológiai felsőfokú végzettségűek aránya magasabb az országos átlagnál. A teológiai és pedagógiai végzettségűek felülreprezentáltsága nemzeti kisebbségi tünet, az 1910-es népszámlálásban ugyanezt a jelenséget lehet megfigyelni az akkori román és szlovák kisebbségek esetében is. A 1910-es népszámlálás alapján a 1000 főre eső papok és teológusok aránya a román és szlovák nemzetiségűek körében ugyanakkora vagy még magasabb volt, mint a többségi magyarok esetében. Nagy Péter Tibor szavaival élve, ez a két szak a „nemzetitudat-ipart” képviseli.

Maros megyében az orvosi és művészeti végzettségűek aránya is magasabb az országos átlagnál.

A kolozsvári Kvantum szociológiai kutatócsoport is egy 1998-as kutatási összefoglaló tanulmányában – melyben 31 magyar nyelven (is) tanító középiskolát, azaz mintegy 2750–2900 diák adatait tanulmányozta – felfigyelt arra a jelenségre, hogy a művészeti és teológiai szakokra a felsőfokú képzésben az országos adatokhoz képest jelentősen többen vannak beiskolázva a magyar diákok közül.

Minden más szak esetében, azonban, az országos átlag alatt van a felsőfokú végzettségűek aránya a Székelyföldön. Leghátrányosabb helyzetű ebben a tekintetben Hargita megye, itt a legalacsonyabb a különböző felsőfokú végzettségűek aránya.

A felsőfokú egyetemi, orvosi és gyógyszerészeti, pedagógiai végzettségek esetében a nők vannak többségben, úgy Székelyföldön, mint országos szinten. Az összes többi szak esetében a férfiak dominálnak.

Ha nem az iskolázottság, azaz az oktatási kimenet (output) oldaláról, hanem az oktatási bemenet (input) oldaláról közelítjük meg a dolgokat, azt láthatjuk, a már említett kolozsvári Kvantum szociológiai kutatócsoport által végzett felméréséből, ahol a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem rekrutációs adatbázisát is vizsgálták, hogy erre az egyetemre leginkább (69,8 %-ban) elméleti középiskolák, és csak másodsorban (12,3%-ban) ipari középiskolák végzettjei jutnak be, ami még inkább érvényes a magyar nemzetiségű egyetemi hallgatókra, melyek 81,4%-a elméleti középiskolából jön. Ugyanakkor a magyar nemzetiségű egyetemisták többsége (80%-a) 13 elitgimnáziumból származik. A kutatócsoportot idézve, „a középiskolák csupán elenyésző hányada (mintegy 10%-a) vesz részt az egyetemi piacokon”.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

A kutatócsoport által „elitnek” nyilvánított 13 gimnáziumból pedig csak 5 található az általam Székelyföldön nevezett területen kívül, 4 Hargita megyében, 3 Kovászna megyében, 1 Maros megyében található. Ebből is látszik, hogy a magyar nyelvű felsőoktatás hallgatói bázisa Székelyföldön van.

De térjünk vissza a középfokú végzettség „output”-jához.

Középfok

A középfok tartalmazza a gimnáziumi (azaz az V–VIII. osztályos) képzést is ebben az esetben.

	Középfokú végzettséggel rendelkezők	Középfokú végzettségűek aránya a 12 éves felüli népességben összesen (%)	Középfokú végzettségűek aránya a 12 éves felüli népességben a városokban (%)	Középfokú végzettségűek aránya a 12 éves felüli népességben a falvakban (%)
Románia				
MF	12 517 196	66,57	39,61	26,96
M	6 461 587	70,48	39,89	30,59
F	6 055 609	62,85	39,34	23,51
Hargita megye				
MF	213 506	75,08	35,92	39,16
M	108 100	76,46	35,05	41,42
F	105 406	73,71	36,77	36,94
Kovászna megye				
MF	138 906	73,68	40,79	32,90
M	68 762	74,26	39,68	34,59
F	70 144	73,11	41,85	31,26
Maros megye				
MF	358 897	70,89	39,34	31,56
M	183 962	74,11	39,17	34,94
F	174 935	67,80	39,50	28,31

Az országos adatokhoz képest Székelyföldön a középfokú végzettséggel rendelkezők aránya nagyobb az országos átlagnál (ami azt jelenti, hogy a középiskolai hálózat kielégítően működik, és távlatokban gondolkozva, van amire a felsőoktatást építeni). Leginkább Hargita megye emelkedik ki a sorból. Maros megyében a székelyföldi

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

megyék közül a legalacsonyabb a középiskolát végzettek aránya. Országos szinten sokkal nagyobb arányban van a 12 évnél idősebb népesség körében középfokú végzettséggel rendelkező férfi, mint nő. Ugyanez a különbség érvényes a székelyföldi megyék esetében is. Kovászna megye esetében a legkisebb az eltérés a középfokú végzettséggel rendelkező férfiak és nők között.

Ami a középfokú végzettség területi megoszlását illeti, két székelyföldi megyében, Maros és Kovászna megyékben a városokban van több középfokú végzett, Hargita megyében pedig a falvakban magasabb a középfokú végzettséggel rendelkezők aránya.

Posztliceális

	Posztliceális	Posztliceális végzettségűek a 12 éven felüli népesség körében
Románia		
MF	373 553	1,99
M	272 357	2,97
F	101 196	1,05
Hargita megye		
MF	4793	1,69
M	3494	2,47
F	1299	0,91
Kovászna megye		
MF	2450	1,30
M	1659	1,79
F	791	0,82
Maros megye		
MF	9483	1,87
M	6944	2,80
F	2539	0,98

Posztliceális végzettek tekintetében mindhárom megye az országos átlag alatt helyezkedik el. Kovászna megyében a legkevesebb a posztliceális végzettek számáránya, ezt követően Hargita, majd Maros megyében. Posztliceális végzettséggel mindhárom székelyföldi megyében több férfi rendelkezik, mint nő.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

	Líceum	Líceumi végzettségük aránya a 12 éven felüli népesség körében
Románia		
MF	3 468 577	18,4
M	1 535 577	16,7
F	1 933 000	20,1
Hargita megye		
MF	52 047	18,3
M	23 082	16,3
F	28 965	20,3
Kovácszna megye		
MF	34 558	18,3
M	14 546	15,7
F	20 012	20,9
Maros megye		
MF	91 521	18,1
M	39 412	15,9
F	52 109	20,2

Líceumok esetében a székelyföldi megyék az országos átlagot tükrözik vissza. Úgy a három megye, mint az ország esetében magasabb az elméleti középiskolát végzett nők aránya, mint a férfiaké.

Általános műveltségi líceum

	Elméleti líceum	Elméleti líceumi végzettségük aránya a 12 éven felüli népesség körében
Románia		
MF	1 006 316	5,35
M	407 195	4,44
F	599 121	6,22
Hargita megye		

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

	Elméleti líceum	Elméleti líceumi végzettségűek aránya a 12 éven felüli népesség körében
MF	16 049	5,64
M	6246	4,42
F	9803	6,86
Kovászna megye		
MF	10 130	5,37
M	3731	4,03
F	6399	6,67
Maros megye		
MF	26 145	5,16
M	10 039	4,04
F	16 106	6,24

Az elméleti, reál-humán vagy általános műveltséget adó líceumi végzettségűek arányának tekintetében a székelyföldi megyék, Maros megye kivételével az országos átlag felett vannak. Hargita megyében a legmagasabb az elméleti középfokú iskolai végzettségűek aránya a 12 éven felüli lakosság körében, Maros megyében a legalacsonyabb. Az elméleti végzettséggel rendelkezők körében minden esetben magasabb a nők aránya, mint a férfiaké.

Szaklíceum

	Szaklíceum	Szaklíceumot végzettek aránya a 12 éven felüli népesség körében
Románia		
MF	2 42 261	13,10
M	1 128 382	12,31
F	1 333 879	13,85
Hargita megye		
MF	35 998	12,66
M	16 836	11,91
F	19 162	13,40
Kovászna megye		

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

	Szaklíceum	Szaklíceumot végzettek aránya a 12 éven felüli népesség körében
MF	24 428	12,96
M	10815	11,68
F	13 613	14,19
Maros megye		
MF	65 376	12,91
M	29 373	11,83
F	36 003	13,96

A szaklíceumot végzettek aránya kisebb mindhárom megyében, mint az országos átlag. A szaklíceumi végzettségűek között is a nők vannak magasabb arányban minden esetben.

Szakiskolák

	Szakiskolák	Szakiskolai végzettek aránya a 12 éven felüli népesség körében
Románia		
MF	2 648 759	14,09
M	1 879 465	20,50
F	769 294	7,99
Hargita megye		
MF	41 483	14,59
M	29 616	20,95
F	11 867	8,30
Kovászna megye		
MF	23 773	12,61
M	17 038	18,40
F	6 735	7,02
Maros megye		
MF	81 640	16,13
M	58 116	23,41
F	23 524	9,12

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Szakiskolai végzettségük tekintetében Hargita és Maros megyék az országos átlag felett vannak, Kovászna megye viszont az országos átlag alatt helyezkedik el. Természetesen minden esetben sokkal kisebb a szakiskolai végzettségük között a nők aránya, mint a férfiaké.

Középfok-összefoglalás

A középiskolai végzettségüekről, ha a gimnáziumi (azaz V–VIII. osztályos) végzettséget nem értjük ide, elmondhatjuk, hogy a három székelyföldi megyében a posztliceális végzettségük aránya és a szakliceumot végzettek aránya az országos átlag alatt van. Elméleti, azaz általános műveltséget adó liceumok tekintetében a székelyföldi megyék, Maros megye kivételével, az országos átlag felett vannak. Maros megye az országos átlag alatt van. Szakiskolai végzettek tekintetében Hargita és Maros megyék vannak országos átlag felett, és Kovászna megye az országos átlag alatt.

Gimnázium

	Általános iskolai végzettség	Általános iskolai végzettség aránya a 12 éven felüli népesség körében összesen (%)	Általános iskolai végzettség aránya a 12 éven felüli népesség körében városokban (%)	Általános iskolai végzettség aránya a 12 éven felüli népesség körében falvakban (%)
Románia				
MF	5 415 846	28,80	13,13	15,67
M	2 497 795	27,24	11,42	15,83
F	2 918 051	30,28	14,76	15,53
Hargita megye				
MF	107 490	37,79	13,78	24,02
M	48 521	34,32	11,59	22,74
F	58 969	41,23	15,95	25,29
Kovászna megye				
MF	68 550	36,36	15,76	20,60
M	31 150	33,64	13,81	19,84
F	37 400	38,98	17,65	21,34
Maros megye				
MF	160 266	31,65	12,94	18,72
M	72 470	29,19	10,87	18,32
F	87 796	34,03	14,94	19,09

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Gimnáziumi, azaz általános iskolai végzettség tekintetében a székelyföldi megyék az országos átlag felett vannak. A gimnáziumi végzettségűek területi megoszlása is egyenlőtlen, arányuk nagyobb a falvakban, mint a városokban. A nők felülreprezentáltak az egész országban, a székelyföldi megyékben is, leginkább Hargita megyében. Városok szintjén nagyobb a gimnáziumi végzettségű nők aránya, mint a férfiaké. A falvakban magasabb a gimnáziumi végzettségű férfiak számaránya, mint a városokban.

Elemi iskolai végzettség

	Elemi iskolai végzettségűek	Elemi iskolai végzettségűek a 12 éves felüli lakosság körében összesen (%)	Elemi iskolai végzettség a 12 éves felüli lakosság körében a városokban (%)	Elemi iskolai végzettség a 12 éves felüli lakosság körében a falvakban (%)
Románia				
MF	4 438 602,00	23,61	8,22	15,39
M	1 913 397,00	20,87	6,95	13,92
F	2 525 205,00	26,21	9,43	16,79
Hargita megye				
MF	55 398,00	19,48	5,97	13,51
M	25 278,00	17,88	5,42	12,46
F	30 120,00	21,06	6,52	14,54
Kovácszna megye				
MF	38 02,00	20,16	7,60	12,56
M	17 900,00	19,33	7,10	12,24
F	20 102,00	20,95	8,08	12,87
Maros megye				
MF	108 877,00	21,45	6,80	14,64
M	46 108,00	18,58	5,76	12,81
F	62 469,0	24,21	7,81	16,40

Elemi iskolai végzettség tekintetében a székelyföldi megyék az országos átlag alatt vannak.

Hargita megyében a legalacsonyabb az elemi iskolai végzettségűek aránya, Maros megyében a legmagasabb. Országos szinten és a megyék esetben is nagyobb a nők számaránya, akik elemi iskolai végzettségűek.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

	Iskolai végzettség nélkül	Iskolai végzettség nélküliek aránya a 12 éven felüli népesség körében
Románia		
MF	799 405,00	3,50
M	198 081,00	1,77
F	601 324	5,19
Hargita megye		
MF	6875	1,97
M	2751	1,58
F	4124	2,37
Kovácszna megye		
MF	4891	2,10
M	1917	1,66
F	2974	2,52
Maros megye		
MF	17 329,00	2,84
M	5 628,00	1,87
F	11 701,00	3,79

Az iskolai végzettség nélküli népesség tekintetében Székelyföld az országos átlagnál jobb helyzetben van, abban az értelemben, hogy a három megyében alacsonyabb az iskolai végzettség nélküliek aránya a 12 éven felüli népesség körében.

Mint minden más esetben, itt is Maros megye áll legközelebb a meglehetősen magas országos átlaghoz. Ebből a szempontból is Hargita megye áll a legjobban, ott a legkevesebb az iskolázatlan népesség arányszáma. Úgy országos, mint a három vizsgált megye esetében kevesebb az iskolai végzettség nélküli férfiak száma, mint a nőké. A székelyföldi megyék esetében azonban számottevően kevesebb az iskolázatlan nők aránya, mint az országban.

A fent leírt tendenciák vonatkoznak azokra is, akik nem vallották be iskolai végzettségüket.

Következtetés

A felmérés alapján elmondhatjuk, hogy az általam körülhatárolt Székelyföld nem egységes az iskolázottság tekintetében sem. Míg a legtöbb esetben Hargita és Kovászna megyék egységesen térnek el az országos átlagtól, addig Maros megye inkább az országos tendenciákat tükrözi vissza.

Felhasznált irodalom

Románia 1992-es népszámlálása, 1., 2., 4. kötet

Kvantum Kutatócsoport: *Az egyetemre sikeresen felvételiző magyar diákok rekrutációs hátteréről.* Kolozsvár, 1998. Kutatási beszámoló. Kézirat. Oktatókutató Intézet könyvtára.

A megmaradás esélye... Közoktatásunk stratégiai elképzelései. Balla Júlia, Nagy F.

István. Nagyvárad, 1994.

A középiskolai tanulók statisztikája az oktatási intézmény és tannyelv szerint. Munkaanyag, 1997 szeptember. Marius Lazár, Kvantum. Oktatókutató Intézet könyvtára.

Varga E. Árpád: A nemzetiségek iskolázottságának szintje Romániában az 1992. évi népszámlálás eredményei alapján. Teleki László Alapítvány Könyvtára.

Felsőfokú oktatási intézmény létrehozásának keretfeltételei Csíkszeredában. Kulturális Antropológiai Műhely, Csíkszereda, 1998. április. Oktatókutató Intézet könyvtára.

Székelyföld 2000 Konferencia Záródokumentum

Az április 13–15. között Tusnádfürdőn megrendezett Székelyföld 2000 Konferencia egy olyan merész vállalkozás sikeres megvalósítása, mely a Székelyföldnek mint kulturális régióknak tudományos igényű meghatározását, illetve fejlesztési irányvonalainak megfogalmazását tűzte ki célul.

A háromnapos, rendkívüli hazai és magyarországi részvételnek örvendő rendezvény (több mint 200 hazai és magyarországi résztvevő) egy olyan kihívást jelenített meg, mely precedensteremtő értékű a romániai regionális fejlesztés területén, és ezáltal néhány egyértelműen erős üzenet körvonalazódott, melyek az elkövetkező évek munkájának alapelveit képezik.

A szekcióüléseken elhangzott előadásokat a *szakmai igényesség, szakmai színvonal* és nem az átpolitizáltság jellemezte.

A Székelyföld 2000 Konferencia a regionális fejlesztés rangos tudományos képviselői jelenléte mellett a *fiatalok zászlóbontásának* szintere volt. Egy új kutatói nemzedék mutatkozott be ez alkalommal, akik elkötelezték a regionális fejlesztés és ezen belül a Székelyföld fejlesztésének szolgálatában.

A Székelyföld 2000 Konferencia érveket szolgáltatott arra, hogy lehetséges és megvalósítható a régió felismert közös érdekében történő *együttműködés* a különböző szférák között: önkormányzatok, civil szféra, tudományos intézetek és vállalkozói szféra.

Egy lehetséges Székelyföld-definíció megfogalmazása, illetve a fejlesztés irányvonalai kérdéseire maga a konferencia ad választ. Ennek kapcsán a konferencia résztvevői egyetértettek abban, hogy a *Székelyföld mint sajátos kulturális régió létezik*, integrálhatóan a Központi Fejlesztési Régióba, hiszen a résztvevőket, az érdeklődőket a létező régió meghatározásának igénye hívta össze.

A konferencia résztvevői ajánlásokat fogalmaztak meg szakterületenként a Székelyföld fejlesztési prioritásaira vonatkozóan:

A természeti erőforrások szekció munkálatainak összefoglalása

A természeti erőforrások szekció ajánlásai:

- a gazdasági erőforrások értékesítési fokának emelése, támogatva a környezetbarát technológiák alkalmazását;
- az értékesítések (bányák, kitermelési pontok) területén járadék jellegű támogatások, járadék jellegű jövedelemrendszer kidolgozása;
- az állami feladatok megnevezése és a lakossági ügyek elkülönítése, a lakosság mentalitásának megváltoztatása, az „1 lejes ügyek” önerőből történő megoldása;

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

- a rend és a fegyelem iránti fogékonyság megtanítása (közösségfejlesztés);
- a közlekedési problémakörének az állami, önkormányzati, lakossági feladatokra való lebontása;
- az idegenforgalom támogatása, a vonzerő elérhetőségének biztosítása megfelelő infrastruktúrával, valamint a szükséges turisztikai felszereltséggel (pl. erdei pihenők, menedékházak, erdei parkolók stb.);
- a természeti erőforrások a funkcióváltás térképi megjelenítése kistérségekre bontva, térinformatikai alkalmazások, a vonzáskörzetek gazdasági, társadalmi folyamatok szerinti lebontásának képi ábrázolása;
- a hagyományok megőrzése és a modernizáció kérdésköre a változás, a változtatás szükségességét hangsúlyozza, a *homo historicus orientalis* magatartást az innovatív gondolkodás, a bizalomérzet kell hogy fölváltsa mind perszonális, mind közösségi szinten;
- a székelyföldi egyetem és kutatóintézetek megléte létfeltétel. A humán erőforrás jelenlegi képzési rendszere – magyar nyelvű felsőfokú intézmény nélkül – állandósíthatja e kulturális térség hátrányait, csökkentve a térség megtartó erejét és gátolva a fejlődést;
- a kistérségi és térségi fejlesztések egységes regionális fejlesztési koncepcióba való egybekovácsolása, az elméleti tudás alkalmazása konkrét projektek révén.

Végezetül a *Természeti erőforrások* szekció szorgalmazza az ilyen jellegű konferenciák szervezését, és kiemelten fontosnak tartja a konkrét megoldásokat kínáló előadások nagyobb számú részvételét.

A Gazdaság, társadalom, szociális politika, demográfia, regionális fejlesztés szekció munkálatainak összefoglalása

A szekció keretében 13 előadás és 46 hozzászólás hangzott el, erős érdeklődést és aktív információcserét jelentve a szekció munkájában.

Következtetések a szekció által vizsgált három témakörben:

1. A gazdaság állapota, annak jellemzői és gazdasági folyamatok a Székelyföldön, illetve részben Romániában

1. A székelyföldi, illetve a romániai gazdaság magán hordozza a kialakuló piacgazdaság általános jellemzőit: magas kockázati szint, a külföldi tőke érdeklődése mérsékelt, illetve erősen centralizált (Bukarest). A modern piacgazdaságot jellemző intézményrendszer működési zavarai erőteljesen befolyásolják és visszafogják Székelyföld gazdaságának fejlődését. A Székelyföldnek mint régióknak a gazdasága rendkívüli módon zárt, kapcsolatai, termelési együttműködése ma még a térségen belül zajlanak többségében, gyengítve a gazdaság versenyképességét, valamint a külföldi tőkével és befektetésekkel szembeni fogadóképességét. A székelyföldi vállalkozói szférában van egy kockázatvállalási/viselési képesség, mely lehetőséget nyújt a jövőre nézve a beruházások, fejlesztések, valamint a foglalkoztatás iránti hajlandóság növelésére.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

2. A rurális térségekben a birtokszerkezet nagyon elaprózott, ugyanakkor a korábban a nagyüzemek működése által átalakított és fenntartott társadalmi szerkezet és szociális háló 1989 után szétesett. A Székelyföldön összeépült a gazdaság és társadalmi lét, ugyanakkor az utóbbi tíz évben elindult egy alulról építkező társadalomgazdaság-építés, melyben az egyházak szerepe rendkívül jelentős és meghatározó. Számos olyan kezdeményezés van, mely az önerős, alulról építkezés rendszerét próbálja alkalmazni, ahol a közösségi és gazdasági értékek harmonizálása valósul meg, újrendezve a szociális hálót, azonban nem a régió egészében, hanem lokálisan, egy-egy település vagy kistérség esetében.

II. Társadalmi átmenet és az intézményrendszer, ennek alkalmazkodása és változásai

- a társadalmi szerkezetben alapvető átrendeződések zajlanak, mely hatásait erősíti az alacsony szintű polgári kultúra, az intézményrendszer működésében mutatkozó zavarok, a nehezen átlátható működési mechanizmusok, hozzájárulva a társadalmi szerkezet átalakulásának fékezéséhez. A Székelyföld egyik legfontosabb erőforrása a humán erőforrás, melyet célszerű fejleszteni és hasznosítani. A hasznosítás útja és módja többirányú;
- a képzési és oktatási intézményrendszer radikális fejlesztése a Székelyföldön: egyetem létesítése vagy egyetemi intézményrendszer telepítése elengedhetetlen;
- tapasztalatszerzés biztosítása fiatalok és vállalkozók részére Magyarországon és Európában, hogy visszatérve a külföldön kiépített kapcsolatokat és megszerzett tapasztalatot az itthoni közösségekben hasznosítani tudják;
- a társadalmi struktúra jellemzője, hogy a civil társadalomnak erősek a hagyományai Székelyföldön, melyre építhetnek a kistérségi szerveződések. Szükséges az önkormányzatok és a vállalkozói szféra erőteljes támogatása a kistérségi szervezetekben.

III. A Székelyföld mint régió integrációs folyamatai és a regionális fejlesztés/tervezés szerepe

1. Elindult a Székelyföld mint régió integrációs folyamata, azonban ez az integráció még nem tudatos, nem kellően szervezett és nem kellően irányított. Szükség van a Székelyföld mint régió definiálására és fejlődési irányvonalainak meghatározására, azonban ez nem egy hatalmi elit koncepciója kell legyen, hanem a Székelyföldön élő emberek, területfejlesztési szereplők stratégiája, egy közösen kidolgozott fejlesztési stratégia. Amennyiben minden szereplő megtalálja ebben a stratégiában a saját jövőképét, akkor válhat a Székelyföld egy sikeres, versenyképes régiójává Romániának és Európának.

Ajánlások:

- Elkezdődtek azon folyamatok, melyek több irányvonal mentén a Székelyföldnek egy nagyon alapos, tudományos feltárását végzik, azonban ezeket fel kell gyorsítani. Rövid időn belül rendelkezésünkre kell állnia Székelyföld rendkívül alapos és tudatos, társadalmi-gazdasági folyamatainak feltárása, annak adatbázisai és adatrendszerei, melyek az Európai Unió számára értelmezhetők és az Európai Unió regionális politikájának módszereivel készülnek.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

- A fejlesztési stratégia kidolgozása az említett adatbázisra alapozva, azonban hangsúlyozzuk, hogy sokirányú intézményrendszer létezik jelen pillanatban a Székelyföldön a fejlesztések megvalósítására, így a stratégiának fontos része, hogy a fejlesztési politika megvalósításának intézményrendszerét hogyan alakítja és hangolja össze a meglévő szereplőkkel vagy új szereplőkkel ezt hogyan valósítja meg.
- A Székelyföld-marketingstratégia kidolgozása a fejlesztési stratégia részeként, a térséget tudatosan kell értékesíteni, a Székelyföldön létező intenzív helyi törekvéseket egységes marketingstratégiává ötvözni. A Székelyföld jelenlegi jó image-jét egy sokirányú stratégiában kell összefogni, mely különböző technikákat alkalmaz: konferenciák, kiállítások, prospektusok, tapasztalatcserék stb. A stratégia Székelyföldet két irányban jeleníti meg: a külső partnerek, valamint a régióban élő emberek és működő intézmények felé.
- A helyi forrásokra épülő termékek, szolgáltatások, gazdasági bázisok élenkítése. Erősíteni kell a tradicionális, helyi, egyedi termékköröket, kialakítani a helyi termékprogramokat a helyi termékek integrációjával és marketingjével.
- A fejlesztési stratégiában hangsúlyt kell kapnia a humán erőforrások vizsgálatának, alkalmas-e egy tudásalapú ipari termelés telepítésére, befogadására a Székelyföldön, van-e olyan humán bázis, amely a tudásalapú technológia telepítését lehetővé teszi.
- A gazdaság nyitása a régió kívül és a régió belül, az elszigetelés megszüntetése, illetve a régió belüli szigetek közötti kapcsolattartás felerősítése. Gazdaságfejlesztő intézményrendszer kialakítása.

Mindent figyelembe véve, a hagyományok, értékrendek, a belső integráció felerősítésével a Székelyföld egy sikeres régióvá válhat az elkövetkező években.

A Történelem, közjogi gondolkodás, közigazgatás szekció munkálatainak összefoglalása

A szekció elsődleges célja az volt, hogy összegezze azokat a történelem folyamán kialakult struktúrákat, jellegzetességeket, amelyek figyelembevételre szükséges ahhoz, hogy a már meglévő eredményekre organikusán építkező, a külső kihívásokra reagáló össz-székelyföldi területfejlesztési koncepciót tudjunk kidolgozni, amely biztosíthatja a közösség fennmaradását, valamint a fenntartható fejlődést.

Ennek érdekében a gazdaság és a regionális identitás történeti fejlődésének vizsgálatát tartottuk fontosnak.

Az 1867-től elindult székelyföldi modernizáció, amely az első világháború kitörésével és az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával félbeszakadt, nem tudott kiteljesedni. 1918 után, valamint a kommunista időszakban igaz, hogy eszközöltek fejlesztéseket, de ezeket a centrum által ráerőltették a régióra, nem építkeztek a korábban kialakult struktúrákra. A kérdés az, hogy mely elemeket kell figyelembe venni a területfejlesztésnél.

A szekció munkálatai folyamán elhangzott előadásokból a következő elemeket tartottuk fontosnak kiemelni:

Manapság is létezik az egész Székelyföldön egy etnikai alapon megnyilvánuló regionális identitás, valamint létezik a régi székely közigazgatáson alapuló „széki”, kis-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

térségi regionális identitás, amely napjainkban is megnyilvánul a negatív rivalizációban és az egymást kioltó befektetésekben. Ezt az identitástudatot egy intézményrendszerrel kell megerősíteni és együttműködő versengéssé kell fejleszteni. Ennek alternatívái a különböző autonómiakonceptciók. A nyugati regionális autonómiák bizonyítják, hogy a korábban létező etnikai feszültségeket fel lehet oldani (pl. Skócia, Wales, Katalónia).

A kérdés az, hogy lehet-e a túlcentralizált Romániában napjainkban intézményi keretek között működő regionalizmusról beszélni? Évszázadokon keresztül a székelység erős lokális tudattal, lakhelyhez való kötődéssel rendelkezett, így a szokásjog szerepe felértékelődött a székely társadalom körében. Csak a helyi szokások számítottak, saját törvényeik által kormányozták magukat.

A XX. század végén feltehető a kérdés: Mit tudunk hasznosítani ezekből a törvényekből? Nagyon fontos a közgondolkodás, a közgondoskodás elvének továbbvitele, hisz tudjuk, hogy a fejlesztésekhez szükség van az együttműködésre, a partnerségre. Az együttműködés kialakításához elsősorban mentalitásváltásra van szükség. A régi gazdasági struktúrák életképek voltak. Ennek jó példája a közbirtokosság, amely a székely autonómia egyik alapkövét képezte. Nem utolsósorban érdemes megemlíteni a Hitelszövetkezetek gazdaságserkentő szerepét.

A közbirtokossági földekkel, amennyiben visszakérülnek tulajdonosaikhoz, a piaci követelményeknek megfelelően és a környezetvédelmi szempontoknak alárendelve kell gazdálkodni.

A közlekedési infrastruktúra fejlesztése a századfordulón megszakadt, azóta technikai innovációt nem eszközöltek, jelenleg is a század elején kialakult hálózatot használjuk. Ennek fejletlensége napjainkban a modernizáció egyik legnagyobb akadály. A gazdasági fejlődésnél elsősorban a helyi adottságokra kell alapozni. Kérdés, hogy központi támogatás nélkül ezt mennyire lehet a helyi erőforrásokkal megvalósítani.

Köztudott, hogy a század elején is szükség volt a központi kormány (magyar) által irányított akciókra. Jó példa erre az 1902-ben szintén Tusnádfürdőn megrendezett Székely Kongresszus által kidolgozott fejlesztési program.

A fenti szempontokat figyelembe véve, összegzésként elmondhatjuk, hogy a Székelyföld olyan helyi adottságokkal, a történelem folyamán kialakult organikus struktúrákkal rendelkezik, amelyek alapját képezhetik a regionális fejlesztésnek.

Az Oktatásügyi, Egyházi és Kultúra szekció javaslatainak és ajánlásainak összefoglalása

Oktatásügy

A. Közoktatás

- egységes székelyföldi oktatási kataszter elkészítése;
- az iskolázottság, valamint a humán erőforrás mutatóinak javítása (főként a műszaki, illetve társadalomtudományok terén);
- a „helytörténet”, „hagyománytörténet”, „életmódtörténet”, illetve más alternatív tárgyak bevezetése opcionálisok keretében;

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

- a felnőttképzés és az élethosszig tartó képzés megszervezése;
- alternatív tankönyvcsaládok bevezetése;
- az oktatásfinanszírozás modalitásainak kiaknázása;
- korszerű infrastruktúra telepítése a rurális térségek iskoláiba is.

B. Felsőoktatás

- többkarú székelyföldi universitas létrehozása, a hagyományos Kolozsvár-központúság megszüntetése;
- korszerű kutatási-fejlesztési programrendszer létrehozása;
- korszerű közoktatás vezetői szak indítása, a vezetői réteg cseréjét, szemléletváltozását elősegítendő.

Egyházügy

- kooperatív egyház* (az együttműködés egyházáról kell beszélnünk a harmadik évezred küszöbén);
- karitatív egyház* (a szociális affinitást kell erősíteni az egyháznak);
- az ökuménia egyháza;
- a minőségi ember nevelésén* kell fáradoznia az egyháznak is;
- ifjúsági ügyosztályokat kell létrehozni, az ifjúság problémáinak hatékonyabb kezelése érdekében.

Kultúra

A kultúrát illetően a szekció álláspontja egyértelmű: kulturális tőkénk kompetitív, eladható, gazdasági tőkére váltható. Némi mentalitásváltás, kompetensebb finanszírozási politikára van csupán szükség a megyei és a helyi önkormányzatok szintjén.

A kultúra így visszakерülhet korábbi pozíciójába és betöltheti oly fontos szerepét a regionális identitás erősítésében.

Az akadályok, problémák tömkelegéből elég hármat kiemelni:

1. a román jogrendszer hiányosságai;
2. a központi finanszírozás hiánya, a decentralizációs folyamat elakadása;
3. a felső-, illetve a középfokú szakemberképzés hiánya.

Mindezek ellenére a szekció határozottan ajánlja az összes érdekelt intézménynek és azok vezetőinek, hogy mihamarabb folytassanak párbeszédet annak érdekében, hogy a teljes kulturális önállóság, a kulturális autonómia megvalósulhasson Székelyföldön.

Javaslatok, ajánlások:

- kompetenciákkal rendelkező, új kulturális intézmények létrehozása;
- ezen intézmények korszerű infrastruktúrával való felszerelése;
- az éves, kultúrára fordított költségvetés hányadának folyamatos növelése (középtávon elérendő cél: 12–13%-os ráta);
- a kulturális intézmények humán erőforrásának gyökeres feljavítása;
- Székelyföld kulturális kataszterének elkészítése;
- Székelyföld monográfiájának elkészítése;
- a civil szféra széles körű bevonása közös innovációs projektekbe;

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

- folyamatosan bővülő kapcsolatrendszer kiépítése;
- a decentralizációs folyamat következtében a leosztott feladatok mellé meg kell nevezni a szükséges jogi kompetenciákat is;
- a műemlékek és más tárgyi emlékek kataszterének elkészítése Székelyföldön;
- a regionális identitás erősítése, egységes székely „Mi”-tudat kialakítása a következő pillérekre építve:
  - kulturális hagyományok;
  - oktatás;
  - egyház;
  - a kulturális szféra mobilissá tétele alapkövetelmény;
  - közép- és hosszú távú színház-, illetve könyvtár-finanszírozási koncepció elkészítése;
  - a kultúra és az idegenforgalom kapcsolatának tisztázása, profitorientált kulturális szférák innovációja;
  - a 2001. év eseménynaptárának elkészítése;
  - a román, illetve magyar kormányok felé egyöntetű üzenatként megfogalmazott *székelyföldi kulturális stratégia*.

A konferencián ugyanakkor elhangzott a *Székelyföld-program* megfogalmazásának szükségessége, a kutatási, illetve fejlesztési programok körvonalazása, melyek kivitelezésére a már meglévő, illetve az elkövetkezőkben alakulandó intézmények hivatottak.

A konferencia munkálatainak intézményesítése kapcsán a jelenlevők egyöntetűen elfogadták azon javaslatot, miszerint a konferencia egy *szellemi műhelyé* alakuljon át, melynek munkálatait az elkövetkezőkben a *Székelyföld 2000 Munkacsoport* koordinálja.

Ugyanakkor megfogalmazódott a *Székelyföld Virtuális Akadémia* létrehozásának ötlete is, mely egy állandó fórumot, dialóguslehetőséget biztosítana mindazon kutatók, érdeklődők számára, akik a Székelyföld regionális fejlesztésével szeretnének foglalkozni.

Székelyföld 2000 Virtuális Akadémia (SZVA) ***Koncepcióvázlat***

Előzmények, indoklás:

A Székelyföld 2000 Konferencia zárótanácskozásának résztvevői megfogalmazták a konferencia folyamatát alakításának szükségességét. A folyamat lényege: *A tudományos kutatás és szakmai igényesség kell hogy megalapozza a Székelyföld regionális fejlesztését.* Ebben az értelmezésben a Székelyföld 2000 folyamat olyan tudományos kutatási programokat és azok alapján indított fejlesztési projekteket jelent, melyek meghatározók (drivere) lehetnek a régió fejlesztésében. A fejlesztés bonyolult és egymással is összefüggésben lévő rendszerekben zajló nyitott folyamat, soktényezős és dinamikus. Ezért a folyamatot vezérlő intézmények, cselekvési programok alapvető jellegűknél fogva rendszerelvűek és meg kell felelniük a fejlesztési folyamat vezető komplexitásának.

A Székelyföld 2000 Virtuális Akadémia az egyik ilyen folyamatvezérlő intézmény.

Az intézmény meghatározása:

A SZVA – amint neve is mutatja – egy virtuális akadémia.

Virtuális intézmény, vagyis létezését az internet által nyújtott telematikai eszközök biztosítják. Nem jogi személy, és működése is sajátos, a virtuális jellegnek megfelelően.

A virtuális intézményt meghatározó szerkezeti elemek:

1. az intézmény identitása (Kik vagyunk és mit akarunk?) és az azt fenntartó intézményi kultúra (Melyek a fontos dolgok számunkra, és mit gondolunk ezekről?);

2. az intézményhez való tagságot, lojalitást, valamint a belső döntéshozást és a külvilághoz való viszonyulást meghatározó szabályok és procedúrák rendszere (Hogyan működünk?);

3. az intézményt a világhálón megjelenítő és a nyitott kommunikációt biztosító honlap (Mi látható mindebből?).

Akadémia, vagyis tudományos kutatással foglalkozó és azokról disputáló emberek munkáit (publikációk), véleményeit, gondolatait elektronikus formában tároló, megjelenítő és ütköztető fórum. Nem fizikai személyek, hanem *e-személyek* találkozóhelye.

A részletek kidolgozása menetközben történik az intézmény életének alakuló szakaszában.

A *Záródokumentumot* a konferencia szervezéséért felelős *Székelyföld 2000 Munkacsoport* állította össze.

Csikszereda, 2000. augusztus 24.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

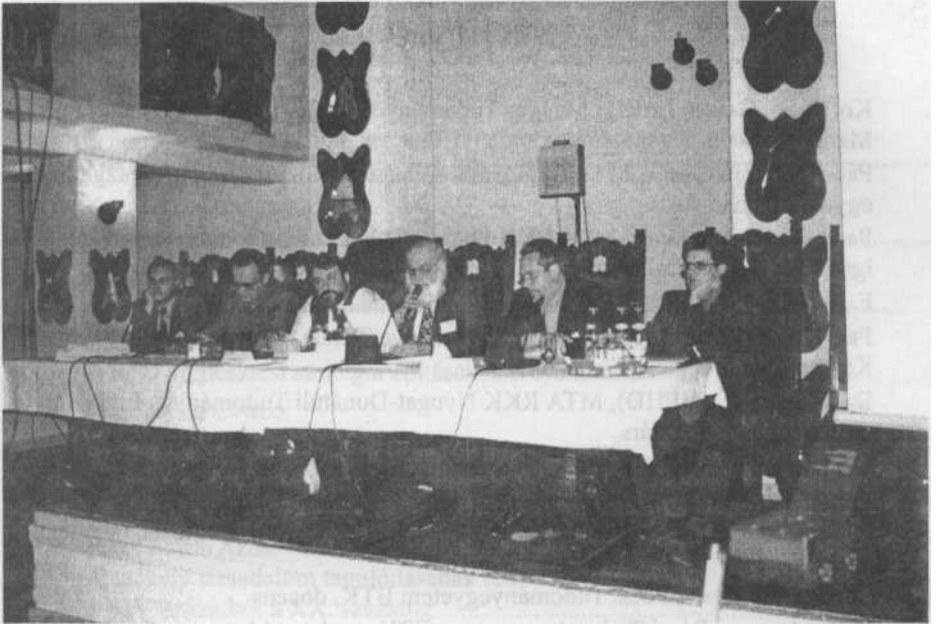

A Székelyföld 2000 Konferencia résztvevői. Tusnádfürdő, 2000. április 13–15.

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

A Székelyföld 2000 Konferencia plenáris ülése.
Prof. Horváth Gyula, prof. Tóth József, prof. Rechnitzer János, Kolombán Gábor,
Balog László, Kánya József.

Székelyföld 2000 Munkacsoport, 2000 július, Székelyudvarhely.

Névjegyzék

KOLUMBÁN GÁBOR, Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszeredai Kar,
Management és Társadalomtudományi Tanszék, tanszékvezető
PROF. HORVÁTH GYULA, MTA Regionális Kutatások Központjának főigazgatója,
egyetemi tanár
PROF. RECHNITZER JÁNOS, MTA RKK Nyugat-Dunántúli Tudományos Intézet
igazgatója, egyetemi tanár
FARAGÓ LÁSZLÓ, MTA RKK tudományos főmunkatárs
PROF. BUDAY-SÁNTHA ATTILA, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi
Kar, egyetemi tanár
DR. HARDI TAMÁS (PHD), MTA RKK Nyugat-Dunántúli Tudományos Intézet,
tudományos munkatárs
DR. GÁLL ZOLTÁN (PHD), MTA RKK Dél-Dunántúli Tudományos Intézet,
tudományos munkatárs
PROF. ERDŐSI FERENC, MTA RKK Dél-Dunántúli Tudományos Intézet, egyetemi
tanár
DR. MAJDÁN JÁNOS, Pécsi Tudományegyetem BTK, docens
BALLA ANDREA, Pécsi Tudományegyetem KTK, tanársegéd
INCZE ÁRPÁD, Maros Megyei Környezetvédelmi Felügyelőség
DR. ELEKES TIBOR, Miskolci Tudományegyetem, adjunktus
DR. SOMOGYI GABRIELLA, MTA RKK Dél-Dunántúli Tudományos Intézet,
tudományos munkatárs
DR. TAKÁCS JÓZSEF, Kodolányi János Főiskola, főiskolai tanár
PROF. HAJDÚ ZOLTÁN, MTA RKK Dél-Dunántúli Tudományos Intézet, egyetemi
tanár
PROF. EGYED ÁKOS, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, egyetemi tanár
KÁNYA JÓZSEF, Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszeredai Kar, adjunktus
DR. PÁL JUDIT, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, docens
BURUS SIKLÓDI BOTOND, Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége, elnök
BÁCS-BÉLA JÁNOS, a Csíkszeredai Polgármesteri Hivatal Fejlesztési Iroda
irodavezetője
SZATMÁRI LÁSZLÓ, Csíkszereda Polgármesteri Hivatala, Kulturális Iroda,
irodavezető
PUSZTAY JÓZSEF, Pécsi Tudományegyetem, KTK, PhD hallgató
DR. VINCZE GÁBOR, Szegedi Tudományegyetem BTK
BALOG LÁSZLÓ, Hargita Megyei Kulturális Központ
MANDEL KINGA, Oktatókutató Intézet, Budapest, szociológus

Tartalomjegyzék

Plenáris előadások	5
KOLUMBÁN GÁBOR: Az értékeltví társadalomépítés regionalizációs hatásai	7
HORVÁTH GYULA: Regionális fejlődés és politika Kelet-Közép-Európában	15
RECHNITZER JÁNOS: A területfejlesztési stratégia építésének folyamata	33
DR. FARAGÓ LÁSZLÓ: Regionális szintű tervezés	51
DR. GÁL Zoltán: Az innováció-orientált régiófejlesztés lehetőségei a Székelyföldön	58
PROF. EGYED ÁKOS: A székely társadalom tagolódásának főbb irányzatai a XIV. századtól a XX. századig	77
Földrajz, Környezetvédelem és Természeti erőforrások	83
ERDŐSI FERENC: A Székelyföld az európai közlekedési térben	85
INCZE ÁRPÁD: A természeti környezet állapota a Székelyföldön	93
ELEKES TIBOR: A településhálózat és a közigazgatás változásainak néhány jellemzője Hargita megye délnyugati részében, 1333-tól napjainkig.	104
KRAFTNÉ DR. SOMOGYI GABRIELLA: A turizmus mint területfejlesztő tényező	111
DR. TAKÁCS JÓZSEF: Összefüggések a kultúra és az idegenforgalom között	119
DR. VOFKORI LÁSZLÓ: Székelyföld turisztikai vonzerői	127

Gazdaság, Szociálpolitika, Demográfia	137
DR. BUDAY-SÁNTHA ATTILA: Az agrártermelés szerepe a vidékfejlesztésben	139
BALLA ANDREA: Külföldi tőkebefektetések erdélyi régióinkban	146
PUSZTAI JÓZSEF: A kistérségek versenyképességének tényezői (magyarországi példákon)	154
KOVÁTS ZOLTÁN: Hargita megye tájegységeinek demográfiai sajátosságai	161
Történelem, Közjogi gondolkodás, Közigazgatás	171
MAJDAN JÁNOS: Az erdélyi vasútállomások vonzáskörzete	173
KÁNYA JÓZSEF: A székelyek kivándorlása a Román Királyságba a dualizmus korában	187
PÁL JUDIT: Városfejlődés a Székelyföldön az első világháború előtt	201
HAJDÚ ZOLTÁN: Erdély történetileg változó államföldrajzi problematikája: közigazgatási régió, részállam, önálló állam, államrész?	209
VINCZE GÁBOR: A székely autonómia kérdése 1945–46-ban	223
Kultúra, Oktatás	231
BURUS SIKLÓDI BOTOND: A romániai magyar közoktatás helyzete az ezredfordulón	233
BÁCS BÉLA JÁNOS: A székelyföldi vallási felekezetek szerepe a társadalmi béke konszolidálásában	246
SZATMÁRI LÁSZLÓ: Vidékünk képzőművészetének szubjektív megközelítése	252
BALOG LÁSZLÓ: A kulturális intézmények szerepe a regionális identitás erősítésében	264
MANDEL KINGA: Iskolázottsági egyenlőtlenségek Székelyföldön Székelyföld 2000 Konferencia.	276
Záródokumentum	290

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

A 2000. április 13–15-i, Tusnádfürdőn megrendezett Székelyföld 2000 Konferencia előadói:

- DR. TÓTH JÓZSEF*– egyetemi tanár/rector – Pécsi Tudományegyetem;
DR. HORVÁTH GYULA, főigazgató – MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs;
DR. EGYED ÁKOS – Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár;
KOLUMBÁN GÁBOR, elnök – Hargita Megye Tanácsa;
DR. RECHNITZER JÁNOS, intézetigazgató – MTA Regionális Kutatások Központja, Győr;
DR. GÁL ZOLTÁN–MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs;
DR. TAKÁCS JÓZSEF–Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár;
ZEPECZANER JENŐ, igazgató – Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely;
DR. HAJDÚ ZOLTÁN, egyetemi tanár – MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs;
DR. ERDŐSI FERENC, a földrajztudományok doktora – MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs;
DR. HARDI TAMÁS, tudományos segédmunkatárs – MTA Regionális Kutatások Központja, Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet, Győr;
DR. IZSÁK ÉVA, egyetemi adjunktus – ELTE, Budapest; Prof dr. Buday-Sántha Attila – Pécsi Tudományegyetem;
HEGEDŰS ÁBEL, térképész – Ábel kft, Budapest;
DR. WANEK FERENC, elnök – Bolyai Társaság;
PÉTER ELEK, vezérigazgató – Ásványvizek Országos Részvénytársasága, Bukarest;
SZÁSZ JÁNOS, erdész mérnök – Tusnádfürdő;
INZE ÁRPÁD – Környezetvédelmi Kirendeltség, Marosvásárhely;
ELEKES TIBOR, PhD hallgató, tanár – Pécsi Tudományegyetem – Kós Károly Iskolaközpont, Székelyudvarhely
PÁL JÓZSEF, tanár – Szegedi Tudományegyetem;
DR. KRAFTNÉ-SOMOGYI GABRIELLA, egyetemi tanár – MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs;
DR. VOFKORI LÁSZLÓ, tanár, a földrajztudományok doktora – Benedek Elek Tanítóképző, Székelyudvarhely;
BALOG LÁSZLÓ, igazgató – Hargita Megyei Kulturális Központ;
DR. HORVÁTH ISTVÁN, egyetemi adjunktus – Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár;
BÁCS BÉLA JÁNOS, szociálpedagógus – Csíkszereda;
OZSVÁTH GÁBOR DÁNIEL, néprajzkutató, PhD hallgató – ELTE, Európai Etnológiai Doktori Iskola, Szeged;
SZATMÁRI LÁSZLÓ, újságíró – Csíkszereda;
BOÉR HUNOR, muzeológus – Székely emzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy;
BURUS SIKLÓDI BOTOND, igazgató – Apáczai Csere János Pedagógusok Háza, Csíkszereda;
MANDEL KINGA, PhD hallgató – Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen;
PÉTER CSILLA, egyetemi hallgató – Pécsi Tudományegyetem;
BIRTALAN ÁKOS, képviselő/egyetemi adjunktus – Képviselőház, Bukarest/Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Sepsiszentgyörgy;
BOGOS ZSOLT, elnök – Hargita Megyei Kereskedelmi és Ipari Kamara, Csíkszereda;

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

- KATÓ BÉLA*,elnök – KIDA és LAM Alapítvány, Illefalva;
SEPSISZÉKI NAGY BALÁZS,néprajzkutató – Sepsiszentgyörgy
DR. NEMÉNYI ÁGNES,szociológus – Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár;
PETE ISTVÁN,államtitkár – Mezőgazdasági és Közélelmezési Minisztérium, Bukarest;
GAGYI JÓZSEF,társadalomkutató – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda;
ZSOMBORI VILMOS,alelnök – Hargita Megye Tanácsa;
DR. FARAGÓ LÁSZLÓ,tudományos munkatárs – MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs;
DR. KOVÁTS ZOLTÁN,a történettudományok kandidátusa – Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Tanárképző;
KÁLI ZOLTÁN,PhD hallgató – Szent István Egyetem, Gödöllő;
LEITMANNÁNDREA,egyetemi hallgató – Szent István Egyetem, Gödöllő;
SZABÓ ANDRÁS– SZTE TKK, Szeged;
DR. ABONYINÉ PALOTÁS JOLÁN – SZTE TKK, Szeged;
BALLA ANDREA,PhD hallgató – Pécsi Tudományegyetem;
LEITMANNÁLMOSS-PÉTER,PhD hallgató – Szent István Egyetem, Gödöllő;
GÁBOR ANIKÓ,egyetemi hallgató – Szent István Egyetem, Gödöllő;
HEINRICH PÉTER,igazgató – Közép-Dunántúli Regionális Ügynökség, Székesfehérvár
DR. NEMÉNYI JÓZSEF NÁNDOR,tanácsos/államtitkár – Versenytanács, Bukarest
PÉTER LÁSZLÓ,PhD hallgató – Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár;
DR. GARDA DEZSŐ,országgyűlési képviselő/történész – Románia Parlamentje;
DR. MAJDÁN JÁNOS,egyetemi docens – Pécsi Tudományegyetem;
KÁNYA JÓZSEF,PhD hallgató – Pécsi Tudományegyetem;
DR. PÁL JUDIT,egyetemi adjunktus – Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár;
DR. GÁL ZOLTÁN,tudományos főmunkatárs – MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs;
DR. VINCZE GÁBOR,történész – Szegedi Tudományegyetem;
NAGY MIHÁLY ZOLTÁN;
DR. GRUBER KÁROLY,köztisztviselő – Külügyminisztérium, Budapest;
DR. NÁRAI MÁRTA,tudományos segédmunkatárs – MTA Regionális Kutatások Központja, Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet, Győr;
HERCZEG ÁGNES,okleveles táj- és térképész – Transzpagony kft., Csíkszereda;
Kiss E. CSABA,elnök – Hegyalja Kistérségi Társulás;
KALI KINGA,PhD hallgató – ELTE, Budapest;
VARGA ANDREA,filmrendező – Budapest;
MINIER GÁBOR,alelnök – Hargita Megye Tanácsa, Csíkszereda;
MIHAI POCANSCHI – Központi Régiófejlesztési Ügynökség, Gyulafehérvár;
PUSZTAI JÓZSEFR,PhD hallgató/közgazdász – Alcoe Europe CSI

Erdélyi Magyar Adatbank

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Az április 1–15. között Tusnádfürdőn megrendezett

Székelyföld 2000 Konferencia egy olyan merész vállalkozás sikeres megvalósítása, amely a Székelyföldnek mint kulturális régióknak tudományos igényű meghatározását, illetve fejlesztési irányvonalainak megfogalmazását tűzte ki célul.

A háromnapos, rendkívüli hazai és magyarországi részvételnek örvendő rendezvény egy olyan kihívást jelenített meg, amely precedensteremtő értékű a romániai regionális fejlesztés területén.

A konferencián olyan üzenetek körvonalazódtak, amelyek az elkövetkező évek munkájának alapelveit képezik.

Jelen válogatásunkkal a konferencia előadásaiba nyújtunk betekintést.